

SOTOD

Studies Of The Ottoman Domain

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

2147-5210

ISSN

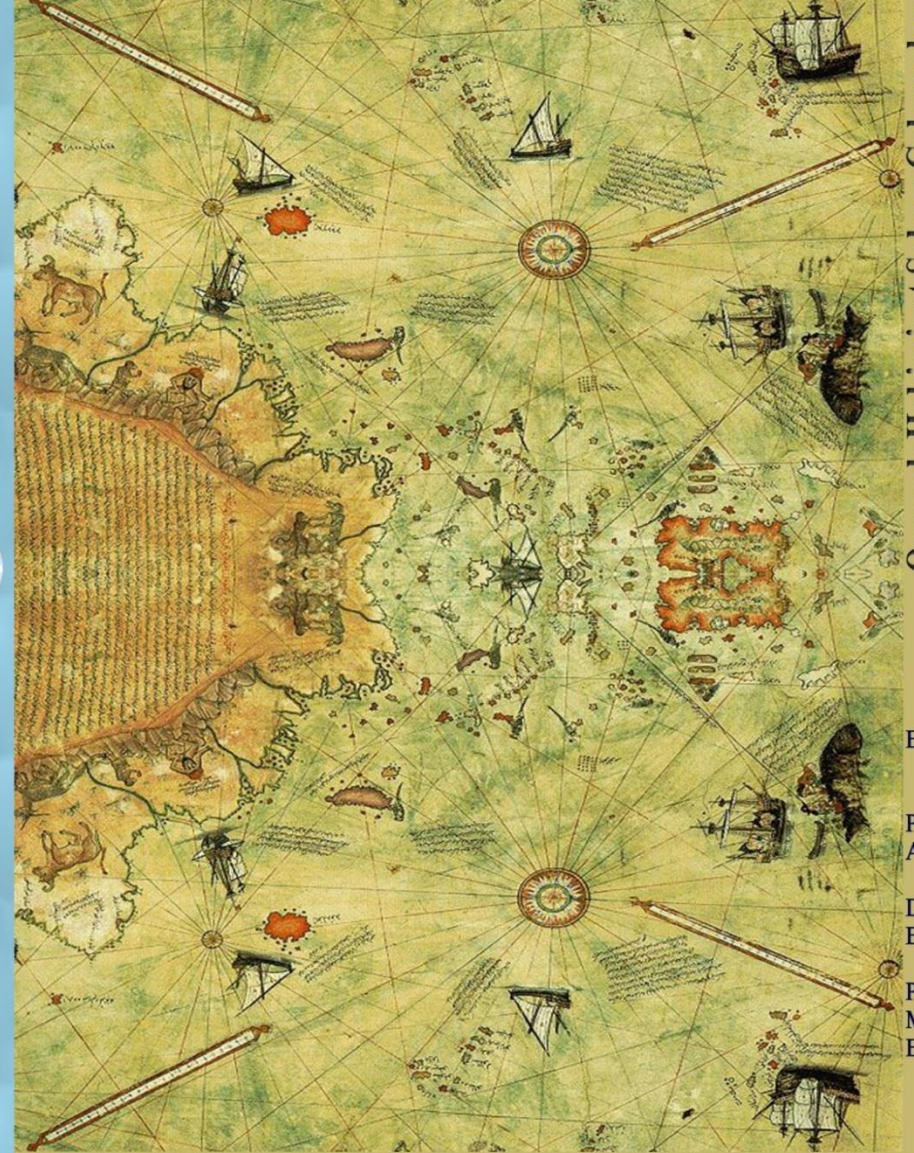
ISSN : 2147 - 5210

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 12 Yıl: Şubat, 2017

Volume: 7 Issue: 12 Year : February, 2017

Editörler

Prof. Dr.
Ali YILMAZ

Doç. Dr.
Bekir ŞİŞMAN

Prof. Dr.
Mehmet Yavuz
ERLER

Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7, Sayı: 12, Şubat 2017

Volume: 7, Issue: 12, February 2017

EDİTÖRLER / EDITORS

Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

ISSN: 2147-5210
Cilt: 7, Sayı: 12, Şubat, 2017
Volume: 7, Issue: 12, February, 2017

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Seyfullah GÜL
Tamer ÖZLÜ
Yusuf YILMAZ
Cafer ÖZDEMİR
Hasan AKTAŞ
Nuh DOĞAN
R. Melih ERZEN
Salih DEMİRBİLEK
Yakup POYRAZ
Yunus KAPLAN
Abidin TEMİZER
Betül BATIR
Maria PIA PEDANI

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Figen TAŞKIN
Ema MILJKOVIĆ
Karoline RÖRİG
Mladen ZAGARČANIN
Mucize ÜNLÜ
Dušan MLACOVIĆ
Nalan TURNA
Nuray Ertürk KESKİN
Osman KESKİNER
Önder DENİZ
Selahaddin ÖZYURT
Yusuf GÜLER
Ayşe KAYAPINAR

DİL EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Nalan KIZILTAN
(İngilizce)
Yrd. Doç. Dr. Osman KESKİNER
(Osmanlıca/Arapça)
Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK
(Türkçe)

LANGUAGE EDITORS

Assoc. Prof. Nalan KIZILTAN
(İngilizce)
Asist. Prof. Dr. Osman KESKİNER
(Ottoman Turkish /Arabic)
Asist. Prof. Dr. Salih DEMİRBİLEK
(Turkish)

HUKUK DANIŞMANLARI

Av. Yusuf KESKİNER
Av. Muammer TEMİZ

LEGAL ADVISOR

Ad. Yusuf KESKİNER
Ad. Muammer TEMİZ

SEKRETERYA

Arş. Gör. Hakan TAN
Arş. Gör. Ali Emre İŞLEK

SEKRETERİYAT

Ress. Asist. Hakan TAN
Ress. Asist. Ali Emre İŞLEK

Yönetim Merkezi Ve Posta Adresi

Adress Esenevleri Mah. 332. Sk. No. 21
Atakum/Samsun – Türkiye

Yayın Türü

Alan Endeksleri Tarafından Taranan Uluslararası Hakemli
Süreli (altı ayda bir) Dergidir.

Alan Endeksleri

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD), Türk Eğitim
İndeksi (TEİ), Social Science Research Network (SSRN),
ASOS INDEX tarafından taranmaktadır.

İletişim Bilgileri

e-posta: studiesoftheottomandomain@gmail.com
web: <http://www.thestudiesofottomandomain.com>

Management Center and Post Address

Adress Esenevleri Mah. 332. Sk. No. 21
Atakum/Samsun – Türkiye

Type of Publication

International Peer-Reviewed Journal

INDEXES

Studies of the Ottoman Domain (SOTOD) is indexed /
cited in Türk Eğitim İndeksi (TEİ), Social Science
Research Network (SSRN), ASOS INDEX

Contact Address

e-posta: studiesoftheottomandomain@gmail.com
web: <http://www.thestudiesofottomandomain.com>

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

Prof. Dr. Ali ÖZÇAĞLAR
Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Alpaslan ALİAĞAOĞLU
Prof. Dr. Çiğdem ÜNAL
Prof. Dr. Füsün SOYKAN
Prof. Dr. İbrahim GÜNER
Prof. Dr. İhsan BULUT
Prof. Dr. Kemalettin ŞAHİN
Prof. Dr. Lütfi ÖZAV
Prof. Dr. Murat ÖZGÜR
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞCÜ
Prof. Dr. Ramazan ÖZEY
Prof. Dr. Saadettin TONBUL
Prof. Dr. Semra GÜNAY AKTAŞ
Doç. Dr. M. Kubilay AKMAN
Yrd. Doç. Dr. Selahattin POLAT
TÜRKOLOJİ / TURCOLOGY
Prof. Dr. Ahmet MERMER
Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN
Prof. Dr. Ali ÇELİK
Prof. Dr. Atabey KILIÇ
Prof. Dr. Barbara KELLNER HEINKELE
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN
Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
Prof. Dr. Fuzuli BAYAT
Prof. Dr. Hanifi VURAL
Prof. Dr. İngeborg BALDAUF
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ
Prof. Dr. M. Fatih KÖKSAL
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Mehmet KUTALMIŞ
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Muharrem CAFERLİ
Prof. Dr. Musa YILDIZ
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nerin YAYIN
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ
Prof. Dr. Walter ANDREWS
Prof. Dr. Walter ANDREWS
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL
Doç. Dr. Galibe HACIYEVA
Doç. Dr. Gülin ÖĞÜT EKER
Doç. Dr. Hakan ÜLPER
Doç. Dr. Işıl ALTUN
Doç. Dr. Makbule MUHARREMOVA
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Doç. Dr. Mustafa KIRCI
Doç. Dr. Mustafa KURT
Doç. Dr. Nezir TEMÜR
Doç. Dr. Ömer KARA
Doç. Dr. Salahaddin BEKKİ
Doç. Dr. Yakup POYRAZ
Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Nuh DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Ömer SARAÇ
Yrd. Doç. Dr. Salih DEMİRBİLEK
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK
Yrd. Doç. Dr. Yunus KAPLAN

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

TARİH / HISTORY

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Prof. Dr. Aleksandar RASTOVIĆ
Prof. Dr. Aleksander KADIJEVIĆ
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Prof. Dr. Christoph K. NEUMANN
Prof. Dr. Dimitris MICHALOPOULOS
Prof. Dr. Dušan MLACOVIĆ
Prof. Dr. Ekrem ÇAUŞEVIĆ
Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ
Prof. Dr. Ema MILJKOVIĆ
Prof. Dr. Fahri SAKAL
Prof. Dr. Gülден SARIYILDIZ
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
Prof. Dr. İvan BALTA
Prof. Dr. John D. TREADWAY
Prof. Dr. Kenan İNAN
Prof. Dr. Kujtim NURO
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Maria PIA PEDANI
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Prof. Dr. Netice YILDIZ
Prof. Dr. Radoslav RASPOPOVIĆ
Prof. Dr. Sauro GELICHI
Prof. Dr. Šerbo RASTODER
Prof. Dr. Suraiya FAROQHI
Prof. Dr. Süleyman SEYDİ
Prof. Dr. Şenol ÇELİK
Prof. Dr. Vasilis KOLONAS
Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN
Doç. Dr. Berfin MELİKOĞLU GÖLCÜ
Doç. Dr. Bilgin ÇELİK
Doç. Dr. Emine DİNGENÇ
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Doç. Dr. Murat Gökhan DALYAN
Doç. Dr. Nalan TURNA
Doç. Dr. Önder DUMAN
Doç. Dr. Sadettin BAŞTÜRK
Doç. Dr. Samuel (Sam) WHITE
Doç. Dr. Şule SANAL
Doç. Dr. Veli ÜNSAL
Doç. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN
Doç. Dr. Zübeyde G. YAĞCI
Yrd. Doç. Dr. Athina VITOPOULOU
Yrd. Doç. Dr. Betül BATIR
Yrd. Doç. Dr. Emine Naza DÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Figen TAŞKIN
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Mevlüde KAPTI
Yrd. Doç. Dr. Murat TUĞLUCA
Yrd. Doç. Dr. Oktay ÖZEL
Yrd. Doç. Dr. Osman KESKİNER
Yrd. Doç. Dr. Önder DENİZ
Yrd. Doç. Dr. Özlem GENÇ
Yrd. Doç. Dr. Tuğba KARA
Yrd. Doç. Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ
Yrd. Doç. Dr. Wojciech SZCZEPAŃSKI

BU SAYININ HAKEMLERİ

BOARD OF REFEREES FOR THIS VOLUME

Prof. Dr. Ali YILMAZ
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU
Prof. Dr. Cristoph K. NEUMANN
Prof. Dr. Ema MILJKOVIĆ
Prof. Dr. Fahri SAKAL
Prof. Dr. Kemalettin ŞAHİN
Prof. Dr. Levent KAYAPINAR
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER
Doç. Dr. Abidin TEMİZER
Doç. Dr. Bekir Şişman
Doç. Dr. Dusan MLACOVIC
Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Doç. Dr. Nalan TURNA
Doç. Dr. Nezir TEMUR
Doç. Dr. Şule SANAL
Doç. Dr. Yakup POYRAZ
Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
Yrd. Doç. Dr. İlknur Tatar KIRILMIŞ
Yrd. Doç. Dr. Nuh DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Selahattin POLAT
Yrd. Doç. Dr. Tuğba KARA
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz IRMAK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

TARİH / HISTORY

Fahri SAKAL

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ CHP PROPAGANDA ANLAYIŞINDAN PROPAGANDA VE
YAYIN BÜROSU'NUN KURULUŞUNA

From The Understanding Of Chp Propaganda Of One Party Ruling To The Establishment Of
The Bureau Of The Propoganda And Publishing

ss./pp. 1-23

Ferhat AKYÜZ

OSMANLI'NIN GÜNAHLARINDAN KURTULMAK: CUMHURİYET'İN İÇ BORÇ MAHSUBU
To Get Rid Of The Sins Of The Ottoman Empire: Turkish Republic's Internal Debt Offsetting

ss./pp. 24-42

Hakan TAN

BALKAN SAVAŞI ÖNCESİ BULGAR KOMİTELERİNİN MÜSLÜMAN KÖY BASKINLARI:
YANIKLI (HAMİDİYE) KÖYÜ ÖRNEĞİ

Raids On Muslim Villages By Bulgarian Committees Before Balkan Wars: An Example Of
Yanıklı (Hamidiye) Village

ss./pp. 43-82

İbrahim AYDOĞDU, Pelin İskender KILIÇ

185 NOLU MEDRESE DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL MEDRESELERİ NÜFUSU (1844)
The Population Of Madrases Of Istanbul According To Population Book Of Istanbul Madrasa
185 Of 1844

ss./pp. 83-104

Leyla Aksu KILIÇ

OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA TIMAR VE ZEAMET RUZNAMÇE DEFTERLERİ
Timar And Zeamet Ruznamçe Registers In Ottoman History Studies

ss./pp. 105-139

Mucize ÜNLÜ

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE BİR BALKAN ŞEHİRİ: İPEK
A Balkan City In The Last Period Of Ottoman Empire: Pec

ss./pp. 140-163

TÜRKOLOJİ / TURCOLOGY

Cafer ÖZDEMİR, Ömer SARAÇ

TÜRKİYE'DE ÂŞİK EDEBİYATI ÖĞRETİMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Teaching Of Minstrel Literature: Issues And Solutions

ss./pp. 164-182

Yılmaz IRMAK

**İŞLEVSEL HALKBİLİMİ KURAMINA GÖRE ÂŞIK MAHZUNİ ŞERİF'İN ŞİİRLERİNDE TESPİT
EDİLEN YENİ İŞLEVLER**

**New Functions Determined From The Poems Of Âşık Mahzuni Şerif Accordance With
Functional Folklore Theory
ss./pp. 183-212**

Yunus KAPLAN

**FARŞÇA - TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: TUHFE-İ MUKADDİMETÜ'L-LÜGAT
A Poetic Persian - Turkish Dictionary: Tuhfe-1 Mukaddimetu'l-Lugat**

ss./pp. 213-236

COĞRAFYA / GEOGRAPHY

Mehmet ÜZÜLMEZ, Ali YILMAZ

**ÇIKRIKÇI KÖYÜNDE MESKEN TİPLERİ
The Dwelling Types In Çıkrıkçı Village**

ss./pp. 237-254

Tamer ÖZLÜ, Sercan GÜNDÜZ, Savaş ÇAĞLAK

**TUZLA GÖLÜ HAVZASI'NIN (KAYSERİ) UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ
Applied Geomorphology Of Tuzla Lake Basin (Kayseri)**

ss./pp. 255-266

Yusuf YILMAZ, Yahya KADIOĞLU

**KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI, KURAKLIK VE DİĞER COĞRAFİ OLAYLARIN CELALİ İSYANLARI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

**Impacts Of The Little Ice Age, Drought And Other Geographic Events On Celali Revolts
ss./pp. 267-288**

TEK PARTİ DÖNEMİNDEKİ CHP PROPAGANDA ANLAYIŞINDAN PROPAGANDA VE YAYIN BÜROSU'NUN KURULUŞUNA

FROM THE UNDERSTANDING OF C.H.P. PROPOGANDA OF ONE PARTY RULING TO THE ESTABLISHMENT OF THE BUREAU OF THE PROPOGANDA AND PUBLISHING

Fahri SAKAL¹

Özet

Siyasal Partiler başarılı olmak için propaganda yapmak zorundadırlar. Demokrasilerde de totaliter rejimlerde de böyledir. CHP'nin tek parti iktidarı Türkiye'de 27 yıl sürmüştür. Parti o dönemde pek fazla propaganda yapmamıştır. Çünkü rakipsizdir, yarışma ihtiyacı duymamıştır. Ama Demokrat Parti kurulunca bir yarış başlamıştır. CHP bundan ötürü propagandaya ihtiyaç duymuştur. Böylece bu dönemde bir propaganda ve yayın bürosu kurmuş ve daha ciddi propagandaya başlamıştır. Ancak propaganda sloganlarını daha çok Milli Mücadele ve Atatürk üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hâlbuki DP, C.H.P. ile mukayese edildiğinde daha etkili olmuştur. Çünkü D.P. politik propagandalarını daha ziyade halkın ihtiyaçlarını, adaleti ve ülke kalkınmasını üzerine dayandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnönü Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi, Siyasî Propaganda, Siyasî Partiler

Abstract

Political parties have to make propaganda to be successful. This is so in democracies and totalitarian regimes. The CHP's single-party rule lasted 27 years in Turkey. The Party (CHP) did not make much propaganda during these years. Because it has not had any rival. It hence has not needed any necessary to the competition. But when the "Demokrat Party" established a race (among the rival parties) took a start. It thus C.H.P. needed a propaganda. In so that the CHP established a propaganda and publishing bureau in this term and took a start more serious propaganda. However, the propaganda slogans have mostly based on focusing the national struggle and Atatürk. Nevertheless, the DP had becoming more influential comparing with C.H.P. Because of its political propaganda mainly based up on the people's needs, justice and the prosperity of the country.

Keywords: The Age Of İnönü, Republican People's Party, Political Propaganda, Political Parties

Giriş

Propaganda, Latince "*propoger*" kavramından türemiş; inandırmak, ikna etmek, üretmek ve yaymak gibi anlamları ifade eden bir terimdir. Kamuoyu oluşturma, kitleleri etkileyip belli bir yönde harekete geçirme ve bir düşünceyi benimsetme amacına matuf bir faaliyettir.² Başka bir tanıma göre "*propaganda fikir ve tutumları değiştirmek için*

¹ Prof. Dr Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN, fahris@omu.edu.tr.

² J. M. Domanach, **Politika ve Propaganda**, Varlık Yayınları İst. 1969, s. 7.

yapılan her şeydir."³ Devletler, iktidarlar, partiler, bazı kurumlar ve kişiler düşünce, faaliyet ve tezlerini hedef kitlelere yaymak için bu aracı kullanırlar. Özellikle siyasetin ideolojilere dayanmaya başladığı veya bilhassa seçimli rejimlerin yaygınlaştığı son asırlarda propaganda siyasî partilerin vazgeçilmez aracı olmuştur. Dolayısıyla her siyasî teşekkül ve parti başarılı olmak ve hattâ hayatta kalabilmek için propaganda, tanıtım ve benzeri faaliyetlere önem vermek durumundadırlar. Bu, dünyada böyle olduğu gibi Türkiye’de de böyle olagelmıştır. Ancak büyük değişim ve dönüşüm yapmayı hedefleyen partiler propagandaya diğerlerinden daha fazla ehemmiyet vermişlerdir.⁴ XX. Yüzyılda totaliter, otoriter ve demokrat bütün rejimler aynı şekilde propagandayı vaz geçilmez araç olarak ele almışlardır. Sadece gerçekleri değil, kendi kurmaca ve varsayımlarına dayalı fikirlerini de kitlelere kabul ettirmek için propagandaya başvurmuşlardır.⁵

Türkiye’de de partiler propagandaya önem vermişlerdir.⁶ İttihatçılarla başlayan propaganda geleneği Cumhuriyet döneminde gelişerek sürmüş, bazen hatiplerin maharetine, bazen teşkilatın ustalığına bağlı propaganda başarı veya başarısızlık hikâyeleri görülmüştür. Türk siyaset tarihinin en uzun süreli ve en köklü partisi olan CHP’nin de propaganda yaptığı biliniyor. 27 yıl boyunca devlete hâkim ve Cumhuriyeti kuran kadronun partisi olması hasebiyle bu işi en iyi yapanlar arasında olması gerektiği düşünülebilir. Muhalefetsiz⁷ geçen Tek Parti döneminde bir rakibe karşı yarışması gerekmediğinden bilinen türde siyasal partiler arası propagandayı pek düşünmemiştir. Devlet partisi olması, bütün kurumlara ve kitle haberleşme araçlarına hâkim bulunması, özellikle ağzı laf yapan, eli kalem tutan aydınların büyük bir kısmını bünyesinde toplaması, bu partinin propagandada çok iyi olduğunu akla getiriyor. Gerçekten

³ Engin Alçora, **Türkiye’de Siyasal Parti Propagandası (1946-1960)**, SAV. Yay. İst.2015,s. 97.

⁴ Dünya siyasî tarihi en totaliterinden demokratik olanlarına kadar bütün parti, hükümet ve devletlerin propagandaya çok önem verdiğini göstermektedir. Özellikle Süper güçlerin (ABD gibi) ve totaliter rejimlerin (Nazi Almanya’sı ve Sovyet Rusya) bu alanda çalışmalarını meşhurdur, ama bunlar konumuzun dışındadır. Bir örnek olarak Nazilerin propaganda teknikleri için bkz: Leonard W. Doob, Goebbels’in Propaganda İlkeleri, (çev. Ünsal Oskay) http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler_/42/418/4641.pdf. Komünizm veya Sovyet propaganda teknikleri için bkz. David E.Weingast, **Komünizmin İç Yüzü**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977, s. 128-165.

⁵ Lasswell, Harold D. "The Theory of Political Propaganda", **The American Political Science Review**, Vol. 21, No. 3. Aug., 1927, s. 631.

⁶ E. Alçora, **Age**, s.147 ve sonrası.

⁷ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka örneklerini unutmamış değiliz. Bunların kısa ömürlü olması bir yana, özellikle SCF geniş kitleleri üç ay içinde CHP’ye göre daha fazla etkilemiş, bütün yurttaki teşkilatını henüz kuramamış olmasına ve yeterli propaganda yapamamış bulunmasına rağmen seçmenleri kendi saflarına çekmeye başlamış, ancak rejim düşmanlarını kışkırtma ve tahrikle suçlandığı için bizzat kurucularınca kapatılmıştır. Bkz. Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İst. 1982, s. 226; Fahri Sakal, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, TTK Yay. Ank. 1999, s.48-60.

CHP'nin bazı mevzularda propaganda yapması kolay ve etkili oluyordu. Çünkü diğer alanlarda olduğu gibi propaganda işinde de devlet gücünü kullanıyorlardı. Millî Mücadele ve Atatürk'ün muazzam itibarından -haklı olarak- yararlanıyorlardı. Devletin resmi tezleri (ideolojisi) ile partinin görüşleri örtüştüğünden, rejim propagandası ile parti propagandası aynı oluyor; diğer bir ifade ile Millî Mücadeleci, vatani kurtaran, Atatürk'ün izinde olma adı altında propaganda yapmış oluyorlardı. Bu istikametteki bazı yazılarda bir taraftan ciddi inkılap/devrim konuları işlenirken, bazen "*Kâbe Arap'ın olsun Çankaya bize yeter*" gibi ifade ve zihniyetler açığa vuruluyor; diğer yandan da Diyanet İşleri Başkanlığı ve Müftülükler kanalı ile dinî duyguları okşamaya gayret ediyorlardı.⁸

Fakat Demokrat Parti kurulup halkın sosyoekonomik durumu, işsizlik, yatırım yetersizliği, aşırı devletçilik, adaletsizlik, polis ve asker devletinin ağır uygulamaları gibi konuları gündeme alınca, diğer bir ifade ile doğrudan vatandaşın cebine, haklarına ve hürriyetlere hitap edince halkın ilgisi daha çok bu partiye yöneldi. Demokratlar da Millî Mücadele'de bulunan ve 1946 yılına kadar CHP saflarında siyaset yapan kişiler olduklarından Millî Mücadele ve Atatürk üzerinden siyaset yürütmek CHP'ye oy getirmeye yetmemiş, 1950 seçimindeki yenilgiden sonra -kendi ifadeleriyle- propaganda da başarısız olduklarını düşünmüşlerdir.⁹

Türkiye'de ilk çok partili seçimin 1946 yılında yapıldığı biliniyor. Şaibeleri ile bilinen bu seçimde gerçekten çok baskılar yapılmış; C. Kerim İncedayı ve Rıfat Ateş yaptıkları meşhur oy gaspı ve seçim hilelerini¹⁰ itiraf etmişlerdir.¹¹ Bu vukuatlı seçimden sonra DP'nin, sandık güvenliği bulunmadığı gerekçesiyle seçimleri boykot

⁸ Kemal Atatürk'ün **Nutuk** adlı eseri ilk basıldığında bütün kanallardan halka dağıtılırken Diyanet İşleri Başkanlığı ve müftülükler bile bu işte kullanılmıştır. Kitabın taksitlerini müftülükler aydan aya Teyyare Cemiyeti şubelerine yatırıyorlardı. Bkz. Fahri Sakal, "Millî Mücadele'de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları", **Atatürk Araştırma merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 55, Mart 2003, sh. 90. BCA, **CHP K.** 490.1.0.0 /1427.714.1. Arşivde 714-722 arasında bu konuda bilgiler bulunmaktadır. Bazen de Hutbelerde Cumhuriyetin selameti için dua edilmesi isteniyordu. Bkz. BCA, **DİBK**, 051. V.05/..2.1.30. BCA, **DİBK**, 051.V 41/9.77.1. Ayrıca Y. Ziya Ortaç, Behçet K. Çağlar, Kemalettin Kamu ve Kâzım N. Duru gibi kişilerin propagandada kullanılacak metinleri ve Atatürk'ü "peygamber" olarak vasıflandıran, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'ine nazire yaparak Atatürk için de Mevlid yazmalar görülmüştür. Bkz. K. Nâmi Duru, **En Büyüğümüz İçin**, Ulus Basımevi Ankara 1935, s.4-5. Ortaç'ın "Seçim Destanı" BCA, CHP K. 490.01/355.1490.1 (Metin için ek 2'ye bakınız).

⁹ BCA, **CHP K.** 490.01/ 227.895.4.

¹⁰ Bilindiği gibi oyları niçin çaldıkları sorulunca İncedayı iktidarı "Hasolara ve memolara" bırakmamak için bu işi yaptıklarını söylemiş; doğulu öğrenciler bunu kendilerine hakaret addederek protesto gösterileri düzenlemişlerdi. Bkz. Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti'nin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yay. Samsun 2008, s.114-118 ve 174-176.

¹¹ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar C.2**, İletişim Yay. İstanbul 2012, s. 513-532, (İnönü'nün seçim yolsuzluğunu itirafı s. 528).

etmesi ve diğer propaganda hamleleri üzerine CHP de propagandaya dört elle sarılmıştır. 1947-50 arasında özellikle İnönü'nün liderliği altında ciddi propaganda hamleleri¹² ve çok partili hayata geçişi sağlayacak bir dizi değişiklikler yapılmıştır.¹³ Partilerin eşit şartlarda seçime katılması ve seçim/sandık/oy güvenliğinin sağlanması üzerine o ana kadarki fiili ayrıcalıklarını kaybeden CHP, diğerleriyle aynı konumda yarışacağını anlayınca propaganda denen aracı hatırlamış; özellikle 14 Mayıs 1950'de muhalefete düşünce daha etkili propaganda için bir "komite" kurmayı ve bu işi daha tecrübeli ellere bırakmayı kararlaştırmıştır.

CHP o dönemde muhalefeti oluşturan "*karşı partileri*"¹⁴ takip ederek onlara karşı proaktif davranmak ve gerektiğinde cevap vermek istiyordu.¹⁵ Özellikle Demokrat Partilileri çok sıkıca takip ederek, onlar nerede ne yapıyor, onlara karşı ne yapmalı gibi hususlarda teyakkuz halinde bulunuyorlardı.¹⁶ Tatil dönemlerinde¹⁷ Demokratların propaganda gezisine çıkmalarını bile takip ediyorlar, hatta DP'lilerin gidecekleri yerlerin tam listesini önceden ele geçirememişlerse, gitmeleri muhtemel illere de genelgeler göndererek onlara "*durumu takip ederek gereken tedbirleri almanızı dilerim*" şeklinde yazılar gönderiyorlardı. Erzurum milletvekili M. Hüsrev Göle imzası ile 5.7.947 tarihinde böyle bir genelge Ankara, Antalya, Burdur, Aydın, Muğla, Kütahya, Denizli, Isparta, Mardin, Edirne, Tunceli, Bingöl, Eskişehir, Afyonkarahisar, Giresun, Ordu, Hatay, İçel, İstanbul, İzmir, Kars, Ağrı, Manisa, Muş, Bitlis, Siirt, Van, Hakkâri, Trabzon, Rize ve Çoruh illerine gönderilmiştir.¹⁸

CHP gerek Tek Parti döneminde, gerek Demokratlara karşı verdiği mücadeleler esnasında Millî Mücadele'deki rolünü daima hatırlatmış, Atatürk ve İnönü ile birlikte partinin millet ve memleketin kurtarıcısı olduğunu vurgulamış ve bazı millî değerleri daima kullanmıştır. Bunların arasında bazı sloganlar da vardır ki, bir partinin değil, herkesin değer vereceği sözlerdir. Dolayısıyla bunların partiye itibar ve oy kazandıracağı tartışma götürür. Bu konuda birkaç örnek:¹⁹

¹² F. Sakal, s. 87-101.

¹³ F. Sakal, s. 102-111.

¹⁴ O yıllarda CHP, kendi dışındaki partilere "karşı partiler", çok partililiğe de "çeşitli partiler rejimi" ifadesini kullanıyordu. Bkz. BCA, **CHP K.490.01/7.35.21**; **CHP K.490.01/10.54.12** ve **CHP K.490.01/10.53.15**.

¹⁵ BCA, **CHP K.490.01/7.35.21**

¹⁶ F. Sakal, s. 216-231.

¹⁷ Recep Peker bir genelgesiyle "bu yaz azadında seçim yerlerine gidecek sayılab arkadaşlara" köylere kadar giderek propaganda yapmalarını istemişti. BCA, **CHP K.490.01/10.55.15**.

¹⁸ BCA, **CHP K.490.01/7.39.8**, s.4.

¹⁹ BCA, **CHP K.490.01/228.900.1**, s.1.

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir. /Mücadelenin kuvveti ilimden ve çalışkanlıktan ibarettir. /Medenî hayat her şeyden evvel sıhhî hayattır. /Kendini tanı ve tanı. /Milletini sev ve sevdire. Dünü unutma, bu günü iyi anlarsın. /Görüşte bilgiye, gidişte ülkeye inanırız. /Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için. /Dağılan çöker, daima bir, daima toplu. /Türk vatanı bölünmez bir bütündür. /İmtiyazsız, sınıfsız bir milletiz. /Türk ordusu düşmana düşman, barışa dosttur. /Tembel adam iyi vatandaş değildir. /Bilen bilmeyeni yener. /Yarım iş bilmeyiz. /Biriz birliğiz. /Türk övün, çalış, güven. /Türk kadını en büyük inkılapçıyı sen doğurdun. /Türk gibi kuvvetli. /Tarihle yaşattız, en genç milletiz." Bunlar Tek Parti döneminin klasik sloganlarıdır. Ancak büyük sosyoekonomik sorunlarla uğraşan ve harp yıllarını çok geride bıraktığı için artık refaha ulaşmak isteyen bir toplumda bu kabil sloganların sıkça tekrarlanması bir yerden sonra halkı bıktırıyordu. Hattâ gazeteciler "devrim" ve "rejim" kelimelerini duyunca "hâlâ mı" diye bıkkınlıklarını gösteriyorlardı.²⁰ Aşağıdaki sloganlar ise şefleri, partiyi ve Millî Mücadele'yi öven mahiyetiyle etkili olabilir görünseler de bu propaganda tarzı Atatürk'ün son başbakanı Celal Bayar karşısında ne kadar etkili olabilirdi? Zira Millî Mücadele'de ve sonrası siyasi hayatta hep aynı ekibin içinde idiler ve Bayar her iki partiyi "aynı değere sahip bir paranın farklı yönlerine bakan iki yüzü" olarak tanımlamıştı.²¹ Bu Millî Mücadele, cumhuriyet ve liderleri simge olarak işledikleri sloganlar da şunlardır: "İnönü Türk birliğinin ta kendisidir. /Kemalizm yolumuzdur. /Büyük Millet Meclisi Türk iradesinin kaynağıdır. /Atatürk ile bizim kadar insanlık da övünsün. /Egemenlik ulusundur. Türk genci! Atatürk, Cumhuriyeti sana emanet etti. /İnkılabı seven yayar. /Halkın bağrından Müdafaa-i Hukuk, Müdafaa-i Hukuk'un bağrından Cumhuriyet Halk Partisi doğdu. /En büyük eserimiz Cumhuriyetimizdir. /İnandılar, dövüştüler, kazandılar... /Bıraktıkları emanetin nöbetçisiyiz. /Eskinin sonu Sevr, yeninin başı Lozan. /Halk evi kendi evin. /Altıok andımızdır. /Millî iktisadî cumhuriyet yarattı. /Türk topraklarında, sularında, Türk göklerinde Türk bayrağı. /Denk bütçe, düzgün ödeme, işte Cumhuriyet malîyesi. /Türk inkılabı Türkünündür. /Cumhuriyet olmazı olur yaptı. /Dün bugünüme imreniyor, bugün yarınımıza imrenecek. /Her fabrika bir kale. /Buğday satın alan millet, buğday satan millet oldu.

²⁰ Komite üyelerinden İ. Rüştü Aksal'ın fikri. Ayrıca bkz. Korkmaz Alemdar, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, İstanbul 1996, s.35-36.

²¹ Sakal, age, s. 197.

/Demir ağlarımız hudutlarımızı birbirine bağlıyor."²² CHP bunlar gibi sloganlarla halkı kazanmaya çalışmıştır. Ancak 27 yıllık iktidarın halka verdiği olumsuz kanaat ve bıkkınlık bu ifadelerle olumluya doğru değişir miydi? Birçoğu "*Türk'e Türk propagandası yapmak*"²³ denilebilecek "*Türk çalışkandır /tarihle yaşıtız...*" gibi sözler gerçekte halkı ne kadar etkilerdi? Bu sloganların müessir olması biraz da karşı partilerin kabiliyetsizliğine bağlıydı. Oysa DP'nin propagandası baskı, haksızlık, adaletsizlik, ekonomik sıkıntılar ve kalkınmada aşırı devletçiliğin sonucu duçar olunan hantal idare, ekonomik atalet ve yetersiz yatırım ortamı idi. Bunlar o dönemde halk indinde daha fazla karşılık buluyordu.

Propaganda işinde CHP'nin diğer bir zayıf yanı da ağır Osmanlıcadan kurtulalım derken, kimsenin anlamadığı yeni ve uyduruk kelimelerle halkın karşısına çıkması olmuştur. Ekteki (1.) belgede²⁴ Bursa Milletvekili Turgut Kartal'ın kimsenin anlamadığını söylediği parti yayınlarındaki dile birkaç örnek veriyoruz. Parti yazışmalarından²⁵ seçtiğimiz şu ifadelerle başlayalım: "*Şarkurul, şarbaylık, Bolu uray üyeleri, orta uram ocak başkanı...*", "*imzamı aşağıdaki şekilde atacağımı utunurum. (27.1.1935)*".²⁶ "*Sayınlı bay Recep Peker, yüce orununuzca bilinen...*"²⁷ Bu dilin yeni örneklerini CHP 4. Büyük Kurultay'ında onaylanan ve yayınlanan Program kitapçığından²⁸ veriyoruz: "*1931 kamutay seçimi dolayısıyla çıkarılan bildirikte saptanmıştır*" (s.1-2). "*Parti devlet şekillerinin en doğrusu bu olduğuna kanığdır*", "*Yurttaşların ferdiğ... haklarını barımak...*" "*Bu haklar devletin varlık ve otorite sınırı ile buçlanmıştır. Ferdiğ ve hükmiğ şahsiyetlerin kınarı kamuğasıya aykırı olmayacaktır*"(s.5). "*Parti ulus egemenliğı ülküsünü en iyi ve en sağlam surette imsileyen ve taplayan devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanığdır*" (s.6-7). "*İRde ve egemenlik kaynağı ulustur.*" "*...Arsuulusal değetlerde ve ilgilerde Türk sosyetesinin kendine özgü ıralarını ve erkin benliğini korumağı esas sayar.*" "*Kanun karşısında saltık bir eşitlik kabul eden... hiçbir klasa ayrılık tanımayan yurddaşları halktan ve halkçı olarak kabul ederiz.*" "*Türkiye ayrı ayrı klaslardan karışıt değil, özgür ertik sahipleri, endüstrieller, tecimerler ve işyarlar Türk ulusal kuramının başlıca*

²² BCA, **CHP K**, 490.01/..228.900.1, s.1.

²³ İfade Çetin Altan'ındır. Türkiye'de millî konuların istismarını anlatır.

²⁴ Bursa Deleşesi Turgut Kartal, **1947 Büyük Kurultay**, 20.11.1947. Üçüncü Birleşim, s.115.

²⁵ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi BCA, **CHP Katalogu**, 490,01/ 268. 1067. 1.

²⁶ BCA, **CHP K**, 490,01/ 41. 173,5, no: 4. Bu kelimenin "utanmak" olmadığını anlıyor, ama anlamını bilemiyoruz. İlan etmek olmalı.

²⁷ BCA, **CHP K**, 490,01/ 634. 92,1.

²⁸ **CHP Programı**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

örgeçleridir. Bunlardan her birinin çalışması... kamunun hayatı ve genliği için zorağdır” (s. 8-9). “Asığlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur.” “Özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber...”(s. 9). “Özel girişitin uğrayacağı zararın devlet tarafından ödem şekli gösterilecektir”(s.11). “Parti devlet yönetiminde tedbir bulmak için derecel ve evrimsel prensiple kendini bağlı tutmaz.” (S. 12). “Kredilerde üremi ve iskontoyu ucuzlatmak...” (s..13). “Ürün ve hayvanlarda çift yaraç...” “Bu otrulardan başka ergemize uygun yoldan kapsallanma, uzun ödelli bir kredifonsiye kipinin kurulması üretmenlerin ergelerine...” (s.16-17).“Üretmenlerle yoğaltmanlar arasında çıkabilecek asığ kavgaları...” (s. 20). “Çıkat işlerini tecimerlerin kınavlarını...”(s.21). “Hava taşıncılığı ve taşın araçlarında saltık kazanç...”(s.24). “Bayındırlık işleri pratik ve verimli bir taplama programına göre kovalanacaktır.” Şosa örüleri için dikel yönetler yurdun güvenlik ve savgası için...” (s.26). “Hayvan çoğaltım ve yeğriltimi...” (s.29). Vergi salnaklarını imkân olduğu kadar özürüt ve açlı olarak...(s. 31) “Tekit yöneteler...(s.32). “Üsnomal bir önemle sarsılmaz dayanımını besleyen kutsal bir evindir.”(s.35). “Okullarda içinde buldukları çevenlerle ilgili olan ertik bilgiler verilecek.” (s.38). “Ulusal düzen ve yasavı, iç ve tüze örgüt ve kanunları ile koruyan...”(s. 47).“ Tutaklar ile kapsıkları ayırmağa ve hapsevlerini birer uslanma yeri haline getirmeğe çalışacağız.” “Türkiye’de cins ve klas fikirlerini yayma ve klas kavgası ergesi ile cemiyet kurulmayacaktır. Devlet özel yönetgelerle ve şarbaylıklarla devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı aylık ve aktı alan buldukları işin sıfat ve özliğu ile cemiyet kuramazlar” (s.49-50). “Arsiulusal ergelerle cemiyet yapılamayacağı gibi, kökü yurd dışında olan cemiyetler de yasak olacaktır. (s. 51). “Vatan savgası ulusal ödevlerin en kutlusudur.”(s.52).

Bu yeni kelimelerden oluşın dille yapılan propaganda halk tarafından tam anlaşılabilir miydi? Atatürk zamanında 1934-1936 arasında kullanılan bu "sözcükler", belirtilen tarihten sonra kısmen terk edilmiştir. İşte Turgut Kartal'ın milletin anlayamayacağını düşündüğu dilde bunlara mümasil kelimeler vardı. Dolayısıyla bu yeni dil o zamanın Osmanlıcaya alışkın nesillerine tuhaf ve gülünç geliyor; dolayısıyla o dille icra edilen propaganda da başarısız olabilirdi.

1946 yılı Demokrat Parti ile yarışın başladığı ve propaganda anlayışlarını değiştirdikleri tarihtir. Aşağıdaki metin 20.10.1946 tarihinde ismi belirtilmemiş bir

partili uzmanca hazırlanmış ve Genel Sekreterliğe sunulmuştur:²⁹ Kısaltarak, ancak üslubunu ve içeriğini değiştirmeden yayımlıyoruz.

"CHP Genel Kurulunda 10. Büroya "propaganda, her vasıta ile haber alma ve verme ve siyasî tahrik" vazifeleri verilmiştir. Bu işlerin mahiyetlerini tavsif ve teşrih etmeksizin hangi yollarla ve nasıl yapılacakları hakkında hatıra gelen mühim noktaları aşağıda arz ediyorum:

"I-Propaganda: Her söz ve işlem propaganda hizmetinde kullanılabilir. Bu gün bu hususta en yaygın vasıtalar, a-sözle, b-yazı ile, c-resimle (afişle) propagandadır.

Sözle propaganda, etkisi hızlı, sürükleyici ancak geçicidir.

Bu nev'in kısımları

1-Hitabet: Tek partili rejimler hatip yetiştirme bakımından verimsizdir. Bunun için şimdiye kadar az hatibimiz olmuştur. Yeni çok partili dönemde hitabet istidadı olanlar kendilerini göstereceklerdir. Bu kabiliyetlerden yararlanmalı, aynı zamanda böyleleri yetiştirmeliyiz. Bunun için mevcut talimatname gözden geçirilmelidir.

2- Münazara: Şimdiye kadar tanımadığımız bir propaganda vasıtasıdır. Bir konuda farklı fikirde olan insanların fikir çarpışmasıdır. Münazaradan başka memleketler münakaşacı yetiştirmek bakımından çok istifade etmişlerdir. Bu münazaralar tarafsız hakemler huzurunda iki ayrı partili arasında yapılır. Bizde şimdilik buna imkan olmadığından, tali konularda kendi partililerimiz arasında bu münazaraları yaptırmak zorundayız. Üniversite talebeleri arasında bunu yapacağımız gibi, il ve ilçe merkezlerinde ve Halkevlerinde yapmalıyız. Bir yönetici, hakem bulunması ve sonunda görüşleri toparlayıp değerlendirerek parti esaslarına uygun bir sonuca bağlaması gerekir. Keskin ve parti esasları aleyhinde münakaşalara yol açmamak için mevzular umumi olarak genel sekreterlikçe belirlenmelidir.

Radyo: Türkiye'de radyo tektir ve devletin elindedir. Bu bakımdan radyodan büyük nispette politik istifade temin edemeyiz. Ancak bu mühim vasıtadan hükümetin halk lehinde icraatlarını duyurmakla faydalanabiliriz. Bunun için hususi bir program yapılmalıdır. Bu hazırlanarak partimizin iktidarda iken yaptıklarını neşrettirmek ve hissettirmeden bu meyanda partinin hizmetlerini duyurmak yerinde olur. Mesela "geçmişte bugün" saatinde her akşam parti hükümetlerinin başardıkları işler anlatılabilir. Ayrıca şimdi düşünülen TBMM Saati de faydalı olabilir.

²⁹ BCA, CHP K, 490.01/..1393.624.1, s.1-5.

Resim (afiş): Bundan seçim zamanında muhaliflerimiz çok yararlanmışlardır.³⁰ Seçim gibi kısa süreli faaliyetlerde seri etkili bir araçtır. Ancak lüzumlu olduğunda kullanmak için şimdiden adamlarını yetiştirmek gerekir. Ancak çok dikkatli olunmalıdır, zira etkisiz resimler olumsuz etkiye yol açar. Geçen seçimlerde bunun örneklerini gördük.

Sinema: Bu asrın en büyük propaganda vasıtasıdır. Ancak bu vasıtadan sinema endüstrilerini kurmuş olan Amerika, İngiltere, Almanya, Rusya ve pek mahdut derecede Fransa ve İtalya istifade edebilmişlerdir. Diğer Avrupalı devletler bu vasıtadan ikinci elden ve ikinci dereceden faydalanmaktadırlar. Bizde de aşağı yukarı böyle olacaktır. Bu iki türlü olabilir.

1-Dışarıdan getireceğimiz filmlerden istifade: Havadis filmi, Öğretici film, seyyar film (köylerde gösterim) ve eğlence filmi. Bunları göstereceğimiz yerler Halkevleri olacaktır. Bu vesile ile Halkevlerine insan toplayabiliriz. Zamanla bu propaganda aletini işletmek için bir program yapılmalıdır.

2-Kendi çevireceğimiz filimler: Havadis, dokümanter ve kültür filmleri olacaktır. Bunlardan havadis ve dokümanter filmleri bilhassa faydalı olabilir.

Toplantılar:

1-Eğlence toplantıları: Bu toplantılarda mümkün mertebe politikadan kaçınılarak yalnız şahsi ve umumi sempati yaratmağa çalışılır.

2-Fikri toplantılar: Bunlar fikir adamlarının Halkevleri ve benzeri yerlerde yapacakları toplantılardır ki, bu toplantılarda partinin içtimai ve iktisadi esasları hissettirilmeden telkin olunur. Bunlar için müfettişlerimiz ilk elemanlarımız olarak akla gelmektedir. Diğer milletvekillerimizden de bu işi başaracak olanlar vardır. Bu milletvekillerinin bir listesini yapmalı ve mahrem tutmalıyız.

II- Her vasıta ile haber alma ve haber verme:

Burada söz konusu olan haber partimizi ve rakip partileri ilgilendiren haberler ile varlıklarını ve faaliyetlerini gizleyen kurumlar hakkında bilgi edinmektir. Bu hususta partimizin şimdiye kadar bir çalışması olmadığından bu işe derhal başlanmalıdır. Haber işinde en mutemet elemanlarımız müfettişlerimiz, milletvekillerimiz il ve ilçe teşekküllerimizdeki personelimiz olacaktır. Partiyi ve rakipleri ilgilendiren her haber

³⁰ DP'nin meşhur "yeter söz milletindir" yazılı dur işareti veren el şeklindeki afişini ve benzerlerini kastediyor.

Genel Merkeze bildirilmeli ve bu bilgiler incelenerek savaşçı ve savunmacı propaganda için kullanılmalıdır.

Genel sekreterlik ve il idare kurulları halkın umumi efkârını belirten malumatı edinmek için mutemetler de kullanabilirler. Partinin kuvvetlenmesi ve ideolojisinin yayılması için işe, zamana ve ferde göre karar alınmalıdır. Propaganda işinde birinci derecede muhatabımız partililer olup hedefimiz düşünce ve duygu birliği sağlamak için saflarımızı sıkıştırmak, ikincisi de milletin heyeti umumiyesinin partiye sempatisini sağlamaktır.

Tahrik: Tahriki ikiye ayırmak lazımdır: a-ajitasyon, b- provokation, kışkırtma.

Ajitasyon: Propagandanın fikirden ziyade hisse hitap eden kısmıdır. Ajitasyondan seçim ve yahut muayyen bir meselenin halka mal edilmesi gibi çok aktivite gerektiren zamanlarda istifade olunur. Bu işte başrol hatiplere ve afişçilere düşer. Kısa beyannameler de işe yarar.

Kışkırtma (provokasyon): Kışkırtma çok nazik bir ameliyedir. Sureti haktan görünerek karşı tarafın fikirlerini vakitsiz ortaya atmalarını veyahut doğrudan doğruya karşı tarafın zaafalarını meydana çıkararak yaymak kışkırtmacının vazifesidir. Bunu ancak çok zeki ve güvenilir kişiler yapabilir. Kışkırtma ve ajitasyonun şiarlarını genel sekreterlik verir.

10

Partimizde henüz bu işlerin kuvvetli bir teşkilatı ve geleneği olmadığından ilk ağızda bu işlerin tedviri için geniş bir kadro yapmayarak küçük, fakat emniyetli bir kadro ile işe başlanmalıdır. İki raportör ve bir sekreter ile bu iş yapılır. Bunların başlatılması için 10-12 bin liralık bir tahsisatın 1947 başından itibaren bütçeye konmalıdır.

Yazılı propaganda yayın bürosunun vazifesi dâhilinde olduğundan bu husus burada konu edilmemiştir. Partimizin bu birimi başka teşekküllerle daimi olarak işbirliği içinde olmalıdır. Bunun için propaganda, basın, yayın ve mesleki teşekküller büro şeflerinin her on beş günde bir kendi aralarında ve gerek görüldüğünde müşavir heyetleriyle birlikte toplanmaları yararlı olacaktır."

Görülüyor ki bu raportör partisini hatip yetiştirme, afişlerden yararlanma ve münazara gibi basit konularda bile yetersiz görüyordu. Bu görüş yöneticilerce de paylaşıyor olmalıydı ki 19.8.1948 tarihli bir belge belgenin gösterdiği üzere parti propagandasını tek ve yetkili bir merkezden yönetmek için bir komite kurmayı planladılar. A. Şükrü Esmer'e (Pent House North 444 East 52nd Street New York

22.N.Y./ USA.) yazılan bir yazıda, "*Partimiz propaganda ve basın teşkilatını yeniden organize etmek istiyoruz. Memleketimizde bu işte tecrübesi olan arkadaşlardan istifade edeceğiz*" ifadesiyle görüşleri sorulmuş; ABD'deki seçim mevzuat ve birikimi hakkında kendisinden bilgiler istenmiştir.³¹ Bu türden yazılar başkalarına da yazılmıştır. Bunu Cemil Sait Barlas'ın verdiği 29.1.1948 tarihli rapordan anlıyoruz.³² Barlas o tarihte Gaziantep Milletvekili ve Parti'de IX. Büro Şefi vazifesinde bulunmaktadır. Raporunda propagandanın genel ilkeleri ve yöntemi, Türkiye ve CHP özelinde yapılması gerekli ve mümkün olanlar, muvafık ve muhalif basın hakkında ayrıntılı malumat, tirajlar, İstanbul ve Ankara basınının siyasi eğilimleri, taşra basınının tutum ve eğilimleri, el ilanları, resmi ilanlar, diğer propaganda araçları, CHP'nin propaganda yaparken işlediği yanlışlar, meselâ "*karşı partiyi tenkit ederken bazı hatalara düşülmüş ve tenkit ölçüsüzlüğü yüzünden demokrasi hareketine karşı geliniyormuş gibi bir hava yaratılmıştır*" tespiti yapması gibi konular üzerinde durmuştur.

Demokrat Partili politikacıların takip edildiğini ifade etmiştik. İllere yazılan genelgelerle, onların nerede, neler yaptıkları bir bir takip edilmiş, hatta çoğu Osmanlıca harflerle³³ rapor edilerek Genel Merkeze bildirilmiştir. Isparta Valiliğine, İl İdaresi Genel Müdürlüğüne İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğünden yazılan 29 Kasım 1948 tarihli bir yazı³⁴ ile ildeki DP faaliyetlerinin takibi emredilmiş ve Adalet Bakanlığına malumat vermek için mitinglerdeki hitabelerin muhtevasının bildirilmesi istenmiştir. Bu yazıya cevaben Isparta'da kim ne konuşmuşsa satır satır yazılarak geri bildirim yapılmıştır.

İşte bu çalışmalar ve raporlar sonucunda propaganda konusunda "*acemi*"³⁵ olduklarını düşündüklerinden partili fikir sahiplerini bir araya toplayarak propagandadan sorumlu bir komite teşkil edilmesi kararına varmışlardır. Bu çalışmalar 1950 seçimi öncesi başlamışsa da, seçim sonunda muhalefete düşünce işi çok daha fazla ciddiye almaya başlamışlardır.

³¹ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.621, s.7.

³² BCA, **CHP K**, 490.01/1393.621, s.10-21.

³³ O devrin insanları ilkokul tahsilini 1928 öncesi yapmış ve elleri Osmanlıca'yı daha seri olarak yazma maharetine sahip olduğundan elimizde böyle örnekler vardır. Bunları başka bir yazı konusu yapmayı düşünüyoruz. BCA, **CHP K**.490.01/355.1490.1 ve 490.01/10.51.14.5.

³⁴ BCA, **BKK K**. 030.01/..66.410.6. Bu yazı Emniyet Müdür Yardımcısı İhsan Sabri Çağlayangil imzalıdır.

³⁵ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.8.

Bu meyanda 7.12.1950 tarihinde şu gündem ile toplanmışlardır:³⁶

- 1-Yabancı memleketlerdeki parti propagandaları hakkında izahat ve görüşme.
- 2-Partice yapılacak propaganda ve istihbarat işleri hakkında mütalaa ve teklif.
- 3-Merkezde kurulacak yardımcı tayın komitesi hakkında mütalaa ve teklif.
- 4-Bu mevzularda merkezce, taşraca takip edilecek usuller hakkında mütalaa ve teklif.
- 5-Memurlardan müteşekkil Yayın Bürosu hakkında mütalaa ve teklif.

Bu maddeleri görüşmek üzere Genel İdare Kurulu'nca belirlenen üyeler 15. 12. 1950 tarihinde toplantıya çağırılmıştır. Kasım Gülek'in Genel Sekreter olarak Parti Propaganda Komitesi'ne seçildiğine dair kişilere yazılan yazıda özetle şu ifadeler göze çarpıyor: *"İçinde bulunduğumuz dönemde Genel İdare Kurulumuz (GİK) bir Propaganda Komitesi kurmaya karar vermiştir. Bu konuda fikir ve mesailerinizden yararlanmak isteyen GİK zatiâlinizi Propaganda Komitesine üye seçmiştir. Parti Genel Merkezi'nde yapılacak Komite toplantısına teşriflerinizi rica ederim."*³⁷ Davetliler: İ. Rüştü Aksal, Reşat Şemseddin Sirer, Ahmet Şükrü Esmer, Sadi Irmak, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Hakkı Tarık Us, R. Ahmet Sevensil gibi bilim ve sanat dünyasının önemli simalarıdır. Toplantıya katılanlar CHP'yi DP karşısında başarılı kılmak için fikir ve görüşlerini bildiren konuşmalar yapmışlardır. Komite üyelerine Kasım Gülek'in yaptığı konuşma Türk siyasi tarihi, CHP ve diğer partiler bakımından çok önemli bir gerçeği dile getirmektedir. İçtima zaptından Gülek'in propaganda acemisi olduklarını itiraf ettiği ve muhalefete geçtikten sonra propagandaya daha çok ihtiyaç hissettiklerini beyan eden şu sözlerini okuyoruz:

"Gerek fert gerekse parti olarak propaganda ve istihbarat işlerinin teknik taraflarını bilmiyoruz. Bu konuda bilgi ve tecrübemizin az olduğuna şüphe yoktur. Bu güne kadar, bu iş için merkezde kurulmuş ve devamlı olarak çalışan bir teşkilatımız da yoktur. Gerçi biz idare kurulu üyelerinden üç arkadaştan müteşekkil bir propaganda bürosu kurmuşsak da bu iş üzerinde müspet ve müessir çalışmalarda bulunmak için bir

³⁶ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.18.

³⁷ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.1. Kasım Gülek tarafından İ. Rüştü Aksal'a hitaben Parti Propaganda Komitesi'ne seçildiğine dair yazılan yazıda özetle şu ifadeler göze çarpıyor: *"İçinde bulunduğumuz dönemde Genel İdare Kurulumuz (GİK) bir Propaganda Komitesi kurmaya karar vermiştir. Bu konuda fikir ve mesailerinizden yararlanmak isteyen GİK zatiâlinizi Propaganda Komitesine üye seçmiştir. 15.12.1950 günü saat 11'de Parti Genel Merkezi'nde yapılacak Komite toplantısına teşriflerinizi rica ederim."*

yardımcı komite kurulmasına da lüzum ve ihtiyaç duyduk. İşte **bu tezgâhın**³⁸ nasıl kurulması icap ettiği ve ne tarzda çalışması lazım geldiği hakkında, kıymetli fikir ve mütalaalarınızdan faydalanmak için sizleri bu gün buraya davet ettik. Esasen muhalefete geçtikten sonra, propaganda ve istihbaratın bizim için ehemmiyeti ciddi artmıştır." Aynı toplantının kapanışında Gülek tekraren muhalefette propaganda ve istihbaratın CHP için önemli olduğunu vurgulamış ve Propaganda Komitesi'nin fikirleriyle bu işin ana hatlarını, gazetelerden, partililerin konuşmalarından, fısıltı gazetesinden nasıl faydalanmak gerektiğini tespit edeceklerini ve böylece parti propagandasını cazip ve etkili hale getireceklerini söylemiştir.³⁹

Toplantıya katılanlardan Reşat Şemseddin Sirer, kitlelerin ne istediğini bilmek ve o mevzuları işlemek gerektiğini, o günkü DP iktidarının muhalefette iken halkın neler istediğini iyi tespit edip ona göre propaganda yaptığını ifade etmiştir. Örnek olarak Almanya'da Nazilerin iktidara geliş sürecini göstererek "*muahede hükümlerini kaldıracamız, Yahudileri tasfiye edeceğiz, işsizlere iş bulacağız, iktisadî durumu düzelteceğiz ve gençlik teşkilatı kuracağız*" diyerek Alman halkının içini sızlatan bu meseleleri gündemde tutarak iktidara geldiklerini söylemiştir.⁴⁰

Ahmet Şükrü Esmer konuşmasında mevzuun çok geniş ve kendisinin hazırlıksız olduğunu bildirerek bir hafta zaman ayırmak suretiyle etütlerini yapmaya imkan verilirse ikinci bir toplantıda gereken izahatı verebileceğini bildirmiş ve heyet bunu kabul etmiştir.⁴¹

Komiteye katılan Sadi Irmak DP'nin propaganda konusunda CHP'ye göre üstün olduğunu vurgulayarak konuşmasına başlamış ve şunları söylemiştir:

"1-Propagandanın kısa vadelerle tekrarlanması: Bayar muhalefette iken teşkilatına sürekli olarak üç ayda bir seçim yapılacağını söyleyerek partilileri sürekli hazır halde tutmuştur.

2-Radyo meselesi: Ulus bu konuda yayın yapmaktadır. Ama biz bununla yetinmeyelim ve meclisteki partilerin radyodan propaganda yapması hakkında kanun teklifi verelim.

3-Beyaz kulüp: Parti merkezindeki toplantı salonu çok mühim ihtiyaca cevap vermektedir. Buraya bazıları beyaz kulüp, bazıları da ayan diyorlar. Ne denirse densin

³⁸ Vurgu bize aittir.

³⁹ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.8.

⁴⁰ BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.9.

⁴¹ Aynı yerde.

psikolojik bir ihtiyaca cevap veriyor. Buraya gelenler parti merkezi ve meclis faaliyetleri hakkında fikir edinip büyük şevk ve moral kazanıyorlar.

4-Fısıltı gazetesi: Buna bilhassa ehemmiyet vermeliyiz. DP muhalefette iken bunu çok iyi istismar etmesini bilmiştir. Biz de aynı yolda çalışmalıyız. Bugün iktidardakiler acaip karışık ticaret işlerine giriştikleri rivayet edilmektedir. Bunların fısıltı gazetesi halinde etrafa yayılması iyi olacaktır.

5-Ulus Gazetesi: Ben Ulus'un bu kavgacı neşriyatının devamına taraftarım. Böylece karşı tarafın taşkınlıklarından yılmış ve sinmiş partililerimize cesaret ve ümid verecektir.

6-Ankara Ajansı: Bu müesseseden iktidar çok yılmaktadır. Biz bu ajansı desteklemeliyiz. Ona çalışma imkânı vererek yardımlar yapmalıyız.⁴²

Bundan sonra söz alan İ. Rüştü Aksal DP'nin bu işlerde CHP'den daha kabiliyetli olduğuna katılmadığını söyleyerek, "Biz DP propagandalarının etkisiyle değil, 27 senelik bir bıkkınlığın reaksiyonu olarak iktidarı kaybettik" demiştir. Aksal'a göre geniş kitlenin massedebileceği konular propaganda aracı olarak kullanılmalıdır. Göbels'in dediği gibi: "Neyin propaganda edileceği, kime propaganda edileceği ve nasıl propaganda edileceği iyi tespit olunmalıdır. İtiraf ederek "biz üç arkadaş⁴³ bu işin henüz acemileriyiz. Gerçi Barlas bu konuda çalışmaktadır. Ben ve Dicleli arkadaşım henüz bu konuda hazırlıksızız. Geniş kitleyi ilgilendiren temel konu hayat pahalılığıdır. Sistemli bir şekilde ve sağlam esaslara dayanmak suretiyle bu mevzu üzerinde işlemek ve bunu istismar etmek bizim için mühim bir propaganda mevzuu olacaktır. Diğer bir kanaatim, biz hala DP'nin saldırgan propagandası karşısında savunmacı davranıyoruz. Onlar hakaret ediyor, biz cevap yetiştiriyoruz. Saldırmalıyız. Propaganda istihbarata dayanır. Nasıl bir istihbarat ağı kuracağımıza karar vermeliyiz" (s.11).

İsmail Hakkı Baltacıoğlu parti merkezinde sürekli çalışacak bir komitenin kurulması gerektiğini söylemiş ve fikirlerini şöyle nakletmiştir: "1-Fertlerin tahteşşuuruna tesir: Propaganda bir öğretim işi değil, bir telkin işidir. Bu itibarla propaganda insan şuuruna değil, şuur altına hitap etmelidir. Bilhassa neler yaparak şuur altlarına tesir edeceğimizi araştırmalıyız. 2-Gruplara tesir: Kişilerin şuur altına tesir gibi, memlekette realite olan grupların (mesleki teşekküller, gençlik teşekkülleri, dini mezhep vs gruplar) da şuur altlarına hitap etmeliyiz. 3-Gazeteler: Bugün taşra

⁴² BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1, s.10-11.

⁴³ İ. Rüştü Aksal, Vedat Dicleli ve C. Sait Barlas.

gazetelerinin yüzde seksene yakını Halk Partidir. Bunlara yazı, klişe haber göndermek, paraca yardım etmek ve böylece safımızda çalışmalarını sağlamak komitemizin vazifesi olmalıdır. 4-Konuşmalar: Merkezden tayin edilecek kişiler, merkezden belirlenen konular üzerinde sürekli konuşmalar yapmalıdır. 5- Temsiller: Halk temsililerine önem verilmelidir. Tuluat kumpanyalarından, Karagöz ve Meddah gibi vasıtalarından yararlanmalıyız. 6-Halkevleri: Bunlar şimdi gayri meskûndur. Komite bu kültür yuvalarını meskûn hale getirmelidir"(s.12-13).

H. Tarık Us ise komitenin hedeflediği faaliyetlerin "behemehâl" yapılmasının aciliyetini, Ankara Ajansı ile işbirliğini artırmak gerektiğini ve ona yardım edilmesini söylemiştir. Propaganda merkezdeki komite tarafından, istihbarat işi de Ankara Ajansı'nca yapılmalıdır. Ancak ona göre Propaganda Komitesi yerine Yayın Komitesi denmelidir. Zira propaganda ifadesi halk üzerinde pek hoş tesir uyandırmaz⁴⁴ (s.16). Us'a göre ise "şimdilik endirekt, seçime doğru direkt propagandalara geçmeliyiz".

Bu toplantıda belirlenen konular özet olarak şunlardır: 1-Propaganda mevzuu olarak geniş kitlenin massedebileceği mevzuların tespiti. 2-Gazeteler (İstanbul, İzmir, Ankara ve Anadolu gazeteleri). 3-Fısıltı gazetesi. 4-Radyo meselesi ve kanun teklifi işi. 5-Ankara Ajansı ve onunla iş birliği meselesi. 6-Beyaz Kulüp (ayan). 7-Propaganda da fertlerin ve grupların tahteşsuurunu hedef tutma işi. 8-Tedafüî propagandadan taarruzî propagandaya geçme işi. 9-Yardımcı yayın komitesi meselesi. 10-Partililer tarafından yapılacak propaganda konuşmaları 11-Çıkarılacak broşürler meselesi. 12-Propaganda ve istihbarat işlerini düzenlemek için yabancı bir uzman getirilmesi meselesi. 13-Memurlardan müteşekkil bir yayın bürosu kurulması işi.

Bu düşünceler doğrultusunda bir "*Propaganda Büroları Yönetmeliği*" hazırlanmış ve Genel İdare Kurulu'nun idaresi altında propaganda işlerini düzenlemek ve yürütmek için bir Propaganda Bürosu kurulmuş, başlangıç olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de şubeleri açılmıştır. Bir başkan, iki üye ve lüzumu kadar kâtipten oluşacak heyet her gün toplanacak ve faaliyetleri gizli tutulacaktır. Aylık faaliyetlerini her ayın ilk günü Genel Sekreterliğe göndermek zorundadırlar. İl ve ilçe parti teşekküllerinin de propaganda ile ilgili konuları bu büroya yazmaları genelge ile duyurulmuştur.⁴⁵

⁴⁴ Bazı batı toplumları da propagandayı halkı kandırmak gibi algılar ve alternatif isimler verirler. İngilizler ve ABD'liler daha çok "kamuoyunu aydınlatma", "bilgi verme" ve "seçim kampanyası" ifadelerini kullanırlar. Bkz. Alçora, s. 96.

⁴⁵ BCA, **CHP K**, 490.01/163.649.2.

Görülüyor ki 27 yıllık uzun iktidar döneminde sürdürdükleri sosyoekonomik politikalar, siyaset anlayışı ve kültür politikaları için kendilerine yönelik bir özeleştiri yoktur. Belki bu komitenin yetkisi dışındadır, ayrıca Millî Şafın politikalarında hata aramak o zaman için mümkün de olamazdı. Yalnız bir kişi (İ. R. Aksal) halkın 27 "senelik bıkkınlığından" bahsetmiştir. Komite'nin kararları doğrultusunda parti içinde düzenlemeler yapılmış ve "*demokratik cemiyet düzenimizin icabı olan bu mücadelede serbest tartışma, ikna ve propaganda vasıtalarını geniş ölçüde kullanmalı, yapmayı vaat ettiğimiz işleri halka açık olarak anlatmalıyız*" kararı teşkilata genelgelerle bildirilmiştir. Bundan sonra ülkenin her köşesinde partililerin nasıl propaganda yapacakları ayrıntılı olarak anlatılmış; il ve ilçelerde oluşturulacak mahalli komitelerin derhal Genel İdare Kurulu Propaganda ve Yayın Bürosu ile temasa geçmeleri istenmiştir.⁴⁶ Genel sekreterlik ile yazışmalarını da kurala bağlayan genelgelerin yayınlandığını da görüyoruz. 24.3.950 tarihli şu ifadeler buna örnektir: "*Kurulmuş bulunan propaganda komiteleri⁴⁷ parti teşkillerimizin bünyesi içinde birer faaliyet organı olduklarından(...) merkeze aksettirmek isteyecekleri dilek ve sair hususları, Genel Sekreterlik ile olan yazışmalarını doğrudan doğruya bağlı buldukları parti kuruluşları vasıtasıyla yapmalarını⁴⁸ istemişlerdir. Parti bu dönemde propaganda teşkilatını bütün köylere yaymaya gayret ediyordu. Bu, CHP bölge müfettişi ve il başkanlarına gönderilen 3.5.950 tarihli şu tamimden anlaşılıyor: "*Bütün köylerimizde sandık heyetleri ve propaganda teşkilatı yapılması evvelce rica edilmişti. Nüfusumuzun yüzde seksene yakınının yaşadığı köylerde yalnız teşkilat kurmakla yetinmeyerek bu teşekküllerin daima faaliyette bulunmasını temin için köylerimizin propaganda malzemesiyle teçhizlerine ve partili arkadaşlarımızın devamlı ziyaretleriyle milletimizin temel unsuru saydığımız köylü ve çiftçilerimizin uyarılmasına himmet buyrulmasını rica*" etmişlerdi.⁴⁹ Hilmi Uran Güneydoğu illerinde yaptığı konuşmada çok partili hayatın partisine olumlu etkisine temas ederek, "*çeşitli partiler rejiminin uyandırıcı tesirlerinden hisse alanların başında partimiz gelmektedir*" demiştir. Ona göre partide dayanışma bu sayede artmıştır. "*Partimizin, tek parti halinde çalışırken uyusukluğu ve hareketsizliği ne kadar tabii telakki edilirse, politika sahasında rakiplerle karşılaşınca**

⁴⁶ BCA, CHP K, 490.01/..10.51.14, S. 1-4.

⁴⁷ Teşkilatın adı Propaganda ve Yayın Komitesi olduğu halde Genel Merkez'in hâlâ "Kurulmuş olan propaganda komiteleri" ifadesi dikkate değer.

⁴⁸ BCA, CHP K, 490.01/..10.54.9, S. 1.

⁴⁹ BCA, CHP K, 490.01/..10.55.15.

derhal canlı ve enerjik bir durum almış olmasını da zaruri görmek icap eder.” şeklindeki ifadesinin ne kadar doğru olduğunu buradan görüyoruz.⁵⁰ Zira Tek Parti döneminde değil köylere gidip propaganda yapmak ve köylünün hal ve hatırını sormak, şehirlerde bile propaganda mahiyetli mitingler yapmıyorlardı. İnönü Batı Anadolu'ya yaptığı bir gezide uğradığı şehirlerde ya Halkevi veya Orduevinde birer konuşma yapmakla yetinmişti.⁵¹ Oysa şimdi köylerde bile propaganda yapmanın yollarını arıyorlardı.

İşi, kendilerinin de belirttikleri gibi tamamen "*propaganda, tahrik ve ajitasyon*" olmak üzere kurulan bu komite bundan sonra, o zamanki ifade şekliyle "*karşı partileri*" takip ediyor, haklarında bilgi toplayıp gerekenleri yapıyor veya ilgili makamlara bu bilgileri iletiyordu. Buna güzel bir örnek olarak 1948 başlarında milletvekili ödeneklerine yapılan zamma DP karşı çıkmasına rağmen, bazı milletvekilleri bu paraları almış ve DP içinde karşı çıktığı parayı almış olmanın verdiği ahlaki tenakuz tartışılmaya başlanmıştı. Bu konuyu CHP Propaganda Servisi derhal ele almış, bundan "*azamî şekilde faydalanma*" yolunu aramıştır.⁵² İllerdeki görevli heyet ve kişiler bundan sonra devamlı bu Komite ile yazışmış; bu konuda epeyce bilgi ülkenin her köşesinden Genel Merkez'e akmaya başlamıştır.

CHP Milli Mücadele'nin muzaffer kadrosunun partisi ve devlete tam hâkim bir kuruluş olarak 27 yıllık iktidarında Tek Parti sistemine göre bir propaganda uygulamış, daha fazlasına ihtiyaç hissetmemiştir. Ekseriyetle vatani kurtaran, inkılapları yapan kadro, Atatürk'ün ve İnönü'nün partisi olmak gibi kendisine imtiyaz sağlayacağına inandığı rollerini hatırlatmakla yetinmiştir. Dolayısıyla partililerin propaganda faaliyetleri şimdiki gibi değildi. Liderler yurt gezilerinde vilayet, belediye, halkevi ve varsa orduevine (bunlardan bir ikisine) uğrayıp orada bir konuşma yaparak ayrılıyordu. Tabii bu konuşmalar halka değil, partililere ve bürokrat elitlere yapılıyordu. Basını, aydınları ve dini kurumlar gibi politika dışı kalması gerekli olanları bile propaganda için kullanıyorlar; propaganda sembolleri daha çok millî konulardan seçiyorlardı.

CHP ancak çok partili hayat başlayıp da, DP'nin muhalefetini hissedince partiler arası yarışta başarı için propaganda denen bir olgu bulunduğunu o zaman hatırlamıştır. Bundan sonra düşünen beyinleri, bilim, fikir ve sanat adamlarını toplayarak bir

⁵⁰ BCA, **CHP K.** 490.01/227.895.4, s. 39-47. Fahri Sakal, "Bir Tek Parti Politikacısının Propaganda Konuşmaları: Hilmi Uran Örneği", *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall 2007, s.1320.

⁵¹ Bkz. İ. İnönü, **Defterler(1919-1973)**, C.I, YKY, İst. 201, s.435.

⁵² "Ödenek Zamları ve Demokratlar", **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1948.

Propaganda ve Yayın Bürosu (Komitesi) kurdular. Bu komitenin ilk toplantısında propaganda faaliyetinde acemi olduklarını, DP'nin bu işi daha iyi yaptığını söyleyenler olduysa da, biz -Demokratların da onlardan ayrılan insanlar olduğundan hareketle- bu acemîlik düşüncesine katılmıyoruz. Mesele 27 yıllık iktidarın verdiği halktaki bıkkınlık (İ. R. Aksal'ın fikri), CHP'deki Tek Parti hantallığı, inkılapların muhafazakâr halkta oluşturduğu tepkiler, halkın anlamadığı dil kullanılması ve ekonomik olarak DP'nin daha mantıklı vaatler ve yeni ufuklar göstermesidir. Zira belirledikleri sloganlar inkılap, milli mücadele, Türkün kahramanlığı ve dünyanın bize gıpta etmesi gibi hamaset yanı ağır basan sözlerdir. Hâlbuki vatandaş bu sözleri değil, problemlerini çözecek somut vaatleri ve kalkınma planlarını duymak istiyordu. Propaganda Komitesi kurulduktan sonra köylere kadar bütün vatan sathını tarayarak propaganda unsuru olabilecek bilgileri toplayıp "*haber, ajitasyon ve kışkırtma*" gibi her yola baş vurmaya kararlaştırdılar. Halka karşı propaganda yöntemlerini "*tezgâh*" olarak adlandırmalarını da biz manidar bulduk. Bundan sonra yabancı uzmanlardan memurlara, köylülerden sanatçılara kadar herkesten propagandacı olarak yararlanmak için geniş kitleleri seferber etmeye çalıştılar. Yurt sathından her türlü bilginin bu Komite'ye akmasını sağladılar ve oluşan bu bilgi havuzunu değerlendirecek kişilerin hizmetine sundular. Daha dinamik, rakipleri takip edip onların hatalarından yararlanabilen bir yapıya kavuştular. Sonuç olarak Hilmi Uran'ın sözlerini yazıyoruz: CHP'nin "*Tek Parti halinde çalışırken uyusukluğu ve hareketsizliği ne kadar tabîi telakkî edilirse, politika sahasında rakiplerle karşılaşınca derhal canlı ve enerjik bir durum almış olmasını da*" o kadar tabîi görmeliyiz.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), **CHP Katalogu**, 490,01/ 268. 1067. 1.
BCA, **CHP K**, 490,01/ 41. 173,5.
BCA, **CHP K**, 490,01/ 634. 92,1.
BCA, **CHP K**, 490.01/..10.51.14.
BCA, **CHP K**, 490.01/..10.54.9.
BCA, **CHP K**, 490.01/..10.55.15.
BCA, **CHP K**. 490.01/227.895.4.
BCA, **CHP K**, 490.01/1393.623.1.
BCA, **CHP K**, 490.01/..1393.624.1.
BCA, **CHP K**, 490.01/..3.12.46.
BCA, **CHP K**, 490.01/..7.39.8.
BCA, **CHP K**, 490.01/..228.900.1.
BCA, **CHP K**, 490.01/355.1490.1.
BCA, **BKK K**, 030.01/.. 66.410.6.
BCA, **DİBK**, 051.V.05/..2.1.30.
BCA, **DİBK**, 051. V.41/..9.77.1.

Yayınlanmış Belge ve Tutanaklar ve Gazeteler:

- Cumhuriyet**, 9 Şubat 1948.
CHP Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
1947 CHP Büyük Kurultay Tutanakları, Ankara 1947.

Araştırma ve İnceleme Eserler:

- Alemdar, Korkmaz, **İletişim ve Tarih**, İmge Kitabevi, İstanbul 1996.
Alçora, Engin, **Türkiye'de Siyasi Parti Propagandası (1946-1960)**, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., İstanbul, 2015.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/418/4641.pdf>.
Domanach, J. M. **Politika ve Propaganda**, Varlık Yayınları İst. 1969.
Duru, K. Nami, **En Büyüğümüz İçin**, Ulus Basımevi Ankara 1935.

- İnönü, İ, **Defterler (1919-1973)**, C.I, YKY, İst. 201.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) İktidar ve Demokratlar C.2**, İletişim Yay. İstanbul 2012.
- Lasswell, Harold D. "The Theory of Political Propaganda", **The American Political Science Review**, Vol. 21, No. 3. Aug., 1927.
- Sakal, Fahri, "Bir Tek Parti Politikacısının Propaganda Konuşmaları Hilmi Uran Örneği", **Turkish Studies**, Volume 2/4 Fall 2007.
- Fahri Sakal, "Millî Mücadele’de ve Cumhuriyetin İlk Döneminde Propaganda ve Tanıtım Çalışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S. 55, Mart 2003
- Sakal, Fahri, **Ağaoğlu Ahmed Bey**, TTK Yay. Ank. 1999.
- Sakal, Fahri, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti’nin Muhalefet Anlayışı**, Etüt yay. Samsun 2008.
- Weingast, David E. **Komünizmin İç Yüzü**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977.
- Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yay., İst. 1982

Ek:1. Bursa Delegatesi Turgut Kartal, 1947 CHP Büyük Kurultay, 20.11.1947 Üçüncü Birleşim, s.115.

A. Propaganda işlerimiz :

Bu sahada çok geri sistemle çalışıldığını kabul etmek zorundayız. Altı temel prensibimizi Halk dili ile, Halk'a açık bir şekilde anlatmamışsızdır. Çeşitli dergi ve gazete yayınlarının Ocak'lara gittiği zamanki durumu hakikaten fecidir.

Ocak'larda, Köy'lerdeki Ocak'larda, bandı çözülmemiş gazete ve broşür yığınlarını gazete ve propaganda işleriyle ödevli olanların bir kere görmelerini ve bizim tattığımız acıdan bir katre almalarını çok isterdik.

Henüz, okullarda daha yeni kullanılan ve Halk diline birhassa Köy'e yayılmıyan terimlerle dolu, ağır üslûplarla çeşitli konulardan bahsedilen bu basılı yazılar için verilen para ve emek çoğu heder oluyor. Göze ve kulağa hitap etmenin çarelerini arasaydık ruhlara girmenin daha kolay olduğunu gördük.

Ek:2

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

AKBABA
Siyasî Mizah Gazetesi
İstanbul, Ankara Caddesi No. 47
Telefon : 22129

İstanbul,194

SEÇİM DESTANI

-1-

Zurnalar çalınsın, davullar vursun,
Meydanlar açılsın: Seçim günüdür!
Rüzgâr bayrakları göğe savursun,
Neş'eler saçılsın: Seçim günüdür!

-2-

Arkadaş! Reyini aldın eline,
Kavuştun çok şükür son emeline!
Sandıklar süslenip dönsün geline!
Şerbetler içilsin: Seçim günüdür!

-3-

Girdinse on sekiz yaşına, yürü!
Dοδοđru sandığın başına yürü!
Yarını düşününe düşününe yürü!
Gafletten kaçılınsın: Seçim günüdür!

-4-

Ne sağımız vardır, ne de solumuz,
Kafamız düşünür, işler kolumuz,
Altı ok gösterir bize yolumuz,
O yoldan geçelim: Seçim günüdür!

-5-

Döğsün dizlerini fitne ekenler,
Bir ayak üstünde binbir sekenler!
O kızıl çalılar, kara dikenler
Kökünden biçlisin: Seçim günüdür!

-6-

Avrupa karanlık, Asya karışık,
Ne mutlu yuvanda yanıyor ışık!
Desinler: Türk oğlu yurduna âşık!
Düşmanlar küçülsün: Seçim günüdür!

-7-

El ele verelim dünyaya karşı,
Boşalsın mahalle, yürüsün çarşı!
Çınlatsın gökleri İstiklâl Marşı!
Neş'eden uçulsun: Seçim günüdür!

-8-

Zurnalar çalısın, vursun davullar!
Yürüsün genç kızlar ak saçlı dullar!
Gün görmüş dedeler, gürbüz oğullar!
Bayraklar açılsın: Seçim günüdür!
Âşık Ortaç

Ek:3

CUMURİYET HALK PARTİSİ
Genel Sekreterliği

Sayı
4/788

ANKARA : II/6/936

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bu yaz azadında seçim yerlerine gidecek olan Saylav arkadaşlarımızın bulunacakları bölgelerde yılın teşrii çalışmalarından hükümet ve parti için önemli olan noktalarda halkı aydınlatmalarını ve Parti ile Halkevlerimizin genel durumlarını da münasip şekilde gözden geçirerek Parti çalışmalarımız için faydalı görecekları noktaları dönüşlerinde lütfedecekleri raporla bildirmelerini rica ederiz.

Azad sonunda güler yüzle buluşmamızı temenni eder,
sevgi ve saygılarımı sunarım .

C.H.P. Genel Sekreteri
Kütahya Saylavı

M. Peker

490	01			3	12	46
-----	----	--	--	---	----	----

OSMANLI'NİN GÜNAHLARINDAN¹ KURTULMAK: CUMHURİYET'İN İÇ BORÇ MAHSUBU²

TO GET RID OF THE SINS OF THE OTTOMAN EMPIRE: TURKISH REPUBLIC'S INTERNAL DEBT OFFSETTING

Ferhat AKYÜZ³

Özet

1923'te kurulan cumhuriyetin mali anlamda temel argümanı denk bütçeydi. Dolayısıyla denk bütçe kendi yağı ile kavrulan bir cumhuriyet öngörüsünü zorunlu kılıyordu. Cumhuriyet ilan edilmeden önce Büyük Millet Meclisi kadroları mali denklik için Osmanlı'dan kalan iç borçlardan kurtulmayı tasarladılar. Bu tasarı iç borç olmak şartıyla kısa ve uzun vadeli borçları içermekteydi. Bunun için peşi sıra bir dizi yasal düzenlemeler yapıldı. 1923-1933 yılları arasında 1908'den itibaren kayda geçirilmiş olan iç borçlardan kurtulmak için 10'un üstünde yasal düzenleme yapılmıştır. Bu çalışmada sözü edilen yasal düzenlemelerin temel sayılabilecek üç tanesi baz alınarak Osmanlı'dan kalan ve mülevves (pis, düzensiz) ve seyyiat(günahlar) olarak tarif edilen iç borçların mahsubu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borç Mahsubu, Mahsubu Umumi, Tekalif-İ Milliye, İç Borçlanma

Abstract

In the 1920s new Turkish Republic 's main argument in the state financial sense was balanced budget. Hence, the balanced budget required an economic self-sufficiency as a republic vision. Before the declaration of the Republic of Turkey, the grand national assembly cadres planned to dispose the domestic borrowing from the Ottomans for the financial balance. This project included short and long term domestic debt. Based on this project, a series of legal regulations were made. From 1923 to 1933, more than 10 legal arrangements were made in order to dispose domestic debt, which had been accumulated since 1908. This study was based on three fundamental ones of these legal regulations. The offset of the domestic debt from the Ottoman Empire, which is described as sin and contaminated, has been analyzed on the basis of these three laws.

Keywords: Debt Offsetting, Mahsubu Umumi, Tekalif-İ Milliye, Domestic Borrowing

Giriş

1930 yılına kadar yeni kurulan cumhuriyet para ve kredi mekanizmalarını kontrol edebileceği bir kurumsal yapıya sahip değildi. Bu nedenle mali alandaki tek kurumsal

¹Osmanlıdan kalan iç borçların seyyiat olarak tarif edilmesi makaleye ait bir argüman değildir. Cumhuriyet kadroları Osmanlıdan kalan iç borçları seyyiat olarak tarif etmişlerdir. Buna istinaden kinaye yapılmıştır.

²Bu makale Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından desteklenen PYO.SHY.1902.15.001 kodlu bilimsel araştırma projemden türetilmiştir.

³ Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi, akyuzferhat@yahoo.co.uk

yapısı maliye teşkilatıydı. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde benimsenen temel maliye politikası ise bütçe denkliliği idi. Bütçe denkliliğinin mümkünlüğü Osmanlı'dan kalan bütçe açığına dayalı harcama ve gelir politikalarının yeniden dizayn edilmesini gerekiyordu. Bu, devletin gelir kaynağı olan vergi ve borçlanma politikalarının da dizaynı anlamına geliyordu. Vergi politikaları ve hatta bir gelir kaynağı olarak dış borçlanma da bu çalışmanın araştırma kapsamının dışında kalmaktadır.

1923 Şubat ve Mart aylarında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde yeni cumhuriyetin iktisadi politikalarının üst çerçevesi belirlenmiştir. Bu çerçevenin temel mantığı kendi yağında kavrulmak yani iç kaynaklarla ekonomi politikalarının uygulanmasını sağlamaktı. İç kaynaklardan ekonomik yaşamın dizaynı ve beraberinde para ve kredi politikalarının kontrol edilemezliği denk bir bütçenin tesisini gerekli kılmıştı. Bu bakış açısından iç borçlanmanın dizaynı cumhuriyet için önem arz etmiştir. 1923 Nisan ayında düzenlenen ve sonraki yıllarda kapsamı genişletilerek devam eden borç mahsup kanunlarının iki açıdan önemi vardı. Bu kanunlar hem vergi politikaları açısından hem de iç borçlanma politikası açısından dizayn ediciydi. Yeni cumhuriyetin yeni tebaasının rızasını alması (hem vergi toplayabilmek hem de yeniden borçlanabilmek) için Osmanlı'dan kalan borç ve alacakların temizlenmesi gerekiyordu.

Bu ilişkiler seti geri planda saklı tutularak 1923-1933 yılları arasında sözü edilen borç mahsubuna ilişkin 16 yasa, yasalara ait gerekçeler ve yasalara ait meclis görüşmeleri incelenmiştir. 16 yasadan 328 sayılı, 459 sayılı ve 726 sayılı üç yasa temel nitelikte olduğu için, bu yasalar özenle incelendi. Bununla beraber dönemin ilişkili olacak diğer yasaları da incelendi.

1. Mazinin Borcunu Mazinin Alacağı İle Mahsubu: Mahsubu Umumi

Kurtuluş Savaşı⁴ süresince başvurulmuş maliye politikalarından biri olan Tekâlif-i Milliye cebri iç borçlanma uygulaması niteliğindedir. 1923'te Cumhuriyet ilan edilmeden önce sözü edilen bu borçlanmanın mahsubu için yasal düzenleme yapılmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan kalan bu iç borçlanmanın mahsubuna zamanla 1918 Osmanlı İç Borçlanması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan kısa vadeli borçların mahsubu da eklenmiştir. 1923 yılından 1933 yılına kadar 16 tane yasal düzenleme yapılarak kısa ve uzun vadeli iç borçların ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Mahsup düzenlemelerini

⁴ Makalede kullanılan savaş kavramı toplumun bütün kaynaklarının orduya hasredildiği istisnai bir hali ifade etmektedir.

incelemeden önce 1918 Osmanlı iç borçlanması, Osmanlı'dan kalan dalgalı borçlar ve Kurtuluş Savaşı borçlanmalarının durumu incelenecektir.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu savaş süresince uyguladığı emisyon politikası dışında başka bir çözüm yolu aradı. O döneme kadar hiç uygulanmayan bir borçlanma politikası uygulamaya çalıştı. 1850'lerden itibaren Avrupa finans piyasalarından uzun vadeli tahvil ihracı yoluyla imparatorluk dışından kaynak bulma yoluna gidilmişti. İç piyasadan ise sadece kısa vadeli borçlanmalar yapılmaktaydı. Fakat 1918'de ilk defa Osmanlı İmparatorluğu kendi sınırları içinde uzun vadeli borçlanma denemesi gerçekleştirdi.

Sözü edilen bu borçlanma, dönemin kamuoyuna "ilk Osmanlı dahili istikrazı" olarak yansımıştı.⁵ *Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nın finansmanını Almanya hazine kağıtları teminatlı banknot ihracı yoluyla yapmaktaydı. Fakat 1918'e doğru Almanya savaşın finansmanı için Osmanlı'ya kendi iç kaynaklarına yönelmeyi tavsiye etti. Bununla beraber 1914-1918 döneminde imparatorluk bünyesinde iç sermayenin oluştuğuna dair emarelerinin varlığından bahsedilebilir. 1914-1918 arası dört yıllık savaş döneminde 126 tane anonim şirket kurulmuştur* (Toprak, 2012, s. 702-707). *Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş finansmanı için iç kaynaklara yönelmesi konusunda ikna ediciydi. Dönemin parlamentosunda Nisan 1918'de % 5 faizli, %1 amortismanlı ve 20 yıl vadeli tahvil emisyonu için kanun çıkarıldı. Tahvil emisyonu sonucunda 17.997.600 liralık kaynak toplandı. Toplanan kaynağın büyük bir miktarının imparatorluk içi sermayedarlardan elde edildiğini Tablo. 1'deki verilere bakarak söyleyebiliriz. Elde edilen kaynağın yarısı Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası ve Ziraat Bankası'ndan gelmiştir. Sözü edilen her iki banka imparatorluk içi biriken sermaye ile kurulmuştur. 1918 Dahili İstikraz Tahvillerini yabancı bankalar da almış olmasına rağmen, sözü edilen borçlanmanın daha çok iç kaynaklara başvurularak yapıldığını söyleyebiliriz.*

⁵ Buna ilişkin tek detaylı çalışma için bkz (Georgeon, 2006)

Tablo.1. Müesseselerin Elinde Bulunan 1918 Dahili İstikraz Tahvillerinin Dağılımı (Kaynak: Takvim-i Vekayi, 25 Haziran 1919)

Müesseseler	Vilayetlerdeki Şubeler	İstanbul	Toplam
Maliye Nezareti Vezne-i Umumisi	858.260	1.873.520	2.731.780
Osmanlı Bankası	1.879.020	869.080	2.748.100
Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	2.540.780	2.466.440	5.007.220
Deutsche Bank	126.660	552.500	679.160
Deutsche Orientbank	143.840	227.800	371.640
Wiener Bank	139.300	540.300	679.600
Macar Bankası	45.600	195.920	241.520
Banque de Salonique	103.640	226.000	329.640
Osmanlı Ticaret Bankası	-	-	130.000
Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	-	112.000	112.000
Diğer	-	-	230.000
Ziraat Bankası	4.715.320	540	4.715.860
Toplam	10.581.340	7.396.260	17.997.600

Kaynak: Georgeon, F. (2006). Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930), çev. Ali Berktaş, İstanbul, YKY.

Mahsubu Umumi Kanununa konu olan, Osmanlı'dan kalan dalgalı borçlar konusunda niceliksel veriler açısından çok spekülasyonlu bilgiler mevcuttur. Örneğin, dönemin maliye bakanı tarafından “*Türkiye ahvali maliyesine ait bir makale gördüğümde. Af buyurunuz, bir mecmua-i maliye makalesi münasebetiyle huzuru âlinizde ifadede bulunmak icabetmezse de, bu makalenin münderacatını dünyada en yüksek, en büyük yalanlardan birini ifade ettiği için burada söylenmeye mecbur oldum. Makale diyorki; Türkiye'nin gayri muntazam düyunu (200) milyon İngiliz lirasıdır. Efendiler, dünyada bu kadar büyük bir yalan daha ilk defa işittim*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 184) beyanıyla şiddetle reddedilmiş olmasına rağmen uluslararası basında yer alan Osmanlı dalgalı borçlarının yüksekliğine ilişkin spekülasyonlar meclis tutanaklarına yansımış durumdaydı. Dalgalı borçlar veya Düyun-i Gayr-i, Muntazama devreden bütçe açıklarını kapamak için yapılan iç borçlanmalardı. Tablo 2’de I. Dünya Savaşı’nın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu’nun borçları hakkında niceliksel bilgi ortaya konulmaktadır. Bu tabloda Osmanlı İmparatorluğu’nun dalgalı borçlanmasının 21.27 milyon Osmanlı Lirası civarında olduğu, buna belediyelerin borçları ve avanslar eklendiğinde 35 milyon Osmanlı lirası kadar bir kısa vade niteliği olan iç borçlanmanın mevcut olduğu söylenebilir. Özellikle bu tabloda var olan avanslar 1913 yılına kadar

normal bir seyir izlerken 1913 yılında birden bire yükselerek önemli miktarlara erişmiş ve 1914 yılında dalgalı borçlanmanın tasfiyesi için yüksek miktarda bir dış borçlanma sözleşmesi yapılmıştır (Eldem, 1994, s. 187).

Tablo2. Osmanlı İmparatorluğunun Doğrudan Doğruya veya Kefaletini Haiz Olarak Tahakkuk Eden Bütün Borçları (Milyon Lira Olarak)

Yıllar	1913	1914
İstikrazlar	124.21	133.81
Hazine tahvilleri	10.23	2.29
Avanslar	12.13	13.95
Dalgalı borçlar	21.27	21.27
Belediyeler	2.33	2.21
Toplam	170.17	179.53

Kaynak: Eldem, V. (1970). Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik. Türkiye İş Bankası.

I. Dünya Savaşı süresince savaş finansmanını sağlamak için Tekâlif-i Harbiye kanununca halkın elindeki ihtiyaçtan fazla olanlara el konulması ve karşılığında mazbata verilmesi hükmü konulmuştu. 1923 yılından 1933 yılına kadar yapılan borç mahsubuna bu mazbatalar da konu edilmişti. Tekalif-i Harbiye mazbatalarının niceliği hakkında hem 1918 yılında meclisi ayan hem de 1924 TBMM görüşmelerinde spekülâtif bilgiler mevcuttur.

Maliye Vekili Hasan Fehmi B. (Devamla) — Harbi Umuminin vesaiti nakliyesi, işe bedelleri 40 - 43 milyon lira tahmin olunuyor. Yani hakiki bir hesap değildir. Bunu da tekâlifi millîye rakamı gibi katî hesap edemiyoruz. Tahminidir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 127)

Mehmet Cavit Bey (Maliye Nâzırı) ...Diğer yandan, tekâlifi harbiye bedelatının bir kısmı bugüne kadar vukubulan sarfiyatımıza geçmiştir. Çünkü malumu devletleri olduğu veçhile, mültecilere tamamen veya mahsuben tediyatta bulunulduğu gibi, bir kısmının da vergi vesaire borçları ile mahsup muameleleri icra olunmuştur. Bunlar çıktıktan sonra bugün Maliye Nezaretinde mukayyet olan tekâlifi harbiyenin yekûnu 6 milyon lira raddesindedir. Bendeniz tekâlifi harbiyenin bu miktardan ibaret olduğunu zannetmiyorum. Tekâlifi harbiye olarak aldığımız eşyanın bedelâtı hiç olmazsa 20 milyon liraya baliğ olmuştur fikrindeyim. Fakat her nedense ahalimiz Nezarete gelip mazbatalarını kaydettirmiyor. (Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, 1918, s. 531)

Yukarıdaki iki alıntıdan yola çıkarak Mahsuba konu edilecek Tekalif-i Harbiye mazbatalarının yüksek miktarlarda olduğu söylenebilir.

Mahsuba konu olan bir diğer borçlanma ise Kurtuluş Savaşı dönemindeki borçlardır. 1921 yılında Yunan Ordusuyla yürütülen savaşın finansmanı için olağanüstü önlemlere başvuruldu. Tekalif-i Milliye Emirleri adı altında on tane emir yayınlandı. Ordunun lojistik ihtiyacının karşılanması için hazırlanan bu emirler borçluluk ilişkisinden çok ulusal yükümlülük niteliğindedir. Fakat 7-8 Ağustos 1921’te yayınlanmış olan bu emirler incelendiğinde Tekalif-i Milliye’nin borç ve yükümlülük kategorisinin bir arada olduğu görülmektedir.

Tekalif-i Milliye’nin on emri incelendiğinde zor ve ikna mekanizmaları gibi iki temel özellik de göze çarpmaktadır. Tekalif-i Milliye’nin zor yönü, on emrin icrasında en ufak bir suiistimal veya direnç gösterildiğinde Vatana İhanet Kanunu ile yargılama yapılacağı net bir vurgusuyla açık edilmiştir. İkna yönünü ise uygulanan çoğu emirde el konulanların sonradan ödenmek vadi ile zabt altına alınıp sahibine adi bir senet niteliğinde zabıt kaydının (mazbata) verilmesi açık etmiştir. Yapılan bir dizi çalışmada zor yönünün çok baskın olmadığı belirtilmiş ve bu durum İstiklal Mahkemelerindeki Tekâlif-i Milliye hususunda görülen davaların nadir olmasına bağlanmıştır. Alptekin Müderrisoğlu Tekalif-i Milliye’nin fedakarlık yönünün güçlü olduğunu “... uygulamalar sırasında zora başvurmayı gerektiren olaylara çok az rastlanmıştır. Bu durum verebileceklerinin sınırlarına ulaşılmasına rağmen, halkın kurtuluş savaşını zafere ulaştıracak mali ve maddi mükellefiyetlere ve fedakarlıklara içtenlikle katlandığını göstermektedir.” (Müderrisoğlu, 1974, s. 382) vurgusuyla anlatmaktadır. Tekalif-i Milliye’nin fedakarlık, bağış kategorisinde değerlendirilmesinde Tekalif-i Milliye komisyonlarının her işleminin kayıt altına alınmasının ve ödenmesi vaat edilen eşyalar ve hizmetler için senet niteliğinde zabıt kaydının verilmesinin dikkate alınması gerekir.

Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasından vazgeçilmesine rağmen savaşın sonuna kadar 9 emir uygulanmıştır. Uygulama sonucunda ordunun lojistik ihtiyacı karşılanmış ve sonuçta geri ödeme vaadi ile el konulan mal ve hizmetlere ilişkin adi senet niteliğinde mazbatalar kalmıştır. Birçok çalışmada (Tural, 1995), (Duru, 1982) sözü edilen mazbataların büyük bir miktarının nakden geri ödendiği belirtilmektedir. Bu sonuç bütçe kanunlarında mahsubu umumi kanunu için ayrılan tahsisat miktarına dayandırılmaktadır. 1923-1933 arasında 16 yasa ile sözü edilen borçlar dahil genel olarak bir borç mahsubunun düzenlenmesi söz konusu olduğundan, dikkate alınması

gereken nakit ödenmesinden daha geniş bir çerçevedir Bu nedenle 1923-1933 arasındaki mahsubu umumi kanunları incelenecektir.

1923-1938 yılları arasında yürürlüğe girmiş 328, 459 ve 726 sayılı kanunlar 16 mahsup kanunu arasındaki referans kanunlardır. Bunların haricindeki kanunlar ise ya ilgili bir kanun ya da bu kanunlara ek kanunlardır. 328 nolu kanun ile sadece Kurtuluş Savaşı borçlarının mahsup edilmesi amaçlanmıştır. 459 ve 726 sayılı kanunlarla mahsup kapsamı daha da genişletilmiş ve 1908'den itibaren gerçekleşmiş bütün iç borçlar dahil edilmiştir. Söz konusu işlem mahsup işlemi olduğu için kapsam geniş tutulmuştur. 1923-1938 arasında 1908'den itibaren her türlü hazine alacakları ve borçları (ülke içi) kapsama alınmıştır. 1923 yılı yeni kurulacak olan cumhuriyet için sebt yılı⁶ niteliğindedir. Osmanlı'dan kalan ve halen dolaşımda olan bütün borçlar 1930'lu yılların sonlarına kadar mahsup başta olmak üzere terkin veya itfa işlemine tabi tutulur.

Tablo 3. 1923-1938 Yılları Arasındaki Mahsup Kanunları

Kanun No	Kanun Adı	Resmi Gazete Kabul Tarihi
328	Düyunatı Sabıkanın Sureti Tediyesine Dair Kanun	12.04.1339
348	1339 Senesi İkinci Altı Aylık Tahsisat Kanunu	30.09.1339
459	1324 Temmuzundan İtibaren 1339 Senesi Gayesine Kadar Biltümle Matlubat ve Duyunu Hazinesinin Sureti Mahsubuna Dair Kanun	03.04.1340
726	3 Nisan 1340 Tarih ve 459 Numaralı Mahsup Kanununa Müzeyyel Kanun	07.02.1926
731	3 Nisan 1340 Tarih ve 459 Numaralı Mahsup Kanununun Dördüncü Maddesine Bir Fıkra Tezyiline ve Mezkûr Kanunun Altıncı Maddesinin Tadiline Dair Kanun	11.02.1926
748	Emvali Milliye ve Metrukeden veya Mazbut Vakıflardan Bazı Müessesat İle Belediyelere Satılabilecek Arazi ve Arsalar Hakkında Kanun	07.03.1926
1138	Mahsubu Umumi Kanununun Bazı Mevaddını Muaddil 27 Kânunusani 1926 Tarih ve 726 Numaralı Kanunun 2.Maddesinde Muharrer Müddeti Müracaatın Temdidi Hakkında Kanun	11.07.1927
1274	Mahsubu Umumî Kanununa Müzeyyel Kanun	28.05.1928
1513	1927 Malî Senesi Nihayetine Kadar Millî Hükümet Bütçelerine Mûteallik Borçlar Hakkında Kanun	09.06.1929
1661	726 Numaralı Kanunun 6. Maddesinde Muharrer Mahsup Müddetinin Temdidine Dair Kanun	02.06.1930
1783	1927 Malî Senesi Nihayetine Kadar Millî Hükümet Bütçelerine Mûteallik Borçlar Hakkındaki 1513 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun	01.04.1931
2048	1927 Malî Senesi Nihayetine Kadar Millî Hükümet Bütçelerine Taallük Eden Borçlar Hakkındaki 1513 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun	06.07.1932
2076	2.6.1929 Tarih ve 1513 Numaralı Kanuna Müzeyyel Kanun	28.12.1932
2102	Millî Hükümet Bütçelerine Aid Hizmetler İçin Yapılmış Tediyaatın Tasfiye ve Mahsubu Hakkında Kanun	24.01.1933
2266	1929 Senesi Sonuna Kadar Hazine Alacağı Olarak Muhtelif Hesaplara Kaydolunan Paralardan Bazılarının Tasfiye ve Terkinine Dair Kanun	07.06.1933
3495	1938 Malî Yılı Muvazenei Umumiye Kanununa Ek Kanun	13.07.1938

Tablo.4. Temel Mahsup Kanunlarında Borç Mahsubunun Kapsamı

⁶ Sebt yılı özellikle yedi yıl sebti Yahudilikte borçların silindiği yıl olarak tarif edilir.

1.1.1923 Tarihli 328 Sayılı Kanun

	Borcun Mahsup Başlangıç Tarihi	Borcun Mahsup Bitiş Tarihi	Mahsup Kapsamı (Hazine Borç Tarafı)	Mahsup Kapsamı (Hazine Alacak Tarafı)
328 Sayılı Kanun	1920 Mali Yılı Başlangıcı	1922 Mali Yılı Bitimine Kadar	Tekâlif-i Milliye, Tekâlif-i Harbiye ve Vesaiti Nakliye-i Berriye Ve Bahriye Borçları	Vergi, Yükümlülük ve Sözleşmeden Doğan Hazinesinin Özel ve Tüzel Kişilerin Zimmetinde Gerçekleşmiş Olan Çeşitli Alacakları
459 Sayılı Kanun	01. Temmuz. 1908	31.Aralık. 1923	Sabit Ve Hükme Bağlanmış Her Türlü Borç	1923 Mali Yılı Sonuna Kadar -Vergi, Yükümlülük, Ücretler ve Sözleşmeden Doğan Hazinesinin Özel ve Tüzel Kişilerin Zimmetinde Gerçekleşmiş Olan Çeşitli Alacakları
726 Sayılı Kanun	01. Temmuz. 1908	31.Aralık. 1923	-1923 Mali Yılı Bitimine Kadar Bütçe Ve Nakit İşlemlerinden Doğan Her Türlü Borçlar - 1923 Tarihine Kadar Savaşta Kullanılan Bina Ve Deniz Araçlarının Kira Ve Hasar Bedelleri Olarak Tahakkuk Eden Borç - 1918 İstikrazı Dâhilî	-Şahısların ve Şirketlerin Elinde Bulunan Sabit Ve Tahakkuk Edilmiş Bütün Alacaklar Senetleri -1920 Mali Yılından İtibaren Harp Kazançları, Bina ,Arazi ve Kazanç Vergileri - 1923 Mali Yılından İtibaren Bütçe Ve Nakit İşlemlerden Kaynaklı Tahakkuk Borçlar - Emvali Milliye ve Metruke Satış ve Kira Bedelleri

1923 tarihli 328 sayılı Düyunatı Sabıkanın Sureti Tediyesine Dair Kanun ile sadece 1920-1922 arasında tahakkuk edilmiş olan Tekalif-i Milliye borçlarının ve hazine alacaklarının mahsubu öngörülmüştür. Fakat kanunun adına bakıldığında eski borçların ödenme şekline dair bir kanun olduğu görülmektedir. Bu kanunla eski borçların 1920-1922 dönemi ile sınırlanmış olmasının sebebi, kanunun çıkarılma döneminin cumhuriyet ilanı öncesi ve Lozan Barış görüşmelerine denk gelmesi olabilir. Kanun görüşmelerinde, taslak ve gerekçelerinde I. Dünya Savaşı dönemi Osmanlı iç borçlarının (Tekalif-i Harbiye vs.) da mahsubunun yapılması arzulanmıştır. Fakat sözü edilen bu borcun mahsup kapsamına alınmasından hem kayıtlarına ulaşılmasının zorluğu hem de çok yüksek miktarlarda (25 milyon) olması nedeniyle vazgeçilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1923a, s. 124, 127). Böylece kanun 1920-1922 yılları arasındaki hazine borçları ve alacakları mahsubunu öngörecektir şekilde kurgulanmıştır. Dönemin maliye bakanı tarafından bu kanunun görüşmeleri sırasında neden bu kanuna gerek duyulduğu vurgulanmıştır.

Maliye Vekili Hasan B.Tekâlifi Milliye Emri mucibince malûmu âlileri halktan, bedeli müeccel olmak üzere birçok levazım alınmıştı. Yine tekâlifi milliye emri mucibince mültezimlerden alınan yüzde kırkların mültezimlerin maliyeye olan borçlarına takas ve

mahsubu icra edildi. Yine tekâlifi milliye suretiyle tüccarlardan alınan emval ve eşya bedeli tekâlifi milliye emri mucibince o sene içinde getirecekleri eşyanın gümrük resmine mahsup edildi. Fakat doğrudan doğruya halktan alınan hayvanat ve zahire ile, tüccarlar tarafından senesi zarfında eşya getirilmediğinden bunların mahsubu icra edilememiştir. Binaenaleyh bu suretle elde kalmış mühim bir miktarda tekâlifi milliye mazbataları vardır ki, bunlar halkın matlubudur. Tekâlifi milliye mazbata bedelleri istinat ettikleri kanunlara göre sulhun akdini takip eden senelerin bütçelerine mevzu tahsisattan tediye edilir. İşte henüz sulh akdedilmemiş ve sulh akdini takip eden senenin bütçesine bu iş için muayyen bir tahsisat da konulmadığı için bu lâyiha kanunîyeyi tanzim etmek lüzumunu hissettim. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1923a, s. 125)

Maliye Vekili Hasan B.Tahakkuk cetvelinde tekâlifi milliye 6.361.634 lira tahakkuk etmiştir. Esas aşar yüzde kırkları 2.456.584 liradır ki bu aşar tekâlif-i milliye haricindedir. Âşarın yüzde kırklarından mahsup edilmemiş pek cüzi bir miktar kalmıştır. Doğrudan doğruya tekâlif-i milliye emrine tâbi olan 6 360 kûsur bin liradan da her halde bir rub'u (çeyreği) mahsup edilmiş, yüzde yetmiş beşi henüz tediye edilmemiştir. Bir de bunlara ilâve edilecek vesaiti nakliye vardır. Malûmuâliniz vesaiti nakliye de memleketimizde en fakir sınıftan alınmıştır. Bunların her ikisi için bu sene üç milyon lira tefrik ederek gerek mahsup suretiyle ve gerek tediye suretiyle Maliye Vekâleti bunları vermek imkânını düşündü. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1923a, s. 125-126)

1920-1922 dönemindeki Tekalif-İ Milliye çerçevesinde ortaya çıkmış olan hazineden alacaklı olan zümreler çok çeşitli nitelikte idi. Aşar mültezimleri, tüccarlar ve köylüler gibi geniş kapsamlı idi. Maliye bakanının yukarıdaki beyanından, sözü edilen kanundan önce Tekâlifi Milliye emirleri mucibince fiili bir mahsup işleminin başladığı anlaşılmaktadır. Fakat bu mültezimler ve tüccarlar ile sınırlı kalmıştır. Aşar mültezimlerine Tekâlif-i Milliye emirlerince el konulan aşarın %40'nın yani yaklaşık 2,5 milyonluk kısmın ödendiğini belirtilmektedir. Ayrıca tüccarlardan el konulan malların bedeli Tekâlif-i Milliye emri mucibince ithal ettikleri malların gümrük vergisiyle mahsup edilmiştir. Geriye mahsup edilmemiş Tekâlif-i Milliye emirlerince el konulan ve maliyece zabıt altına alınmış olan 6 milyon civarında bir borç kalmıştır. 328 sayılı kanun buna istinaden hazırlanmıştır. Bununla beraber bu kanun görüşmeleri sırasındaki vurgulardan (Tural, 1995) (Duru, 1982) gibi yazarların belirttiği gibi Tekâlif-i Milliye borçlarının yaklaşık 6 milyon gibi bir miktar ile sınırlı olmadığını, daha fazla miktarda bir borcun mahsup suretiyle ödendiğini anlamaktayız.

328 sayılı kanun üç temel maddeden oluşmaktadır. İlk madde mahsup edilecek olan hazine borç ve alacaklarının kapsam ve dönem olarak sınırlarını çizmiştir. İkinci madde eğer mahsup edilecek borç yok ise hazine borcunun nasıl yerine getirileceğidir. Üçüncüsü ise kimlerin elindeki senetlerin (mazbatalar) mahsuba konu olacağıdır. Kapsam ve sınırlar Tablo 2'de gösterildiği gibidir. Kanun görüşmeleri sırasındaki çatışmaya sebep olan ikinci ve üçüncü maddeler kanunun ruhunu açık eden maddelerdir. İkinci maddede 100 liraya kadar olan borcun tamamının, 100 lirayı aşan kısımlar için %25'inin nakit olarak ödeneceği belirtilmiştir. Üçüncü maddede ise mahsup edilecek olan borç ve alacak arasında aynı şahıs bağının aranmayacağı belirtilmiştir. Nitekim buna ilişkin kanun görüşmelerinde bu kanun, *kırcılık* (iskontoculuk) kanunu olarak tarif edilmiş ve ağır eleştirilere maruz kalmıştır.

Dr. Tevfik Rüşdü B. (Menteşe)Ben zannediyorum ki Halk Hükümeti yaşayan bu diyarda fakirle zengin farkı yoktur ve **servet serveti, para parayı celbeder darbimeseli artık bu memleketin hudutlarından kovulmuştur. Hâlbuki bu kanunun ruhunda onu tamamıyla mündemiç görüyorum.** O da birinci madde içerisindedir. Devletten alacağı olan ve birçok emlakten dolayı borcu, olan bir adamın, bütün, alacağı borcuna mahsup edilir. Fakat ikinci madde mucibince malı, mülkü, varidatı beş yüz liradan ibaret olan bu adamın malına vaziyet edilmiş, Devletten beş yüz lira alacağı para mahsup edilmiyor, 10 bin lira 15 bin lira borcu olanları mahsup ediliyor. Borcu olmayanlar da ancak alacağının rub 'unu alıyor, bunun adalet neresinde'?

....Bahusus ki dâhile olan borçlarını ödemekte, yine kendi alacağını tatmin etmek demektir. Binaenaleyh bu bir ikinci maddenin müfadi(anlamı), hakikatte hatalı bir yol gösteriyor. Bu memleket, Halk Hükümeti kurarken, alacaklı ve borçlu da, ilk defa zenginleri düşünüyor demektir. Meclis namına bunu reddederim. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1923a, s. 131)

Tekalif-i Milliye senetlerinin iskonto tabi kılınması bir eğilim olarak 328 nolu kanunun ruhunda içkindir. Bir şahsın elinde bulunan Tekalif-i Milliye senetleri o şahsın her türlü borcuna mahsup edilir. Aşar mültezimlerinin ve tüccarların elindeki senetlerin onları hazineye olan borçlarının mahsubunu kolaylaştırmıştır. Fakat bir köylünün hazineye borcu ya hiç yoktur ya da cüzi bir miktardadır. Üstelik elindeki senet miktarının da düşük olduğu tahmin edilmektedir.⁷ Kanunun görüşmeleri sırasındaki temel karşı çıkışlar bu nedenledir. Şöyle ki elinde üzerinde yüksek miktarlar yazılı senetler taşıyan bir tüccar veya aşar mültezimi bütün borcundan feragat imkânı elde

⁷ Tekalif-i Milliye emirlerinin uygulaması ve ayrıntılı bir dökümü için bkz. (Evsile, 1998)

etmiş oluyor. Fakat elinde 250 liralık senedi olan köylü ancak 100 lira ve geri kalanın %25'ini alabiliyor. Ruhunda mündemiç olan işte budur. Bununla beraber kanunda senet ile borç arasında aynı şahıs bağının aranmayacağı kırıncılığın olaydan olguya (seyreklikten sıklığa) dönüştürüleceği belirtilmektedir. Dönemin birçok milletvekili buna bu çerçeveden karşı çıkmıştır. Bu nedenle 348 nolu ve 30 Kasım 1923 tarihli “1339 Senesi İkinci Altı Aylık Tahsisat Kanunu” ile kanunda içkin olan kırıncılık olgusunu bertaraf etmek için ek bir madde konulmuştur. Senet ile borç arasında aynı şahıs bağı sözü edilen kanun maddesi ile kurulmaya çalışılmıştır. Buna rağmen dönemin maliye bakanının kanuna ilişkin temel niyetinin ne olduğu vurguları önemlidir. Bakanın vurgularında kırıncılığın olguda kaldığı (TBMM, Zabıt Ceridesi, 1923b, s. 408) fakat kanuna ilişkin genel niyetin “...Borcu yoksa arzusuyla diğer bir arkadaşının borcuna mahsup ettirmektir. Bunu da istemiyorsa parasını alacaktır. Eğer madde kanuniye bunu temin etmiyorsa - takas, mahsup veya nakden tediye suretinde bir cümle ile ifade edersek maksat hâsıl olur. Esasen maksadımız budur.” şeklinde tarif edilmesi kırıncılığı olaydan olguya taşındığını söyleyebiliriz. 328 nolu kanun ile Tekalif-i Milliye senetlerine likit olma özelliği yani bu senetlerin bir ödeme aracı olarak kullanılması sağlamıştır. Bir zabıt kaydı niteliğinde olan bu kağıtlar likit bir ödeme aracına dönüşmüştür.

1.2.1924 Tarihli 459 Sayılı Kanunu: Duvar veya Süpürge Kanunu

3 Nisan 1924 tarihli 459 sayılı kanun, pürüzsüz bir döneme başlamak ve Osmanlı İmparatorluğunun külfetlerinden kurtularak yeni cumhuriyetin inşasının önünü açmak niyetiyle hazırlanmıştır.

Köhne bir İmparatorluğun asırlardan kalmış bakiyei seyyiatın(günahların) Türk vatanından silip süpürerek pak ve temiz bir Türk Cumhuriyetiyle istikbalde mev'ud olan (vaad olunan) irfan ve terakkiye koştuğumuz bir zamanda uzun harb senelerinin yaratmış olduğu mülevves (pis) hesabı tasfiye ederek Cumhuriyetin ilk senei maliyesine pürüzsüz bir hesapla başlamak elbette hayırlı olur. Bir taraftan halkın ve Hazinesinin menafini ayrı ayrı temin eden diğer taraftan adalet ve hakkaniyet hislerini tatmin eyleyen bu lâyihanın heyeti umumiyesini encümenimiz şayanı kabul görmüştür (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 807).

Osmanlı imparatorluğundan kalan borç ve alacak yükümlülüklerinin önüne bir set çekilmesi, yeni bir mali döneme başlanması açısından bu kanun önem arz etmektedir.

Kanun görüşmelerinde “*Bu kanunun ismi hakikisi Duvar Kanunu veyahut Süpürge Kanunu. Her ikisi de caizdir. Hükümeti sakıta ile Cumhuriyet arasına Hazine muamelâtı noktai nazarından böyle bir duvar vaz'etmek zarureti vardır.*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 814) şeklinde eski mali yükümlülüklerle set çekilerek yeni bir dönem için zemin hazırlanmıştır.

Bir önceki; 328 sayılı kanundan farklı olarak borçlu ve alacaklı kapsamı oldukça genişletilmiştir. Bununla beraber kapsadığı borç ve alacak dönemleri 15 yıllık olarak belirlenmiştir. 1908 yılından 1923 yılına kadar bazı istisnalar⁸ dışında hazineye ait bütün kısa ve uzun vadeli borç ve alacakların mahsubu öngörülmüştür. Kanun incelendiğinde hem mahsup hem de borç tahkim ve tahvil (konversiyon) kanunu olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanun cumhuriyet tarihinin ilk uzun vadeli iç borçlanması olarak kabul edilebilir.

459 sayılı kanun bir önceki kanunun eksikliklerinin tamamlandığı, sınırlarının yeniden belirlendiği bir kanun olmuştur. Kanunda dikkati çeken üç temel madde vardır. Kanunun birinci maddesinde kapsam genişletilerek ve bazı istisnalar konularak hazinenin borç ve alacakları mahsubu öngörülmüştür. Bir önceki kanunun en çok eleştiriye maruz kalan tarafı “*kırcılığa*” imkan vermesiydi. Bu kanundaki dördüncü maddede “*mahsup muamelesinde deyin ile matlubun aynı şahsa aidiyeti aranmaz*” hükmü konulmuştur. “*Kırcılığa*” imkan veren hüküm net olmasına rağmen kanun görüşmelerinde bir önceki kanuna oranla daha sönük bir eleştiri yapılmıştır. 328 nolu kanunda mahsup işleminde hazine borçlu ise alacak sahibine nakit ödeme yapılmıştı. Fakat bu kanunda nakit ödeme yerine “*tasfiyei düyun tahvili*” adı altında borçlanma tahvili emisyonuna maliye bakanlığı yetkili kılınmıştır. Tasfiye-i düyun tahvili 20 yıl vadeli ve % 2 faizli olarak belirlenmiştir. Bununla beraber bu tahvillerin dönemin İstanbul Esham ve Tahvilât Borsası’nda kayıt ve kabul ettirilmesinin sağlanması ve devlet kurumlarının ihale işlemlerinde teminat olarak kabul edilmesi hükmü konulmuştur. Böylece yeni kurulan cumhuriyetin maliye bakanlığınca emisyonu yapılan tahviller ekonomik yaşamda likit bir rol yüklenerek dolaşıma sokulmuştur. Yeni Cumhuriyet bu yasal düzenleme ile Osmanlı İmparatorluğunun günahlarını (seyyiatını) tahvil ederek ekonomik yaşamı canlandırabilecek likit varlıklar elde etmiştir.

⁸⁸ Dönemin millileştirme ruhu ile bağlantılı olarak 459 nolu kanundaki mahsup işleminden vatana ihanet suçu ile ilişkili olanların yararlanamayacağı konusunda net sınırlar çizilmiştir. Hatta kanunun bununla ilgili olan ikinci maddesi için gizli bir oturum yapılmıştır. Bknz. (TBMM, Gizli Celse Zabıtları, 1924b)

Bu kanuna tabi olan borç miktarı hakkında çok net bilgiler mevcut değildir. Kanun görüşmelerinde 30-40 milyon arasında bir borç miktarının olduğu belirtilmektedir. Bu kadar yüksek bir miktarın nedeni 1908 yılından 1923 yılına kadar mevcut olan hazine borçlarının mahsuba konu edilmesindedir. Söz konusu edilen borçların büyük bir kısmı adi nitelikteki borç senetleridir. Cumhuriyet dolaşımında olan bu adi nitelikteki senetlerden yürürlüğe koyacağı ekonomik ve mali politikaları nedeniyle kurtulmak istemektedir.

Halkın servetinden bir kısmını hazine zimmetinde mevkuf ve mahpus bulundurmak iktisaden büyük bir zarar olduğu gibi efradı milleti matlubatını istihsal için çabalamaya ve borcunu vermekten kurtulmak esbabını taharri (aramak) ile uğraşmaya mecbur etmek milletin mesai kuvvetinden bir kısmını böyle beyhude yerlere sarf ettirmektir ki bu da mühim bir ziyandır. Şu esbaba mebnidir ki Hükümet erbabı matlûbun her gün tevali eden şikâyet ve metalibatiyle meşgul olmaktan kurtulmak, diğer taraftan tahsilinde esbabı adîde dolayısıyla müşkülât görülen kendi matlubatını kurtararak artık intizam tahtında yürümek maksadıyla umumi bir tasfiye icrasını münasip görerek bu lâyihayı ihzar etmiştir. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 806)

Genel bir borç tasfiyesi yapılmasının, ticari ve hukuki anlamda bir düzen inşası için gerekli hale geldiği belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak karşılığı olamayan adi nitelikte borç senetlerinin varlığının ticari yaşamı sekteye uğrattığı, bunun için hazinenin sorumlu olduğu borç ve alacakların mahsup edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bütün bu mahsup işlemlerinin yeni bir düzen inşası için elzem olduğu dile getirilmektedir. Cumhuriyetin en temel geliri olabilecek vergi gelirlerinin tahsilinin sürekliliğini sağlamak için genel borç mahsubu gerekli hale gelmiştir.⁹ Bu İki açıdan gerekliydi. Birincisi, halkın vergi ödenmesi hususunda ikna edilmesiydi. Bunun için 1914-1923 savaş döneminde vergi mükelleflerinden geri ödeme vaadiyle el konulan değerlerin mahsup edilmesi gerekiyordu. İkincisi ise sözü edilen dönemden mahsuba konu edilen borca ilişkin niceliksel verinin çok şaibeli olmasıydı.

Hasan Fehmi B - Efendim, bendeniz arz ettim ki, bu tasfiyeyi yapmak; İdarei cumhuriyenin muamelât ve hesabatını yekdiğerinden tefrik etmek için en âlâ bir şeydir. Efendiler: Yol ikidir. Biz mutasavvıtını aldık. Ya borcumuz yoktur, alacağımızı da

⁹ Bu tarz bir genel borç mahsup işlemi Osmanlı son döneminde iki büyük savaş sonrasında yapılmıştır. 1853-1856 Osmanlı-Rus savaşı (kırım savaşı ve darülfünun *kaidesi* olarak bilinen borç tasfiyesi) ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 harbi) sonrasında genel bir iç borç tasfiyesine gidilmiştir. Bu iki iç borç mahsubu ile ilgili çok az bilgi mevcuttur ve araştırması elzem olacaktır.

tanımıyoruz demeli veyahut borç vardır, vereceğiz demeli. Borç yoktur demeyi encümen muvafık bulmadı. Efendiler: İmparatorluğun israf ettiği kırk milyon lirayı bugünkü mükellefiyet üzerine vergi olarak tarh ve tahsil etmeye imkân var mıdır? Buna hangi mükellef razı olur ve imkânı tatbiki var mıdır? Binaenaleyh biz bunu, ehveni şer olarak bulduk. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 815)

Hasan Beyefendinin işaret ettikleri veçhile (borcun) tespitine imkân olamayacağını anladığından böyle açık ve namütenahi bir saha üzerinde kendi alacağını ve vereceğini tasfiye etmek lüzumuna kani olmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 816)

Bu gibi nedenlerle cumhuriyet yönetimi borcu ödemeyip genel mahsup işlemi yapmayı uygun bulmuştur. 1914-1923 devlet hazinesinin yüklenmiş olduğu borcun geri ödenmesinin vergi gelirleriyle yapılması mümkün olmamıştır. Çünkü bu, hazineden alacaklı olan halktan hazine borcunun ödenmesi için vergi tahsil edilmesi anlamına gelmekteydi ve vergi gelirleri üzerine inşa edilmek istenen mali sistemin meşruiyetini tehlikeye düşürmekteydi. Genel bir mahsup kanunu zorunlu hale gelmiştir.

Kanun görüşmelerinde tartışma birkaç konu etrafında dönmüştür. 1914-1923 savaş dönemine ait senetlerin tespiti ve bu senetlere ilişkili senet iskontosu olarak anılan kırıccılık olgusu. Daha önce de belirtildiği gibi kırıccılık olgusu bu kanun görüşmelerinde bir önceki kanuna oranla daha az ön plandadır. Senetlerin tespiti meselesi daha çok tartışılmıştır. Nedeni 1914-1923 döneminde savaş ihtiyaçlarının karşılanması için geri ödeme vaadi ile el konulan giyecek, yiyecek, taşıma aletleri ve hayvanlarına ait kayıtların tespitinin zorluğudur. Bununla beraber nesnelere el konulma sürecinde verilen zabıt kaydı veya vesikanın mali birimlere bildirilmesi hususundaki zaman aşımı süresi önemli bir tartışma konusu olmuştur. Senetlere ilişkin zaman aşımı süresi 1926 mali yılı sonu olarak belirlenmiştir.

Musa Kâzım Ef. (Konya)Düyun tahakkuk edip herkesin alacağını mazbatasını ellerine verilmedikçe bunu kabul etmek demek, yine gözü açıkların kesesini doldurmak, halkı tahvilâtla 25 - 30 sene kadar Hükümet kapısında dolaştırmak demektir. Bunun misali o kadar barizdir ki **biz iane verdik. Mahsup etmek için bizi beyhude yere niçin muhasebe dairelerinde dolaştırdınız...** Diyen köylüler vardır. Buna birçok arkadaşlarımız şahittirler. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924a, s. 812)

İster cebri olarak verilsin ister rıza ile verilsin orduya savaşması için verilen yardımlar, mahsup kanunu ile finansa konu edilmiştir. Köylünün askere verdiği bir taşıma hayvanının vergi borcu ile mahsup edilmesi ve eğer köylü mahsup sonucunda alacaklı ise

kendisine devlet tahvili verilmesi tamamen yardımın finansa konu edildiğini göstermektedir. Köylünün ihtiyacını gidermeye yönelik ve nitelik yüklü olarak elinde tuttuğu hayvanı veya eşyası mahsup kanunu ile niceliğe konu edilip finansallaştırılmıştır. Köylülerin ellerinde mazbata (adi senet) ile devlete ait muhasebe dairelerinde dolaşması cumhuriyet döneminde finansallaşmanın varlığını göstermektedir.

1.3. 1926 Tarihli 726'nolu Kanun: Mazinin Borcunu Mazinin Alacağı İle Geniş Bir Takas ve Mahsup

Bir önceki 459 sayılı kanun ile 328 sayılı kanundan farklı olarak bu kanun ile borç kapsamı oldukça genişletilmiştir. Her iki kanunda mazinin borcunu mazinin alacağı ile mahsup mantığı olduğu gibi bu kanunda da aynı mantık vardır. Farklı olarak her türlü borç her türlü alacak ile mahsup edilecek mantığına daha geniş bir boyut kazandırılmıştır. İki mahsup kanunun ardından sözü edilen kanun gibi bir yasal düzenlemeye daha ihtiyaç duyulmasının nedeni mahsup işlemlerinin bütçe üzerindeki baskısını ortadan kaldırmaktır.

Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)... “Hükümet daha vâsi, daha şümulü bir tadil teklif ediyor. Muvazenei Maliye Encümeni bu tadili bir noktadan daha ziyade takyit(şarta bağlama) ediyor. Bendenizin Heyeti Celilenize asıl arz ve izah edeceğim nokta, bu noktadır. İmparatorluk bir deyin bırakmıştır. Bu gayri muntazam bir deyindir. mazinin alacağı ile mahsup ederek senei haliye bütçelerine tedahül(birbirinin içine girme) ettirmemek için,1340 senesinde Mahsubu Umumi Kanunu yaptık. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 184)

1923 tarihli 328 sayılı kanun ile yapılan borç mahsubunun bütçe üzerinde nakit baskısı yarattığı söylenebilir. Bunun nedeni ise Tekalif-i Milliye mazbata sahiplerine nakit ödeme yapılmış olmasıdır. Fakat 1924 tarihli 459 sayılı kanunda bütçe üzerinde nakit baskısı yaratmadan mazinin borcundan kurtulma mantığı esastır. 726 sayılı kanun ise borç konsolidasyonu niteliğindedir. Daha açıklayıcı olması için 726 sayılı kanunun maddelerini incelemek gerekmektedir.

726 sayılı kanunla 459 sayılı kanunun birinci maddesinde değişiklik yapılmıştır. Birinci maddenin bir belirsizlik içerdiği, birçok kereler değişiklik ihtiyaç gösterdiği kanun görüşmelerine yansımıştır. Bu nedenle kanun “*yeni teklif edilen madde ile eski birinci madde ahkâmını mezc (birbiri içinde bütünleştirme) ve tevhit (birleştirme) ederek yeni*

muaddel bir madde olarak” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 186) mantığıyla yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile borç mahsubu yanında borç konsolidasyonu da yapılmıştır. 726 sayılı kanunun üçüncü maddesinde dikkat çeken taraf, bu madde ile mahsup süresince gerçekleşen veya açığa çıkan hazineye ait borç senetlerinin yine hazineye ait gayrimenkullerin satın alımında kullanımına izin verilmiş olmasıdır. Sözü edilen kanun maddesinde elinde senedi olan gerçek ya da tüzel kişilerin bu senetleri hazinenin satacağı arazi, arsa ve emlak satışında kullanılabileceği belirtilmiştir. Daha da önemlisi bu satış işlemi senet sahibinin yanı sıra senet üzerinde hakkı olan bir akrabasının da gerçekleştirebileceğidir. Böylece sadece borç mahsubunda kullanılan adi nitelikteki senetler tedavülü mümkün bir değerli kâğıt haline gelmiştir.

Bu kanun ile deyn ilmühaberine (borç resmi kağıdı) tedavülü imkanı tanınmasının yanında 1918 Dahili İstikraz Tahvilleri mahsuba konu edilmek istenmiştir. Piyasada Maliye Bakanlığının elindeki miktarı saymazsak yaklaşık 15 milyonluk 1918 Dahili İstikraz Tahviller mevcut olduğu Tablo.1’de görülecektir. İlgili kanunun dördüncü maddesince 1918 Dahili İstikraz Tahvilleri emvali milliye ve metruke satış, kira ve kanundan önceki satışlardan kalan taksit bedelleri işlemlerinde kullanılabilir. Kanun maddesinde dikkat edilmesi gereken emvali milliye ve emvali metruke kavramlarıdır. Kanunun üçüncü maddesinde arazi, arsa ve emlak satışları vurgusu yapılırken sözü edilen maddede gereken emvali milliye ve emvali metruke kavramlarının kullanması başka değişkenleri de dikkate almak gerektiğini gösterir. Emvali Milliye her ne kadar milli mallar olarak kullanılsa da emval kavramının sadece mallar değil genel bir zenginlik anlamı ile kullanıldığını söyleyebiliriz.¹⁰ Bununla beraber emvali metruke ise terk edilmiş zenginlikler olarak kullanılmaktadır. Bunlar, çoğunlukla I Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süresince gayri Müslümler tarafından terk edilen ve hazineye intikal eden zenginlikler olarak değerlendirilebilir. Böylece emvali milliye ve metruke işlemlerinde 1918 Dahili İstikraz Tahvillerin kullanılması ile servet (emval) taksimi yapılmış olmaktadır.

1918 Dahili İstikraz Tahvillerinin mahsuba konu edilmesi ile tahvillerin bütçe üzerindeki baskısı azaltılmak istenmiştir. 1926 yılı bütçesinde tahvillerin yıllık faiz ve amortisman ödemeleri için yaklaşık 2 milyon liralık kaynak tahsis edilmiştir. 726 sayılı kanunun dördüncü maddesi ile hem 1918 Dahili İstikraz Tahvillerin kendisinin hem de

¹⁰ Emvali milliye kavramını bu yönlü düşünmenin nedeni Osmanlı Döneminde ilk Ekonomi bilimi çevrisinin “İlm-i Emval-i Milliye” şeklinde yapılmış olmasıdır. Mehmed Şerif Efendi de “*İlm-i Emval-i Milliye*” diye bir kitap yazmıştır.

faiz ve amortismanlarının bütçe üzerindeki baskısının bertaraf edilmesi öngörülmüştür. Üstelik devletin elinde ölü olarak duran emvali milliye ve metrukenin canlıya dönüştürülmesi arzu edilmiştir.

Maliye Vekili Hasan Bey (Hasan Hüsnü Saka)...Halk piyasa fiyatı mucibince % 50, % 60 kıymeti olan malla yüzde yüz emlâki milliye almak imkânını temin edeceği gibi, iki türlü menfaati hazine de hasıl olacaktır. Birisi, kıymetleri müsavi olan on beş milyon liralık istikrazı dahili, ki devlete 2.156.000 lira masraf tahmil eden bir borçtur. Bu borçtan kurtulmuş olacaktır. Diğer taraftan on beş milyon liralık emlâki devletin senevi hazineye temin ettiği irat üç yüz bin liradır ve bir sürü memur vesair masarifi de vardır. Bu masarifi istisna edince hazine kendisine pek menfaat temin etmiyen fakat halkın elinde pek müfit olacak ve menfaat temin edecek olan emlâkle; kendinin borcu olan ve kendisine senevi arz ettiğim miktarda masraf yapan istikrazı dahiliyi mübadele etmek esasıdır. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 192)

1918 Dahili İstikraz Tahvillerinin emvali milliye ve metruke ile mahsubunun yapılması devlet maliyesi açısından çok daha can alıcı bir işlevi yerine getirmiştir. Kanunun görüşüldüğünün kamuoyuna duyurulması ile 48 kuruş olan tahvil borsa değeri 70 kuruşa yükselmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 192). Bununla iç borçlanma açısından devletin mali güvenirliliği yükseldiği ilgili kanunun tutanaklarına da “*Gerek hükümet için, gerek halk için faydası olduğuna kaniim. Devletin itibarına belki miyar(ölçü) tutacak olduğumuz istikraz da istikrazı dahilidir. Onun da kıymetini bu vesile ile yükseltmenin her halde hayırlı bir muamele olduğunu zannediyorum*” (TBMM Zabıt Ceridesi, 1926, s. 193) vurgularıyla yansımıştır.

Sonuç

Nisan 1923 yılından başlayıp 1933 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan kısa ve uzun vadeli iç borçların mahsubu yapıldı. Bunun için TBMM’de 16 kanun hazırlandı. Bu kanunların üç tanesi temel nitelikteydi. Mahsup kanunlarındaki temel mantık Osmanlıdan kalan her türlü iç borçların Osmanlıdan kalan her türlü alacaklar ile mahsup edilmesiydi. Nisan 1923’te düzenlenen 328 sayılı yasa ile sadece Tekâlif-i Milliye borçlarının mahsubu öngörülmüştü. 1924 tarihli 459 sayılı yasa ve 1926 tarihli 726 sayılı yasa ile Osmanlı İmparatorluğunda kalan iç borçlar da (kısa ve uzun vadeli) dâhil edilerek geniş kapsamlı bir mahsup işlemi yapılmıştır.

Cumhuriyetin 1923-1930 yılları ara dönemine özgü bir ekonomik durum bu çalışmada ele alınan mahsup kanunlarını değerli kılmaktadır. 1923-1930 ara döneminde ekonomik yaşamın olmazsa olmazı olan ulusal paraya dair işlemlerinin cumhuriyet kadroları tarafından zorlukla yürütülmekteydi. Zorlukla yürütülmesinin nedeni ulusal para işlerinde Osmanlı Bankasının etkinliği idi. Osmanlı Bankası 1924 yılında para basma imtiyazı Cumhuriyete devredilmesine rağmen Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürmeye ve Devlet Bankası statüsüne sahip olmaya devam etti. Ticari yaşamda ulusal paranın kullanılmasının zorluğu kredi mekanizmasının gerekli kılıyordu. Bunu 1923-1930 yılları arasında 28 bankanın kurulmuş olmasında görmekteyiz (Ökçün, 1971, s. 98). Ulusal paranın ticari yaşamda ve gündelik yaşamda kullanılmaması krediyi önemli kılıyor ve ekonomi politikalarının dizaynı buna göre yapıyordu.

1923-1933 yılları arasında yapılan borç mahsubunun zorunluluğunu 1923-1930 yılları arasındaki para ve kredi politikası çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Eğer ulusal paranız yoksa ekonomik politikaları ancak ekonomik yaşamda güven inşa ederek yani iyi işleyen bir kredi sistemi ile uygulayabilirsiniz. Bu nedenle yeni Cumhuriyet'in kadroları Osmanlı'dan kalan mülevves (pis, intizamsız) iç borçları ortadan kaldırmayı amaç edinmişti. Bununla ticari yaşamda güven inşa ederek iyi işleyen bir kredi mekanizması kurmayı amaçlamıştı.

328 sayılı yasa, 459 sayılı yasa ve 726 sayılı yasanın her biri bir öncekinden daha geniş kapsamlı bir borç mahsubunu öngörmüştü. Osmanlı'dan kalan, halkın ve şirketlerin elindeki adi nitelikteki hazineye ait senetlerin ortadan kaldırılmasına ve mümkün olduğunca likit varlıklar haline getirilmesine çalışılmıştır. Geçmişin borcu geçmişin alacağı ile mahsup edilerek kredi mekanizması için yeni Cumhuriyet güven ortamı inşa edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Duru, C. K. (1982). *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*. Ankara: TİSA Matbaacılık Sanayii.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Evsile, M. (1998). *Kurtuluş Savaşında Genel Levazım Hizmetleri ve Tekalif-i Milliye Uygulamaları*. Amasya.
- Georgeon, F. (2006). Harp Maliyesi ve Milli İktisat: 1918 Osmanlı İç İstikrazı. F. Georgeon içinde, *Osmanlı-Türk modernleşmesi* (s. 159-179). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi. (1918). *Otuzikinci İnikad 02.03.1334 (1918)*. TBMM.
- Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynaklar*. Ankara: Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl yayınları.
- Ökçün, A. G. (1971). *1920-1930 Yılları arasında Kuruluan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1923a). *Devre :I Cilt :28 İçtima Senesi:4 Dokuzuncu İçtima*. Ankara: 42 TBMM.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1924a). *Devre: 1 Cilt: 28 İçtimai Senesi:4 Dokuzuncu İçtima 22.03.1339*. Ankara: TBMM.
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1926). *Devre :II Cilt : 21 İçtima Senesi:III 42'nci İçtima, 16.01.1926*. TBMM.
- TBMM, Gizli Celse Zabıtları. (1924b). *Devre : II Cilt : 4 İçtİma Senesi: II*. Ankara: TBMM.
- TBMM, Zabıt Ceridesi. (1923b). *Devre:II Cilt:2 İçtimai Senesi:1 Yirmidokuzuncu İçtima 30.09.1339*. Ankara: TBMM.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tural, M. (1995). Tekalif-i Milliye (Halka Borcu Kalmayan Devlet). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI(32).

BALKAN SAVAŞI ÖNCESİ BULGAR KOMİTELERİNİN MÜSLÜMAN KÖY BASKINLARI: YANIKLI (HAMİDİYE) KÖYÜ ÖRNEĞİ*

RAIDS ON MUSLIM VILLAGES BY BULGARIAN COMMITTEES BEFORE BALKAN WARS: AN EXAMPLE OF YANIKLI (HAMİDİYE) VILLAGE

Hakan TAN¹

Özet

Milliyetçilik akımı ile imparatorluklar dağılmaya başlamış, ulus devletler ortaya çıkmıştır. Balkan milletleri de kendi ulus devletlerini kurmaya gayret ederken Makedonya üzerinde hâkimiyet sağlamak için birbirleri ile mücadele etmişlerdir. Balkan toplumları bu süreçte Avrupalı Güçlerin desteklerini almak için kurulan komiteler, özellikle Bulgar komiteleri, aracılığıyla bölgede karışıklıklar çıkarmışlardır. Bu amaçla kurulan komiteler, 1895 senesinde Yanıklı Köyü'ne baskın düzenlemişlerdir. Bu çalışmada Bulgar komiteciler tarafından Yanıklı Köyü'ne düzenlenen baskın ile baskın esnasında ve sonrasında ahalinin yaşadığı mağduriyetler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Baskın, Bulgar, Dospat, Hamidiye, Komite, Yanıklı

Abstract

With the nationalist movement, empires began to disintegrate and nation states emerged. While the Balkan nations tried to establish their own states, they struggled with each other to gain dominance over Macedonia. In this period, Balkan communities used committees, especially Bulgarian committees, to create troubles in order to get the support of European Powers. Committees that were founded for this aim organized a raid on the village of Yanıklı in 1895. This study will deal with the raid on Yanıklı Village organized by the Bulgarian Committee and the villagers facing deprivation during and after the raid.

Keywords: Raid, Bulgarian, Dospat, Hamidiye, Committee, Yanıklı

Giriş

Bu makalenin konusu 1895 yılında Balkan coğrafyasında yer alan Türk–Müslüman nüfusa sahip Yanıklı Köyü'ne Bulgar komitecileri tarafından yapılan silahlı baskındır. Makalenin ana odağı kapsamında öncelikle Balkan yarımadasında yaşanan gelişmeler ve bu baskına neden olan sebepler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Daha sonrasında olayın meydana gelişi ve gelişimi ile birlikte Yanıklı Köyü halkının

*Bu çalışma 5-6 Aralık 2015 tarihleri arasında Samsun'da gerçekleştirilen “ 9. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırma Kongresi ”nde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

¹Arş.Gör. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hakan.tan@omu.edu.tr

baskın esnasında ve sonrasında yaşadıkları arşiv belgeleri doğrultusunda ele alınacaktır. Böylelikle XIX. yüzyılda Balkanlar'daki özellikle Bulgar komitelerinin amaçları açıklanmaya çalışılırken, Yanıklı Köyü örneği üzerinden komitecilerin bölgedeki Türk-Müslüman nüfusa karşı olan tutumları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti kurulduktan kısa bir süre sonra yönünü Rumeli'ye çevirmiş ve bu topraklarda fetihlere başlayarak Balkan yarımadasında asırlar boyunca devam edecek olan hâkimiyetinin temelini atmıştır. Osmanlıların bu topraklarda kısa sürede büyük başarılar sağlamasının ardında yatan birden fazla etkenden söz edilebilir. Ancak bunlardan biri olan istimâlet politikası gereği fethedilen yerlerdeki ahaliye karşı hoşgörülü davranılmış ve belirli kurallar dâhilinde olağan yaşamlarını sürdürmelerine müsaade edilerek, kendinden önceki mirası muhafaza etmişlerdir. Halkın huzursuzluğu, hoşnutsuzluğu, fakirliği, devletin kuvvet ve kudretini tehlikeye düşüren durumlarken, tebaanın can ve mal emniyetini sağlamak, zulme uğramasını önlemek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine müsaade etmemek de devleti güçlü kılan unsurlardandır. Bu anlayışla kurulan ve yönetilen Osmanlı Devleti, Balkanlar'da feodal ve dini baskılar, sosyal çalkantılar ve angarya altında ezilen Ortodoks halka karşı izlediği politika bölgede yayılmasını ve yerleşmesini kolaylaştırmıştır.²

Balkanlarda yüzyıllardır boyundurukları altında buldukları derebeyler tarafından angarya işlerde çalışmaya mecbur edilen ve zulüm gören halk, Osmanlıların bölgeye gelmesi ile birlikte angaryadan kurtulmuş ve İslam dininin öngörmüş olduğu miktarlarda vergilerini ödemeleri karşılığında buldukları yerlerde rahatlıkla yaşayabilir hale gelmişlerdir.³ Fakat Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında merkezi idare ve ekonomi alanlarında yaşadığı sıkıntılar Balkan yarımadasında etkisini göstermiştir. 1841 yılında yaşanan Niş Ayaklanması örneğinde olduğu gibi yerel yönetimlerdeki çarpıklıklar ve vergilerdeki düzensizlikler öne sürülerek ahali ayaklanmış ve bölgede huzursuzluk meydana gelmiştir.⁴ Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı oluşmaya başlayan memnuniyetsizliklerde bozulan toprak sisteminin

² Mucize Ünlü, "Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX.Yüzyıl'da Balkanlar'da Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-ı Selâse Örneği", *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:4, Sayı:7, Ağustos, 2014, ss.42-53, s.43; Balkanlarda Osmanlı tarzı bir yaşam örneği için Bkn: Mehmet Yavuz Erler, Dusan Mlacovic, "Antik Bir Kalede Osmanlı Tarzı Yaşam: Bir Kroki Bir Hikâye; Adriyatik Bar Kalesi (1523-1881)" *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:6, Sayı:11, Ağustos, 2016, s. 48-77.

³ İsmet Binark (ed.) *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, s. 5.

⁴ Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.108.

de payı vardı. Osmanlı ekonomisi toprağa dayanmaktaydı ve toprak üzerinden uygulanan “tımar sistemi” devlete sosyo-ekonomik açıdan olmakla birlikte siyasi ve askeri açıdan da güç katmaktaydı. Ancak bu sistemin işlevselliğini yitirmesiyle birlikte devlet hazinesi de bu durumdan olumsuz yönde etkilendi. Bu nedenle “olağandışı” vergiler ödemek zorunda kalan halkın devlete karşı duyduğu güven ve memnuniyet de azaldı. Tımar sisteminin bozulmasının ardından ortaya çıkan ve en temel anlamıyla devletin nakit para ihtiyacını karşılamak üzere toprakların vergi gelirlerinin şahıslara devredilmesi yöntemi olan iltizam sistemi de Balkanlar’daki dengeleri Osmanlı Devleti aleyhine devlet aleyhine olacak şekilde değiştirdi. Balkanlar’da uygulanan bu sistem, Bulgaristan’ın Osmanlı dönemi öncesine dönmesine neden olmuş ve “feodal anarşi” yeniden yaşanmaya başlamıştı.⁵

Yaşanan bu gelişmelerin ardından XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tüm dünyaya hızla yayılan milliyetçilik akımı da Balkan topraklarında etkisini göstermeye başlamıştı. Yaşanan bu olumsuzlukların ardından milliyetçilik akımının da etkisi ile Balkan milletleri kendi ulus devletlerini kurmanın peşine düşmüşlerdi ve böylelikle Balkan coğrafyasında yeni bir safhaya girilmiş oluyordu. 1804-1878 yıllarında Sırp, Yunan, Romen, Karadağlı ve Bulgarlar bağımsızlık ya da otonom devletler kurmak suretiyle imparatorluktan ayrıldılar. Ancak Balkan devletlerinin hiçbiri harici destek olmaksızın Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yürüttükleri ulusal bağımsızlık mücadelesinde başarılı olamamışlardır.⁶ Harici yardımlar sayesinde giriştikleri bu mücadeleler neticesinde çeşitli yollar takip edilerek bir zamandan beri süregelen huzursuzluk ortamı daha da artmış ve bölge kargaşa içerisine sürüklenmiştir.

Balkan Yarımadasında Başlayan Huzursuzluk: “Makedonya Sorunu”

Balkan toprakları tarih boyunca birçok farklı milletten insana ev sahipliği yapmıştır. Stratejik önemi nedeniyle bu bölge, farklı devletler için adeta bir cazibe merkeziydi ve tarihsel süreç içerisinde birçok kez hâkimiyet mücadelelerine sahne olmuştur. Bu nedenle de farklı milletlerden insanların yaşadığı bu topraklarda sınırların

⁵ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, s.46.

⁶ Aşkın Koyuncu, “Yunanistan’da Bağımsız Devlet”, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt: I, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 488.

net bir şekilde çizilebilmesi çoğu kez pek mümkün olamamıştır. Makedonya bu konudaki örneklerden biridir.⁷

Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarda yaşadığı sıkıntılı dönemleri fırsat bilerek bölge üzerindeki planlarını uygulayabilmek için harekete geçmişlerdir. Milliyetçilik akımı ile birlikte yukarıda bahsi geçen bir takım hususların yaratmış olduğu huzursuzluk ve kargaşa ortamı ile birlikte her devlet kendi çıkarları doğrultusunda bölgedeki halkları desteklemeye başlamışlardır. En nihayetinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkan ve tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı Büyük Devletlere Balkan toprakları üzerinde müdahalede bulunma imkânı sağlamıştır. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Anlaşması ise, bölgedeki dengeleri mücadelenin kaybeden tarafı olan Osmanlı'nın aleyhine olacak şekilde etkilemiştir. Bu anlaşma neticesinde Balkan topraklarında yeni devletler kurulurken, Rusya da Slavcılık politikasının meyvelerini toplamış ve Balkanlar ile Doğu Anadolu'ya yerleşebilmesinin yolunu açmış oluyordu. Aynı zamanda özerk Bulgaristan Prensiği'nin de kurulması da anlaşma maddeleri arasındaki yerini alıyordu.⁸

Ancak anlaşma, Rusya'nın Balkanlarda daha fazla güçlenmesine olanak sağlayacağını düşünen Avrupalı devletlerce kabul görmemiş ve yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun yerine ise 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olmuş, Bulgaristan ise otonom statüde bir devlet olarak tanınmıştır. Bunun sonucunda Bulgarlar kurmayı planladıkları “Büyük Bulgaristan'ın” Berlin Anlaşması ile üç parçaya ayrılmasından memnun olmamışlardır. Bundan sonra Balkan topluluklarının her biri Büyük Devletler'in himayesi olmadan ayakta kalamayacakları düşüncesine kapılarak, onlardan destek almak koşuluyla Makedonya'da üstünlük kurma mücadelesine girişmişlerdir.⁹

Özellikle Bulgarlar Makedonya Meselesi üzerine dikkat kesilmişler ve bu konuda büyük mücadelelere ve eylemlere girişmişlerdir. Makedonya'yı bu kadar istemelerinin ardında yatan sebep ise Makedonya'nın “Büyük Bulgaristan” projelerinin vazgeçilmez parçalarından biri olmasıdır. Berlin Anlaşması ile getirilen yeni hükümler uzun vadede Bulgarları Makedonya Bölgesi'ni de içine alan “Büyük Bulgaristan”

⁷ Meltem Begüm Saatçi, “Makedonya Sorunu (1903-1913)”, Akdeniz Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya 2004, s.1.

⁸ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010, s.381.

⁹ Mucize Ünlü, “Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:VII, 2009, s.11-12.

kurma politikasından vazgeçirmedi. Bulgaristan Dışişleri bakanı K.Stoilov, 1882 tarihinde Bulgar Prensi Battenberg'e yazdığı mektupta, Makedonya'nın Bulgaristan için önemine değiniyordu. Stailov'a göre Bulgaristan'ın çıkarları için Makedonya Bölgesi'ndeki her Makedonyalının Bulgar olduğu bilincine erişmesi/eriştirilmesi gerekmektedir. Bunun için örgütlenmeye önem verildi.¹⁰ Bu nedenle de Makedonya üzerinde hak iddia etmek ve oranın kendilerine verilmesini sağlamak için çeşitli savlar öne sürdüler. Örnek olarak; henüz IX. yüzyılda dahi Krum, Omurtağ ve Simon zamanında bölgenin kendilerine ait olduğunu savundular¹¹ ve kurdukları okullar ile Bulgar Ekzarhlığı sayesinde Makedonya üzerinde hak talebinde bulunmuşlardır. Bulgarlar özellikle Berlin Anlaşması'nın ardından Makedonya topraklarının kendilerine ait olduğunu kanıtlamak ve uluslararası dengeleri kendileri lehine kullanarak çeşitli bahanelerle Avrupalı Devletlerin olaya müdahil olmalarını sağlamaya çalışmışlardır.¹²

Diğer Balkan milletlerinden Makedonya üzerinde hak talebinde bulunan Yunanistan ve Sırbistan'a baktığımızda ise pek değişen bir şey yoktur. Onlar da aynı Bulgaristan gibi, Makedonya'yı kendi topraklarına katmak istemekte ve geçmişte Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri sürmektedirler. Aynı zamanda tıpkı Bulgarlar gibi okullar ve dini mekânlar aracılığı ile propaganda faaliyetleri yürütmekte ve bölgeyle aralarında bir bağ kurmaya çalışmaktaydılar.

Ancak Yunanistan ve Sırbistan her ne kadar Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için bir takım faaliyetlerde bulunmuş olsalar da bu uğurda en büyük mücadeleyi Bulgaristan vermiştir. Bulgaristan Makedonya'nın Osmanlı Devleti elinden alınarak kendisine verilmesi için öncelikle Avrupalı Devletlerin dikkatini çekmesi gerektiğine inanmaktaydı. Bu sebeple de çeşitli yollarla bölgede karışıklıklar, huzursuzluklar çıkararak uluslararası dengeleri kendi lehlerine çekmek istemişlerdir. Öncelikle Bulgaristan'da Makedonya yardım dernekleri ile başlayan süreç, 1890'larla beraber çete tipi yapılanmaya dönüştürüldü. 1890-1897 yılları arasında çetelerin örgütlenme evresi

¹⁰ Meltem Begüm Saatçi, Makedonya Sorunu, *Balkanlar El Kitabı*, Cilt:I, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum, 2006, s.488.

¹¹ Ahmet Altıntaş, "Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VII/2, s.77

¹² Ruslar, Bulgarların Makedonya üzerinde hâkimiyet kurmak için yürüttükleri faaliyetlerde hatırı sayılır derecede destek sağlamışlardır. Doğu Sorunu'nun bir parçası olarak Osmanlıları Balkan topraklarından atmak ve yüzyıllardır hedefledikleri sıcak denizlere ulaşabilmek için dini, sosyal ve kültürel yapıları gereği Bulgarlar, Ruslar için tarihi emellerini gerçekleştirebilecek önemli bir vasıta niteliğindedir. Bkn: Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler", *Turkish Studies*, Sayı:2, 2006, s.240.

tamamlandı.¹³ Bundan sonraki süreçte ise Bulgarların bölgede karışıklık çıkarmak için kullandıkları en önemli silahlarının başında çeteler, komiteler gelmekteydi.¹⁴

Makedonya üzerinde yaşanan bu güç ve hâkimiyet mücadeleleri; son yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu fırsat bilerek hâkimiyeti altındaki toprakların Avrupa'nın büyük güçleri tarafından paylaşılması olarak değerlendirilebilecek Doğu Sorunu çerçevesinde sıranın Makedonya'ya geldiğinin ispatıdır. Selanik, Kosova, Manastır Vilayetleri ile bağlı bölgelerinde hâkimiyet kurma mücadelesi olarak adlandırılan Makedonya Sorunu bu dönemde Osmanlı Devleti, ilgili Balkan devletleri, Avrupa'nın büyük güçleri ve bölge halkının muhatap olduğu bir konu olmuştur.¹⁵

Bulgar Komitelerinin Ortaya Çıkışı ve Teşkilatlanmaları

Bulgar komitelerinin ortaya çıkmaları ve yapılanmalarını tamamlayarak harekete geçmeleri bir anda olmamıştır. Milliyetçilik akımıyla birlikte değişmeye başlayan dünya düzeninde Bulgarlar da milli kimliklerinin farkına varmaya başlamışlardır. Kurdukları milli okullar sayesinde ve kendi kiliselerini kurmalarıyla birlikte Fener Rum Patrikhanesi'nin himayesinden ayrılarak milli devletlerini kurma yolunda ilerlemeye başlamışlardır. Bu bağlamda daha önce değinildiği üzere “Büyük Bulgaristan” hayallerini gerçekleştirmenin peşine düşmüşlerdir. Ancak uygulamaya koydukları planlarını gerçekleştirmek için sadece kendi gayretleriyle bir sonuç alamayacaklarının ve bu sebeple büyük güçler tarafından desteklenmeleri gerektiğinin farkında olmuşlardır. Bu sebeple öncelikle ve özellikle Makedonya'da ve değişik yerlerde kendi durumlarını kötü olarak yansıtmaya çalışarak bölgenin içinde bulunduğu karışıklığın sorumlusu olarak Osmanlı Devleti'ni göstermek istemişlerdir.

Bu noktada amaçlarına ulaşabilmek, bölgedeki huzur ve asayiş ortamını bozarak kargaşaya meydan vermek için komiteleri kullanmışlardır. Bu sayede Osmanlı'nın

¹³ Saatçi, a.g.m., s.557.

¹⁴ *Komite* ile *Çete* sözcükleri genellikle eşanlamda kullanılır. Fakat tarihsel gelişme içinde aralarında farklar olduğu açıktır. İkisi de eylemci olmakla birlikte *Komite* (Komita) planlayıcı, beyin görevine sahip yüksek düzeyde kurmay ve karar organıdır. Örneğin, görüleceği gibi Makedonya – Edirne İhtilâlcî İç Örgütü (VMRO) büyük bir komitedir ve 1903 İlinde İsyânını bu örgüt planlamıştır. Yerel komitelerden oluşan bu geniş örgütte, her komitenin sınırlı karar yetkileri vardır. Çeteye gelince, uygulayıcı niteliği ağır basar. Her an harekete hazır terörcü, militan bir vurucu kuvvettir. Genel olarak 10-15 kişiyi geçmeyen kadrosuyla ayrı ayrı ve sınırlı hareketler (suikast, bombalama, sabotaj gibi) yapmakla görevlendirilir. Daha geniş kadrolu büyük çeteler de vardır. Bkn: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.509.

¹⁵ Saatçi, a.g.m., s.556.

bölgedeki hâkimiyetinin sınırlarını harici güçler tarafından sorgulanabilir hale getirerek bölgeye müdahalede bulunulmasını sağlamak komitelerin temel amaçlarını teşkil etmektedir.¹⁶ Bu amaçla kurulmuş örgütlerin ilki 1879 yılında ortaya çıkan Bulgar – Makedon Merkez Komitesidir. Bulgaristan siyasal hayatında tanınan bir kişi olan Stefan Stambalov 20 Şubat 1879 senesinde Metropolit Natanail’e yazdığı mektubunda Trakya, Makedonya ve Bulgaristan temsilciliklerinin katılmasıyla gerçek bir Bulgar Birliği Komitesi oluşturulduğundan bahsederek bu komitenin kurulmasına işaret etmiştir.¹⁷ Daha sonraki yıllarda farklı komiteler ortaya çıkmaya başlamış ve yukarıda sözü edilen amaçlar doğrultusunda eylemlerde bulunmaya başlamışlardır.¹⁸ Ancak başlangıçta kurulan bu komiteler arasında net bir birliktelik sağlanamadığı için neredeyse kurulduktan sonraki ilk on yıllarında çok ciddi eylemlerde bulunamamışlardır.¹⁹

XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bu komitelerin en belirgin özellikleri çok iyi örgütlenmiş olmalarıdır. Düzenli bir teşkilatlanma örneği sergileyen komiteler kurulurken; üyelerin kimlerden oluşacağı, kişiler arasındaki iletişimin ne suretle sağlanacağı, üyelere düşen görevler, para ve silah sağlama yöntemleri, istenilmeyen durumlarda uygulanacak cezalar gibi pek çok farklı vaziyet karşısında nasıl hareket edilmesi gerektiği belirlenmişti. Buna göre; Makedonya’da ve Türkiye’de bulunan ve de Osmanlı yönetimi altından çıkmak isteyen her bir Hristiyan, mezhep ayrımı gözetilmeksizin komiteye üye olması için değerlendirilmiştir. Komite üyeliklerine kabul edilenler maddi yardım sağlamak ile de yükümlü tutulmuşlardır ve eğer yönetim mekanizması içerisinde kendilerine iletilen görev ve emirleri uygulamazlarsa öldürülmeye varıncaya kadar uygun görülecek bir cezayı kabul etmiş sayılmışlardır.²⁰

¹⁶ Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IX, 1989, s.209.

¹⁷ Nazif Kuyucuklu, *Balkan Ülkeleri İktisadı-2: Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987, s.40

¹⁸ Bölgede meydana gelen karışıklıklar nedeniyle II. Abdülhamid’in talimatı ile “Rumeli Vilayeti Hakkında Talimat” başlığı altında bir ıslahat programı hazırlanmış ve bu program doğrultusunda Hüseyin Hilmi Paşa Rumeli Müfettişi olarak 8 Aralık 1902 tarihinde Selanik’e giderek göreve başlamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa görevine başladığı sıralarda bu bölge adeta kaynayan bir kazanı andırıyordu. Rum, Bulgar ve Sırp çeteleri arasında şiddetli bir mücadele vardı. Hüseyin Hilmi Paşa’nın verdiği rakamlara göre Makedonya’da 110 Bulgar, 80 Rum, 30 Sırp, 5 kadar Valak çetesi bulunuyordu. Bir çete imha edilir edilmez onun yerine hemen aynı şekilde bir çete daha kuruluyordu. Bir yıl içinde bazen 20-30 bazen de 80 çete imha ediliyordu. Bkn: Hale Şıvgın, “*Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya*”, The Balkans Languages, History and Cultures, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi, 12 -15 Nisan 2007, s.3.

¹⁹ Mustafa Cezzar (hızl), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, Güven Basımevi, İstanbul 1972, s.3390

²⁰ Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti’nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayıncılık, İstanbul 1999, s.164.

Komiteler her ne kadar üyeleri aracılığıyla kendilerine bir miktar maddi kaynak oluşturmuş olsalar da bu yolla toplanan paraların ilerleyen zamanlarda yeterli olmaması üzerine alternatif yolları denemişlerdir. Bu hususta başvurulan yollardan biri, bölgede yaşayan veyahut o sırada orada bulunan önemli kişileri kaçırmak suretiyle fidye istemek olmuştur. Bu konuda en çok bilinen örnek 1901 yılında Amerikalı bir misyoner olan Miss Stone'un kaçırılması olayıdır. Komiteler Stone'un serbest bırakılması karşılığında yüklü miktarda fidye isteyerek bu şekilde kendilerine maddi kazanç sağlamışlardır.²¹ Ancak Miss Stone'un kaçırılarak fidye talep edilme olayı ilk değildir. Daha önceki yıllarda da komiteler bu yöntemle başvurmuşlar ve 1886 senesinde Serez yakınlarında Avusturya konsolosunu kaçırmak suretiyle fidye talebinde bulunmuşlardır.²²

Çeşitli yollarla elde edilen bu paralar çoğu kez gerçekleştirilecek eylemlerde kullanılan silah ve cephane temini için harcanılmıştır. Komiteler, ortaya çıkmaya başladıkları ilk yıllarda yeterli maddi kaynağa ulaşamadıklarından daha ucuz ve daha kolay şekilde temin edebildikleri silahları kullanmayı tercih etmişlerdir.²³ Ancak sonraki yıllarda gelirlerindeki artışla birlikte kullanılan silah ve cephanelerde de değişimler yaşanmıştır. Artık Arnavut tüfek üreticilerinin yaptıkları silahlar yerine Avrupa'dan *Martini, Gross, Mannlicher* gibi markaları satın almaya ve kullanmaya başlamışlardır.²⁴

Yanıklı Köyü Baskını

Yanıklı, Edirne Vilayeti dâhilinde Gümülcine Sancağı'na bağlı Ropçoz kazasına tabi yaklaşık üç yüz haneden oluşan bir Türk-Müslüman yerleşkesidir.²⁵ 1895 yılının Ağustos ayında bir grup Bulgar komiteci Yanıklı Köyü'ne silahlı baskın yaparak burada yaşayan Müslüman ahaliyi katletmek suretiyle ahaliye ve köye büyük oranda zarar vermişlerdir. Hazırlıklı ve planlı bir şekilde gerçekleştirilen bu baskın neticesinde köy

²¹ BOA, A. MTZ (04) 75/40 (17 Mart 1317 / 30 Mart 1901); İrtem, a.g.e, s.169; Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Almanca'dan Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s.140; Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.240.

²² İrtem, a.g.e., s.173.

²³ Adanır, a.g.e, s.140-141.

²⁴ Altıntaş, a.g.m., s.82; Adanır, a.g.e., s.141-142.

²⁵ Yanıklı Köyü "Dospat" adıyla da bilinmektedir. Ancak ahali köylerinin adının padişahın adıyla isimlendirilmesini istemiş ve bu hususta başvuruda bulunmuşlardır. Yaptıkları başvuru kabul edilerek köyün adının Hamidiye Köyü olarak değiştirilmesi kararı alınmıştır. 9 Teşrinisani 1314 (21 Kasım 1898) tarihli yazı ile Dâhiliye ve Maliye Nezareti ile birlikte Defter-i Hakani'ye de bu hususta bilgi verildiği aktarılmış. BOA, BEO 1230/92198, 9 Teşrinisani 1314 (21 Kasım 1898); BOA, İ.DH 1359/1316, 2 Teşrinisani 1314 (14 Kasım 1898).

halkından birçok kişi can ve mal kaybı yaşamış, kendilerini uzun yıllar sürecek zaruret ve sefalet içinde bulmuşlardır. Olayın gerçekleşmesinin hemen ardından yapılan yazışmaların yoğunluğu dikkat çekicidir. Büyük oranda vukuatın nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirildiğine dair bilgiler sunan bu arşiv belgeleri içerisinde zarar gören ahali için yapılan yardım çağrıları da önemli yer tutmaktadır.

Baskının kimler tarafından gerçekleştirildiği konusunda bilgi veren arşiv kaynakları incelendiğinde olayın sorumlularının Bulgar komitecileri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu belgelerde komitecilere Bulgar askerlerinin de yardımda buldukları ifade edilmektedir.²⁶ Baskın sonrasında köyde yapılan tahkikatlarda ele geçirilen ve komiteciler tarafından kullanıldıkları tespit edilen cephaneler ile elbiselerin Bulgar askerleri tarafından kullanılıyor olması olayın gerçekleştiği esnada Bulgar askerlerinin de orada buldukları düşüncesini akıllara getirmektedir.²⁷

Bulgar komitecilerin topladıkları gönüllülerin daha 1879 yılından itibaren Bulgar subayları tarafından eğitilmeleri ve silahlandırılmaları, Yanıklı Köyü'nde Bulgar askerlerinin fiilen bulunmamış olsalar bile cephane ve kıyafet temini yapmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak Bulgar komitelerinin içinde ve hatta yönetim mekanizmalarının en üst kademelerinde Bulgar subaylarının da bulunduğu bilinmektedir. Bu konuda, Makedonya Meselesi'nin görüşüldüğü Lordlar Kamarası'nın 13 Mart 1903 tarihindeki oturumunda bulunan Lord Newton'a göre komitelerin elebaşları çoklukla zaten emekli subaylardı ve bazı olaylarda Bulgar subay üniforması giymişlerdi ve komitelerin silahları da Bulgar ordusundan sağlanmaktaydı.²⁸

Komiteciler, Yanıklı Köyü'ne yanlarına aldıkları cebel topları ve hayvanlar ile birlikte gelmişlerdir. Baskını gerçekleştirmek üzere köye girerken yanlarında bulunan cebel topları ile birkaç kez atış yaptıktan sonra köye saldırıya geçmişlerdir. Ancak köylüler tarafından görülen ve belgelerde de sözü edilen hayvanların süvari askerler mi yoksa yük hayvanları mı olduğu konusundaki tereddütler belgelere de yansımış ancak bu konuda net bir bilgiye rastlanamamıştır. Komitecilerin yanlarında cebel topu adı verilen dağ toplarının bulunduğu ve bunlarla atış yapıldığı bilgisi farklı belgelerde yer almaktadır. Dağ topu olarak nitelenen bu toplar genellikle Yanıklı gibi engebeli

²⁶ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (28 Temmuz 1311 / 9 Ağustos 1895).

²⁷ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (29 Temmuz 1311 / 10 Ağustos 1895)

²⁸ Hasip Saygılı, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902 – 1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları İle İlişkileri", *İGÜSBD*, Cilt:1, Sayı:2, Ekim/2014, s.199, 212.

arazilerde kullanılabilmesi için yük hayvanları tarafından taşınabilmeye elverişli ufak çaplı toplarlardır. Bu nedenle baskın esnasında köyde görülen hayvanların süvari askerler olabileceği ihtimalinin yanında dağ toplarının taşınmasında kullanılan yük hayvanları olabileceği de ihtimal dahilindedir. Aynı zamanda komitecilerin yanlarında buldukları hayvanlar, toplar ve cephaneler gerçekleştirilen baskının gelişigüzel bir şekilde olmadığını, ciddi bir hazırlık evresinin ardından yapıldığını da ortaya koyar niteliktedir.²⁹

Bulgar eşkıyaları köye girdiklerinde baskının farkına varan köy ahalisi kendilerini ve köylerini savunmak için çaba sarf etmişlerdir. Evlerinde bulunan silahları alarak eşkıyalara karşı koymak üzere direnişe geçmişler ancak hem baskının bir anda gerçekleşmesi hem de ellerindeki silah ve cephanenin yetersizliği kendilerini yeterince müdafaa etmelerine izin vermemiştir. Bu nedenle komitecilerin tekrar saldırma ihtimaline karşı bölgeye asker sevk edilmesi istenilirken, yeterli miktarda silah ve cephane yardımı yapılması da istenilmiştir.³⁰

Bu hususta baskından hemen sonra olayın vahametinin tahkiki ile ahalinin can ve mallarının muhafazası için gereken tedbirlerin bir an evvel alınması konusu üzerinde önemle durulmuştur.³¹ Bu nedenle eşkıyaların geriye gelmesinin önüne geçilmesi ve yeni bir baskına mahal verilmemesi için bir telgraf çekilerek Kolağası Naim Bey'in yanına yeterli miktarda asker alması ve orada bulunması istenilmiştir.³²

Yanıklı Köyü'nde meydana gelen bu hadisenin sonucunda çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır. Baskın esnasında köyde bulunan ahalden canlarını yitirenler olduğu gibi evlerin de hemen hemen hepsi ateşe verilerek yakılmıştır. Aynı zamanda komiteciler yanlarında getirdikleri dağ topu ile köyün camisine de beş kez ateş etmek suretiyle zarar vermişlerdir.³³

Yanıklı'da yaşanan can ve mal kayıpları ile ilgili belgelere yansıyan sayısal verilerdeki bir takım farklılıklar da göze çarpmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan ve olayın gerçekleştiği tarih olan 9 Ağustos 1895 tarihli bir belgede Yanıklı'da toplam üç yüz hanenin olduğu ancak sadece sekiz tanesinin köyde çıkarılan yangından sağlam olarak kurtulduğu bilgisine ilave olarak meydana kız ve erkek çocuklar olmak

²⁹ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (29 Temmuz 1311 / 10 Ağustos 1895)

³⁰ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (28 Temmuz 1311 / 9 Ağustos 1895)

³¹ BOA, Y. EE 50/34 (20 Temmuz 1311 / 1 Ağustos 1895)

³² BOA, Y. MTV 126/20 (30 Temmuz 1311 / 11 Ağustos 1895)

³³ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (30 Temmuz 1311 / 11 Ağustos 1895)

üzere yirmi beş kadar da cesedinin varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu belgede köy ahalisinden geri kalanlarının yakılan evlerin için de mi kaldıkları yoksa oradan kurtulup dağlara mı kaçtıklarının tam olarak bilinemediği ifade edilmektedir.³⁴ Söz konusu belgeden bir gün sonra yazılmış bir başka belgede ise Yanıklı Köyü'ne saldırı düzenleyenlerin sayısının bin kişi kadar olduğu, halkın elinde yeterli silah bulunmamasından dolayı gerektiği şekilde karşılık verilemediği ve köyde çıkarılan yangından sadece sekiz adet evin kurtulduğu yazılmaktadır. Buna ek olarak, yüz yirmi beş kadar kişinin haneleri içinde yanarak can verdikleri de aktarılmaktadır.³⁵

Bulgar komiteleri ve faaliyetleri üzerine önemli çalışmaları bulunan Mahir Aydın; Yanıklı Köyü baskınının Bulgar komitecilerin ilk büyük çete hareketi olduğunu ifade ederken, olayın 9 Ağustos 1895 tarihinde gerçekleştiğini söylemektedir. Köye baskın yapan çetecilerin sayısının dört yüz civarında olduğunu belirten Aydın, köydeki toplam hane sayısını da iki yüz yetmiş olarak vermektedir. Bu hanelerden iki yüz altmış iki tanesi ise köylülerin ellerindeki silahların yeterli gelmemesinden dolayı gerektiği gibi mukavemet gösterilememiş ve yanarak harap olmuşlardır. Baskında silahla öldürülmek suretiyle hayatlarını kaybedenlerin sayısı ise on sekiz erkek, üç kadın ve beş çocuk olmak üzere yirmi altı; evlerinin içinde yanarak can verenlerin ise yüz yirmi beş kişi oldukları yönündedir. Köyün camisinin de komitecilerin yanlarına aldıkları dağ topları ile zarar gördüğünü ifade eden Aydın, komitecilere rast gelen yedi yolcunun da katledildiğini kaydetmektedir.³⁶

Olayın gerçekleşmesi ve sonuçlarıyla ilgili verilen bu bilgilerin haricinde, Yanıklı Köyü'nde tahkikatta bulunmak ve meydana gelen hasarı yerinde incelemek üzere görevlendirilen vilayet muavini Hazim Efendi'nin incelemeleri sonrasında Edirne Vilayeti'nden çekilen telgrafta baskınla ilgili önemli ayrıntılara yer verilmiştir. 18 Ağustos 1895 tarihli bu telgrafta ahali tarafından verilen bilgilere göre baskını gerçekleştirenlerin Bulgar asker elbisesi giydikleri ve kullanılmış fişek kovanlarından da Bulgar askerlerinin silahlarını kullandıkları ifade olunmaktadır. Komitecilerin kaç kişiden oluştuğu konusunda net bir sayının ifade edilebilmesinin güç olduğu ancak iki yüz kadar kişiden oluşan bu eşkıyaların iki koldan köye girdikleri belirtilmiştir. Eşkıyalar, Yanıklı Köyü'ne gelirken köyden birkaç saat uzaklıktaki bir mahalde karşılaştıkları iki çobanı yol tarifi için yanlarına almışlardır. Yollarına devam

³⁴ BOA, Y. PRK. MYD 16/94 (28 Temmuz 1311 / 9 Ağustos 1895)

³⁵ BOA, İ. MTZ (04) 18/1144 (29 Temmuz 1311 / 10 Ağustos 1895)

³⁶ Aydın, a.g.m., s.216.

ederlerken daha ileride ot biçmek için orada bulunan Yanıklı ahalisinden on yedi kişiden on üçü ile çobanlardan birinin ve biraz daha ileride gördükleri ihtiyar bir kadınla bir kız çocuğunun pek feci bir şekilde katledilmiş olduğu da telgrafta yer alan bilgiler arasındadır. Komiteciler, bu kişiler arasında sağ kalanları bağlı olmak suretiyle köye getirmişlerdir. Köye getirilen bu şahıslardan birisi baskın esnasında bir şekilde komitecilerin ellerinden kaçarak kurtulmuş, kaçmayı başaramayanlar ise tekrar komiteciler tarafından rehin alınarak köyden uzak bir yerde serbest bırakılmışlardır. Telgrafta bu şahısların neden serbest bırakıldıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır ancak birkaç gün sonra köylerine sağ olarak geri döndükleri bildirilmektedir.³⁷

Yine aynı belgede komitecilerin köye girdikten sonra yaptıkları eylemler hakkında da bilgiler kaydedilmiştir. Buna göre; köylülerin beş kez top atıldığını ve köy camisinin minaresinin top atışları ile yıkıldığını ifade etmelerine rağmen minarenin yangından zarar gördüğü ancak top mermisine dair bir kanıt görülemediği aktarılmıştır. Baskın esnasında dört erkek, üç kadın ve iki çocuk kurşunlanarak öldürülmüş, on iki kişi de yaralanmıştır. Üç kadın, yedi çocuk ve bir erkek de haneleri içinde yanarak can vermişlerdir. Bin altı yüz kişinin yaşadığı, üç yüz dört haneden iki yüz seksen yedisi ile köy camisi yanmıştır. Ayrıca yanan hanelerden her birinin samanlıklarının olduğu ve bunların da çıkarılan yangından dolayı kullanılamaz hale geldikleri bilgisi de bu telgraftan anlaşılabilir. Evlerin birçoğunun alt kat duvarları taş üzerine direklerle inşa edildiğinden ve çatılarında kiremit yerine çam tahtaları kullanılmış olduğundan yangının çıkması ile birlikte çok kısa sürede yanmışlar, içlerinde de kullanılacak eşya kalmamıştır. Ayrıca dört yüz kadar karasığır ile yirmi kadar bargir de çıkarılan yangın sonucu yanmışlardır.³⁸

Yanıklı Köyü'nde komiteciler tarafından gerçekleştirilen bu hadise dünya basınında da kendisine yer bulmuştur. Dünyaca ünlü *The Times* gazetesinin 15 Ağustos 1895 tarihli sayısında "*Bulgaria*" başlıklı makalede Edirne Valisi tarafından Yanıklı Köyü'ne Bulgar eşkıyalarınca baskın yapıldığını bildiren bir telgrafın çekildiğini ve bu haberin Bab-ı Ali nezdinde endişeyle karşılandığı aktarılmıştır.³⁹ Bu haberin haricinde aynı gazetenin Sofya muhabiri baskın haberini alır almaz yetkililere başvurmak

³⁷ BOA, Y. A. HUS 334/110 (7 Ağustos 1311 / 18 Ağustos 1895)

³⁸ BOA, Y. A. HUS 334/110 (7 Ağustos 1311 / 18 Ağustos 1895)

³⁹ "Bulgaria," *The Times*, 15 Ağustos 1895.

suretiyle Yanıklı Köyü'ne gitme isteğini iletmıştır. Başvurusunun olumlu karşılanması karşılığında memnuniyetini dile getirirken, komitecilerin yapmış oldukları baskının dünya basınında yer almasını sağlayacağını dile getirmiştir. Bunun üzerine köye gerçekleştirdiği ziyaret esnasında orada karşılaştığı kişilerle konuşarak edinmiş olduğu bilgileri ve incelemelerini gazetenin 1 Ekim 1895 tarihli nüshasında “*The Destruction of Dospat*” isimli makalede yayınlamıştır. Sözü geçen makalede köye yapılan baskının 10 Ağustos 1895 Cuma sabahı gün ağarırken gerçekleştirildiği, bu esnada köylülerin bazılarının uykuda bazılarının ise sabah namazı için camide toplanmış olduklarına belirtmektedir. Köyün kuzey doğu tarafında yer alan bir evden ve sonrasında farklı yönlerdeki evlerden alevlerin yükseldiği aktarılmıştır. Komiteciler üç farklı noktadan köye girmişler ve yanan evlerden kaçan köylüleri ateş ederek öldürmüşlerdir. Bu bilgilere ilave olarak Osmanlı arşiv belgelerindeki bilgileri de destekleyici nitelikteki eşkıyaların bazılarının koyu mavi üniformalar giydikleri ve Bulgar askerlerinin kullandıkları başlıklardan kullandıkları bilgilerine yer verilmiştir.⁴⁰

Yanıklı Halkına Yapılan Nakdî Yardımlar

Bulgar komitecileri tarafından ani bir baskınla can ve mal kaybına uğrayan Yanıklı Köyü ahalisi uzun yıllar sürecek zaruret ve sefaletle karşı karşıya kalmışlardır. Kurşunlanarak ya da evlerinin içinde yanarak can verenlerin haricinde hayatta kalanlar, yiyecek, içecek ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişlerdir. Haneleri ve samanlıkları çıkarılan yangında kullanılamaz duruma gelen, hayvanları itlaf ve yağma edilen ahali için yardım talebinde bulunulan çok sayıda belgeye ulaşmak mümkündür.

Bu hususta yaşanan mağduriyetlerin giderilebilmesi için pek çok yazışma yapılmış ve yardım isteğinde bulunulmuşsa da devletin içinde bulunduğu sıkıntılı ve çalkantılı dönem nedeniyle gereken yardımların yapılamadığı muhtelif belgelerden anlaşılmaktadır. Devlet hazinesinden direkt olarak yardım yapılmasının pek mümkün olmadığı bu dönemde, devlet yetkilileri farklı kaynak arayışlarına girmişlerdir. Bu konuda başvuru nakdi kaynak ise çoğunlukla Edirne selzedeleri için yapılan yardımlar olmuştur.

⁴⁰ “The Destruction of Dospat”. *The Times*, 1 Ekim 1895.

İlk etapta evlerinin yanmasından ötürü perişan ve muhtaç halde kalan ahalinin kalacak yer sonunu çözmek için harekete geçilerek çözüm yolları aranmıştır. Bu konuda en uygun çözümün ahalinin civardaki köylere yerleştirilmesi olduğuna karar verilmiş ve bu şekilde uygulanması istenilmiştir. Buna ilave olarak ahaliye bir takım nakit yardımlarda bulunulması da düşünülmüş ve bunun için daha önce Gümülcine selzedeleri için yapılan yardımlardan geriye kan paradan yardımda bulunulması düşünülmüştür.⁴¹ Ancak yapılması düşünülen bu yardımlar ahaliye gerektiği şekilde ulaştırılamamış olacak ki Dâhiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda Yanıklı Köyü ahalisinin evlerini, eşyalarını ve hayvanlarını kaybetmelerine rağmen şimdikiye kadar kendilerine bir yardımda bulunulmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle Bulgar eşkıyası tarafından zaruret içerisinde sürüklenen bu ahaliye yiyecek ve giyecek yardımı yapılabilmesi adına selzedeler için ayrılan yardımlardan geriye kalan paradan atmış bin kuruşluk bir yardım yapılması istenilmiştir.⁴² Yine aynı belgede ahali içinden en fazla zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için sözü edilen yardımlarından on bin kuruşun daha verilmesi için Gümülcine Mutasarrıflığı'na bilgi verildiği ancak bu miktarın da ahalinin yaralarını sarmaya yetmeyeceği belirtilmiştir.⁴³ Dâhiliye Nezareti'ne yazılan 28 Aralık 1895 tarihli bu yazıya verilen cevapta ahalinin zararlarını hemen karşılamının pek mümkün olmadığı ve mağduriyetlerin giderilmesinin zamana muhtaç olduğu belirtilmiş, şimdilik açıkta kalanların civar köylere yerleştirilmesinin yanı sıra yiyecek ve giyecek yardımında bulunulması ifade edilmiştir.⁴⁴

Konuyla ilgili Edirne Vali vekili ve İkinci Ordu-yu Hümayun Müfettişi tarafından Sadaret'e yazılan 14 Ocak 1896 tarihli yazıda yaşanan sıkıntıların giderilmesi için liva olarak bir takım çalışmalarda buldukları aktarılmıştır. Bu hususta daha önce de selzede yardımlarından yapılan miktara ek olarak on bin kuruşun daha zaruret içinde olan ahaliye aktarıldığı ve hatta livanın bazı kazalarından da sekiz, on bin kuruş kadar para toplanılarak ahaliye dağıtılmak üzere Gümülcine Mutasarrıflığı'na 26 Aralık 1895 tarihinde çekilen bir telgrafname ile bilgi verildiği bildirilmiştir. Ancak bu yardımlar dahi ahalinin içinde buldukları büyük sıkıntıları

⁴¹ BOA, Y. A. HUS 334/110 (28 Temmuz 1311 / 9 Ağustos 1895), BOA, Y. PRK. UM 34/29 (16 Kanun-u Evvel 1311 / 28 Aralık 1895), BOA, A. MTZ 181/43 (2 Kanun-u Sani 1311 / 14 Ocak 1896).

⁴² BOA, Y. PRK. UM 34/29 (16 Kanun-u Evvel 1311 / 28 Aralık 1895)

⁴³ BOA, Y. PRK. UM 34/29 (11 Recep 1311 / 28 Aralık 1895)

⁴⁴ BOA, BEO 727/54503 (30 Kanun-u Evvel 1311 / 11 Ocak 1896)

gidermeye, evlerini tekrar inşa etmeye ve yeniden eski yaşamlarına dönmeye yetmemekte, daha yüksek miktarda yardım gerekmektedir.⁴⁵

Yanıklı ahalisine yapılacak yardımlar genellikle devlet hazinesi haricindeki kaynaklardan elde edilmiştir. Fakat bu kaynakların yetersiz geldiği durumlarda, ne kadar güç olsa da hazineden bir takım yardımlar yapılmaya gayret edilmiştir. Bu hususta, Edirne Vilayeti'ne yazılan yazıda, Bulgarlar tarafından yakılan Yanıklı Köyü ahalisinin ihtiyaç sahiplerinin işlerini kolaylaştırmak için yüz yirmi liranın ve elli mecediyenin postaya verildiği ve yardımın gerekli kişilere ulaştırılması istenilmiştir.⁴⁶ Ancak daha sonraki yıllarda yapılan yazışmalarda da nakdi yardım ihtiyacının sürdüğü gözlemlenmekte ve yapılan yardımların yeterli gelmediği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle tekrar eden yardım çağrılarına cevap olarak yeniden Edirne selzede yardımlarından geriye kalan miktardan yardım aktarılması işaret edilmiştir.⁴⁷

Yanıklı Köyü ahalisinden olup, Sofya şer'i mahkemesi ve müfettişliği tercümanı Hocasade Mustafa'nın mühür ve imzasıyla yazılan arzuhalde muhtaç olan kimseler için istenilen yirmi, otuz bin lira kadar para karşılıksız olarak eğer buna imkân yok ise ileri bir zamanda geri ödenmek üzere faizsiz bir şekilde talep edilmiştir. Ancak söz konusu bu isteğe olumlu yanıt verilemeyerek, hazineden nakit yardım yapılmasının pek mümkün olmadığı tekrarlanmıştır. Fakat çevre liva ve kazaların memurları ile ileri gelenlerinden para toplanılması daha evvel Gümölcine Mutasarrıflığı'na bildirilmiş ve bu yolla toplanan kırk bir bin kuruş ile ahaliye çift hayvanı ve tohumluk zahire alınması istenilmiştir.⁴⁸ Artık nakdi yardım yapılmasının zorluğu ortada olduğundan köylünün kendi geçimlerini sağlayabilmeleri ve tarımsal faaliyetlerini sürdürebilmeleri adına çift hayvanları ve tohumluk zahire tedarik edilmesi uygun görülmüştür. Bu hususta ise gereğinin ivedilikle yapıldığını Edirne Valisi Dâhiliye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgraf ile bildirmiştir. Toplanan kırk bir bin küsur kuruş ile elli çift öküz ve beş yüz on sekiz kilo tohumluk çavdar Yanıklı Köyü ahalisine dağıtılmıştır.⁴⁹

Yanıklı Halkının Hane ve Samanlık İhtiyaçları

Yanıklı Köyü'nde Bulgar eşkıyasının baskını sonucu hanelerini ve samanlıklarını kaybeden ahali uzun süre kalacak yer sorunuyla baş başa kalmıştır.

⁴⁵ BOA, A. MTZ 181/43 (2 Kanun-u Sani 1311 / 14 Ocak 1896)

⁴⁶ BOA, BEO 742/55601 (28 Kanun-u Sani 1311 / 9 Şubat 1896)

⁴⁷ BOA, BEO 1002/75115 (31 Mart 1312 / 12 Nisan 1896)

⁴⁸ BOA, BEO 1002/75115 (20 Nisan 1312 / 2 Mayıs 1896)

⁴⁹ BOA, Y. A. HUS 351 / 97 (15 Nisan 1312 / 27 Nisan 1896)

Köydeki evlerin hemen hemen hepsinin eşkıyalar tarafından yakılarak harap edilmesi karşısında ilk olarak ahalinin çevredeki Müslüman köylere yerleştirilmesi istenilmiştir. Fakat bu uzun süreli bir çözüm olamayacağından yakılan hane ve samanlıkların yerlerine yenilerinin inşa edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple yapılan çalışmalar nihayetinde hane ve samanlık inşası için toplam bir milyon iki yüz seksen altı bin yüz kırık kuruşun gerekli olduğu anlaşılmış ve bu paranın hangi kaynaktan sağlanacağına dair çalışmalar yürütülmüştür. İlk olarak söz konusu miktarın H.1312/M.1894 senesi bütçesinden geriye kalan paradan kullanılması düşünülmüş ve buna dair bir yazı yayınlanmıştır.⁵⁰ Fakat daha sonrasında Dâhiliye ve Maliye Nezaretleri arasında yapılan yazışmalar sonucunda işaret edilen senenin bütçesinden geriye para kalmadığı ve bu sebeple istenilen meblağın buradan karşılanamayacağı ifade edilmiştir.⁵¹ Maliye Nezareti'nden 30 Ağustos 1897 tarihinde yine bu konu üzerine yazılan bir yazıda gerekli olan miktarın H.1312/M.1894 senesi bütçesinden karşılanamayacağı gibi H.1313/M.1895 senesi bütçesinden de yeterli miktarda paranın tedarik edilemeyeceği açıklanmıştır. Ahali için en elzem olan konunun çözümü adına denenen bu yol da sonuçsuz kaldığından bu defa gereken paranın H.1314/M.1896 senesi bütçesinden sağlanması düşünülmüştür.⁵² Ancak bu yazışmalar üzerinden birkaç yıl geçmesine rağmen hala ahalinin evlerinin inşa edilememiş olması, yürütülen çalışmaların sonuçsuz kaldığını göstermektedir. Durumun bu şekilde devam etmesi halinde köylüler buldukları yerleri terk edeceklerine dair bir dilekçe hazırlayarak yetkililere iletmişlerdir. Dâhiliye Nezareti'nden 1899 yılının Şubat ayında Sadaret'e yazılan yazıda hane ve samanlık inşası için gereken miktarın gönderilmesi gerekliliği iletilmiştir. Ayrıca ahalinin yazmış olduğu arzuhalde de bahsedilmiş, durumun ciddiyeti aktarılırken çözümün ivedilikle gerçekleşmesi gerektiğine dair bilgi aktarılmıştır.⁵³ Hane ve samanlıkların inşası için yardım beklenilmesi süreci devam ederken, Yanıklı Köyü ahali Edirne Vilayeti'nden ayrılarak Selanik Vilayeti'ne bağlanmış, bu tarihten sonra ise köye yapılması istenilen yardımın Selanik Vilayeti emvaline havalesinin bir

⁵⁰ BOA, BEO 1002/75115 (5 Temmuz 1313 / 17 Temmuz 1897)

⁵¹ BOA, BEO 982/73603 (10 Temmuz 1313 / 22 Temmuz 1897)

⁵² BOA, BEO 1002/75115 (18 Ağustos 1313 / 30 Ağustos 1897)

⁵³ BOA, DH. MKT 2185/103 (24 Mart 1315 / 5 Nisan 1899)

an önce gerçekleşmesi istenmiştir.⁵⁴ Ancak bu süreçten sonra da köylünün beklediği yardımlar bir türlü gerçekleştirilememiş ve halkın mağduriyetleri devam etmiştir.

Uzun yıllar bu şekilde kendilerine yardım yapılmasını bekleyen Yanıklı Köyü ahalisi sorunun çözümü en nihayetinde evlerini kendilerinin inşa etmesinde bulmuşlardır. Bu hususta 22 Şubat 1907 tarihinde inşa edilecek hanelere ait bilgileri ihtiva eden bir defter hazırlanmıştır. Bu defterde ahalinin isimlerinden, inşa edilecek evlerin kaçar oda olacağına kadar farklı bilgiler yer almıştır. Buna göre toplam iki yüz altmış üç evden seksen bir adedi Ziraat Bankası ile hariçten yüz altı bin kuruş borç alınarak köylülere inşa edilmiştir. Bu evlerden yirmi sekiz adedi Ziraat Bankası'ndan, geriye kalan elli üç adedi ise Ziraat Bankası haricinde köylüler tarafından bir şekilde borç para bulunarak inşa edilebilmiştir. Söz konusu defterde yer alan bilgiler detaylıca incelendiğinde hanelerde yaşayan nüfus ile inşa edilen oda sayıları arasında orantılı bir bağlantı kurulamamaktadır. On kişiden oluşan bir aile, mutfakla birlikte üç odalı bir ev inşa etmişken, dokuz kişilik bir aile yine mutfak dâhil olmak üzere beş odalı bir ev inşa etmiştir. Burada oda sayısını belirleyen koşulların ailelerin maddi imkânlarına ve alabildikleri borç miktarlarına göre değişiklik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca her bir odanın maliyeti dört yüz kuruşa denk düşmektedir. İnşası henüz gerçekleşmeyen ve geriye kalan yüz seksen iki ev için ise yüz yetmiş dokuz bin altı yüz kuruşa ihtiyaç duyulmaktadır. Eğer bu miktar bir şekilde karşılanabilirse köylülerin evlerini inşa edebilecekleri bilgisi de defterde yer alan ayrıntılar arasındadır.⁵⁵

Sonuç Yerine

Balkan toplumları milliyetçilik akımının da etkisi ile ulus olma ve kendi milli devletlerini kurma hayallerinin peşine düşmüşlerdir. Ancak tarih boyunca olduğu gibi, bu süreçte de Balkan toprakları paylaşılammış, Avrupalı güçlerin de olaya müdahil olmalarıyla birlikte bu bölgedeki karışıklıklar daha da artmıştır. Bu karışıklıkların merkezinde ise Makedonya Bölgesi bulunuyordu. Bulgarlar, Yunanlar ve Sırpalar hepsi ayrı ayrı buraya hâkim olmak için faaliyet göstermişlerdir. Ancak bu konuda en çok mücadele veren Bulgarlar olmuştur. Özellikle kurdukları komiteler aracılığı ile

⁵⁴ BOA, DH. MKT 2343 / 51 (27 Nisan 1316 / 10 Mayıs 1900); BOA, DH. MKT 2397/142 (17 Ağustos 1316 / 30 Ağustos 1900); BOA, DH. MKT 2423/28 (18 Teşrin-i Evvel 1316 / 31 Ekim 1900)

⁵⁵ BOA, TFR. I. SL 209/20895 (9 Şubat 1322 / 22 Şubat 1907)

Makedonya konusunda çalışmalar yürütmüşler ancak komitelerin gerçekleştirdikleri faaliyetler genellikle bölgede yaşayan Müslüman halka karşı olmuştur.

Bu anlamda giriştikleri ilk büyük çetecilik faaliyeti 1895 senesinin Ağustos ayında ani bir baskın ile Yanıklı Köyü'nde olmuştur. Yanlarındaki birçok silah ve cephane ile köye giren komiteler, burada karşılarına çıkan birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Köye girdikleri ilk andan itibaren yangın çıkararak köye büyük oranda zarar vermişler ve yanan bu evlerin içinde de hayatını kaybedenler olmuştur. Bu tarihten itibaren Yanıklı ahalişi birçok sıkıntıyla karşı karşıya kalmışlardır. Kalacak yer, yiyecek ve giyecek gibi en temel ihtiyaçlardan mahrum kalan köylüler, yapılan yardımlar sayesinde eski yaşantılarına dönmeye gayret göstermişlerdir. Fakat devletin de içinde bulunduğu sıkıntılı durum nedeniyle mağduriyetlerin biran evvel giderilebilmesi pek mümkün olmamıştır.

Yanıklı Köyü'nde olduğu gibi Balkan yarımadasının farklı yerlerinde, farklı zamanlarda Türk ve Müslüman ahaliye karşı çete ve komiteler tarafından gerçekleştirilen çok sayıda saldırı olmuştur. 1876 senesinde henüz komiteler kadar teşkilatlı bir şekilde olmasalar da ufak tefek çeteler halinde Türk ve Bulgar karışık Strelça köyüne Otlukköy'den yüz kişilik eşkıya gönderilmiştir. Ayaklanma planı gereğince karışık köylerin Türk halkı öldürülecek, bunların evleri yakılacak ve malları yağma edilecekti. Bu plan önce Strelça köyünde uygulandı. 2 Mayıs akşamı Strelça'ya ulaşan yüz kişilik çete, yerli Bulgarların isyancılarıyla birlikte köyün Türk mahallesini yaktı. Türk ailelerinden sağ kalanlar, taş duvarlarla çevrili camiye sığındılar, isyancılar camiyi kuşatsalar da almayı başaramamışlardır. Strelça köyü ile birlikte 2 Mayıs günü dört köy isyancıların eline geçerek ayaklanmaya katılmış oldular.⁵⁶

Türk – Müslüman halka karşı yapılan bu katliamlar, Balkan Savaşları sırasında da sürmüştür. Balkan Savaşları esnasında Drama bölgesinde komiteciler köylere gelerek yakaladıkları Türklerden büyük miktarlarda kurtuluş fidyesi talep etmişler, bazen fidyeyi aldıkları halde esirleri serbest bırakmayarak kurşuna dizmişlerdir. Kavala'da da evlere girilip yağma ve cinayetler gerçekleştirmişlerdir. Bir ay boyunca devam eden bu olaylarda altmış kadar kişi öldürülmüştür. Sarışaban köyünde ise Bulgar

⁵⁶ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.XCIX.

ve Rum komitacılar birlikte bazı cinayetler işlemişler, masum kadınların ırzına geçmişlerdir.⁵⁷

Bunlara benzer eylemler birçok yerde devam ederken yaşanan olayları yabancı gazeteciler de yakından takip ederek özellikle Osmanlı esirleri ve sivil Müslüman Türk nüfusa karşı saldırıları dünya kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu gazetecilerden biri Bulgaristan tarafından savaşı takip eden, daha sonra ünlü Rus Bolşevik liderlerinden biri olarak tanınan Leon Troçki'dir. Troçki, Sofya'da Ermeni gönüllü birliğinden yirmi kadar yaralıya rastlamış ve onlardan bilgi almıştır. Yaralılar Troçki'ye Türk topraklarına girdiklerinde her yerin yakılıp yıkıldığını ve terk edilmiş olduğunu, Makedon komitecilerin acımasızca silahsız Türkleri katlettiklerini, etrafı ateşe verdiklerini itiraf etmiştir.⁵⁸

Yanıklı köyünde de Bulgar komitecileri tarafından gerçekleştirilen baskın sonucunda yaşanan ölümler ve sonrasında çekilen mağduriyetler, diğer yerlerde yaşananlarla büyük oranda benzerlik göstermektedir. Can ve mal kayıpları yaşayan ahali uzun süre huzur ortamından uzak kalmış, kalacak yer bulmakta dahi zorlanmışlardır. Balkan yarımadasının birçok yerinde gerçekleştirilen bu gibi eylemler karşısında devlet, imkânlarının elverdiği ölçüde mücadele etmesine rağmen Yanıklı'da olduğu gibi bazen yardımlar konusunda yetersiz kalabilmiştir. Komitelerin ortaya çıkmasından önce dağınık çete hareketleri etrafında ortaya konulan eylemler, çetelerin daha düzenli bir hale gelerek teşkilatlanmalarını tamamlamaları ile daha büyük baskın, katliam ve tecavüzlere sebebiyet vermiştir. Yanıklı Köyü baskını da komitecilerin ilk büyük eylemlerinden biri olması nedeniyle dikkat çekicidir.

⁵⁷ Bülent Yıldırım, "Balkan Savaşları'nda Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya'daki Faaliyetleri", *History Studies*, Cilt:6, Sayı:2, Şubat, 2014, s.151.

⁵⁸ Yıldırım, a.g.m., s.150.

Tablo 1: Ziraat Bankası veya Hariçten Borç Alınarak Ahali Tarafından İnşa Edilen Haneler⁵⁹

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası	Açıklama
1200	İki oda bir fırın	4	İbrahim Kâhya Oğlu Halil Çavuş	1	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	5	İlbasan Kara Mustafa Oğlu Ahmet	2	Ziraat Bankası
800	Bir oda bir fırın	4	İlbasan İsmail	3	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	6	İlbasan Mustafa	4	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Salih Pehlivan	5	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	3	İsmail Hoca Mehmet	6	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	9	Paşalı Molla Ahmet	7	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	5	Molla Ahmet oğlu Mustafa	8	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	5	Molla Ahmet oğlu İdris	9	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	8	Kır İbrahim Oğlu Salih	10	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	7	Kısıklı (?) İsmail	11	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Paşalı Salih	12	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	9	Deli Osman Oğlu Ahmet Çavuş	13	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Osman Çavuş	14	Ziraat Bankası
1600	Üç oda bir fırın	7	Sönbe Halil	15	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	9	Sönbe İbrahim	16	Ziraat Bankası
1600	Üç oda bir fırın	10	Darı İsmail	17	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	6	Darı Osman Oğlu İbrahim	18	Ziraat Bankası
20800	-	-	-	-	Toplam

⁵⁹ BOA, TFR. I. SL 209/20895 (9 Şubat 1322 / 22 Şubat 1907)

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası	Açıklama
1200	İki oda bir fırın	6	Seyid Oğlu Halil	19	Ziraat Bankası
800	Bir oda bir fırın	5	Seyid Halil Oğlu Ahmet	20	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	7	Seyid İdris oğlu Mustafa	21	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	8	Seyid Necib	22	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	3	Alemdar Mustafa	23	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Seyid oğlu Ahmet	24	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	8	Boz Ahmet	25	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	4	Koca Osman	26	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	7	Hafiz Ahmet	27	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Osman Efendi oğlu Ahmet	28	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	8	İsmail oğlu Mustu(?) Pehlivan	29	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	8	İbrahim Pehlivan Ahmet	30	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	9	İmam Mustafa Efendi	31	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	8	Molla Mehmet İsmail	32	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	12	Osman ağa	33	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Maron Kahya Oğlu Halil	34	Ziraat Bankası
800	Bir oda bir fırın	4	Kır Oğlu Salih	35	Ziraat Bankası
424000					Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası	Açıklama
1600	Üç oda bir fırın	12	Patron Hoca ve Biraderi	36	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Molla Osman İbrahim	37	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	9	İbrahim Oğlu Salih	38	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	10	Boz Mustafa Oğlu Ahmet	39	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	7	Boz Küçük Mustafa	40	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	6	Kör damadı İbrahim	41	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Molla Osman Oğlu İsmail Damadı Halil	42	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	7	Ahmet Oğlu Tahir	43	Ziraat Bankası
2000	Dört oda bir fırın	10	Osman Oğlu Halil	44	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Kalyoncu İsmail Oğlu Halil	45	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	İbrahim çavuş	46	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	9	Kalyoncu İsmail	47	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	5	Kalyoncu Halil	48	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	7	Sağır oğlu Mustafa	49	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	9	Bircan İbrahim oğlu Halil	50	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	6	Bircan İbrahim oğlu Ahmet	51	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	6	Bircan büyük Ahmet	52	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	5	Kurd hasan Mustafa Oğlu Ahmet	53	Hariçten
1600	İki oda bir fırın	12	Subaşı Şerif	54	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	10	Şeyh Molla Mustafa	55	Ziraat Bankası
2400	Beş oda bir fırın	11	Tüccar Molla İbrahim Ağa	56	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	8	İstanbullu Mustafa Oğlu Ahmet	57	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Badu(?) Kara Osman	58	Hariçten
73600					Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası	Açıklama
1200	İki oda bir fırın	8	Talib İbrahim	59	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	8	Barut Ahmet oğlu Mustafa ve biraderi Necib	60	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	9	Barut Osman oğulları Mustafa Ahmet İbrahim	61	Ziraat Bankası
800	Bir oda bir fırın	2	Şerif Ahmet	62	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	6	Hacı şerif ağa	63	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	6	Tosa Ahmet	64	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	4	Barut Halil oğulları	65	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	9	Barut Osman	66	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	6	Halil Pehlivan	67	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	8	Mustafa oğlu Hasan	68	Hariçten
1600	Üç oda bir fırın	7	Mustafa oğlu ali	69	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	15	Barut Mustafa	70	Hariçten
2000	Dört oda bir fırın	11	Barut Molla Ahmet	71	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	7	Barut Ahmet Oğlu Mustafa	72	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	9	Sarı Ahmet	73	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Kör Hasan	74	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	8	Hoca Küçük Mehmet	75	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	4	Müezzın Mustafa	76	Hariçten
1200	İki oda bir fırın	5	Deli İbrahim oğlu Mustafa	77	Hariçten
800	Bir oda bir fırın	2	Kurd İsmail oğlu İsmail	78	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	6	Muhacir Hoca	79	Ziraat Bankası
1200	İki oda bir fırın	5	Kuru(?) Hüseyin İdris	80	Hariçten
2400	Beş oda bir fırın	10	Patrona Kara Molla Mustafa	81	Ziraat Bankası
106000					Toplam

Tablo 2: Henüz İnşa Olunamamış Hanelerin Listesi⁶⁰

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
1200	İki oda bir fırın	4	Raşid Mustafa bin Mehmet ve Biraderi Salih	1
800	Bir oda bir fırın	4	Raşid İbrahim Oğlu Mustafa	2
800	Bir oda bir fırın	4	Raşid Salih	3
800	Bir oda bir fırın	4	Raşid Ahmet	4
1200	İki oda bir fırın	5	Raşid Osman Oğlu Salih ve Biraderi Ahmet ve Osman	5
800	Bir oda bir fırın	2	Osman Kahya Oğlu Mustafa	6
800	Bir oda bir fırın	2	Katır(?) Mustafa	7
800	Bir oda bir fırın	1	İbrahim Kahya	8
1200	İki oda bir fırın	5	Hallaç Hüseyin Oğulları hasan Salih İdris	9
1200	İki oda bir fırın	5	Hallaç Salih	10
800	Bir oda bir fırın	3	Abdulrahman Oğlu İbrahim	11
1200	İki oda bir fırın	4	Raşko(?) Ahmet ve Biraderi Salih	12
1200	İki oda bir fırın	6	Botu(?) İsmail ve Biraderi Ali	13
800	Bir oda bir fırın	3	İlbasan İbrahimzade Osman	14
1200	İki oda bir fırın	8	Abdulrahman Oğlu Halil	15
800	Bir oda bir fırın	4	Şaban Ahmet	16
800	Bir oda bir fırın	4	Feyzi Oğlu Osman	17
1200	İki oda bir fırın	5	Peltek İsmail ve Damadı Ramazan	18
1200	İki oda bir fırın	6	Şaban Mustafa	19
800	Bir oda bir fırın	4	Şaban Salih	20
1600	Üç oda bir fırın	8	Paşalı Halil oğulları Ahmet Salih İdris	21
800	Bir oda bir fırın	2	Mustafa Kâhya Oğlu Ahmet	22
1200	İki oda bir fırın	10	Tüfenkci Halil ve Damadı Ali	23
800	Bir oda bir fırın	3	Tüfenkçi Ahmet	24
1600	Üç oda bir fırın	10	Sönbe Mustafa ve Biraderi Mehmet Diğeri İsmail	25
25600				Toplam

⁶⁰ BOA, TFR. I. SL 209/20895 (9 Şubat 1322 / 22 Şubat 1907)

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
1200	İki oda bir fırın	8	Sönbe Mustafa Oğlu Ahmet	26
1600	Üç oda bir fırın	9	Sönbe Küçük Mustafa	27
1200	İki oda bir fırın	5	Darı İsmail Oğlu Ahmet	28
1200	İki oda bir fırın	5	Darı Molla Ahmet Damadı Mustafa	29
1200	İki oda bir fırın	6	Topal İbrahim ve Damadı Ahmet	30
1200	İki oda bir fırın	6	Sayid Oğlu Mustafa	31
1200	İki oda bir fırın	10	Alemdar Ahmet	32
800	Bir oda bir fırın	2	Sayid Salih Çocukları	33
800	Bir oda bir fırın	6	Sayid Kara Molla	34
1200	İki oda bir fırın	6	Mandıracı Ahmet	35
800	Bir oda bir fırın	5	Mandıracı Mustafa	36
1200	İki oda bir fırın	7	Mandıracı İsmail	37
800	Bir oda bir fırın	2	Mandıracı Tahir Oğlu Mustafa	38
1200	İki oda bir fırın	5	Mehmet Efendi Oğlu Salih ve Biraderi Mehmet	39
1200	İki oda bir fırın	4	Müezzın Mehmet Efendi	40
1600	Üç oda bir fırın	6	Hasan Kahya Mustafa Oğlu Ahmet ve Biraderi Mustafa ve Halil	41
1200	İki oda bir fırın	6	Kara Halil Oğlu Mustafa	42
1600	Üç oda bir fırın	7	Kara Mustafa Oğulları Ahmet Hasan Salih	43
1200	İki oda bir fırın	6	Musa Halil	44
1200	İki oda bir fırın	5	Musa Mehmet	45
1200	İki oda bir fırın	6	Musa İdris	46
1200	İki oda bir fırın	7	Kara Hoca Osman Efendi ve Damadı Ahmet	47
800	Bir oda bir fırın	2	Köle İsmail Kerimsi Fatma	48
800	Bir oda bir fırın	4	Mehmet Çavuş Damadı Hasan	49
53200				Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
800	Bir oda bir fırın	1	Köle Ali Oğlu Hasan	50
800	Bir oda bir fırın	3	Topal İbrahim	51
800	Bir oda bir fırın	4	Arif Oğlu Ahmet	52
800	Bir oda bir fırın	2	Kara Hoca Oğullarından Mustafa ve Salih	53
1200	iki oda bir fırın	7	Kara Hoca Mustafa	54
800	Bir oda bir fırın	1	Müezzın İbrahim Kerimesi Fatma	55
800	Bir oda bir fırın	5	Kara Hoca Hasan Oğlu Yusuf	56
800	Bir oda bir fırın	2	Muhtarcı Oğlu Salih	57
800	Bir oda bir fırın	5	Emin Kâhya Oğlu Mehmet	58
1200	İki oda bir fırın	6	Hoca İsmail	59
1200	İki oda bir fırın	6	Patrona Halil	60
800	Bir oda bir fırın	4	Patrona Şerif	61
800	Bir oda bir fırın	3	Canbaz Ahmet	62
1200	İki oda bir fırın	7	Canbaz Arif	63
800	Bir oda bir fırın	2	Kör Ahmet	64
800	Bir oda bir fırın	3	Ponçili (?) Mehmet	65
1200	İki oda bir fırın	6	Boşnak İlyas	66
800	Bir oda bir fırın	3	Boşnak Salih Zevcesi Hatice	67
1200	İki oda bir fırın	6	Hiraye(?) Halil	68
1600	Üç oda bir fırın	13	Hiraye(?) Oğullarından Ahmet Halil Ali	69
1200	İki oda bir fırın	5	Kır Oğlu Topal Ahmet	70
1200	İki oda bir fırın	7	Kır Oğlu Halil	71
1200	İki oda bir fırın	6	Kır Oğlu Osman	72
1200	İki oda bir fırın	6	Osmanlı Mustafa	73
800	Bir oda bir fırın	3	Onbaşı Osman Kerimleri Ayşe	74
800	Bir oda bir fırın	5	Topal Ahmet Oğlu Halil	75
1200	İki oda bir fırın	4	Kara İsa hasan Oğlu Mustafa ve Yeğeni Yunus Oğlu Mustafa	76
80000				Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
1200	İki oda bir fırın	10	Kara Mustafa Ahmet	77
1200	İki oda bir fırın	7	Kara İsa Halil	78
1200	İki oda bir fırın	5	Topal Hüseyin	79
800	Bir oda bir fırın	3	Patrona İsmail Oğlu Osman	80
800	Bir oda bir fırın	4	Kabadayı Ahmet	81
1200	İki oda bir fırın	6	Cesur Mustafa	82
1200	İki oda bir fırın	6	Fatsar(?) Halil	83
1200	İki oda bir fırın	6	Numan Ahmet	84
1200	İki oda bir fırın	8	Osman Çavuş Oğlu Osman	85
1200	İki oda bir fırın	7	Emin Osman	86
800	Bir oda bir fırın	4	Devre Mehmet Oğlu Rıfat	87
800	Bir oda bir fırın	6	Devre İdris	88
1200	İki oda bir fırın	9	Bektaş Oğulları Ahmet ve Salih	89
800	Bir oda bir fırın	5	Bektaş Oğlu Mustafa	90
800	Bir oda bir fırın	4	Kendice İbrahim Damadı Ahmet	91
800	Bir oda bir fırın	3	Kendice Halil	92
800	Bir oda bir fırın	4	Mustafa Çavuş Oğlu Mustafa	93
1200	İki oda bir salon	7	Köle Mehmet	94
1200	İki oda bir salon	7	Köle Adem	95
800	Bir oda bir fırın	5	Molla Osman Ahmet Oğlu Mustafa	96
800	Bir oda bir fırın	4	Molla Osman Halil Oğulları Osman ve Mustafa	97
800	Bir oda bir fırın	2	Boz Halil Oğlu Ahmet	98
800	Bir oda bir fırın	2	Tahir Oğlu Ahmet	99
800	Bir oda bir fırın	5	Halil Bin Halil Ağa	100
800	Bir oda bir fırın	1	Kalfa Mustafa Oğlu Halil	101
1200	İki oda bir fırın	6	İdris Onbaşı İbrahim	102
800	Bir oda bir fırın	4	Kalyoncu İbrahim Oğlu İsmail	103
106400				Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
800	Bir oda bir fırın	1	Uzun Mustafa Oğlu Ahmet	104
1200	İki oda bir fırın	5	Pomak İsmail ve Damadı	105
800	Bir oda bir fırın	5	Alemdar Onbaşı Mustafa	106
800	Bir oda bir fırın	6	Alemdar Ahmet	107
800	Bir oda bir fırın	5	Alemdar Hasan	108
1200	İki oda bir fırın	7	Alemdar Abdülrahman Salih	109
800	Bir oda bir fırın	4	Kabadayı Halil	110
800	Bir oda bir fırın	6	Kabadayı Osman	111
800	Bir oda bir fırın	2	Kabadayı İbrahim	112
800	Bir oda bir fırın	2	Köy Başı Osman Oğlu İsmail	113
800	Bir oda bir fırın	4	Genç Mustafa	114
800	Bir oda bir fırın	4	Köy başı Mustafa	115
1200	İki oda bir fırın	5	Derc Ali Oğulları İbrahim ve Mustafa	116
800	Bir oda bir fırın	5	Faşlı Kara Osman	117
800	Bir oda bir fırın	5	Köse Halil	118
800	Bir oda bir fırın	6	Köse Osman	119
800	Bir oda bir fırın	6	Köse İsmail	120
1200	İki oda bir fırın	6	Droşa Ahmet	121
1200	İki oda bir fırın	9	Topal Ali	122
1200	İki oda bir fırın	6	Balkan Mustafa ve Biraderi Salih	123
800	İki oda bir fırın	3	Kurd Ahmet	124
1200	İki oda bir	6	Kurd Ali Mustafa	125
800	Bir oda bir fırın	2	Kurd Osman Oğulları Mustafa ve İdris	126
800	Bir oda bir fırın	6	Kara Abdi	127
800	Bir oda bir fırın	6	Pramo(?) Osman	128
800	Bir oda bir fırın	2	Aşık Osman	129
800	Bir oda bir fırın	5	Aşık İbrahim	130
130800				Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
800	Bir oda bir fırın	4	Kör Hasan Osman	131
800	Bir oda bir fırın	5	Bulut Mustafa	132
800	Bir oda bir fırın	3	Miço Osman	133
1200	İki oda bir fırın	7	Sercanlı Mehmet Ali	134
800	Bir oda bir fırın	3	Badyo(?) İbrahim	135
800	Bir oda bir fırın	5	Badyo(?) Hüseyin	136
800	Bir oda bir fırın	5	Kına Ali	137
800	Bir oda bir fırın	5	Biraderi Ahmet	138
1600	Üç oda bir fırın	14	Ahmet Kâhya ve Oğulları	139
1200	İki oda bir fırın	11	Pilave(?) Mustafa ve İbrahim	140
800	Bir oda bir fırın	6	Talib Mustafa Oğlu Ahmet	141
800	Bir oda bir fırın	6	Talib Ahmet	142
1200	İki oda bir fırın	10	Ovasim(?) Mustafa ve Raşko(?) Ahmet	143
1200	İki oda bir fırın	5	Kara Osman Torunları	144
1200	İki oda bir fırın	5	Dükkâncı Salih ve Halil	145
1200	İki oda bir fırın	5	Barut Oğulları Ahmet ve Mustafa	146
1200	İki oda bir fırın	5	Barut Molla Salih	147
1200	İki oda bir fırın	7	Barut Necib	148
1200	İki oda bir fırın	5	Barut İsmail oğulları Mustafa Ahmet ve Salih	149
1200	İki oda bir fırın	6	Âşık Mustafa ve İsmail	150
800	Bir oda bir fırın	4	Bank(?) Osman	151
800	Bir oda bir fırın	5	Ahmet çavuş	152
1200	İki oda bir fırın	8	Ardalı Mustafa Oğulları	153
800	Bir oda bir fırın	6	Ardalı Salih	154
800	Bir oda bir fırın	6	Ardalı Halil	155
800	Bir oda bir fırın	5	Hoca Ahmet Oğlu Ahmet	156
800	Bir oda bir fırın	3	İlyas Oğlu Mustafa	157
157600				Toplam

İnşa Masrafı	İnşa Edilecek Hanenin Taksimatı	Nüfus Adedi	Hane Sahibinin İsmi	Sıra Numarası
1200	İki oda bir fırın	6	Çolak Mustafa Oğulları	158
800	Bir oda bir fırın	5	Çolak Osman	159
800	Bir oda bir fırın	4	Uzun Hasan Oğulları	160
800	Bir oda bir fırın	5	İbrahim Çavuş	161
800	Bir oda bir fırın	5	? Hüseyin	162
800	Bir oda bir fırın	5	Yusuf Ahmet	163
800	Bir oda bir fırın	5	Mustafa Çavuş Oğulları	164
800	Bir oda bir fırın	5	Pehlivan Mustafa	165
800	Bir oda bir fırın	5	Pehlivan Ahmet	166
800	Bir oda bir fırın	5	Topal Mustafa Damadı Hüseyin	167
800	Bir oda bir fırın	4	Köy Başı Ahmet	168
800	Bir oda bir fırın	8	Köy Başı İsmail	169
1200	İki oda bir fırın	7	Müezzin Ahmet	170
800	Bir oda bir fırın	4	Kurd İsmail oğlu Salih	171
800	Bir oda bir fırın	6	Biraderi Mustafa	172
1200	İki oda bir fırın	6	Mustafa Kâhya Oğlu Halil ve Osman	173
1200	İki oda bir fırın	8	Porul Osman	174
800	Bir oda bir fırın	7	Porul Hasan	175
800	Bir oda bir fırın	8	Ali Çavuş patrona	176
800	Bir oda bir fırın	4	? Hasan oğulları	177
800	Bir oda bir fırın	6	Kıpti İlyas	178
1200	İki oda bir fırın	5	Kıpti Halil	179
800	Bir oda bir fırın	6	Kıpti Emin	180
800	Bir oda bir fırın	4	Kırcal(?) Ahmet Damadı Halil	181
800	Bir oda bir fırın	1	Ayşe Hanım	182
179600				Toplam

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Nr. 1230/92198, 727/54503, 742/55601, 1002/75115, 982/73603

İrade Dahiliye (İ.DH), Nr. 1359/1316

Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD), Nr. 16/94

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), Nr. 50/34

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y. MTV), Nr. 126/20

İrade Bulgaristan (İ. MTZ (04)), Nr. 18/1144, 75/40

Yıldız Hususi Maruzat (Y. A. HUS), Nr. 334/110, 351/97

Yıldız Umumi (Y. PRK. UM), Nr. 34/29

Sadaret Bulgaristan (A.MTZ), Nr. 181/43

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), Nr. 2185/103, 2343/51, 2397/142, 2423/28

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı (TFR. I. SL), Nr. 209/20895

Gazeteler:

“Bulgaria,”. *The Times*, 15 Ağustos 1895.

“The Destruction of Dospat”. *The Times*, 1 Ekim 1895.

Tetkik Eserler ve Makaleler:

Adanır, Fikret *Makedonya Sorunu*, Almanca’dan Çev: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Altıntaş, Ahmet “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C: VII/2, ss.69-91.

Aydın, Mahir “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IX, 1989.

Aydın, Mahir *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

Binark, İsmet (ed.) *Makedonya’daki Osmanlı Evrakı*, Ankara Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Cezzar, Mustafa (hızl), *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.VI, Güven Basımevi, İstanbul, 1972.

Erler, Mehmet Yavuz & Mlacovic, Dusan “Antik Bir Kalede Osmanlı Tarzı Yaşam: Bir Kroki Bir Hikâye; Adriyatik Bar Kalesi (1523-1881)” *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:6, Sayı:11, Ağustos, 2016, ss. 48-77.

İrtem, Süleyman Kâni *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi: Balkanların Kördüğümü*, Temel Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Koyuncu, Aşkın *Yunanistan'da Bağımsız Devlet, Balkanlar El Kitabı*, Cilt:I, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Ankara, 2006.

Köse, Osman “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)”, *Turkish Studies*, Sayı:2, 2006, ss.237-272.

Kuyucuklu, Nazif *Balkan Ülkeleri İktisadı:- Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987.

Saatçi, Meltem Begüm “Makedonya Sorunu (1903-1913)”, Akdeniz Üniversitesi SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2004.

Saatçi, Meltem Begüm *Makedonya Sorunu, Balkanlar El Kitabı*, Cilt:I, Karam Araştırma ve Yayıncılık, Çorum, 2006.

Saygılı, Hasip *Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği Döneminde (1902 – 1908) Rus Diplomatik Misyonlarının Bulgar Komitacıları İle İlişkileri*, İGÜSBD, Cilt:1, Sayı:2, Ekim/2014, ss.197-226.

Şentürk, Hüdayi *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Şıvgın, Hale “*Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya*”, The Balkans Languages, History and Cultures, Bulgaristan Veliko Turnova Üniversitesi, 12 -15 Nisan 2007.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Todorova, Maria *Balkanları Tahayyül Etmek*, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Tunaya, Tarık Zafer *Türkiye'de Siyasal Partiler: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt:1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.

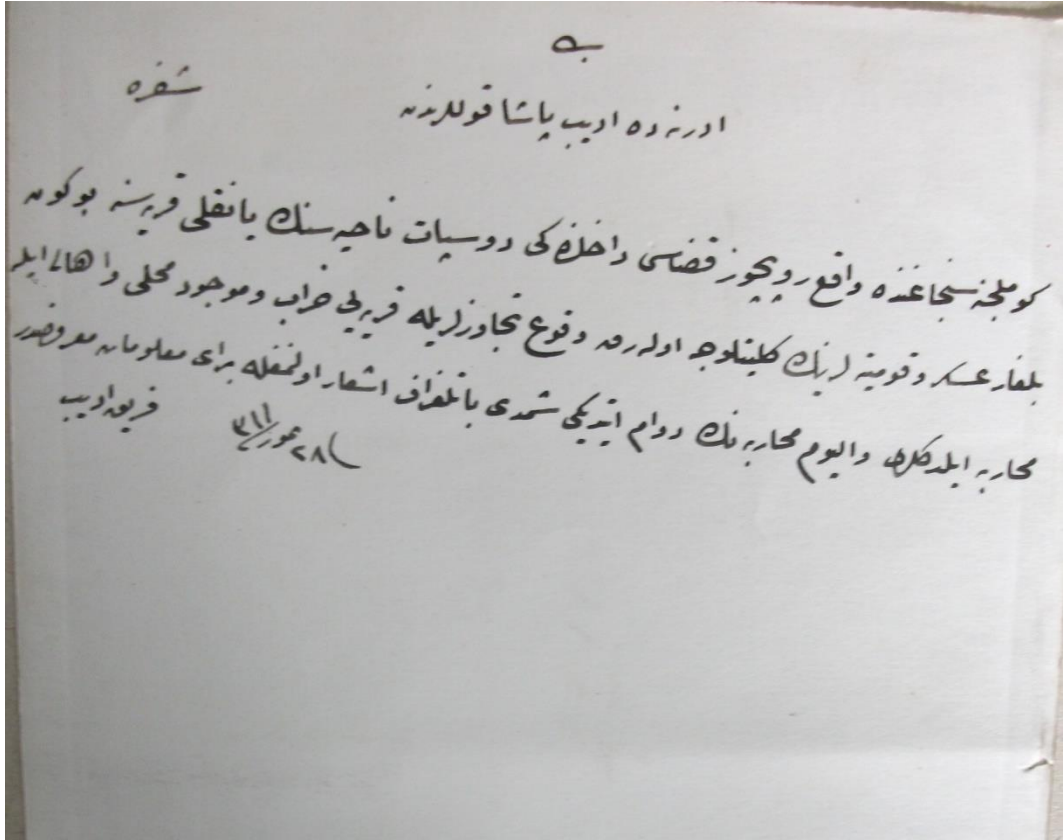
Uçarol, Rıfat *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul, 2010.

Ünlü, Mucize “Müslim-Gayrimüslim İlişkilerinden Hareketle XIX.Yüzyıl’da Balkanlar’da Osmanlı Yönetim Anlayışı: Vilâyât-ı Selâse Örneği”, *Studies of the Ottoman Domain*, Cilt:4, Sayı:7, Ağustos, 2014. ss.42-53.

Ünlü, Mucize “Uluslararası Diplomasi ve Ulahlar”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı:VII, 2009, ss.9-26.

Yıldırım, Bülent “Balkan Savaşları’nda Bulgar Ordusu ve Komitacıların Batı Trakya’daki Faaliyetleri”, *History Studies*, Cilt:6, Sayı:2, Şubat, 2014, ss.143-160.

EKLER

BASKINLARININ İZLENİMLERİNE İLİŞKİN NOTLAR

Yıl	Yer	Adı	Yaşı	Notlar
1300	Yanıklı Köyü
1301	Yanıklı Köyü
1302	Yanıklı Köyü
1303	Yanıklı Köyü
1304	Yanıklı Köyü
1305	Yanıklı Köyü
1306	Yanıklı Köyü
1307	Yanıklı Köyü
1308	Yanıklı Köyü
1309	Yanıklı Köyü
1310	Yanıklı Köyü
1311	Yanıklı Köyü
1312	Yanıklı Köyü
1313	Yanıklı Köyü
1314	Yanıklı Köyü
1315	Yanıklı Köyü
1316	Yanıklı Köyü
1317	Yanıklı Köyü
1318	Yanıklı Köyü
1319	Yanıklı Köyü
1320	Yanıklı Köyü
1321	Yanıklı Köyü
1322	Yanıklı Köyü
1323	Yanıklı Köyü
1324	Yanıklı Köyü
1325	Yanıklı Köyü
1326	Yanıklı Köyü
1327	Yanıklı Köyü
1328	Yanıklı Köyü
1329	Yanıklı Köyü
1330	Yanıklı Köyü
1331	Yanıklı Köyü
1332	Yanıklı Köyü
1333	Yanıklı Köyü
1334	Yanıklı Köyü
1335	Yanıklı Köyü
1336	Yanıklı Köyü
1337	Yanıklı Köyü
1338	Yanıklı Köyü
1339	Yanıklı Köyü
1340	Yanıklı Köyü
1341	Yanıklı Köyü
1342	Yanıklı Köyü
1343	Yanıklı Köyü
1344	Yanıklı Köyü
1345	Yanıklı Köyü
1346	Yanıklı Köyü
1347	Yanıklı Köyü
1348	Yanıklı Köyü
1349	Yanıklı Köyü
1350	Yanıklı Köyü

BOA, TFR. I. SL 209/20895

ردیف	موضوع	تاریخ	محل	شرح	ملاحظات
۱۴۰	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۱	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۲	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۳	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۴	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۵	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۶	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۷	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۸	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۴۹	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۰	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۱	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۲	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۳	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۴	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۵	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۶	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات
۱۵۷	تعمیرات	۱۴۰۰	تعمیرات	تعمیرات	تعمیرات

BOA, TFR. I. SL 209/20895

BOA, TFR. I. SL 209/20895

185 NOLU MEDRESE DEFTERİNE GÖRE İSTANBUL MEDRESELERİ NÜFUSU (1844)

THE POPULATION OF MADRASES OF İSTANBUL ACCORDING TO POPULATION BOOK OF İSTANBUL MADRASA 185 OF 1844

İbrahim AYDOĞDU*
Pelin İSKENDER KILIÇ**

Özet

Türk-İslam devletlerinde önemli bir eğitim kurumu olan medreseler, Osmanlı Devleti'nde de gittikçe artarak önemini korumuştur. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren özellikle vergi mükellefi olan ve askerlik çağında bulunan insanları tespit etmek amacıyla nüfus sayımları yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı, 1831 yılında yapılmış ve daha sonraki yıllarda belli aralıklarla yapılan yoklamalarla nüfusta meydana gelen değişiklikler tespit edilmiştir. Bu nüfus sayımları, dönemlere ve hazırlanış amaçlarına göre bazı farklı özellikler gösterir. Bu makalede, 1844 yılına ait 185 numaralı İstanbul Medreseleri Nüfus Defteriyle ilgili bilgiler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Defterle ilgili tespit ettiğimiz özellikler tablolar halinde medreselerin adları, nerede buldukları, barınan kişilerin nereli oldukları, isim, lakap, unvan, yaş, fiziki özellikler ve nakille ilgili bilgiler verilip, medreseler arası hareketlilik üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Nüfus Defteri, Osmanlı Devleti.

Abstract

Madrases, an important educational institutions in Turkish-Islamic states, maintain their importance in the Ottoman State, too and enhance their effectiveness increasingly. Similarly since first periods of The Ottoman State, censuses had been made especially to determine people responsible for tax and in military age. The first census was held in 1831 in Ottoman State and the changes in population have been determined in later years by periodical census. These censuses handled in these purposes shows different features according to periods and preparation aims. In this article, In this article, it was attempted to evaluate the information related to the Population Book of Istanbul Madrasa 185 of 1844. As using the datas which are in population register book, we learn in tabular form the names of the medreses, the location, the number of people and the origins of the people sheltering in them, names, nicknames, titles, their ages, physical characteristics and between medreseses transferring.

Keywords: Madrasa, Population Book, Ottoman State.

Bu makale İbrahim Aydoğdu'nun **185 Numaralı Deftere Göre İstanbul Medreseleri Nüfusu (1844)** adlı yayımlanmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*Milli Eğitim Bakanlığı'nda Tarih Öğretmeni.

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Kurupelit / SAMSUN, pelini@omu.edu.tr

Giriş

Kuruluşundan itibaren ilme önem veren Osmanlı Beyliği'nde ilk medrese, Orhan Gazi'nin 1331'de kurduğu İznik Orhaniyesi adını taşıyan İznik Medresesi'dir. Bu medreseye ilk müderris olarak Dâvûd-i Kayserî atanmıştır¹. Orhan Gazi'den sonra I. Murad, I. Bayezıt (Yıldırım), I. Mehmed (Çelebi), II. Murad ve bunların devlet ricalinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa cazip bir ilim merkezi olmuştur. Bursa'daki ilim ve medrese hayatı önemini kaybetmemekle birlikte 1361'de Edirne'nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir safha açılmıştır².

Medrese teşkilatı hususunda ilk resmi düzenlemeler, Sultan II. Murad (1421-1451) devrinde gerçekleştirilerek Tetimme ve Dârü'l-Hadis şeklinde bir tasnif yapılmıştır³. Özellikle II. Murad'ın Dârü'l-Hadis Medresesi, Sahn-ı Semân medreseleri yapılıncaya kadar (1463-1470) en yüksek Osmanlı medresi kabul edilmiştir⁴.

İstanbul'da medrese yapımı fetihten sonra başlamıştır. İlk olarak Sahn-ı Seman Medresesi ve ondan yaklaşık bir asır sonra Süleymaniye Medresesi yapılarak İstanbul, ilim ve kültür merkezi haline getirilmiştir. II. Mehmed (1451-1481)'in yaptırdığı câminin iki tarafındaki sekiz yüksek medrese ile tetimmelerden oluşan Sahn-ı Semân Medreseleri, sekiz sene süren bir inşaattan sonra 1470'te tamamlanarak tedrise başlamıştır⁵. Sahn-ı Semân medreselerinin açılmasından sonra medreseler Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı, Hâriç, Dâhil ve Sahn-ı Semân şeklinde derecelendirilmeye tabi tutulmuştur. Müderris yevmiyesinin yirmi veya yirmi beş akçe olduğu medreselere Hâşiye-i Tecrîd, otuz veya otuz beş akçe olduğu medreselere Miftâh, kırk akçe olduğu medreselere Kırklı veya Telvîh ve bundan bir derece yüksek olan medreselere de Hariç medreseleri denilirdi. Dâhil medreseleri Osmanlı padişahları, şehzade valideleri, şehzadeler ve padişah kızlarının yaptırmış oldukları medreselerdir. Bundan sonra en yüksek tahsilin yapıldığı Sahn-ı Semân'a geçilirdi⁶. Sahn-ı Semân ya da Medâris-i Semâniye denen sekiz yüksek düzeydeki medresenin her birinin 19 hücre (oda) bulunuyordu. Sekiz müderrisin birer odası ve elli akçe gündeliği vardı. Her medresede bir odası ve beş akçe gündeliği bulunan, ekmek ve çorba verilen birer muid (müderris yardımcısı) yer alırdı. Ayrıca her medresenin 15 odasında ikişer akçe gündelik alan,

¹ A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 2000, s. 16.

² Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, C. 28, s. 327.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.2.

⁴ İpşirli, a.g.m, s. 327.

⁵ Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 11-12.

ekmek ve çorba verilen birer danişmend mevcuttu. Geri kalan iki oda, kapıcılara ve ferrâş denilen temizlikçiye ayrılmıştı. Tetimme Medreseleri ya da Mûsıla-i Sahn denen sekiz medrese ise ortaöğretim düzeyinde idi. Her bir medresede 11 oda vardı ve her odaya suhte (softa) denen ortalama üç öğrenci yerleştirilirdi. Odaların mumla aydınlatılması ve öğrencilerin bazı ihtiyaçlarının karşılanması için her birine biraz para verilirdi. Öğrenciler, yemeklerini imârette parasız olarak yiyorlardı. Tetimmelerde mudirler ve en seçkin danişmendler ders okuturdu⁷.

Osmanlı medrese teşkilatında ikinci kez önemli düzenleme Kanuni (1520-1566) devrinde, 1559'da Süleymaniye Medreselerinin açılmasıyla Sahn-ı Semân'ın üzerinde bir Dârü'l-Hadîs⁸ ve çeşitli müstakil medreselerin ilave edilmesiyle yapılmıştır. Bu gibi gelişmelerle İstanbul medreselerindeki eğitim, on iki dereceye ayrılmıştır. Bunlar 1. İbtidâ-i Hariç, 2. Hareket-i Hariç, 3. İbtida-i Dâhil, 4. Hareket-i Dâhil, 5. Musıla-i Sahn, 6. Sahn-ı Semân, 7. İbtidâ-i Altmışlı, 8. Hareket-i Altmışlı, 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Havâmis-i Süleymaniye, 11. Süleymâniye ve 12. Dârü'l-Hadîs'tir⁹. Bunlardan aşağı olan kırklı, miftâh, hâşiye-i tecrîd medreseleri dereceye dâhil değildir¹⁰.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti, her yönüyle iyi işleyen bir sisteme sahipti. Bu sistem büyük ölçüde XVI. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Daha sonra çeşitli nedenlerle farklı alanlarda bir takım bozulmalar baş göstermeye başladı. Bu bozulmalardan eğitim sistemi de etkilendi. Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısına talebelerin isyanı damgasını vurdu. Taşra medreselerinde sayıları çok artan talebeler, guruplar oluşturarak eşkıyalık hareketlerine karıştılar, adeta Celâlî isyanlarının öncüleri oldular. Sadece taşra medreselerinin değil İstanbul'daki büyük medreselerin de zaman zaman devleti müdahaleye zorlayacak problemlere yol açtıkları, şehirde zorbalıklar yapmaya başladıkları bilinmektedir¹¹. Hal böyle olunca medreselerde teftiş yapılması kaçınılmaz oldu. Bunun sonucu olarak, kefilsiz olanlar veya şehirde ahlak ve adaba aykırı harekette bulunanlar, zorbalığa karışanlar cezalandırıldı veya medreseden uzaklaştırıldı¹².

⁷ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2012**, 23. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012, s. 65.

⁸ Akgündüz, **a.g.e.**, s.20.

⁹ Richard L. Chambers, "Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Âlimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi", **Osmanlı Eğitim Mirası**, Çev. Yusuf Aydın-Mustafa Gündüz, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2013, s.194.

¹⁰ Semavi Eyice, "Mescid", **İ.A.**, Cilt 8, İstanbul 1979, s.74.

¹¹ İpşirli, **a.g.m.**, s.331.

¹² İpşirli, **a.g.m.**, s.332.

Yapılan teftişinlerin önemli bir sonucu da İstanbul'da bulunan medreselerin sayısının ortaya çıkmasıdır. XVII. yüzyıl ortalarında yapılan teftişe göre İstanbul'da 122 medrese yer almaktadır. 1791-1792'de yapılan sayımda 181 medrese, 1869'daki sayımda 166, 1914 sayımında ise 12'si yanmış veya kullanılamayacak kadar harap 185 medrese bulunmaktadır. Günümüze ulaşanların sayısı ise harap olanlar da dâhil olmak üzere 90'ı geçmemektedir.

1914'te İstanbul medreseleri, çıkarılan bir nizamnameyle tek isim altında birleştirilmiş ve Dârü'l-Hilâfe'ti'l-Aliyye adı ile tek medrese olarak kabul edilmiştir. Bu medresenin kuruluşundan önce İstanbul medreselerinden hangilerinin bu yeni müessese içinde yer almasının uygun olacağını tespiti için Ders Vekâleti'nce bir heyet vazifelendirilmiştir. Bu heyet, 1330 Ağustos'unda (1914) medreseleri tek tek dolaşarak, her biri hakkında yeri, inşa tarzı, binanın durumu, müstemilatı, sıhhi şartları, barınabilecek öğrenci sayısı gibi hususları ihtiva eden bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre hangi medreselerin Dârü'l-Hilâfe kadrosunda yer alacağı, hangilerinin kadro dışı kalacağı tespit edilmiştir¹³.

86

İstanbul medreseleri, çeşitli semtlere dağılmış olmakla birlikte en yoğun buldukları yer Fatih ile Çarşamba arasındadır¹⁴. Medreselerin %95'i İstanbul merkezde yani surlar içinde kalan kısımdadır. Bunun %48'i ise Fatih ve civarındadır¹⁵. Fatih'ten sonra medreselerin yoğun olarak buldukları semtler; Bahçekapısı - Sultanahmet - Cağaloğlu; Çemberlitaş - Çarşıkapısı - Beyazıt; Süleymaniye - Vefa; Vezneciler - Saraçhane - Laleli idi. Koca Mustafa Paşa, Cerrahpaşa, Topkapısı ve civarı ile Eyüp, Üsküdar ve Galata tarafındaki medreselerin sayısı azdır¹⁶.

Defterden hareketle, İstanbul medreselerinin nüfus yönünden bir hareketlilik içinde olduğu söylenebilir.

¹³ Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK, Ankara 2000, s.14-19. (Ayrıca Dârü'l-Hilâfe Medreseleri kadrosuna dahil olan ve kadro dışı kalan medreseler için bkz. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978).

¹⁴ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6.

¹⁵ Kütükoğlu **a.g.e.**, s.XXII.

¹⁶ Kütükoğlu, **a.g.e.**, s.6.

Tablo 1: 1792 ve 1844 Yıllarında Bazı Medreselerin Öğrenci Sayıları

Medrese Adı	1792 Yılı Öğrenci Sayısı	1844 Yılı Öğrenci Sayısı
Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	37	86
Nazır Hüseyin Ağa	10	76
Çavuşbaşı Süleyman Ağa	15	36
Murat Paşa-yı Atık	12	35
Uncu Hafız Efendi	8	36
Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	14	38
Has Odabaşı Hasan Ağa	11	39

1792 yılında Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde medresesinde 37 kişi bulunmaktayken, 1844 yılında bu sayı 86 kişiye çıkmıştır. Nazır Hüseyin Ağa Medresesi'nde 1792'de 10 kişi varken, 1844 yılında 76 kişi; Çavuşbaşı Süleyman Ağa Medresesi'nde 1792'de 15 kişi, 1844 yılında 36 kişi; Murat Paşa-yı Atık Medresesi'nde 1792'de 12 kişi, 1844'te 35 kişi; Uncu Hafız Efendi Medresesi'nde 1792'de 8 kişi, 1844'te 36 kişi, Dârü'l-Hadîs-i Bosnevî Medresesi'nde 1792'de 14 kişi, 1844'te 38 kişi; Has Odabaşı Hasan Ağa Medresesi'nde 1792'de 11 kişi, 1844 yılında ise 39 kişi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi 1844 yılında medreseye devam eden öğrenci mevcudunda ciddi artış yaşanmıştır. Bu durum medreselerin geneli için böyledir. Bunun sebebini, Tanzimat Döneminde askerliğin vatan hizmeti haline gelmesi ve askerlikten muaf olmak isteyenlerin medreselere sığınması şeklinde açıklayabiliriz. Medreselerdeki bu yığılma önlenmek istenmiş ve askerlikten muaf olmak isteyenlere karşı medresede bulunan talebelere kur'a usulü getirilmiştir. Bundan hareketle talebeler sınava tabi tutulmuş, başarılı olamayanlar askere alınmıştır¹⁷.

Bir medresede talebenin yanı sıra müderris veya dersiâm, muid, danışmend, bevâb, mülâzim ve ferrâş gibi kişiler de bulunmaktadır. Aynı zamanda medresenin içinde bulunduğu fizikî çevre ve medresenin içinde bulunan absdesthâne, çamaşırhâne, gusülhâne, dershâne, hücre (oda), aşhâne, kütüphâne ve şadırvan gibi unsurlar da en az diğerleri kadar önemlidir¹⁸. Çünkü bazı dönemlerde, medreselere dair teftiş raporlarında bu fizikî yapıların durumuna göre, medresenin eğitim için uygun olup olmadığı veya talebe iskânına elverişli olup olmadığına dair kararlar verilmiştir. Mesela 1914 yılında

¹⁷ Musa Çadircı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu", *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*, Sayı: 10, s.76.

¹⁸ Cahit Baltacı, "Medrese ve Elemanları", *Diyanet Dergisi*, C. XVI, Sayı 3, Mayıs-Haziran 1977, s.133.

İstanbul medreseleri ile ilgili yukarıda sayılan fizikî durumlar göz önünde tutularak medreselerin ikâmete uygunluğu hakkında teftiş raporları hazırlanmıştır¹⁹. Raporlarda fizikî şartları yetersiz olan medreseler kadro harici sayılmıştır.

İmparatorluğun değişik coğrafyalarından gelip, zengin ve fakir ayrımı yapılmaksızın medreseye kayıt olabilen talebeler, müderrislik ve kadılık gibi muteber mevkilere gelebilmekteydiler. Kaydını yaptırıp öğrenimine devam eden bazı talebeler zaman zaman başka bir medreseye nakledilebiliyorlardı²⁰. Yine öğrenciler yılın değişik zamanlarında özellikle de üç aylarda değişik memleketlere cerre²¹ çıkabiliyorlardı. Kayıt olan talebeler, hücre denilen odalarda kalıyordu. Medresenin büyüklüğüne ve talebelerin yoğunluğuna bağlı olarak hücrede kalan talebe sayısı değişmekteydi. Hücrelerde genellikle birer talebenin kalması uygun görülürdü. Ancak genellikle bu duruma fazla riayet edilmediği açıkça görülmektedir. Bazen her bir hücrede iki, üç hatta daha fazla talebenin kaldığı olurdu²². Gerek devlet ricâlinin gerekse halkın desteğiyle talebeler öğrenimine devam etmişlerdir. Medreselerden gerekli kademeleri bitirip mezun olan kişiye mülâzemet²³ verilir, belli bir süreden sonra kendisinde kabiliyet görülmeyen öğrenci ise uzaklaştırılırdı²⁴.

XIX. yüzyılda medreselerdeki talebe miktarı giderek artmıştır. Dolayısıyla bu kadar kalabalık bir topluluk üzerinde otorite kurmak da zorlaşmıştır. Sultan II. Mahmud, yeniçeri ocağının kaldırılması esnasında kendisini destekleyen medrese

¹⁹ Mübahat Kütükoğlu, “Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, **İTED**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s.80.

²⁰ Baltacı, a.g.m, s.139.

²¹ Sözlükte “çekmek, kendine doğru çekmek, celbetmek” anlamına gelen ve daha çok “*cerre çıkmak*” olarak kullanılan bu kelime, bir tabir ve uygulama olarak Osmanlılarda başlangıçtan beri görülmektedir (İpşirli, “Cerr”, **DİA**, C. 7, s.388). Cerre çıkma genellikle üç aylar dediğimiz, Receb, Şaban ve Ramazan aylarında olurdu. Cerr süresi boyunca talebeler harçlıklarını kazanabilmek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için geçici müezzin veya imam olarak vilayetlere ve köylere gitmekteydiler (Chambers, **a.g.e**, s.198). Zaman zaman cerre çıkan talebelerin yol masrafları bizzat padişah tarafından karşılanırdı. Talebeler, cerr esnasında halkı dini konularda aydınlatmalarına karşılık, halktan maddi anlamda yardım alırlardı. Bu yardımlarla ihtiyaçlarının büyük bir kısmını karşılarlardı. Maddi olarak hali vakti yerinde olan öğrenciler cerre çıkmaz, kendisine tanınan tatili hocalarıyla birlikte geçirirlerdi (Cevdet Paşa, **Tezâkir 40 Tetimme**, Yayına Haz: Cavid Baysun, TTK, Ankara 1991). Cerre çıkan talebeler cerr süreleri bitince medreseye tekrar dönerek derslerine devam ederler ve bir sonraki cerr beklerlerdi. Cerrin zamanla istismar edildiği, bir kaç ayet ve dua ezberleyen samimiyetsiz ve yeteneksiz bazı kimselerin halkın dini duygularını kötüye kullanarak kendilerine çıkar sağladıkları bilinmektedir. Cerrin bu şekilde kötüye kullanılması bir takım düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Cevdet Paşa’nın Dârü’l-Muallimîn müdürlüğü sırasında yapılan ıslahatla talebelerin tahsisatı arttırılmış, talebelerin ders zamanını yarı yarıya azaltan cerre çıkma usulü de kaldırılmıştır (İpşirli, a.g.m, s.388.-389).

²² BOA, NFS.d, 185 nolu Defter.

²³ İpşirli, “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s.222.

²⁴ Nebi Bozkurt, “Medrese”, **DİA**, Cilt 28, s.323.

talebelerine, 70 bin kuruş dağıtmıştır. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde, medrese talebeleri birçok siyasî ve sosyal olaylara karışmışlardır²⁵. Medresedeki talebelerin kontrolüne dikkat edildiği gibi, onların ihtiyaçlarının karşılanmasına da dikkat edilmiştir. Yine Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde de öğrencilere yardımlarda bulunulmuştur²⁶.

Medrese nüfus defterleri, Osmanlı Devleti'nde önemli bir eğitim kurumu olan medreseler hakkında verdiği muhtelif bilgilerin yanı sıra özellikle medreselerinin ve buralarda mevcut olan öğrenci sayılarının ortaya konulması açısından da son derece önemlidir. Osmanlı Devleti'nde, çeşitli dönemlerde modern nüfus sayımı niteliğinde olmayan, sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlarda amaç daha ziyade devlet sınırları içindeki arazi miktarını belirleyerek mali yönden vergi mükelleflerini belirlemek ve yalnızca erkek nüfus sayılarak asker miktarını saptamaktır. Osmanlı idarecilerinin karşısına XVII. yüzyıldan itibaren, başkentte bir nüfus fazlalığı, yeni bir sorun olarak çıkmıştır. XVII. yüzyılda Celali ayaklanmaları, Anadolu ve Rumeli'de yürütülen muharebeler vb. nedenlerle İstanbul'a doğru bir nüfus akını doğmuştur. XVIII. asrın başlarından itibaren önce III. Ahmet'in saltanat devrinde, İstanbul'da fazla nüfusun oluşması önlenmeye çalışılmıştır. Akabinde daha yoğun bir şekilde, I. Mahmud'un saltanatı boyunca, İstanbul'a olan göç bir yandan önlenmeye çalışılırken, bir yandan da İstanbul'da göçlerle oluşan işsiz-güçsüz zümrenin, çıkan isyanlarda ve İstanbul'un asayişini bozan olaylarda rol almaları nedeniyle, kentten çıkarılmalarına çalışılmıştır²⁷. XVIII. yüzyıl boyunca İstanbul'a yönelik göçlerin önlenmesine yönelik tedbirler alınmışsa da bunun önü alınamamıştır. Alınan ciddi önlemlere rağmen, İstanbul'a yönelik göç, XIX. yüzyılın başına kadar sürecektir. Bu nedenle çeşitli tedbirler almak amacı ile 1829 yılında İstanbul'da modern anlamda nüfus sayımı yapılır. Bütün bunlara rağmen bu sayımda da askerî amaç birinci sıradadır²⁸. Tüm bu sayımlara karşın modern anlamda ilk nüfus sayımı 1830 yılında yapılmıştır. Bu nüfus sayımından daha ayrıntılı bir sayım ise 1844 yılında yapılmıştır. Bu sayım, ilk nüfus sayımından çok daha ayrıntılı bir sayım olmuştur.

²⁵ Akgündüz, a.g.e, s.35-44.

²⁶ Akgündüz, a.g.e, s.44-45.

²⁷ Sedat Bingöl, "İstanbul'da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36, 2004, s. 45.

²⁸ Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Eskişehir 2004, s. VII.

185 Nolu Medrese Nüfus Defterinde Yer Alan İstanbul Medreseleri ve Nüfusları (1844)

1. Nüfus Defterinin Genel Özellikleri

1844 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi NFS. d 00185 nolu İstanbul Medreseleri Nüfus Defteri, ciltli ve ebrusuz olup 20,5x52 ebadındadır. Numaralandırma sistemi olarak varak usulü olmayıp sayfa numaraları verildiği ve numaralandırmanın Arabî rakamlarla olmadığı görülmektedir. Ayrıca defterde bulunan medrese isimlerinin hemen altında Arabî rakamlarla medrese sıra numarası verilmiştir. Defterin bilgi formunda toplamda 168 sayfa olduğu belirtilmektedir. Fakat defterin içeriğine bakıldığında defterin 155 sayfadan ibaret olduğu görülmektedir. Mevcut numaralanmış sayfalar arasında boş olarak bulunan sayfalar da mevcuttur. Defterin bilgi formunda, boş sayfalar: 1-2, 21-22, 25-26, 35-36, 44-46, 67-68, 87-88, 91-92, 99-100, 103-104, 107-108, 111-112, 119-120, 122-124, 127-128, 133-136, 143-144, 152-153, 155-168 olarak kaydedilmiştir. Fakat bilgi formunda verilen boş sayfalarla, defterin içerisinde bulunan boş sayfaların farklılık gösterdiği görülmektedir. Defterin sayfa numarası 3'ten başlamakta ve tek sayılar (3,5,7,9,11 vb) halinde devam etmektedir. Burada 1 numaralı sayfanın olmadığı, ikinci sayfaya numara verilmeyip boş olduğu görülmektedir. 3 numaralı sayfada bulunan öğrencilere ait bilgilerde öğrenci sıra numarası 77'den başlamaktadır. Bu eksik sayfadan dolayı birinci medresenin adını ve sayfada bulunan diğer bilgileri tespit etmek mümkün olmamıştır. Yine defterde 27 numaralı sayfadaki öğrenci sıra numarası 37'den başlamaktadır. Burada da eksik sayfaların olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca 44-45, 134-135, 152-153 numaralı sayfaların defterde bulunmadığı tespit edilmiştir. Defterin içerisinde bulunan boş sayfalar şunlardır: 2,8,14,21,22,25,26,35,36,40,46,51,60, 64,67,68,72,80,84,87,88,91,92,96,99,100,103,104,107,108,111,112,116, 119, 120, 124, 127, 128, 130,133,136, 140, 143,144, 148, 155.

Defterde medresede bulunan öğrencilerle ilgili olarak sıra numarası, fiziki özellikleri ve lakapları, adı, baba adı, memleketi, yaşı, oda numarası ve bunların üst kısmında çapraz bir çizgi ile öğrencilerin geldiği veya gittiği yerler Hicri tarihlerle birlikte belirtilmektedir. Bunlarla birlikte müderrisler, bevvâblar, ferrâşlar ve hattatların da defterde kayıtlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda öğrencilerin tespit edemediğimiz bir durumdan dolayı başka bir medreseye, medrese numarası verilerek nakledildiği görülmektedir. Defterde verilen bilgiler, deftere sadık kalınarak tablo

halinde, altı sütun olarak yazılmıştır. Sütunlarda öğrenci sıra numarası, fiziki özellikler, memleket, yaş, oda numarası ve açıklamalar bulunmaktadır. Bazı medreselerde öğrenci sıra numaraları verildiği halde herhangi bir bilginin kaydedilmemiştir. Bu durumları göstermek için dipnot kullanılıp ilgili sıra numaraları belirtilmiştir. Ayrıca defterde, bazı odaların boş olduğu kayıtlıdır. Bu kayıtların bazen oda numaralarının olduğu bölümlerde bazen de ayrı bir satırda verildiği görülmektedir.

İsim, Lakap ve Unvanlar

Medreselerin genelinde 1.456 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 1.378 kişi tek isim, 78 kişi çift isim kullanmaktadır. Tek isimlerin genele oranı % 94.6, çift isimlerin genele oranı ise % 5.3'tür. Genel itibariyle 139 farklı isim kullanılmıştır. Bunların 104'ü (%74.8) tek isim, 35'i (%25.1) çift isimdir. Kullanılan isimler, genel olarak 10 isim üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin, Mehmed, İbrahim Mustafa, İsmail, Osman ve Ömer'dir²⁹. Bu isimlerin genele oranı ise %66'dır. Nüfus defterinde babanın isminin, çocuğuna verildiği de görülmektedir. Böyle bir durum daha ziyade çocuk doğmadan, babanın ölmesi halinde babanın ismini yaşatmak için olabilir ya da baba hayattayken de çocuğuna kendi ismini verebilir. Defterde babanın sağ ya da ölü olmasına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Dolayısıyla burada tahminden öte bir şey söylenemez. Medreselerin genelinde babasıyla aynı ismi taşıyan 62 kişi bulunmaktadır. Bunların genele oranı ise % 4,2'dir.

Medresede bulunan bazı kişilerin, lakaplarıyla birlikte kaydedildiği görülmektedir. Fakat bunların sayısı oldukça azdır. Aylak, bücür, meczûb (divâne), memlû gibi lakaplarla kaydedilenlerin yanı sıra, Hacıoğlu (1 kişi), Köseoğlu (1 kişi) gibi aile adıyla kaydedilenler de vardır. Bazı kişilerin isimlerinin önünde veya sonunda

²⁹ Diğer isimler: Abbas, Abdi, Abdullah, Abdullah Yaşar, Abdurrahim, Abdurrahman, Abdülaziz, Abdülbâki, Abdülfettah, Abdülgaffur, Abdülhalim, Abdulkadir, Abdülatif, Abdülkerim, Abdül Vahhab, Abidin, Adem, Ahmed Naim, Ali Osman, Ali Rıza, Aliş, Arif, Ataullah, Aziz, Behram, Bekir, Bektaş, Bilal, Cafer, Davud, Derviş, Derviş Mehmed, Ebubekir, Emin, Emrullah, Ethem, Eyyüp, Fazıl, Ferhad, Fevzi, Feyzullah, Halid, Halil, Hamdi, Hamza, Hayreddin, Hayrullah, Hekim, İbrahim Ethem, İbrahim Selim, İdris, İlyas, İnan, İshak, İskender, İslam, İsmail Bekir, İzzet, Kamil, Kasım, Lütfullah, Mahmud, Mehmed Ali, Mehmed Arif, Mehmed Derviş, Mehmed Emin, Mehmed Galib, Mehmed Hurşid, Mehmed Nazım, Mehmed Latif, Mehmed Naim, Mehmed Niyazi, Mehmed Nureddin, Mehmed Nuri, Mehmed Rasim, Mehmed Raşid, Mehmed Rıza, Mehmed, Said, Mehmed Salih, Mehmed Salim, Mehmed Sıddık, Mehmed Şakir, Mehmed Tahir, Mehmed Tevfik, Mehmed Tuğrul, Mesut, Mevlüd, Muharrem, Muhsin, Mukdar, Murad, Murteza, Musa, Muslihiddin, Nezir, Nuh, Nuğman, Nureddin, Nuri, Ramazan, Rasim, Raşid, Rüstem, Sadedidin, Sadullah, Said, Salih, Selim, Seyyid, Seyyid Ahmed, Süleyman, Şaban, Şahin, Şerif Ahmed, Şerif Ali, Şerif Mustafa, Tahir, Talha, Veli, Veliddin, Yahya, Yakup, Yaşar, Yunus, Yusuf, Ziber, Zülfikar.

şeyh, hacı, molla, derviş, seyyid, es-seyyid, el-hâc, hafız gibi unvan ya da sıfatlar da mevcuttur. Bunlar daha ziyade kişinin sosyal statüsünü gösteren sıfatlardır.

Medrese Nüfusunun Yaşa Göre Dağılımı

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımının amacı, vergi mükelleflerini belirleme ve askerlik çağına gelmiş kişileri tespit etmektir. Nüfus, vergi ve asker potansiyelini görmek için istatistik oluşturmaya uygundur. Bu istatistik oluşturulurken genellikle müslim ve gayri müslimler farklı şekillerde kategorize edilmiştir. Müslimler için; amelmande, sabi, tuvana, müsün; gayri müslimler için ise âlâ, evsât, ednâ gibi kategorilendirme yapılmıştır. Müslümanlardan askerliğe ve vergi vermeye uygun olanları belirtmek için “matluba muvafık” ya da “matluba gayri muvafık” şeklinde kaydedildikleri bilinmektedir³⁰. Osmanlı Devleti'nde askere alınma yaşı resmen 15'ten başlıyordu. 15'ten küçük olanlar çocuk sayılıyordu. 15-39 yaş arasında olanlar matlub gurubuna giriyordu. 40 yaş ve üstü askerlik hizmeti için uygun görülüyordu³¹. Bundan hareketle çalışmada, medresede bulunan kişiler yaşa göre üç kategoriye ayrılmıştır. Buradaki amaç, vergi mükellefi olan ve askerlik çağına gelmiş olup da medresede bulunduğu için bunlardan muaf tutulan kişilerin sayılarını ortaya koymaktır.

Osmanlı Devleti'nde sırf askerden kaçmak için medreselere sığınanlar olmuştur³². Böylece zamanla medreselerin nüfusunda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu nedenle, 1844 yılında yapılan nüfus sayımına medreseler de tabi tutulmuştur. Medreselerdeki yoğunluğun görülmesiyle medrese öğrencilerinin askerden muaf olabilmeleri için kur'a usulü getirilmiştir. Bu bağlamda talebeler imtihanlara tabi tutulmuşlar, başarılı olanlar medresede kalmış, başarılı olamayanlar ise askere alınmışlardır³³.

Defterde kayıtlı 1.456 kişiden 7'sinin yaş bilgileri kaydedilmemiştir. Medresede bulunan diğerlerinin yaş durumuna bakılacak olursa, 0-14 yaş arası 77 (%5.3) kişi, 15-39 yaş arası 1.300 (%89.2) kişi, 40 yaş üzeri ise 72 (%4.9) kişi bulunmaktadır. Buradan hareketle medresede bulunduğu için vergi ve askerlik muafiyetinden yararlanan kişilerin oranının bir hayli yüksek olduğu söylenebilir. Medreselerin yaş ortalamasına göre en yüksek ortalamaya 30.2 ile Râkım Efendi Medresesi'nin sahip olduğu görülür. Bunu

³⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara 1997, s.18.

³¹ Mübahat Kütükoğlu, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK, Ankara 2010, s.59.

³² Akgündüz, **a.g.e**, s.33 vd.

³³ Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kur'a Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu”, **Askeri Tarih Bülteni Dergisi**, Sayı: 10, s.70.

sırasıyla Koca Mustafa Paşa Medresesi'nin (28.5), Ahmed Paşa Medresesi'nin (27.6), Üç Baş Medresesi'nin (26.5) takip ettiği görülür. En düşük yaş ortalamasına sahip medrese ise 19.1 ortalamaıyla Sekbanbaşı Kara Ali Medresesi'dir. Medreselerde bulunan kişilerden en yaşlı olanı Cevher Sultan Medresesi'nde bulunan ve 85 yaşında olan Hafız İbrahim Efendi'dir. En küçük yaşa sahip kişi ise Hekim Çelebi Medresesi'nde bulunan ve 2 yaşında olan Ali Efendi'dir. Bunların dışında medreselerde 8,10,11,12 gibi küçük yaşlara ve 75,70,65,60,50 gibi ileri yaşlara sahip olan kişilerin olduğu da görülmektedir. Yaşı küçük olan kişilerle ilgili ya "talebeden" ifadesi yer almakta ya da herhangi bir açıklamada bulunulmazken, yaşı büyük olanların bazılarının "müderris" olarak kaydedildiği görülmektedir. Mesela; Laleli Medresesi'nde bulunan ve 50 yaşında olan Ahmed Efendi ile Hekim Çelebi Medresesi'nde bulunan ve 65 yaşında olan Hasan Efendi, müderris olarak kaydedilmişlerdir.

Fizikî Evsâfa Göre Dağılım

1844 yılı medrese nüfus sayımında, medresede bulunan kişilerin fizikî özellikleri boy ve sakal-bıyık şekline göre belirtilmiştir. Boy durumları kısa, orta ve uzun şeklinde kaydedilmiştir. Bazı kişilerin boyları "uzunca boylu" şeklinde belirtilmiş olup bunların sayısı birkaç adet olduğundan "uzun boylu" kategorisine dahil edilmiştir. Sayım yapan memurun, kişileri hangi kriterlere göre kısa, orta, uzun şeklinde kategorize ettiğine dair bilgi mevcut değildir. Medresede bulunan 1.456 kişiden 893'ünün (%61.3) boy özellikleri verilmiştir. Medreselerin genelinde 9 kişi (%0.6) kısa boylu, 693 kişi (%47.5) orta boylu, 191 kişi (%13.11) uzun boylu olarak kaydedilmiştir. Boy özellikleri belirtilen 893 kişi için oranlara baktığımızda kısa boylu olanların oranının %1, orta boyluların oranının %77.6 ve uzun boyluların oranının ise %21.3 olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Medreselere Göre Yaş Dağılımı

Sıra No	Medrese Adı	0-14 Yaş	15-39 Yaş	40 Yaş ve Üzeri
1 ³⁴	Medrese	1	25	-
2	Hasan Paşa	3	36	4
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	10	72	3
4	Hekim Çelebi	6	62	3

³⁴ Arşivden almış olduğumuz defterde eksik sayfa bulunduğundan dolayı 1 nolu medresenin ismini tespit edilememiştir. Bundan sonraki tablolarda bu şekilde belirtilecektir.

5	Lâleli	3	16	1
6	Nazır Hüseyin Ağa	2	63	4
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	2	33	1
8	Murad Paşa-ı Atfık	2	30	2
9	Uncu Hafız Efendi	1	33	2
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	1	37	-
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	1	32	3
12	Sultan Selim Han	4	69	6
13	Ahmed Çelebi	4	64	1
14	Hekimbaşı Ömer Efendi	4	35	-
15	Haseki Sultan	2	37	5
16	Bayram Paşa	-	22	2
17	Cevher Sultan	-	47	5
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	4	53	1
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	1	50	-
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	35	-
21	Ümm-i Veled	1	23	2
22	Ma'lûlzâde İncirli	4	35	-
23	Hasan Efendi	3	40	1
24	Üç Baş	-	28	2
25	Kaba Halil Efendi	4	25	1
26	Küçük	-	18	1
27	Râkım Efendi	1	14	5
28	Cedid Ali Paşa	3	41	1
29	Sekbanbaşı Kara Ali	2	14	-
30	Kârib Ali Paşa	-	8	1
31	Ahmed Paşa	1	28	1
32	Mustafa Efendi	1	12	-
33	Seyyid Cihan Kalfa	1	25	2
34	Koca Mustafa Paşa	-	34	6
35	Nûh Efendi	-	25	-
36	İbrahim Paşa	-	35	2
37	Davud Paşa	2	37	3
38	Şah Sultan	-	7	-
Toplam		77	1.300	72
Oran (%)		5.2	89.2	4.9

Medreseler arasında sadece Kârib Ali Paşa Medresesi'nde bulunan kişilerin tamamının boy özellikleri verilmiştir. Bunu %91 ile Bayram Paşa Medresesi, %74 ile Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa Medresesi, %73 ile Ümmi Veled Medresesi, %50'lik oranla Rakım Efendi Medresesi, %46'lık oranla Seyyid Cihan Kalfa Medresesi, %42'lik oranla Mustafa Paşa Medresesi takip etmektedir. Boy özelliklerinin en az belirtildiği medrese ise 1 numaralı medresedir. Medresede 102 kişinin kayıtlı olduğunu söyleyebiliriz. Fakat eksik sayfa olduğundan defterin elimizde olan kısmında 77 ile 102 numaralar arasında yer alan 26 kişinin bilgilerinden bu oranın %7 olduğunu görmekteyiz.

Tablo 3: Medreselere Göre Boy Dağılımı

Sıra No	Medrese Adı	Kısa Boy	Orta Boy	Uzun Boy	Oran(%)
1	Medrese	-	1	1	7
2	Hasan Paşa	-	22	7	67
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	-	33	14	54
4	Hekim Çelebi	1	24	18	60
5	Lâleli	-	11	3	70
6	Nazır Hüseyin Ağa	2	38	3	65
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	-	21	4	69
8	Murad Paşa-ı Atîk	-	20	3	65
9	Uncu Hafız Efendi	-	14	5	52
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	-	18	2	52
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	1	18	4	58
12	Sultan Selim Han	-	32	22	68
13	Ahmed Çelebi	-	25	11	51
14	Hekimbaşı Ömer Efendi	-	22	5	69
15	Haseki Sultan	-	19	4	52
16	Bayram Paşa	-	16	6	91
17	Cevher Sultan	-	27	1	53
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	1	37	6	74
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	-	21	8	56
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	2	20	6	71
21	Ümm-i Veled	-	19	-	73
22	Ma'lûlzâde	-	15	5	57
23	Hasan Efendi	-	25	6	70
24	Üç Baş	-	17	1	60

25	Kaba Halil Efendi	-	16	4	66
26	Küçük	-	8	5	68
27	Râkım Efendi	-	5	5	50
28	Cedid Ali Paşa	-	20	9	63
29	Sekbanbaşı Kara Ali	-	11	-	68
30	Kârib Ali Paşa	-	8	1	100
31	Ahmed Paşa	-	16	1	56
32	Mustafa Efendi	-	6	-	42
33	Seyyid Cihan Kalfa	1	8	4	46
34	Koca Mustafa Paşa	1	24	4	72
35	Nûh Efendi	-	11	5	61
36	İbrahim Paşa	-	19	3	59
37	Davud Paşa	-	22	5	62
38	Şah Sultan	-	4	-	57
Toplam		9	693	191	893
Oran (%)		0.6	47.5	13.11	61.21

Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımı esnasında bıyık ve sakalın yoğunluğu ve rengi gibi özellikler de göz önünde bulundurulmuştur. İncelediğimiz defterde sakal-bıyık durumu az bıyıklı, ter bıyıklı, kumral bıyıklı, sarı bıyıklı, şabb-ı emred, kara sakallı, köse sakallı, kumral sakallı, müzellef sakallı, sarı sakallı, kır sakallı, aksakallı, taze sakallı, siyah sakallı, kısa sakallı şeklinde kişilerin sahip oldukları fizikî özellikler belirtilmiştir. Nüfus defterleriyle ilgili yapılan bazı çalışmalarda, genellikle 12-16 yaşlarında olan kişileri şâbb-ı emred, 17-20 yaşlarında olanları ter bıyıklı şeklinde kategorilere ayırmışlardır. İncelenen defterde şâbb-ı emred bazı yerlerde 11, bazı yerlerde 15, bazı yerlerde ise 17 yaşlarında olanlar için, ter bıyıklı 17 yaşında kullanılabilirdiği gibi 22 ve 23 yaşlarında olanlar için de kullanılabilir. Yine kara sakallı olanlardan bazıları 23 yaşında olabildiği gibi, 28, 30, 32 yaşlarında olanlar içinde kullanılmıştır. Bu gibi örnekleri aksakal, müzellef sakal ve diğerleri için de çoğaltabiliriz. Dolayısıyla kişilerin fiziki özelliklerini kategorilendirmede yaş durumuna genelleme yapmak için kullanamamaktayız. Medreselerde bulunan kişilerin tamamının sakal-bıyık durumuyla ilgili bilgiler kaydedilmemiştir. 1.456 kişiden 1.328 kişinin (%91) sakal-bıyık durumu belirtilmiştir. Bunlar içerisinde ter bıyıklı, şâbb-ı emred, kara sakallı, kumral sakallı ve müzellef sakallı olanların genele oranı %77 (1.132 kişi)'dir.

Tablo 4: Medreselere Göre Sakal-Bıyık Dağılımı

Medrese Adı	Ter Bıyık	Kumral Bıyık	Sarı Bıyık	Şabb	Kara Sakal	Köse Sakal	Kumral Sakal	Müzellef Sakal	Sarı Sakal	Kır Sakal	Ak Sakal	Taze Sakal	Siyah Sakal	Kısa Sakal
1	3	-	-	1	9	4	1	6	-	-	-	-	-	-
Hasan Paşa	5	-	-	7	6	3	6	7	-	2	-	-	-	-
Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	12	1	-	23	13	2	15	11	2	-	-	-	-	-
Hekim Çelebi	9	-	-	7	11	1	12	11	3	1	2	2	1	-
Lâleli	1	-	-	1	7	-	2	6	-	1	-	-	-	-
Nazır Hüseyin Ağa	7	-	1	16	12	2	11	10	3	1	1	-	-	1
Çavuşbaşı Süleyman Ağa	1	-	-	7	9	-	8	5	3	-	-	-	-	-
Murad Paşa-ı Atık	5	-	-	3	8	-	9	6	-	-	1	-	-	-
Uncu Hafız Efendi	6	-	-	3	5	1	11	7	2	-	1	-	-	-
Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	2	-	-	4	9	1	9	7	1	-	-	1	-	-
Has Odabaşı Hasan Ağa	8	-	-	6	7	3	9	2	3	-	-	-	-	-
Sultan Selim Han	13	-	-	8	10	2	20	12	4	2	-	2	1	-
Ahmed Çelebi	8	-	-	21	7	3	9	10	5	-	-	1	-	-
Hekimbaşı Ömer Efendi	3	-	-	8	9	-	7	6	-	2	-	-	-	-
Haseki Sultan	7	-	-	4	5	-	12	8	1	2	-	1	1	-
Bayram Paşa	2	-	1	2	1	-	6	4	4	-	-	-	-	-
Cevher Sultan	2	-	1	5	9	1	11	7	1	2	1	-	1	-
Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	7	-	-	16	12	1	5	12	3	-	-	-	-	-
Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	7	-	1	6	10	1	14	3	2	-	-	-	-	-

Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	-	-	7	9	1	7	9	2	-	-	-	-	-
Ümm-i Veled	4	1	-	-	9	-	3	4	-	1	-	-	-	-
Ma'lûlzâde	7	-	-	6	5	-	4	5	2	-	-	-	-	-
Hasan Efendi	4	2	-	8	3	1	8	6	3	2	-	-	-	-
Üç Baş	1	-	-	6	8	1	3	7	1	-	-	-	-	-
Kaba Halil Efendi	2	-	-	4	5	1	7	7	1	-	-	2	-	-
Küçük	3	-	-	2	2	3	4	4	-	-	-	-	-	-
Râkım Efendi	-	1	-	3	7	-	1	1	1	3	-	1	-	-
Cedid Ali Paşa	7	-	-	6	6	-	10	8	3	4	-	1	-	-
Sekbanbaşı Kara Ali	2	-	-	8	2	-	1	2	1	-	-	-	-	-
Kârib Ali Paşa	1	-	-	2	-	1	1	-	2	2	-	-	-	-
Ahmed Paşa	2	1	-	5	3	1	2	10	2	2	-	-	-	-
Mustafa Efendi	2	-	-	2	2	1	4	3	-	-	-	-	-	-
Seyyid Cihan Kalfa	3	-	-	6	1	2	3	9	1	2	-	-	-	-
Koca Mustafa Paşa	4	-	-	4	5	4	4	5	5	2	3	-	-	-
Nûh Efendi	4	-	-	5	5	4	2	4	-	1	-	-	-	-
İbrahim Paşa	2	-	2	4	6	-	4	8	2	6	-	-	-	-
Davud Paşa	3	-	1	7	5	1	3	9	5	1	1	2	-	-
Şah Sultan	2	-	-	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-
Toplam	164	6	7	233	242	46	248	246	68	39	10	13	4	1

Medreselere Kayıtlı Olan Kişilerin Memleket Durumları

Medresede bulunan kişilerin değişik memleketlerden geldiği görülmektedir. Yaptığımız çalışmada kişilerin gelmiş oldukları memleketleri Anadolu, Balkanlar ve diğerleri şeklinde kategorilere ayırmayı uygun gördük. Medreselerin genelinde 1.456 kişi bulunmaktadır. Fakat 1.456 kişiden 1.274 (%87)'ünün memleket kayıtları bulunmaktadır. Bazı kişilerin memleketleri kaydedilmemiş olup, bazılarının ise memleket bilgileri okunamamıştır. Okunamayan kısımlar her bir medreseye ait tabloda (?) şeklinde gösterilmiştir. 1274 kişi arasından; Anadolu'dan gelenler 562 (%44) kişi, Balkanlardan gelenler 612 (%48) kişi ve diğer memleketlerden gelenler ise 100 (%7) kişidir. Medreseye kayıtlı olan kişilerin 250 farklı şehirden geldiği görülmektedir.

Anadolu'dan gelen kişilerin 152 farklı şehirden geldiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en fazla zikredilenler: Kengiri, Trabzon, Akhisar, Tekfurdağı, Seferihisar ve Kastamonu'dur³⁵. Balkanlardan gelen kişilerin 81 farklı şehirden geldiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en fazla zikredilenler: Bosna, Gümülcine, Aydos, Şumnu, Silistre, Prizren ve Vize³⁶dir. Anadolu ve Balkanların dışından gelenler ise: Dağıstan, Hazargırad, Mesûre, Cidde, Buhara, Ahışa, Bağdat, Çerkeş, Harput, Hicaz, Kıbrıs, Kırım, Şirvan ve Terek gibi şehirlerdir.

Tablo 5: Memleket Durumları

Sıra No	Medrese Adı	Anadolu	Balkanlar	Diğerleri
1	Medrese	9	12	3
2	Hasan Paşa	26	12	-
3	Tahtânî ve Fevkânî Papaszâde	71	7	6
4	Hekim Çelebi	36	29	-
5	Lâleli	14	5	-
6	Nazır Hüseyin Ağa	49	11	1
7	Çavuşbaşı Süleyman Ağa	24	4	4
8	Murad Paşa-ı Atık	19	13	-
9	Uncu Hafız Efendi	21	8	1
10	Dârü'l- Hadîs-i Bosnevî	17	15	-
11	Has Odabaşı Hasan Ağa	20	14	-
12	Sultan Selim Han	20	44	14
13	Ahmed Çelebi	11	54	-

³⁵ Diğer şehirler: Adapazarı, Ahmetli, Akşehir, Aladağ, Alaiye, Amasya, Ankara, Ayancık, Ayaş, Aydın, Ayıntab, Ayvacık, Babadağ, Bağçe, Balıkesir, Bartın, Bayındır, Bayramiç, Bergama, Bergos, Besni, Beypazarı, Beyşehir, Biga, Bilecik, Bolaman, Boliva, Bolu, Borlu, Boyabad, Bozkır, Burdur, Bursa, Çan, Çardak, Çarşamba, Çemişgezek, Çerkeş, Denizli, Derbend, Devrek, Dodurga, Dörtdivan, Edincik, Edremit, Elmalı, Erdek, Ereğli, Erzurum, Eskişehir, Ezine, Gebze, Gelibolu, Gemlik, Gerede, Geyve, Giresun, Gönen, Göynük, Hacıhamza, Hamit, Hasköy, Hemşin, Hisarköy, Hisarönü, Isparta, İçili, İskilip, İstefan, İzmid, İznik, Kal'a-i Sultaniye, Kalecik, Kandıra, Karahisar, Karahisar-ı Şarki, Karaman, Karesi, Kargı, Kars, Kaymas, Kayseri, Kemah, Kemer Kaza, Kıbrısçık, Kırkağaç, Kırşehir, Kızılbel, Kirmasti, Koçhisar, Konya, Kuyucak, Küre, Kütahya, Lapseki, Livane, Maden, Malatya, Manisa, Menteşe, Mihalgazi, Mihaliç, Milas, Mudurnu, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Osmancık, Pazarcık, Pazarköy, Perşembe, Rize, Sandıklı, Simav, Sinop, Sivas, Sultaniye, Şihlar, Tarsus, Taşköprü, Tavas, Teke, Tire, Tokat, Torbalı, Ulaş, Ürgüp, Vezirköprü, Viranşehir, Yalova, Yenipazar, Yozgat, Zağferânbolu, Zerzene, Zeytin, Zile.

³⁶ Diğer şehirler: Aboni, Ahyolu, Avlonya, Aydos, Balçık, Banaluka, Belgrad, Bergos, Boğdan, Cuma-i Atik, Çırpan, Çirmen, Debre, Dimetoka, Drama, Edirne, Filibe, Firecik, Hayrabolu, Hersek, Hırsova, İbrâil, İneçik, İpsala, İslimiye, İşkodra, İzladı, Kalkandelen, Karinabad, Kavala, Kesriye, Kırkkilise, Koçana, Kozluca, Köstence, Leskofça, Lofça, Malkara, Manastır, Midilli, Nevrekop, Niş, Ohri, Osman Pazarı, Rahova, Resne, Rusçuk, Selanik, Semendire, Siroz, Sofya, Şarköy, Şile, Şire, Şumnu, Teberiyi, Tırhala, Tırnova, Tikveş, Umur Fakih, Uzunca Abad, Üsküp, Varna, Vidin, Vize, Yanbolu, Yanova, Yanya, Yenice, Zağra-i Atik, Zihne.

14	Hekimbaşı Ömer Efendi	19	18	-
15	Haseki Sultan	4	35	1
16	Bayram Paşa	1	19	2
17	Cevher Sultan	13	21	10
18	Tahtânî Câmi-i Nişancı Paşa	25	11	14
19	Fevkânî Câmi-i Nişancı Paşa	9	26	10
20	Çukur Câmi-i Nişancı Paşa	3	34	1
21	Ümm-i Veled	13	10	1
22	Ma'lûlzâde	2	24	7
23	Hasan Efendi	18	22	-
24	Üç Baş	13	5	7
25	Kaba Halil Efendi	16	11	-
26	Küçük	6	11	1
27	Râkım Efendi	8	3	3
28	Cedid Ali Paşa	6	22	1
29	Sekbanbaşı Kara Ali	11	5	-
30	Kârib Ali Paşa	4	5	-
31	Ahmed Paşa	7	13	2
32	Mustafa Efendi	4	3	1
33	Seyyid Cihan Kalfa	7	6	2
34	Koca Mustafa Paşa	12	20	3
35	Nûh Efendi	3	21	-
36	İbrahim Paşa	7	20	4
37	Davud Paşa	9	20	1
38	Şah Sultan	5	2	-
Toplam		562	615	100
Oran (%)		87		

Medreseler Arası Hareketlilik

Osmanlı Devleti'nde diğer kurumlarda olduğu gibi medreseler arasında da hareketlilik vardır. Bir müderrisin, bulunduğu medreseden aynı payedeki bir başka medreseye tayin olunduğu veya bulunduğu medreseden daha üst seviyedeki bir medreseye terfi ettiği görülmektedir. Bu durum talebeler için de söz konusudur. Talebe, haşiye-i tecrid seviyesindeki bir medreseyi bitirdikten sonra daha üst seviyede bulunan

medreselere kayıt yaptırabilmekteydi. Dolayısıyla bu durum medreseler arasında hareketliliği doğurmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren eğitime önem vermiştir. Başta padişahlar olmak üzere, valide sultanlar, vezirler, varlıklı kişiler medrese yapımına büyük önem vermiş ve büyük âlimlerin yetişmesine hizmet etmişlerdi. İstanbul'un fethiyle birlikte diğer kurumlarda olduğu gibi medreselerde de büyük bir değişim başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in yaptırmış olduğu Sahn-ı Seman medreseleriyle Osmanlı medreselerinde ilk defa önemli değişiklikler yapılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde devletin diğer kurumları gibi medreseler de en parlak seviyesine ulaşmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir. 16. asrın ortalarından itibaren devletin diğer kurumlarında olduğu gibi medreselerde de bir takım bozulmalar yaşanmıştır. Medreselerdeki bozulmalar devam etmekle birlikte yine de bazı büyük âlimlerin yetiştiğini söylemek mümkündür. Bunun en güzel örneği 19. asrın büyük âlimlerinden olan Ahmed Cevdet Paşa'dır.

Medreselerde, değişik tarihlerde bir takım sayımlar yapılmıştır. Bu sayımların ilkinin 1792'de yapıldığı bilinmektedir. Bizim çalışmamız ise 1844 yılında yapılan sayımla ilgilidir. Yapmış olduğumuz çalışmada medresede bulunan kişi sayılarını, oda numaralarını ve bu odalarda kaç kişinin kaldığını, kişilerin isimlerini, lakap ve unvanlarını, yaşlarını, memleketlerini ve baba adlarını ortaya koyduk. Çalışmamızda dikkatimizi çeken hususlara açıklık getirmeye çalıştık. Bunlardan ilki, medreseye kayıtlı olan kişi sayısının bir önceki sayıya göre haylice fazla olmasıdır. Bunun askerlikten muaf olmak istenildiğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanzimat Fermanı'yla birlikte askerlik vatan hizmeti haline gelmiştir. Medresede öğrenim görenler askerlikten muaf tutulmaktadır. Dolayısıyla askerlikten muaf olmak isteyen kişiler, yoğun bir şekilde medreselere akın etmektedir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, medresede bulunan kişilere yönelik kura usulünü getirmiştir. Kura usulünde sınav ölçütü alınıp başarılı olanlar medreselerde kalmış, başarılı olamayanlar ise askere alınmıştır.

Dikkatimizi çeken bir diğer husus da medrese odalarında kalan kişi sayılarının fazla olmasıdır. Bilindiği gibi medrese odalarında genellikle tek kişi kalmaktadır. Fakat bu duruma riayet edilmediği 1844 yılı sayımında görülmektedir. Yapılan bu sayımda bazı odalarda tek kişi, bazılarında iki hatta üç kişi kaldığı görülmüştür. Ayrıca

medresede talebelerin yanı sıra müderrislerin, mülâzımların, bevvâbların, ferrâşların, hattatların ve çömezlerin kaldığı anlaşılmaktadır.

Medreselerle ilgili yapılan sayımların diğerleri 1869 ve 1914 yıllarına aittir. Bu sayımlarda medreselerde bulunan kişilerin sayıları, oda sayıları ve bu odalarda kaç kişinin kaldığına yöneliktir. 1914 yılında yapılan sayımda bunlara ek olarak medreselerin kullanıma uygun olup olmadığı belirtilmiş ve kullanıma uygun olanlar Dârü'l-Hilâfe kadrosuna alınmıştır. Diğerleri ise kadro harici sayılmıştır.

Tezin asıl konusunu oluşturan 1844 yılına ait nüfus defterinin çalışılmasıyla, daha önce çalışılmış olan 1792, 1869 ve 1914 yıllarındaki nüfus derterleri arasındaki kronoloji tamamlanmaya çalışılmıştır. Yukarıda isimleri geçen İstanbul medreselerinin çoğu yol yapımı, imar faaliyetleri, yangınlara maruz kalması gibi nedenlerle günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilenler ise Bayram Paşa Medresesi'nde olduğu gibi restorasyon sürecinden geçirildikten sonra kültür merkezi vb. gibi işlevleri üstlenmektedir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

BOA, NFS.d 185 Numaralı Medrese Nüfus Defteri.

II. Tetkik Eserler Ve Makaleler

ADIVAR, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 2000.

AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2012**, 23. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2012.

BALTACI, Cahit, “Medrese ve Elemanları”, **Diyanet Dergisi**, Cilt XVI, Sayı 3, Mayıs-Haziran 1977, s. 133-141.

BİNGÖL Sedat, “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 23, S. 36, 2004, s. 43-60.

BİNGÖL Sedat, **1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası**, Eskişehir 2004.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, **DİA**, Cilt 28, s.323-327.

CEVDET PAŞA, **Tezâkir Tetimme 40**, Yay. Haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

CHAMBERS, Richard, “Bir On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Alimi: Ahmed Cevdet Paşa ve Eğitimi”, **Osmanlı Eğitim Mirası**, Çev. Yusuf Aydın- Mustafa Gündüz, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2013.

ÇADIRCI, Musa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi: 1846 Tarihli Askerlik Kanunu”, **Askeri Tarih Bülteni**, Sayı: 10, s.59-75.

EYİCE, Semavi, “Mescid”, **İ.A**, Cilt 8, İstanbul 1979, s.1-118.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, **DİA**, C.28, s.327-333.

_____, “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 12, s.221-231.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, II. Baskı, Ankara 1997.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, TTK, Ankara 2000.

_____, “Dârü’l-Hilâfet’l Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, **İTED**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s.1-212.

_____, **Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)**, TTK, Ankara 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.

OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA TIMAR VE ZEAMET RUZNAMÇE DEFTERLERİ*

TIMAR AND ZEAMET RUZNAMÇE REGISTERS IN OTTOMAN HISTORY STUDIES

Leyla AKSU KILIÇ**

Özet

Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri, Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin uygulanması ve işleyişine dair günlük muamelat hakkında detaylı veriler barındıran defter serilerinden birini oluşturmaktadır. Ruznamçe defterlerinin teşrifat ruznamçesi, ruznamçe isimli yevmiye defterleri ya da kazaskerlik ruznamçeleri gibi değişik şekilleri olmakla birlikte ibtidadan timar verme, terfi, nakil, becâyış gibi sebeplerle timar kayıtlarının günlük olarak tutulduğu timar ruznamçeleri, Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu defterler, özellikle ilgili vilayetlere ait timara hak kazanma ya da tımarı kaybetme sürecine dair geniş bir malumat sunmaktadır. Bu sürece ek olarak, tımarın tevcihâtındaki bürokratik muamelat ve ilgili vilayetteki taşra idarecileri ile bu idarecilerle timar sahipleri arasındaki ilişkiler ağına da tanık olmak mümkündür.

Bu çalışmanın konusu da, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Katalogu Defterhane-i Amire fonunda bulunan *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin kaynaklık değeri üzerinedir. Bugüne değin üzerinde pek çalışılmayan bir kaynak grubu olan *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin dilinin çözülmesi ve kaynaklık değerinin anlaşılması, Osmanlı tarihi araştırmalarına mühim bir katkı sağlayacaktır. Çalışmada, Başbakanlık Devlet Arşivleri Defterhane-i Amire fonunda bulunan Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın özellikle Ordu ve yöresine ait kısımlar incelenmiştir. Bu katalogta bulunan defterler, bilhassa XVI. yüzyılda yoğun olarak görülmeye başlanmış ve XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu uzun süreç içinde defterlerin tutulma sıklığı, tutulma şekli ve ihtiva ettiği verilerdeki süreklilikler ve değişimler, Osmanlı Devleti'nin ve timar sisteminin geçirdiği süreci tahlil etmek açısından önemlidir. *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* de bu sürece kaynaklık eden önemli bir arşiv malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda esas olarak, *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin Osmanlı tarihi araştırmalarındaki kaynak olarak kullanımına ilişkin bir metodolojik tahlil süreci üzerinde durulacak ve kaynak olarak kullanımına dair tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Ruznamçe Defterleri, Kaynak, Timar Sistemi

Abstract

Timar and Zeamet Ruznamçe Registers are one of the Ottoman registers which give detailed information on daily conduct of administration of Timar system in the Ottoman State. There are various forms of Ruznamçe Registers; such as ruznamçe of teşrifat, yevmiye registers named ruznamçe or ruznamçe of Kazaskerlik; but timar ruznamçe registers, which were logged daily due to reasons of distribution of timar, promotion, removal, transfer, exchange of posts (becayış), have an important place in the Ottoman history. These registers especially present extensive information on the process of granting a timar or losing a timar. Additionally it is possible to learn bureaucratic procedures during the granting of a timar, provincial administrators in the Timar territory and network of relationships between provincial administrators and timar holders.

*Bu çalışma; Leyla AKSU KILIÇ (2012). *Tarihi Süreç İçinde Timar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, künyeli tez çalışmasının verileri kullanılarak üretilmiştir. Aynı zamanda, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri" adlı bu çalışma, *IX. European Conference on Social and Behavioral Sciences*, (3-6, 2016) Paris. Sempozyumunda sözlü olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-posta: aksu980@hotmail.com

This paper is about the value of Timar and Zeamet Ruznamçe Registers, which are found in the reserve of Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Katalogu Defterhane-i Amire (General Directorate of Prime Ministry State Archives Catalogue of Ottoman Archive Defterhane-i Amire), as a resource. Deciphering the language of Timar and Zeamet Ruznamçe Registers, which have not been studied thoroughly, and appreciating their value as a resource would make a major contribution to Ottoman history studies. In this study Ordu region in Sancak of Karahisar-ı Şarki, which is found in the reserve of Başbakanlık Devlet Arşivleri Defterhane-i Amire (Prime Ministry State Archives Defterhane-i Amire), will be examined. The registers in this catalogue were especially started to be frequently seen in the sixteenth century and continued to be seen until mid-way through the eighteenth century. Information on how frequent these registers were kept, their method and style, continuities and changes in data they contain is very important in order to analyze the process that the Ottoman State and timar system underwent. Timar and Zeamet Ruznamçe Registers are important archival sources which became a witness to this process. Thus in this paper we will put emphasis on methodological analysis regarding to the usage and value of Timar and Zeamet Ruznamçe Registers as a resource in Ottoman history studies.

Keywords: The Ottoman State, Ruznamçe Registers, source, Timar System

Giriş

XIII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar hüküm sürmüş ve üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti, uzun soluklu bir siyasal kuruluş olarak, klasik, klasik sonrası ve modernleşme olarak üç evrede incelenmektedir.¹ Klasik dönem, devletin kurumsallaştığı ve devletin temel aygıtı olan sistemlerin oluşturulduğu bir zaman dilimi olarak değerlendirilmekte ve bu dönem, Osmanlı tarihçilerinin genel kabulüne göre XVII. yüzyılın başlarına kadar devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan iki kurum ise, Timar Sistemi ve Kul Sistemi/Kapıkulu Sistemi'dir. Bu iki sistemin, devletin merkezî mutlak bir niteliğe kavuşmasında ve uygulanmasında ve dahi padişah otoritesinin ülkenin her bir yanında etkili olmasında önemli rol oynadığı görülmektedir (Ergenç, 1999: 32). Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar süren hâkimiyetini ve farklı coğrafyalardaki varlığını etkin bir şekilde sürdürebilmesi, bu kurumlarını etkin biçimde kullanabilmesi ile doğru orantılıdır ki; uzun zaman, savaş meydanlarındaki yenilmezliğini sağlayan bir güce sahip olması, devletin temel kurumlarından biri olan timar sistemini etkili biçimde kullanmasına, Müslüman ve gayrimüslim halkı gözetim ve denetim altında tutmasına bağlanmaktadır (Beldiceanu, 1985: 1).

¹ Tarihî olay ve olguların incelenmesi/araştırılması için dönemlere ayrılarak inceleme önemlidir. Bu durum bilimsel bir araştırma için ön şart konumundadır. Her bir medeniyet kendi morfolojik biçimine ve öz değerlerine göre işlerken, kendi gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemleri vardır. Medeniyetlerin kendi iç dinamiklerine, yüzleştikleri etkileşimlere bağlı ilerleyen bir gelişme aşamaları, tarihsel seyirleri, farklı ritimleri ve farklı kültürler serisi, değerler seti ve ideal kişilikleri ile medeniyet tiplerini ortaya çıkarmamıza yardımcı olur. Ayrıca belirgin bir şekilde farklılaşan bir kültürel dönem ile onun ardından gelen dönem arasındaki değişimi belirleyebiliriz. Kısacası insan tipi, kültürel anlayışı ve zihin dünyası, ekonomik karakteri ve siyasal yapısı kendi içinde nispeten bir bütün teşkil eden dönemler ayırıcı vasıflarıyla ortaya konmadan, o devirlere ilişkin olayların anlaşılması ve yorumlanması sınırlı kalacaktır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı tarihinin dönemlendirilmesi üzerinde sıkça durdurulan bir mevzuudur. Bu konuda bkz. Özer Ergenç (1999). "Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar", *Osmanlı*, Cilt:4, s. 32-39.

Barkan, Osmanlı Devleti'nin temel yapı taşlarından biri olan tımarı “*Osmanlı İmparatorluğu'nda geçimlerini veya hizmetlerine ait masraflarını karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarından senelik geliri 20000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isim*”² olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda prekapitalist ekonomik düzeyde büyük ve kuvvetli bir devleti ayakta tutabilmenin özgün ve başarılı bir yolu olarak kendini dayattığı bir sistem şeklinde yorumlanmaktadır. Doğu ve Batı'da çeşitli dönemlerde türlü şekillerde var olmuş ve uygulanmış olan benzer usuller, Osmanlı Devleti'nde tımarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlandırılmasında asırlarca başarıyla kullanılmıştır.³ Tımar sisteminin uygulanması İnalıcık'ın deyimiyle “*bir memleketin Osmanlı devletine ilhakı demek, orasının tahrir tabi tutulması*”⁴ anlamına gelmektedir. Bu durum Barkan tarafından “*yeni fethedilen bölgede, eğer burada tımar sistemi uygulanacaksa, yapılan tahrir işlemi, bölgenin mevcut durumunu ortaya çıkarmakta, böylece Osmanlı Devleti'nin uygulayacağı idarî teşkilatın çerçevesi belirlenebilmektedir*”⁵ şeklinde yorumlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi temelde üç önemli fonksiyonu yerine getirmiştir. Bu fonksiyonlardan ilki, sistemin askerî yönüdür. Devlet, tımar sistemi sayesinde dönemin şartları çerçevesinde toplanması mümkün olmayan miktardaki vergiyi sipahiye tahsis ederek, büyük bir harcamaya girmeden muazzam bir orduya

² Bu tanım, tahrir sürecinin tamamlanmasının ardından bir eyalete ve sancağa ait vergi ve gelirlerin has, zeamet ve tımar olmak üzere üç dirliğe ayrılması ve kişilerin rütbe ve derecelerine göre tevcih edilmesi durumu olarak da açıklanabilir. Ömer Lütfi Barkan (1993). “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XII/I, (MEB), İstanbul, 1993. s. 286.

³ Prekapitalist üretim ilişkilerinin hâkim olduğu toplumlarda, para kullanımı yaygın olmadığı için toprak kirası veya vergi biçimindeki artık değerın nakdî olarak tahsil edilmesi mümkün değildir. O günün koşulları içerisinde aynı olarak toplanan ürünlerin pazara taşınarak paraya çevrilip, merkezi devletin asker ve memurlarına maaş olarak dağıtılması yine mümkün gözükmemektedir. H. Veli Aydın (2001). “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM*, Sayı: 12, 2001, s.66.

⁴ Bilindiği üzere, “*tahrir ekseriyâ hemen fethi müteakip yapılır. Osmanlı fethinin başlıca husûsiyeti ve içtimâî neticeleri bu tahrir defterlerinin incelenmesinden meydana çıkmaktadır.*” Halil İnalıcık (1988). “Mehmed II”, *İslam Ansiklopedisi* (MEB), C: VII, s. 518.

⁵ Barkan'ın deyimiyle; “yeni fethedilmiş olan memleketlerin sultanın mülküne katılmasını resmen ve hukuk bakımından tesbit etmek ve bölgenin bir envanterleri tertip edilerek devir ve teslim işini tamamlamak” tahririn icabındandır. Çünkü Osmanlı'ya göre bir bölgenin fethini müteakiben tahririn yapılıp, defterinin yazılması Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi manasına gelmekte idi. Bu tahririn yapılması için iki-üç yıllık bir zaman dilimi öngörülmüştür. Buradaki amaç, yeni fethedilen bölge halkının yeni bir düzene (yani Osmanlı hâkimiyetine) adaptasyonunda yaşanabilecek herhangi bir olumsuz reaksiyonun önüne geçmektir. O sebeple ki; bu iş ile ilgili imparatorluk tarafından çeşitli emir ve tavsiyeler verilmiştir. Şark Serdarı Ferhad Paşa'ya 1588/996 tarihinde gönderilen ferman bu konuda önemli bir örnek olarak zikredilmiştir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan - Enver Meriçli (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.XVI.

sahip olabiliyordu. Sistemin ikinci fonksiyonu idarî yönüdür. Devlet, görevlendirdiği ve doğrudan merkeze bağlı olan askerlerle hâkimiyetini ülkenin dört bir yanında hissettirmektedir. Bu şekilde merkezdeki devlet hem reayanın güvenliğini sağlayabilmekte hem de tehdit unsurlarını ortadan kaldırabilmektedir. Sistemin üçüncü fonksiyonu ise malî yönüdür. Eski dünyanın şartları itibariyle devletin mali örgütü organize edecek görevli yetiştirmesi ve finanse etmesi mümkün değildi. Miri arazide tımar sistemi vasıtasıyla devlet, eyaletlerden toplanacak aynı vergiler için çok sayıda memur görevlendirmekten kurtulmakta ve vergi kaynağını da güvence altına almaktadır. Böylece topraklarının büyük bir kısmını kontrol altında tutan devlet, merkezi hazineden yüklü harcamalar yapmadan dönemin şartları itibariyle güçlü bir orduya da sahip olmaktadır. Sistemin fonksiyonel yönüne dair açıklamalar bu çerçevede şekillenirken, Osmanlı iktisadiyatına dair eski ve yeni açıklamalar ve modellemeler de var olmaktadır.⁶

Bu çalışmada da, Osmanlı'nın başarısının temel taşlarından biri olarak görülen tımar sistemine kaynaklık eden *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* **konu** alınmıştır. Bugüne değin, tımar sistemi ile ilgili çalışmalarda daha ziyade Tahrir Defterlerinin kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı coğrafyasında özellikle tahrirler çağı olarak da adlandırabileceğimiz XVI. yüzyıldan sonra tımar sisteminin işleyişine dair kaynaklar sınırlı kalmaktadır. *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin erken tarihlerden itibaren düzenli bir şekilde tutulduğu ve tahrirlerin son bulduğu zaman diliminden sonra da tutulmaya devam ettiği görülmektedir. Bu cümleden olarak, başta tımar sisteminin uygulanışı, işleyişi ve çözülüşü olmak üzere, Osmanlı tarihi açısından *Tımar ve Zeamet*

⁶ Osmanlı elitinin iktisadî hayatla ilgili tavırlarında anlaşılması son derece güç verilerle karşılaşmış olması, Genç'in, bu tavırları "Osmanlı yönetim elitinin zihni koordinat sistemi" diye adlandırdığı bir model yoluyla yorumlamasıyla sonuçlanır. Başka bir ifadeyle, Osmanlı yönetim elitinin ekonomi ve devlet yönetimine yaklaşımlarındaki neredeyse paradoksal unsurlar, Genç tarafından önerilen üçlü teorik model, yani provizyonizm, fiskalizm ve gelenekçilik ilkeleri yardımıyla açıklanacaktır. Provizyonizm ilkesi (iaşe ilkesi), ekonomik faaliyetin amacının insanların ihtiyaçlarının karşılanması olarak anlaşılmasıdır. Böylece, bu ilke doğrultusunda "üretilen mal ve hizmetlerin, mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması, yani piyasada mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulması esas hedef" olacaktır. Öte yandan gelenekçilik ilkesi, bir iktisadî politika ilkesi olarak "üretim ve tüketimin dengede" tutulması, yani "düzenlemelerin değişmeden kalmasını sağlamak", daha geniş toplumsal bir bağlamda ise kadim olanın iyi olarak görünmesidir. Genç'in modellemeye çalıştığı "zihni koordinat sistemi"nin üçüncü ayağı ise fiskalizm ilkesidir. Fiskalizm devlete ait gelirlerin en yüksek düzeye çıkarılması ve bunun dolaylı bir sonucu olarak harcamaların kısılması anlamına gelmektedir. Genç geliştirdiği bu üçlü model ile Osmanlı elitinin özellikle devlet ve ekonomi yönetimindeki kararlarının bir açıklamasını sunmaya çalışır. Mehmet Genç (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, s.60-67.

Ruznamçe Defterleri'nin ihtiva ettiği verileri tasnif ve tahlil etmek büyük bir önem kazanmaktadır.

Çalışmanın **mekânını** ise Osmanlı döneminde Karahisar-ı Şarki Sancağı sınırları içinde yer alan Ordu yöresi oluşturmaktadır. Ordu yöresi örneklemeden hareketle uzun bir zaman diliminde adı geçen defterlerin kaynak olarak ihtiva ettiği verilerdeki değişim ve süreklilikler takip edilmeye çalışılmıştır. Adı geçen belge serileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)ndan temin edilmiştir. Belgeler, tımarın “küçük aktörleri” olarak adlandırılan “tımarlı sipahiler”, “gelir grupları-dirlik miktarları” “tımarın intikali ve tevcihati” ve bu süreçteki “ilişkiler ağı” olmak üzere birçok yönden veri ihtiva etmektedir. *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nden hareketle, dar bir mekân üzerinde uzun bir zaman dilimini kapsayan bir çalışma, tımar sistemi ve bu sistemin geçirdiği süreklilik ve değişim sürecini gösterecek tanıklıklar ortaya koyabilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu çalışmada da bu **yöntem** benimsenmiş ve Ordu yöresi örnekleminde *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* kaynaklığında tımar sisteminin değişim ve dönüşümü perspektifinden konuya yaklaşılmıştır. Buradan hareketle de, adı geçen defter serisinin Osmanlı tarihi çalışmalarındaki kaynaklık değeri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Kaynaklara dair: Osmanlı tarihi çalışmalarına dair önemli bir kaynak grubu olan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin bu çalışmadaki yerini göstermesi açısından kısaca kaynakları tanıtabiliriz; Karahisar-ı Şarki Sancağı'na ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* tasnifinde 132 adet defter kaydı bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tımar-Ruznamçe katalogunda bulunan 132 defter kaydından 117'sinin -1541 tarihli 2 gömlek numaralı defterden 1743 tarihli 1030 gömlek numaralı deftere kadar- *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri* olduğu; geriye kalan 15 adet defterin -1744 tarihli 1044 gömlek numaralı defterden 1831 tarihli 2094 gömlek numaralı deftere kadar- *Cebe-Yoklama Defteri* olduğu tespit edilmiştir. Bu tabloya göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe* kayıtları XVIII. yüzyılın ortalarına kadar tutulmaya devam edilmiştir. İlk olarak 1540'lı yıllarda gördüğümüz *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* altmış yıllık bir zaman diliminde on sekiz adet tutulmuş iken bu sayı XVII. yüzyıl boyunca seksen dört adete çıkmıştır. Bu defterlerin 1580'li ve 1590'lı yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. 1540-1580 yılları arasında toplam 6 adet olan *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*, 1580'li

ve 1590'lı yıllarda 12 adet tutulmuştur. Görüldüğü gibi *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinin* tutulma oranı zaman içinde giderek yoğunlaşmıştır.

XVII. yüzyılın ilk yarısına ait 41, ikinci yarısına ait ise 43 adet *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri* vardır. Bu durum yüzyıl içinde defter tutma trendinin aynı oranda devam ettiğini göstermektedir. XVI. ve XVII. yüzyılı defter tutma geleneği açısından karşılaştırdığımızda, XVII. yüzyılda XVI. yüzyılın yaklaşık olarak 3 katı oranında defter tutulduğu görülmektedir. XVII. yüzyılda 84 adet *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* mevcuttur. XVIII. yüzyılda bu sayı 12'ye düşmüştür. Zira 1743 tarihinden sonra *Cebe-Yoklama Defterleri* tutulmaya başlanmıştır. Tabi burada belli bir dönemden sonra *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin yerini *Cebe-Yoklama Defterleri*'nin aldığı görülmektedir.

I- Tımar Ve Zeamet Ruznamçe Defterlerindeki Verilerin Analizi

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'ndeki verilerin, devletin temel kurumlarından biri olan tımar sisteminin uygulanışı ve işleyiş mekanizması üzerine önemli veriler sunduğu yukarıda ifade edilmişti. Adı geçen defter grubunun sunduğu veriler temelde üç ana başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, tımar sisteminin küçük ama rolleri itibarıyla büyük aktörleri olan tımarlı sipahilerdir. Bu defter grubundaki veriler, tımarın işleyişinde önemli rol alan "tımar sisteminin aktörleri" olarak adlandırılabilir olan tımarlı sipahiler konusunda detaylı veri sunmaktadır. Defterlerden elde edilebilen ikinci grup veri ise, tımar sisteminin işlevsel boyutuna dairdir. Bu defterlerin, Osmanlı'nın özellikle XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllara ait veriler sunduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu yüzyıllardaki tımarlı sipahiler ve tımar-zeamet sahibi kimselerin detaylı olarak dökümünü yapmak mümkün gözükmemektedir. Ayrıca, Ruznamçe defterleri vasıtasıyla Tahrir defterlerinde kayıtlarına rastlanan tımarlı sipahilerin, tımar veya zeamet sahibi olma süreçlerine dair tafsilatlı bilgi sağlanmaktadır. Aynı zamanda Ruznamçeler aracılığıyla tımarlı sipahilerin fiziksel özelliklerine dair de bilgilere ulaşılabilir. Üçüncü tür veri ise, Osmanlı bürokratik muamelesine göre tımar sisteminin işleyişine ilişkindir.

A-Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Tımar Sisteminin Aktörleri

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'ndeki verilerden hareketle, bir bölge ya da yöredeki tımar ve zeamet sahibi tımarlı sipahilerin gelir dağılımlarını gösteren -

sayısına ve oranlarına ilişkin- bir tablo ortaya konulabilir. Bu cümleden olarak, Ordu yöresi örneğinde XVI-XVII. ve XVIII. Yüzyıllar olmak üzere ortalama üç yüzyıllık zaman içindeki tımarlı sipahilerin –tımar ve zeamet oranlarını gösteren- yüzdeler dilimleri şu şekildedir; XVI. yüzyılda Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin gelir dağılımında, zeamet ve tımar sahibi sipahilerin oranları arasında büyük bir fark mevcuttur. Yöre genel olarak geliri daha az miktarda olan sipahilerden oluşmaktadır. Bunların içindeki en büyük dilimi, yüzde otuz sekizlik ile geliri 2001-3000 akçe olan kısım oluşturmaktadır. Devamındaki dilimde ise yüzde yüzlük bir düşüş göstermektedir. Yüzde on altılık dilimde 1000-2000 akçeden oluşan düşük gelir grubu gelmektedir. Üçüncü sırayı ise yüzde dokuz ile 3001-4000 akçelik gelir grubu oluşturmaktadır. Dördüncü dilimde ise yüzde sekiz ile 5001-6000 akçe arasındaki grup oluşturmaktadır; yüzde dördünlük dilimde 7001-8000 ile 20001-30000 akçelik gelir grupları yer almaktadır. Bu durum daha büyük gelir gruplarının daha küçük yüzdeler içinde yer aldığı göstermektedir. Küçük tımar parçalarından zeamete doğru gelir kategorilerinin paydalar küçülmektedir. Buradan hareketle, tımar sistemi içinde zeamet grubunun alt basamağını oluşturan 20000 akçeden sonrasında yüzdelerin düştüğü ya da tamamen yok olduğu söylenebilir. (Aksu, 2012: 76). *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'ne göre XVII. yüzyılda Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin gelir dağılımı XVI. yüzyıldaki tabloyla benzeşmektedir. Yöre, XVI. yüzyılda olduğu gibi XVII. yüzyılda da genel olarak geliri daha az miktarda olan sipahilerden oluşmaktadır. XVII. yüzyılda Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin gelir dağılımını gösteren pastaya göre, en büyük dilimi yüzde yirmi sekiz ile 2001-3000 akçe arasındaki gelir grubu oluşturmaktadır. Onu yüzde on altı ile 1000-2000 akçe arasındaki tımar hissesi takip etmektedir. Buraya kadar XVII. ile XVI. yüzyıl arasındaki tablo benzer eğilimler içindedir. Ancak XVII. Yüzyılda, XVI. yüzyıldan farklı olarak 999 akçeden az olan tımar hissesini oluşturan yüzde on dördünlük üçüncü bir dilim vardır. XVII. yüzyıldaki dördüncü paydayı yüzde dokuz ile 5001-6000 akçelik gelir kategorisi oluşturmaktadır. Onu yüzde sekiz ile 3001-4000 akçelik dilim izlemektedir. Ordu ve yöresinde XVII. yüzyılda tımar sistemindeki dirlik sahiplerinin daha ziyade küçük hisselerle sahip tımarlılardan oluştuğu görülmektedir. Bu şekilde küçülen dilimler, zeamet hisselerini gösterir bir sonuç vermektedir. Yüzde yedilik dilimde 10001-20000 akçelik hisseye sahip tımarlılar vardır. Yüzde beşlik dilimde ise, 4001-5000 akçelik tımar hissesi ve 20001-30000 akçelik zeamet hisseleri yer almaktadırlar. Bu yüzyılda has statüsüne sahip -100000 akçenin

üzerinde- bir hisseyi gösterir bir kayıt da mevcuttur. Bu durum, XVI. yüzyıla göre XVII. yüzyılı farklı kılan bir unsurdur. (Aksu, 2012: 77-78) *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'ne göre XVIII. yüzyılda Ordu ve yöresindeki tımarlı sipahilerin gelir dağılımı XVI. ve XVII. yüzyıldaki tablodan farklı bir görünüm içindedir. Yöre, XVI. ve XVII. yüzyılda daha ziyade tımar hissesi tasarruf eden dirlik sahiplerinden meydana gelirken, XVIII. yüzyılda bu gelir kategorilerindeki durum değişmektedir. Buna göre, en büyük payda yüzde on dokuz ile 5001-6000 akçelik tımar hissesi ile 1001-2000 akçe arasındaki tımar hissesini oluşturan gelir kategorilerinde yer almaktadır. 2001-3000 akçelik gelir dilimi XVI. ve XVII. yüzyılda yöredeki en büyük gelir kategorisine sahipken; XVIII. yüzyılda 5001-6000 akçe ile 10001-20000 akçelik yüksek ya da yükseğe yakın gelir gruplarına doğru bir kayma olmuştur. Bu yüzyıla ait gelir kategorisindeki ikinci dilimi yüzde on üç ile bir zeamet hissesi olan 20001-30000 akçelik kısım almaktadır. Yüzde on birlik yüzde ile 4001-5000 akçelik hisse bu yüzyılın üçüncü büyük dilimini; yüzde dokuz ile 3001-4000 akçelik gelir kategorisi dördüncü dilimi oluşturduğu görülmektedir. Devamında ise, yüzde yedilik bir dilimle 6001-7000 akçelik hisse ve 9001-10000 akçelik hisseler gelir dağılımındaki beşinci sırada yer almaktadır. Pastanın yüzde dörtlük dilimi, 8001-9000 akçelik hisse sahipleri ile 2001-3000 akçelik gelir sahiplerinden meydana gelmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıldaki gelir kategorilerini gösteren grafikte en büyük dilimi oluşturan 2001-3000 akçelik kategori, XVIII. yüzyılda en son da yer almaktadır. Netice itibarıyla, XVIII. yüzyılda Ordu ve yöresindeki tımar ve zeamet sahibi grupları gösteren bu grafikten hareketle, yörenin dirlik ve dirlik sahiplerinin daha ziyade 20000 akçeden az olan tımar hisselerini gösteren dirliklere sahip oldukları, 20000 akçe üzerindeki zeamet hisselerinin daha az miktarda olduğu söylenebilmektedir. 100000'in üzerindeki has hissesine bu yüzyılda hiç rastlanmamıştır (Aksu, 2012:41-55).

Tımar ve Zeamet Defterleri'nden hareketle yapılacak bir analizle, tımar veya zeamet sahibi bir ailenin yüzyıllar süren tasarruf sürecine tanık olmak da mümkündür. Defter serileri üzerinde bu hususa dair bir analiz yapıldığında karşımıza bu türden çok sayıda örnek çıkmaktadır. Meselâ, Milas'ın büyük zaimlerinden biri, TD 336'ya göre 66300 akçe ile Dergâh-ı Ali Çavuşlarından "Zeamet-i Mustafa Çavuş'tur"⁷. TD 336'dan ortalama 17 yıl sonrasına denk gelen 381 numaralı (1618) Ruznamçe defterinde Mustafa Çavuş'un oğlu olduğu düşünülen Dergâh-ı Mualla Çavuşlarından "Osman

⁷ TTD 336-115/A.

Çavuş veled-i Mustafa Çavuş” tespit edilmiştir. Buna göre “*fâriğ-i Mehmed tahvilinden elinde olan yirmi bin dört yüz akçe zeamete biriktirilüp cümle zeameti kırk iki bin dört yüz olmak üzere*” Osman Çavuş’a tımarının tevcih edildiği görülmektedir. Bu kayıttan ortalama 14 yıl sonrasına denk gelen 536 numaralı (1632) ruznamçe defterine göre Osman’ın oğlu olduğu düşünülen Mehmed’in “aynı yer” ve “aynı miktar”da zeamet kaydına tesadüf edilmektedir. Buna göre “*sene 1041 Ramazanının yirminci gününden berü hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şehâdet etmeğın*”⁸ Mehmed’e tımarının tevcihi için tezkire verildiği görülmektedir. Sonuç olarak; yöreye ait icmal ve ruznamçe defterlerinin karşılıklı analiziyle “dededen toruna” üç kuşak boyunca tımarın intikal ettiğini gösterir kayıtları ortaya koymak mümkün olabilmektedir.

Yöreye ait Ruznamçe defterlerindeki 1639 tarihli bir kayıt, Karahisar-ı Şarki Sancağı Kesbil nahiyesinden zeamet sahibi ‘Seyyid Halil veled-i Yusuf’a dairdir. Buna göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı Kesbil nahiyesinden “Meliklü” adlı karye ve gayrinde on altı bin altı yüz akçe zeamete mutasarrıf olan Seyyid Yusuf fevt olduğundan zeameti mahlûl olmuştur. Seyyid Halil, Seyyid Yusuf’un sahîh sulbi oğlu olduğunu ve on altı bin altı yüz elli akçe tımarın ‘*sefer eşmek ve zeametinde sakin olmak*’ şartıyla kendisine tevcih olunup tahvilname verilmesini istemektedir. Halil, yarar ve emektar olup “Akdamar Kalesi” muhafazasında; “Tuna Seferi”nde ve muhaberelelerinde külli hizmette bulunduğunu ancak elinde dirliği olmadığını bildirmiştir. Bunun üzerine on altı bin altı yüz elli akçe müteveffa babası Seyyid Yusuf tahvilinden olmak üzere toplamda yirmi bin akçelik tımar, Seyyid Halil’e tevcih olunup tezkire verilmesine karar kılınmıştır.⁹ Halil’in “*uzun boylu, ela gözlü, çatuk kaşlı, buğday alunlu*” olduğu da görülmektedir. Bundan 31 yıl gibi uzun bir süre sonrasına denk gelen 1670 tarihli kayda göre, Halil’den oğlu Seyyid İbrahim’e tımarın intikal ettiği görülmektedir.¹⁰ Aynı zamanda bu kayda göre İbrahim “*uzun boylu, ela gözlü, açık kaşlı ve kumral*” olarak tasvir edilmektedir ki, bu fiziki özellikleri ile babası Halil ile büyük bir benzerlik göstermektedir.

XVI. yüzyıl sonlarına denk gelen 1590 tarihli bir kayıttan ise, Karahisar-ı Şarki Sancağı Ordu nahiyesinde zaim olan Ramazan ile karşılaşılmaktadır. Bu kayıt

⁸ DFE.RZ.d. 536-1043 tarihli kayıt.

⁹ DFE.RZ.d. 565-1048 tarihli kayıt.

¹⁰ DFE.RZ.d. 892-1080 tarihli kayıt. Bu kayda göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda Kesbil nahiyesinde ‘Meliklü’ adlı karye ve gayrinde yirmi bin akçe zeamete mutasarrıf olan Seyyid Halil fevt olup zeameti mahlûl olmuştur ve elinde olan on altı bin akçe tımarı oğulları İbrahim’e intikal etmiştir. Bunun için fevt olan Seyyid Halil tahvilinden verilen İbrahim’e tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire verilmiştir.

diğerlerinden biraz daha farklı bir içeriğe sahiptir. Diğer kayıtlarda daha ziyade tımarın intikali veya tevcihi hususlarına dair verilerle karşılaşılmaktadır. Bu kayıttan ise, tımar tasarrufunda sorun yaşayan bir zaimin, durumu merkeze bildirmesi ve yardım isteyeşine tanık olunmaktadır. Buna göre Ramazan Dergâh-ı Muallâ'ya giderek Karahisar-ı Şarki Sancağı Ordu nahiyesine bağlı "Karacaömer" adlı karye ve gayrinden yirmi beş bin dokuz yüz doksan dokuz akçelik tımara mutasarrıf olduğunu bildirmektedir. Buna göre Ramazan ile Bayramlı kadısı olan Osman ve Sinan'ın adamları arasında bazı sıkıntıların geliştiğini arz edilmektedir. Aynı zamanda Dergâh-ı Mualla Çavuşları'ndan İsmail Çavuş ile tımar sahibi Ramazan, Cafer, Geylan, Ali, Şaban ve Mehmed adlı kimselerin hizmetleri hususunda da bazı sıkıntılar doğmuştur. Bundan dolayı zeametleri Mehmed ve Hüseyin adlı kimselere tevcih edilmiştir. Sabıkan Erzurum Beylerbeyisi Cafer, Rum Beylerbeyisi Mehmed ve Karahisar Sancağı Beyi südde-i saâdete mektup göndererek, bu durumdan dolayı ziyadesiyle zulüm yaşandığını bildirmişlerdir. Emr-i şerif gereğince yukarıda adı geçenlerin adamlar vilayette teftiş edilmiştir. Neticede, Ramazan adlı sipahinin sekban olmadığı görülmüş ve Ramazan zeametinde kaydedilmiştir. Tımarı da yirmi beş bin dokuz yüz altmış altı akçelik üzere tevcih olunup, beratı yenilenerek "*tecdid-i berat-ı hümayun*" için tezkire verilmiştir.¹¹ Bu kayıttan 23 yıl sonrasına denk gelen 1613 tarihli ruznamçe kaydında tekrar karşılaştığımız Ramazan'ın sefer-i hümayuna varmayan Bilal tahvilinden tevcih olunan tımarının beratının zayi olduğunu bildirdiği görülmektedir. Buna göre Ramazan'ın, Bilal tahvilinden olan tımarına zayi kaydından "*tecdid-i berat-ı alişan*" için tezkire verilmiştir.¹²

Yukarıdaki örnek kayıtlarda da görüldüğü üzere, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nden hareketle Ordu yöresi örnekleminde tımar ve zeamet sahibi tımarlı sipahilere dair yapılan süreç analizinde birçok kayıta ulaşmak mümkündür. Bu türden başka bir kayıttan ise, tımarın intikali şu şekilde cereyan etmektedir; 1597 tarihli bir kayda göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı Bucak nahiyesinden Mustafa Çavuş veled-i İsmail (An Çavuşan-ı Dergâh-ı Âli) bir zeamet sahibidir.¹³ 1611 tarihinde –ilk kayıttan

¹¹ DFE.RZ.d. 117-998 tarihli kayıt.

¹² DFE.RZ.d. 333-1022 tarihli kayıt.

¹³ Bu kayda göre "*Müşarunileyh beratı mücebince tasarrufunda olan bu yirmi bir bin dört yüz elli akçe tımarı müceddeden tahrir olunup tashih olunup bu yirmi bir bin dört yüz akçe tımara duhul-ı ahari olmayan bin sekiz yüz elli akçe ziyadesiyle kayd-ı ceddiden tevcih edesuz deyu tezkire verilmiştir. kanun-ı kadim üzere dergah-ı ali çavuşlarından İsmail Çavuş oğlu Mustafa'ya çavuşluk verilmek ricasını arz*

ortalama 14 yıl sonra- Dergâh-ı Âli Çavuşlarından İsmail Çavuş oğlu Mustafa Çavuş'a ait zeamet kaydından Karahisar-ı Şarki Sancağı Bucak nahiyesinde "Kılıçlı" adlı karye ve gayrinde kırk dört bin üç yüz yirmi akçeye altı bin doksan noksanıyla kırk dokuz bin dokuz yüz yirmi beş akçelik üzere mutasarrıf olduğu ve tımarının beratı gereğince "o miktar noksan olduğunu" ve yine İhtiyar nahiyesinde "İmanşah" adlı karyeden üç bin akçe hisse tımar kendi tımarı içinde olduğundan başka kimseye verilmeyip "defter-i icmalde mahlûldür" diye, bundan önce serdar olan Mecid Paşa tarafından kendisine noksanı için tevcih olunup tahvil mektubu verildiğini bildirip rica etmiştir. "Mezkûrun noksanı için tevcih edip tezkiresini veresiniz" diye Sefer Paşa'ya hükm-i şerif verilmiştir. Ve "zikrolunan üç bin akçe hisse tımar üzere kimesnenin tasarrufunda olmayıp mahlûl olmağın elinde kalan zeameti ile biriktirilip kırk dokuz bin dokuz yüz yirmi beş akçe olup noksanı için" tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verilmiştir.¹⁴ Bu tarihten ortalama 22 sene sonraki 1633 tarihli ruznamçe kaydına göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı Bucak nahiyesinden Mustafa Çavuş veled-i İsmail'e "zikrolunan otuz yedi bin sekiz yüz elli akçe zeamete toplam kırk dokuz bin dokuz yüz yirmi dokuz akçelik üzere hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şehâdet etmeğın ber-muceb-i emr-i ali müceddeden tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildiği"¹⁵ kaydedilmektedir. Netice itibariyle, Dergâh-ı Âli Çavuşlarından "Mustafa Çavuş veled-i İsmail" ilk olarak 1597'de tespit edilmektedir. Sonrasında, sırasıyla 1611 ve 1633 tarihlerinde de görülen "Mustafa Çavuş veled-i İsmail" ortalama 45 yıllık bir zaman dilimi içinde bölgede zaim olarak bulunmuş görünmektedir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'nden hareketle Ordu yöresi örneklemindeki tımarlı sipahilere dair süreç analizine dair bir başka örnek şu şekildedir; Karahisar-ı Şarki Sancağı Bolaman nahiyesinden Rüstem Çavuş (An-çavuşan-ı Dergâh-ı Âli) adlı zaim ait 1589 tarihli kayıta göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda yirmi dört bin dokuz yüz akçelik tımara mutasarrıf olan Rüstem arzuhal sunup, kadimi emektar olduğunu, vaki olan seferlerde sefer eyleyip, Tebriz'de ve Gence'de yoldaşlık ettiğini bildirerek Dergâh-ı Âli Çavuşluğu rica etmiştir. Buna mukabil, Asitane-i Saâdetten Reisülküttab olan Hamza imzasıyla çavuşluk beratına ilhak olunması buyrulmuş ve

edilmiş ve dergah-ı ali çavuşluğu ile İsmail çavuş oğlu adı geçen Mustafa Çavuş'a berat-ı alişan için tezkire verildi" DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

¹⁴ DFE.RZ.d. 321-1014 tarihli kayıt.

¹⁵ DFE.RZ.d. 536-1042 tarihli kayıt

suret-i ruus defterhanesinde kaydolunarak Dergâh-ı Âli Çavuşluğu beratı verilmiştir.¹⁶ 1618 tarihine gelindiğinde ise Karahisar-ı Şarki Sancağı Bolaman nahiyesinde Mehmed veled-i Rüstem adıyla kayıtlı belgeye göre ise, 28 yıl önce Dergâh-ı Ali Çavuşluğu'na kavuşan Rüstem Çavuş'un oğlu olduğu düşünülen Mehmed tespit edilebilmektedir. Rüstem Çavuş'un oğlu Mehmed'in Karahisar-ı Şarki Sancağı Bolaman nahiyesinde "Arslan" adlı karye ve gayrinden altı bin iki yüz akçe hissenin Mahmud adlı kimseden fâriğ olduğunu ve kendisine tevcih edilmesini istediği ve "*feragat eyleyen Mahmud tahvilinden Rüstem Çavuş oğlu Mehmed'e tevcih ve mukarrer kılınup der-i devletten berat-ı cedid-i alişan için tezkire verildiği*"¹⁷ kayıt altına alınmıştır. Yukarıdaki kayıta da olduğu üzere "tımara babadan oğula intikali" ve 2 kuşak boyunca aynı ailede devam ettiği görülmektedir. Bu durum, bir zaimin elindeki tımara hemen hemen bir çeyrek yüzyıl aynı ailede kaldığı şeklinde de yorumlanabilir.

XVI. yüzyılın sonlarına denk gelen 1581 tarihli bir başka kayıt, Karahisar-ı Şarki Sancağı Çamaş nahiyesinden Rüstem veled-i Mahmud Çavuş'a aittir. Bu kayda göre Rüstem dergâh-ı muallâya gelip; Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda beratı gereğince altı bin yedi yüz elli akçe tımara mutasarrıf olduğunu bildirmiş ve "*müteveffa babası Mahmud Çavuş tahvilinden mahlûldür deyu*" kendisine verilmesini rica etmiştir. Erzurum Beylerbeyine hükm-i şerif verildikten sonra müteveffa babası tahvilinden toplam yedi bin yedi yüz elli akçelik tımar Rüstem'e tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verilmiştir.¹⁸ Rüstem Çavuş, 200 numaralı (1599) ruznamçe defterinde –ilkinkinden 18 yıl sonra- 'Benam-ı Rüstem veled-i Mahmud Çavuş' şeklinde kaydedilmiştir. 1599 tarihli bu kayda göre; Mahmud Çavuş oğlu Rüstem Dergâh-ı Muallâya gelüp, Karahisar-ı Şarki Sancağı Çamaş nahiyesinde on iki bin dört yüz akçe tımara yedi bin sekiz yüz elli akçe noksanı olduğunu bildirmektedir. Fermude Nahiyesi'nden "Mecidlü" adlı karye ve gayrinde beş bin akçe tımar mir-i miran beratıyla mutasarrıf olan fâriğ Yakup ve Bolaman nahiyesinde iki bin altı yüz akçe tımar fâriğ Ahmed tahvilinden kendisine verilmesini rica etmektedir. Devamında, İskefsir nahiyesinden "Ermeni" adlı karye ve gayrinde bin akçe hisse tımara mutasarrıf olan Karaca'nın ahar dirliği olup tımarı mahlûl olduğunu ve Bolaman nahiyesi "Kılavuz" adlı karye ve gayrinde bin yedi yüz akçe hisse tımarı olan Hüsrev fevt olup tımarı mahlûl olduğunu bildirmiştir. Çamaş

¹⁶ DFE.RZ.d. 117-998 tarihli kayıt.

¹⁷ DFE.RZ.d. 381-1028 tarihli kayıt.

¹⁸ DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

nahiyesinden “Başköy” adlı karye ve gayrinde üç bin akçe tımara mutasarrıf olan Mustafa Çavuş oğlu Mahmud’un sefere gelmediği için üç bin akçe kılıcı ahara verilip üç bin akçe hissesi mahlûdür diye, noksanını tamamlamak için kendisine verilmesi yönünde taleplerini iletmektedir. Neticede, “*beş bin iki yüz elli akçe hisse tımar fâriğ Yakup ve iki bin altı yüz akçe hisse tımar fâriğ Ahmed ve iki bin akçe hisse tımarı ahar dirliği olan Karaca bin dokuz yüz akçe hisse tımar müteveffa Hüsrev ve üç bin akçe hisse tımar dahi Eğri seferine varmayan Mustafa Çavuş oğlu Mahmud tahvillerinden biriktirilüp on iki bin üç yüz elli akçe olur mezkûrun elinde olan on iki bin dört yüz akçe tımarına sah olunup cümle yirmi yedi bin iki yüz kırk akçelik olup vech-i meşruh üzere mezkûrun vaki olan noksanıyla ber-vech-i tekmil yirmi yedi bin iki yüz elli akçe olmakta tevcih olunup der-i devletten berat-ı alışan için*” tezkire verilmiştir.¹⁹ Bu durumda 1581 senesinde “*müteveffa babası tahvilinden toplam yedi bin yedi yüz elli akçelik üzere Rüstem’e tevcih*” olunan tımara, 1599 senesinde tevcihat yapılmış ve “*yirmi yedi bin iki yüz akçelik*” zeamet statüsüne kavuşmuştur. Böylece, küçük bir tımar parçasından zeamet statüsüne yükselen bir kaydın takibi yapılmış ve Rüstem’in bir zeamet sahibi oluş sürecine tanıklık edilmiştir.

XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren takip edilebilen bir diğer süreç analizi ise, Karahisar-ı Şarki Sancağı Fermude nahiyesinden Mustafa adlı sipahiye aittir. 1633 tarihli bu kayda göre, Mustafa’ya bu ana dek vaki olan hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şehâdet etmekte ve iki bin altı yüz akçe hisse tımar Mustafa’ya tevcih olunup berat için tezkire verilmektedir.²⁰ Dokuz yıl sonra “*cûlus-u hümayun*” vesilesiyle tutulan bir kayıta Mustafa tekrar tespit edilmektedir. 1642 tarihli bu kayda göre, cûlus-ı hümayun vesilesiyle umûmen tecdid-i berat ferman olunmuştur.²¹ Daha önceki bazı kayıtlarda da görüldüğü üzere, Mustafa için “*orta boylu, kara gözlü kara kaşlı*” olduğu şeklinde fiziki tasvire ulaşılmaktadır. Mustafa’yı üçüncü defa -bir öncekinden 14 yıl sonra- 1656 tarihli bir başka ruznamçe kaydında tekrar tespit edebilmekteyiz. Bu tarihte bir cûlus-ı hümayun daha vaki olmuş ve Mustafa’ya berat-ı alışan için tezkire verilmiştir.²² Aynı zamanda bir önceki kayıta

¹⁹ DFE.RZ.d. 200-1007 tarihli kayıt.

²⁰ DFE.RZ.d. 536-1043 tarihli kayıt

²¹ Karahisar-ı Şarki Sancağı Fermude nahiyesinde iki bin altı yüz akçe hisse be-nevnet tımardan merhûm hüdavendigâr zamanından mir-i miran beratıyla mutasarrıf olan Mustafa “*tarih-i mezbûrdan tımarım üzerimdedur deyu berat tecdid olunmasın rica etmeğin sancağında sakin olup sefer vaki oldukça sair şerikleri ile be-nevbet sefer eşmek şartıyla*” berat-ı alışan için tezkire verilmiştir. DFE.RZ.d. 593-1052 tarihli kayıt.

²² DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

Mustafa için yapılan fiziki tasvirlerle bu belgede de rastlanmaktadır. “*Orta boylu, kara gözlü, kara kaşlı*” olan Mustafa’yı diğer sipahilerden farklı kılan onun diğerlerine göre “daha uzun bir süreçte” takip edilebiliniyor olmasıdır. Mustafa’nın ilk tespit edildiği tarih 1633 iken, en son görüldüğü tarih 1656’dır. İki tarih arasında 23 sene vardır ki; bu durum, yöre bazında kaydedilen eşdeğerleri içinde –küçük dirlik sahibi tımarlılar- (zeamet sahipleri hariç) hayli uzun bir döneme işaret etmektedir.

XVI. yüzyılın sonlarından başlamak suretiyle XVII. yüzyıla değin tımarın el değiştirdiğinin takip edilebildiği bir başka ruznamçe kaydı şu şekildedir; 1591 tarihli bu kayıt Karahisar-ı Şarki Sancağı İskefsir nahiyesinde Hamza veled-i Hasan adlı sipahiye aittir. Hamza, üç bin akçeye mutasarrıf iken fevt olan Hasan’ın sulbi oğlu olup ve ibraz ettiği berat babası beratı olduğuna on nefer sipahiler şehâdetiyle alaybeyisi ilam etmiş ve be-nevbet üzere berat tevcih olunup tezkire verilmiştir.²³ Bundan 42 yıl sonrasına denk gelen 1633 tarihli kayda göre Karahisar-ı Şarki Sancağı İskefsir nahiyesinden Hamza’nın oğlu olduğu düşünülen ve dedesinin adını aldığı görülen Hasan’a rastlanılmaktadır. 42 yıllık bir süreçte tımar, dede Hasan’dan oğlu Hamza’ya ve ondan da torunu Hasan’a intikal etmiştir. Böylece tımarın 3 kuşak aynı aileye intikal edilmesine –bir kez daha- tanıklık etmek mümkün olmuştur.²⁴

B- Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Tımar Sisteminin İşleyiş Mekanizması

Yukarıda bahsi geçtiği üzere, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*’nden hareketle tımar sisteminin işlevsel boyutuna ilişkin veriler de elde edilebilir. Bu veriler, tımarın intikalinde rol oynayan sebepler ve tımar tevcihatının işleyişi üzerinedir. Bu cümleden olarak, defterlerden hareketle bir tımarlı sipahinin tımarına hak kazanma sürecine ve bu hakkını kaybetme sürecine tanık olmak mümkündür. Beldiceanu, tımarın tevcihi konusunu şöyle açıklamaktadır; “*tımar kurumunun ihdasının kökleri ilk Osmanlı sultanlarının yönetsel ve askeri politikalarının içinde bulunmaktadır. Osmanlı merkezi bir hafif süvari ve ülke üzerine dağılmış bir memurlar kitlesi yaratmıştır, fakat bunların ücretlendirme sistemleri –geçici nitelikte gelir aktarımı ve tevcihi- bir aristokrasinin meydana gelmesini engellemiştir. Tevcih defterleri sıklıkla bir tımarın geri alınmasının*

²³ DFE.RZ.d. 117-999 tarihli kayıt.

²⁴ DFE.RZ.d. 536-1042 tarihli kayıt. Bu kayda göre, Hasan veled-i Hamza iki bin dört yüz be-nevbet tımarından hisse tasarruf eden Hamza fevt olup hissesi mahlûl olmuş ve Hasan müteveffa-yı mezbûrun sahih sulbi oğlu olup ve ibraz eylediği berat babası beratı olduğuna on iki nefer şehâdetleriyle alay beyisi ilam etmiş ve müteveffa babası tahvilinden be-nevbet sefer-eşmek üzere Hasan’a tevcih olunup berat-ı alışan için tezkire verilmiştir.

nedenlerini zikretmektedirler; ancak aynı defterler bu tımarların tevcihi konusunda daha çok suskundur. Bu suskunluk anlaşılabilir niteliktedir: kurum varlık nedenini padişahın kurumsal siyasetinde bulmaktadır. Yönetimin tımar tevcihini bir nedene bağlaması nadirdir” (Beldiceanu, 1985: 66). *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* çerçevesinde “kayıtların” Beldiceanu’nun bahsettiği kadar suskun olmadığı görülmektedir. Özellikle *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* tımarın intikal nedenleri ve tevcihatı hususunda önemli veriler sunmaktadırlar. Bu cümleden olarak, Ruznamçe Defterlerinden hareketle bir tımarlı sipahiye tımarın intikali süreci; fevt, hizmetsizlik, feragat, yoklamada bulunmama ve diğer sebepler olmak üzere çeşitli durumlarda gerçekleştiği görülmektedir.

Tımar sahibinin **fevt** durumunda tımarının intikali, defterlerde en çok kaydı tutulan durumlardan birisidir. Tımarlı sipahinin fevt olmasıyla birlikte tımarının intikalinin irsi mi yoksa irsi olmayan birine mi geçtiği ve intikalin hangi prosedür çerçevesinde işlediği Ruznamçelerdeki kayıtlar çerçevesinde detaylı olarak incelenebilir. Bu türden bir kayıt şu şekildedir; “orta boylu, ala gözlü, açık kaşlı” Mehmed’in yararlıkta bulunduğu bildirilmiş; Karahisar-ı Şarki Sancağı Çamaş nahiyesi “Demircilü” karyesinden Mehmed’in fevt olup hissesinin mahlûl olmasından dolayı alaybeyisi bayrağı altında sefer eşmek şartıyla tımar sahibi olduğu görülmektedir.²⁵ Benzer şekilde “orta boylu, açık gözlü, kara kaşlı” Mustafa’nın da yararlık bildirerek Karahisar-ı Şarki Sancağı Çamaş nahiyesi “Demircili” karyesinden fevt olan Ahmed’in mahlûl olan tımarını alaybeyisi bayrağı altında sefer eşmek şartıyla tımar tevcih edildiği görülmektedir.²⁶ *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* vasıtasıyla bu hususta çok fonksiyonlu değişik şekillerde sorgulamalar yapmak mümkündür. Bir bölgede, farklı dönemler arasında fevt durumunda tımarın kimlere ve hangi şekillerde intikal ettiği üzerinde değişiklikler ve süreklilikler ya da farklı bölgeler arasında yine farklı dönemlerde bu husustaki değişiklikler ve süreklilikler incelenebilir. Adı geçen defter grubundaki veriler bu türden sorgulamalar için yeterli zenginliktedir.

Tımarın intikalinde rol oynayan diğer bir sebep **hizmetsizlik**tir. *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* tımarın intikalinde yani tımarlı sipahinin tımarını kaybetme süreci olarak da tanımlayabileceğimiz bu sürece dair detaylı bilgi vermektedir. Hizmetsizlik grubuna, bir tımarlı sipahinin yükümlülükleri altındaki vazifeyi yerine getirmemesi,

²⁵ DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

²⁶ DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

girmektedir. Ruznamçe defterlerine göre, sefer zamanı sefere katılmamak ya da seferden firar etmek bir tımarlı sipahinin tımarını kaybetmesine yol açacak olan hizmetsizlik sebeplerinin en başında sayılabilir. Bir kale tamiratında bulunmamak, muhafazaya katılmamak veya yoklamaya dâhil olmamak da belli başlı diğer hizmetsizliklerdendir. Bu türden kayıtlardan biri; “*zikrolunan üç bin sekiz yüz tımar akçeye mutasarrıf olan İsmet bu sene memûr olduğu sefer-i hümayûna gelir iken yolda firar edüp itaat-i emr etmemeğle tımarı mahlûl olmağla erbab-istihkaktan iş bu Mustafa bendeleri yarar olup sefer-i hümayûnda mevcut bulunup eda-i hizmet etmiştir deyû liva-i mezbûr alaybeyisi Ahmed mektubuyla ilam etmeğle mezkûr bundan akdem ordu-yı hümayûna varup sefer-i hümayunda hizmette bulunduğun bildirüp inayet rica etmeğle iptidadan üç bin akçe tımar tevcih olunup tezkiresi verilmesi için sene hamse ve işrîn ve elf Şevvalinin evahiri tarihiyle müverrah emr-i şerif verilüp tımar-ı mezbûr vech-i meşrûh üzere seferden firar eden mezkûr tahvilinden merkûm Mustafa’ya kabil-i ifraz olmayan tımar ziyadesiyle üç bin sekiz yüz akçelik üzere tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildiği*”²⁷ üzerinedir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri’nden hareketle tımarın intikal etmesinde rol oynayan bir diğer sebep **feragattır**. Tımar intikalinde feragat önemli bir yere sahiptir. Tımarından feragat eden sipahi, bunun için çeşitli gerekçeler sunmaktadır. Bu sebepler hüsn-i ihtiyarı (kendi rızası ile tımarından feragat etmesi), sefere iktidarı olmamak ve belirsiz olmak üzere üç alt başlık altında sınıflandırılabilir. Mesela, Karahisar-ı Şarki Sancağı Habsamana nahiyesi ‘Köylü’ karye ve gayrinden yirmi bir bin dört yüz on dokuz akçe zeamete mutasarrıf Mustafa’nın hasta ve sefer ve hizmetlere iktidarı olmaması hasebiyle zeametini orta boylu, ela gözlü, açık kaşlı karındaşı Ahmed’e feragat ettiği kayıt altına alınmıştır.²⁸

Tımar ve Ruznamçe Defterleri’nden hareketle tımarın intikalinde rol oynayan sebeplerden birisi de **yoklamada bulunmama** durumudur. Yoklamada bulunmama hali belgelerde “**...halen ferman olan yoklamada mevcut bulunmayup...**”, “**...yoklamada nâ-mevcut olup...**” ifadeleri ile geçmektedir. Yoklamada bulunmayan sipahinin aynı zamanda diğer hizmetlerinde de bulunmadığı görülmektedir. Yoklamada bulunmayan sipahinin tımarı ‘bir başka kişiye’ tevcih edilmektedir. Buna göre, sipahinin hizmetlerini yerine getirmemesi ve yoklamada bulunmaması durumunda

²⁷ DFE.RZ.d. 536-1027 tarihli kayıt.

²⁸ DFE.RZ.d. 1030-1154 tarihli kayıt.

tımarının kendi kan bağı olan birine intikal etmemesi; bilakis devlet hizmetinde bulunan, yarar ve yoldaşlık gösteren bir diğer kimseye tevcih edilmesi olağan görünmektedir. Örnek bir kayıt şu şekildedir; Karahisar-ı Şarki Sancağı Ulubeğ nahiyesinde ‘Kızılın’ karye ve gayrinden bin dört yüz akçe be-nevbet tıardan iki yüz elli akçe be-nevbet hisseye mutasarrıf olan Mehmed ferman olunan yoklamada bulunmamış ve tımarı mahlûl olmuştur. Orta boylu, kara gözlü, açık kaşlı olan diğer Mehmed’e bundan önce yararlıkta bulunduğundan dolayı üç bin akçe tımar için emr-i şerif verilmiştir. Diğer Mehmed’e tımarı olduğu sancakta sakin olup alaybeyisi bayrağı altından be-nevbet sefer eşmek üzere tevcih olunmuştur.²⁹

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri’nde kayda geçen bir diğer husus ise berat kaybına dairdir. Bu durum kayıtlara “**beratin zayi olduğu**” ifadeleri ile yansımaktadır. Buna göre beratını kaybeden sipahi, tekrar kaydından tezkire verilmesi hususunda karar verilmesini talep etmektedir. Kayıtlarda “**tımar-ı mezkûrun gerü kaydından tevcih olunup**” ifadeleriyle yansıyan durum, tımarın sahibine yeniden tevcihatın yapılarak tezkiresini almasıyla son bulmaktadır. Bu husustaki bir kayıt şu şekildedir; “*Abdi oğlu mezkûr Ali der-i devlete gelüp Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda Bedirli nahiyesinde ‘Akçadepe’ nam karye ve gayrinde üç bin akçe tımara mutasarrıf olup beratin zayi eylediğün*” bildirüp; “*tekrar kaydından verilmesi babında inayet rica etmeğın tımar-ı mezbûr bi’l-fil üzerinde olup bunun tahvilinden ahara verilmiş olmayup berati zayi eylemiş ise tekrar kaydından tevcih edüp tezkiresin veresüz deyu Erzurum Beylerbeyisine sene sitte ve elf Saferinin evahiri tarihiyle müverrah hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi Bab-ı Saâdet’ten ihraç olunmak ferman olunup ruznamçe-yi hümayuna müracaat olundukta zikrolunan üç bin akçe tımara mutasarrıf olan babası Abdi tahvilinden sene 99 Zilhiccesinin dördüncü günüyle mir-i miran tezkiresiyle alup berat almış bulunmağın ber-mûceb-i emri ali zikrolunan tımar vech-i meşrûh üzere merkûm Ali’ye der-i devletten tecdid-i berat-ı alişan için tezkire*”³⁰ verilmiştir.

Yukarıdaki örnek kayıtlarda da görüldüğü üzere *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* bir tımarlı sipahinin tımarını kaybetmesi-tımarın intikali sürecine dair detaylı veri sunmaktadır. Aynı kayıtlar, bir sipahinin tımara hak kazanma sürecine dair de mühim bilgiler ihtiva etmektedir. Ruznamçe defterlerindeki bu verilere geçmeden önce kısa bir değerlendirme yapılacak olursa; Osmanlı Devleti’nde reyadan kimseler için

²⁹ DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

³⁰ DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

tımar elde etmek ve sipahi olabilmek çeşitli sebeplere bağlıdır. Bu sebepler üzerinde ayrıntılı olarak –aşağıda- durulacak olmakla birlikte bir kimsenin tımar sahibi olma sürecini ortaya koyma lüzumu doğmaktadır. Bir kimsenin tımara hak kazanma süreci ile o tımarından tasarruf etmesi aynı zamana denk gelmeyebilir. Yeni toprakların fethi veya çok sayıda sipahinin öldüğü bir savaş, dirlik tahsislerinin gerçekleştirildiği zamanlardır (Imber, 2006: 266). Bir kimsenin tımar sahibi olması için süreç şöyle ilerlemektedir; ilkin sancakbeyi veya beylerbeyi adayların bir listesini çıkarıp balmumu ile mühürlü bir zarf içinde İstanbul’daki veya sefere çıkmışsa bulunduğu yerdeki, sadrazama gönderirdi. Sonrasında Dîvân-ı Hümâyun sultanın adına bir “ferman” hazırlar ve beylerbeyine “filanca adaya bir tımar tahsis ederek padişah adına ona göndermesi için” emir verilirdi. Son aşamasında ise iradeyi alan aday babasının atama beratı ile birlikte beylerine götürür, beylerbeyi de beratın geçerli olup olmadığına bakar veya evrak arasında berat yoksa babasının tımar kaydını tahrir defterinde arardı. Aday ayrıca askerî sınıfın içinden, bir sipahinin oğlu olduğuna tanıklık edebilecek bir veya birden çok kişi bulmak zorundaydı. Bunun üzerine beylerbeyi boş veya ileride boşalabilecek bir tımarı adaya tevcih ederdi (Imber, 2006: 267). Bir tımar almaya hak kazanan adayın bir berat alabilmesi için, beylerbeyinin bir tezkire kaleme alarak adayın adını, şahitlerin adlarını, tımarın bulunduğu yeri ve değerini belirtmesi gerekmektedir. Adayın babasının beratı eksikse, beylerbeyi sayfanın arkasına “babanın falan yıl verilmiş olan beratı kayıptır” diye bir şerh yazıp belgeyi adaya verirdi. Aday da altı ay içinde beylerbeyinin tezkiresini bir beratla değiştirirdi. Bu işlemin yapılabilmesi adayın ya kendisinin ya da vekilin İstanbul’a gelerek Defterhane’ye başvurması ve tezkirenin ilgili sancağın tımar tahsisleri ruznamçesine işlenmesi gerekmektedir. Tımarın tezkirede gösterilen değerinin özet defterdeki kayda uygun olup olmadığını incelemek ve değilse tezkireyi defter kaydına uyacak şekilde değiştirmek de Defterhane’nin işlerinden biridir. Defterhane aynı zamanda tahsisin tımarın çekirdeğinde bir bölünmeye yol açıp açmayacağını tahkik etmekle de yükümlüdür. Bu işlemler tamamlanıp tezkire deftere kaydedildikten sonra evrak başkâtibin önüne gelir ve o da sultan adına bir berat kaleme alınmasına izin verirdi. Bütün bu sürecin sonunda aday beratı alır ve usulüne uygun olarak atanmış bir sipahi sıfatıyla tımarının başına dönmeye hak kazanırdı (Imber, 2006: 267).

Tımarın tevcihatında birçok kural olmakla birlikte esas olan -veraset ve servetten ziyade- liyakata dayalı olmasıdır.³¹ Esasen liyakat, klasik Osmanlı devlet düzeninde sistemin işleyişinde önemli bir unsurdur. Liyakat, dar anlamda (modern tanım) “bir organizasyonda işe uygun ehil kişinin seçilmesi” olarak tanımlanabilir. Bir işte ehil kişinin seçilmesi, “işe uygunluk, işin gereğini yerine getirebilmek için gerekli, bilgi ve tecrübe”dir. Özünde etik ve erdem gibi değerleri taşıyan liyakata dayalı sistem meritokrasi olarak adlandırılmaktadır³². Meritokrasi özü itibarıyla erdem ve ahlak sahibi ve ehil kişilerin içinde bulunduğu, yükselme ve alçalmalarının bu kriterler çerçevesinde değerlendirildiği bir sistemi ifade etmektedir. Klasik Osmanlı devlet düzeninde tımar sisteminin işleyiş mekanizması açısından liyakat sahibi insanların tımar ve zeamet sahibi olmasının sistemin başarılı bir şekilde yürümesi ve devamlılığı açısından bilhassa önemli olduğu düşünülebilir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri aracılığıyla bir tımarlı sipahinin, **yarar ve yoldaşlık, cülus-ı hümayun, noksan tamamlama, yenileme, yoklamada bulunma ve diğer sebepler** olmak üzere birçok sebeple tımar hak kazandığına dair sürece tanık olmak mümkündür. Reayadan kimseler için tımar elde etmek ve sipahi olabilmek için başlıca yol ‘yararlılık göstermek’dir. Tımarın kazanılmasında rol oynayan yararlılığın belgelere yansımalarını “...yarar olup...”, “...olup yoldaşlığı zuhura gelmiştir...”, “...olup yoldaşlık eylemiştir deyu...”, “...gelüp yarar olduğun arz eylediğin...” şeklindeki ifadeler ile tespit edebilmekteyiz. Bu hususa dair birkaç örnek kayıt şu şekildedir; 1596 tarihli bir kayıta, Ali adlı kimse südde-i saâdete gelüp yararlığını arz ederek üç bin akçe tımar verilen emrini beyan etmiştir. Buna karşılık Karahisar-ı Şarki Sancağı Bolaman nahiyesinden ‘Hacılı’ karye ve gayrinde iki bin akçe tımar mutasarrıf olan Mustafa’nın mahlûl olan tımarından üç bin akçe tımar Ali’ye tevcih

³¹ Barkan, babadan oğula geçen tımarlarda da doğrudan babasının tımarı olarak değil, sadece devletten dirlik isteme hakkı olarak değerlendirmiştir. Ömer Lütfi Barkan (1993) “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XII/I, (MEB), İstanbul, s.875-890.

³² Modern dünyasında önemli tartışma konularından biri olan liyakat özellikle kamu sektörünün ön plana çıkmaktadır. Bu hususta yapılmış şu değerlendirmede, “kamu sektöründe liyakat sisteminin göz ardı edilerek kayırmacılık sisteminin yerleşmiş olması, kamusal hizmetlerin sunumundaki etkinlik anlayışına zarar vermektedir. Liyakatsiz kamu çalışanları vatandaşların devlete olan güvenlerini ve beklentilerini olumsuz etkilemektedir. Bu açıdan iyi yönetimin temel amaçlarından bir olan etkin, verimli ve beklentilere uygun kamu hizmeti sunma hedefi, liyakatsiz insan kaynakları nedeniyle olumsuz etkilenmektedir” denmektedir. Bu durum tımar sisteminin işleyiş açısından da geçerlidir. Coşkun Can Aktan ve Hilmi Çoban, “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, *Kurumsal Devlet Yönetimi-İyi Devlet Yönetimi İçin Kurallar ve Kurumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Araştırmalar Serisi No:5, Yayın No: 197,SPK Yayınları, Ankara, 2006. ss. 17-53.

edilmiştir.³³ Bir başka kayıta ise, Tire Sancağı beyi mektup gönderip Osman için yarar olduğunu bildirmiş; Baltık Kalesi'nde hizmette bulunduğunu söylenerek üç bin akçe tımar arz edilmiştir. Karahisar-ı Şarki Sancağı Elmalu nahiyesinde 'Gedükali' adlı karye ve gayrinden üç bin sekiz yüz akçe tımarın sekiz yüz akçe hissesini tasarruf eden Ali fevt olup hissesi mahlûldur diye Erzurum Beylerbeyisi arz etmiş ve beş yüz akçe hisse be-nevbet eşmek üzere Mahmud oğlu Osman'a tevcih olunmuştur.³⁴

Yararlılık başlığı altına giren bir diğer alt kategori muhafaza'dır. Bu durum, kayıtlarda "**...muhafazasında hizmette bulunmuş...**" ifadeleriyle yer almaktadır. Mesela, İspir Sancağı Beyi Mahmud mektup gönderip, Hüseyin için Tuna muhafazasında hizmette bulunduğunu bildirmiş ve üç bin akçe tımar için emr-i şerif verilmiştir. Karahisar-ı Şarki Sancağı İskefsir nahiyesinde 'Tilemse' adlı karye ve gayrinde be-nevbet tımarı fâriğ Mehmed tahvilinden Hüseyin'e sefer-i hümayun vaki oldukça be-nevbet eşmek üzere tevcih olunmuştur.³⁵ Benzer türden farklı tarihli bir kayıta ise Bolu Sancağı Beyi Ahmed, Dergâh-ı Muallâya mektup göndererek Murad adlı kimse için yarar olup Eğri kalesi muhafazasında yoldaşlık ettiğini bildirmiştir ve Murad'a üç bin akçe tımar için emri şerif verildiği görülmektedir. Karahisar-ı Şarki Sancağı Fermude nahiyesinde 'Meğri' adlı karyeden Hasan tımarından feragat etmiştir. Feragat eden Hasan tahvilinden Murad'a müstahak olduğu bedelinden bin akçe noksanıyla üç bin akçelik tımar tevcih olup tezkiresi verilmiştir.³⁶ Ruznamçe defterlerinde, tımar tevcihatı açısından yararlılık mukabilinde tımar sahibi olan sipahiler için -yukarıdaki kayıtlarda da görüldüğü üzere- bir sancakbeyi tarafından mektup gönderilerek muhafaza hizmetinde bulunduğu bildirilen çok sayıda kayıt tespit edilmektedir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'nde çok sayıda kayıt olduğu tespit edilen ve tımara hak kazanmak açısından yararlılık başlığı altında değerlendirilebilecek bir diğer kategori, sefere katılmaktır. Bu durum belgelerde "**...seferinde sefer eyleyüb...**", "**...seferlerlere varmuştur deyu...**" ifadeleriyle yansımaktadır. Bu hususa dair yöreye ait en eski tarihli bir kayda göre; Karahisar-ı Şarki Sancağı Elmalu nahiyesinden müteveffa Nümni tahvilinden mahlûl olan bin dokuz yüz akçe tımara, Şirvan seferine katılan ve muharebesinde yoldaşlıkta bulunan İbrahim'i alaybeyi Halil Bey arz etmiştir.

³³ DFE.RZ.d. 200-1005 tarihli kayıt.

³⁴ DFE.RZ.d. 333-1022 tarihli kayıt.

³⁵ DFE.RZ.d. 333-1024 tarihli kayıt.

³⁶ DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

Böylece, müteveffa Nümni tahvilinden üç bin akçe tımar İbrahim'e tevcih olunmuştur³⁷ Bir başka kayıta sancakbeyinin etkinliği görülmektedir. Buna göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı İskefsir nahiyesinde -1589 tarihli belgeye göre- iki bin yüz akçe tımar, müteveffa Kasım tahvilinden mahlûl olmuştur. Bekirzade Yunus ise Tebriz seferinde vaki olan karakol hizmetinde bulunmuştur diye, Malatya Sancağı Beyi Mehmet mühürlü defter göndermiş ve iptidan üç bin akçe tımar, müteveffa Kasım tahvilinden üç bin akçelik üzere Yunus'a tevcih olunmuştur.³⁸ Örnek bir başka kayıt şu şekildedir; Karahisar Şarki Sancağı Milas nahiyesi 1633 tarihinde, üç bin akçe tımara mutasarrıf olan Maksud oğlu Mustafa seferlere varmıştır diye, hüsn-i ihtiyarı ile tımarından feragat eden diğer Mustafa tahvilinden diğer Mustafa'ya tevcih olunup beratı için tezkire verilmiştir.³⁹ Belgelerde, seferlerde gösterdiği yararlılıktan ötürü terakki alan zeamet statüsündeki tımar kayıtları ile de karşılaşılmaktadır.

Yararlılık başlığı altına giren bir diğer alt kategori, tamirat hizmetinde bulunmaktır. Bu durum belgelerde **"...tamirinde hizmette bulunmuştur deyu..."**, ifadeleriyle yer almaktadır. Mesela, Karahisar-ı Şarki Sancağı Satılmış nahiyesinden 1580 tarihli bir kayda göre, iki bin akçe tımara mutasarrıf olan Yakup tımarından feragat etmiştir. Mustafa oğlu Bayram yarar olup Kars Kalesi tamirinde hizmette bulunmuştur diye Diyarbakır Beylerbeyi Behram Paşa tarafından emr-i şerif irat edilen Bayram'a, fâriğ Mustafa tahvilinden tımar tevcih olunmuştur.⁴⁰

³⁷ DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

³⁸ DFE.RZ.d. 117-998 tarihli kayıt.

³⁹ DFE.RZ.d. 536-1043 tarihli kayıt. Bu hususta zeamet sahibine dair bir başka kayıt ise şöyledir; *"Karahisar-ı Şarki Sancağında Ulubeğ nahiyesinde 'Çonkara' nam karye ve gayrinden on bir bin beş yüz elli akçe zeamet ber-vech-i tekml on iki bin akçelik üzere tasarruf eden müşarunileyh Murad kullarının bin beş yüz akçe hissesi elinden gidüp ve bundan akdem Van seferinde hizmette bulunmağla sene hamse ve işriyn ve elf Ramazanının evahirinde haliyen vaki seferinde hizmette bulunmağla sene seb'a ve işriyn ve elf Şevvalinin evasıtından beş bin akçe terakkiyle iki kıt'a ahkâm-ı erif verilüp halen tecdedi rica etmeğle ahkâm-ı sabık üzere tevcih edesuz deyu, sene isna ve selasiyn ve elf Recebinin evahiri tarihiyle müvarreh emr-i şerif irad etmeğle ve yine liva-i mezbûrda nahiyeye-i mezbûrdan 'Bahaddin' nam karye ve gayrinden altın bin dört yüz elli akçe hisse tımar ile berat üzere iken fevt olan mezkûr bendelerine tevcih edesuz deyu sene selase ve selasiyne ve elf Şabanının evahiri tarihiyle emr-i şerif verilüp ve yine liva-i mezbûrda Bucak nahiyesinde 'Bozca' nam karye ve gayrinden dokuz yüz akçe hisse tımara mutasarrıf olan Mustafa fevt olup tımarı mahlûldür deyu kendüye verilmek babında inayet-i rica etmeğın tevcih edüp tezkiresin veresuz deyu sene selase ve selasiyn ve elf Recebinin üçüncü gününden emr-i şerif irad etmeğın mezkûr Murad kulları halen ferman olan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şehâdet etmeğın hisse-i mezbûrlar müteveffa-i mezkûran Recep ve Mustafa tahvillerinden tarih-i mezbûrdan emr-i şerif-i muvazzah elinde olan zeamet-i zamm-ı ilhak olunup cümle zeameti kırk beş bin dokuz yüz akçelik olup noxsani ve terakkileri bedeli beş bin akçe noxsaniyla ber-vech-i tekml elli bir bin akçelik üzere müşarunileyh Murad kullarına tevcih olunup berat-ı alişan için tezkire verildi."* DFE.RZ.d. 536-1043 tarihli kayıt.

⁴⁰ DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

Seferlerde yararlılık gösteren ve terakki alan zeamet sahipleri yoğunlukta iken; kale vb. diğer tamiratlarda hizmet veren sipahilerin daha ziyade küçük dirlik sahibi tımarlılardan oluştuğu görülmektedir. Meselâ, Kırşehir Sancağı Beyi Hasan mektup gönderip Mahmud'un yarar olup Eğri Kalesi tamirinde hizmette bulunduğu bildirilmiştir. Karahisar-1 Şarki Sancağı Alibeğece nahiyesinde 'Uzunömer' adlı karye ve gayrinde iki bin yüz akçe tımar Mehmed ve Nasuh adlı kimselerden mahlûl kalmıştır ve üç bin akçelik tımar Mahmud'a tevcih olunup tezkiresi verilmiştir.⁴¹

Yararlılık başlığı altına giren bir diğer alt kategori muharebe hizmetinde bulunmaktır. Bu durum belgelerde "**...muharebesinde başa geçüp yoldaşlıkta bulunduğ...**", "**...vaki olan muharebede hizmette bulunduğunu...**" şeklindeki ifadelerle kayıt altına alınmaktadır. Bu türden bir kayda göre Ali, Çıldır muharebesinde başa geçip 'külli yoldaşlıkta' bulunduğunu sabık Çıldır Beylerbeyi olan Bayram Paşa'ya defter gönderip bildirmiştir. Ali'nin Erzincan ve Molacık muharebelerinde de hizmet ve yoldaşlıkta bulunmuştur diye sabık Erzurum Beylerbeyisi olan Mehmed Paşa defteri ile bildirilmiştir. Ali, bu yoldaşlık ve yararlılıklarıyla çeşitli terakkiler almış ve yirmi bin akçe tımar tashih olup berat-ı alişan için tezkire verilmiştir.⁴² Buna göre, farklı zaman ve yerlerdeki muharebelerde yararlılık gösteren bir kimseye, her bir yararlılığı için terakki tevcih edildiği görülmektedir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'ndeki verilerden hareketle, bir sipahinin var olan tımarına ek olarak yeniden tımar tevcihi aldığına da tanık olunmaktadır. Bu durum belgelerde "**...ol-miktar noksanı olmağın...**" ifadeleri ile kaydedilmektedir. Noksanı tamamlama sonucunda sipahi "**berat-ı tecdid-i alişan**" almaktadır. Mesela, Karahisar-1 Şarki, Erzurum, Ankara, Kastamonu, Saruhan ve Hüdavendigâr sancaklarında kırk bin üç yüz elli yedi akçelik zeamete mutasarrıf olan Dergâh-ı Ali Çavuşları'ndan Yakup Çavuş'tur. Yusuf Çavuş Ankara, Kastamonu, Saruhan, Hüdavendigâr ve sancaklarında olan on bin iki yüz elli yedi akçe hissesinin ahara verildiği ve zeametinden noksanı olduğu, bundan dolayı on bin iki yüz elli yedi akçe hisseye fâriğ Ahmet kethüda tahvilinden mahlûldur diye noksanı için rica etmiştir.⁴³

Ordu ve yöresine ait *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinde* kayıt altına alınmış bir diğer husus ise 'culüs-u hümayun'dur. Tımar tevcihinde yapılan terakki

⁴¹ DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

⁴² DFE.RZ.d. 55-988 tarihli kayıt.

⁴³ DFE.RZ.d. 55-998 tarihli kayıt.

uygulamalarının bir örneği de padişah cüluslarında görülmektedir (Özünü 2010: 240). “Nizamen verileden fazla olarak yapılan zam yerinde” kullanılan bir tabir olan terakki tımar ve zeamet sahiplerine de verilmekte ancak tımarlardaki terakkilere hisse denilmektedir (Pakalın 1993, 458). Savaş meydanlarındaki yararlılıktan dolayı verilen terakki, padişah cüluslarında da verilmektedir. Kapıkulu süvarileri ile birlikte tımarlı sipahilere de verilen cülus terakkisi, sancakbeyi tarafından tanzim edilen defterlerden biri olan *Cülus Terakki Defteri*’ne de kaydedilmektedir. Bu deftere, cülûs-ı hümayun vaki oldukça umumi bir cülus terakkisi alınabilmesi için sancaktaki dirlik sahipleri kaydedilmektedir⁴⁴. Bu husus kayıtlara “**cülus-ı hümayun vaki olmağla umûmen tecdid-i berat fermanı**” şeklinde yansımaktadır. Tımar sahibi kimsenin “**beratının tecdid olunmasını rica etmekte**” ve “**berat-ı alışan için tezkire**” verilmektedir. Elimizdeki defterlerde cülus-ı hümayuna dair kayıtlar en erken 1598, en geç 1683 tarihinde görülmektedir. Buna göre, bu kayıtların genel olarak sadece XVII. yüzyıl boyunca görülmüş olduğu da söylenebilir. Cülus-u hümayuna dair kayıtlar hemen hemen tek tiptir. Kayıtlar, ‘**Cülus-u hümayun vaki olunmağla umûmen tecdid-i berat ferman olunmağın**’ şeklinde başlamaktadır. Örnek bir kayıt şu şekildedir; Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda zikrolunan beş bin üç yüz akçe tımar noksanı ber-vech-i tekmi altı bin akçe üzere’ şeklinde yeri ve miktarı belirtildikten sonra; ‘merhûm hüdavendigâr beratıyla mutasarrıf olan dergâh-ı âli çavuşlarından Mehmed Çavuş oğlu mezkûr Mahmud’ şeklinde kişiyi tanımlanmaktadır. ‘*Berat-ı tecdid olunmak rica ettikte tecdid emrine ferman olunmak ber-mûceb-i ferman-ı âli vech-i meşrûh üzere der-i devletten berat-ı alışan için tezkire verilmesi üzerine*” ile tamamlanmaktadır.⁴⁵

⁴⁴ Zekai Mete cülûs terakki defterlerini şu şekilde açıklamaktadır; “*Menteşe beylerinin ârizî bir durum icabı düzenlemek mecbûriyetinde buldukları defterlerden biri cülûs terakki defterleriydi. Böyle bir defterin varlığından, Mentese sancağında zeâmeti olup Rumeli beylerbeyinin hizmetinde olan Ahmed Kethudâ’nın, sancakbeyi kendisini söz konusu deftere kaydetmediği için, “terakkîye müyesser” olamadığından şikâyet etmesi sebebiyle haberdar oluyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla “cülûs-ı hümayûn vâki” oldukça, umûmimi bir cülûs terakkîsi alabilmeleri için, sancaktaki dirlik sahiplerinin hepsinin kaydedildiği bir defter hazırlanıyordu. Bu defterin bir sureti muhtemelen yine merkeze gönderiliyor ve defterdeki kayıtlara göre, her dirlik sahibine terakkî hükmü veriliyordu. Nitekim yukarıda zikredilen Ahmed Kethudâ’nın müracaatı üzerine, kendisinin de “deftere kayd olunup, cülûs-ı hümayûn terakkîsi” verilmesi için bir hüküm yazılmıştı.” Bkz. Zekai Mete (1999). “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, s. 196. Yine bu hususla ilgili H. 983/M. 1575 tarihli bir hükümde “cülûs terakkîsi defterine kimin üzerinde ne miktar tımar var ise defter edilmesi ve beratları mücebince terakki verilmek kanûn olduğu cihetle defteri o sûretle tanzim edip göndermeleri”nden bahsedilmektedir. Emine Erdoğan Özünü (2010). “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3, Issue:11, s. 240-241.*

⁴⁵ DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

Ordu ve yöresine ait *Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nde yer alan bir diğer husus tımarın 'yenilenme'sidir. İlk tımar tevcihatından sonra çeşitli sebeplerle bu işlemin gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum kayıtlara “...tevcih olunup tezkire verildikten sonra defteri müşevveş⁴⁶ olmağla tahriri...” veya benzer şekilde “...tevcih edüp defter-i icmal der-i devlete gedikten müşevveş olmağla tashih olunmak ferman olunmağın...” veya “...tezkire verüp lakin mezbûrun defterinde müş'iri⁴⁷ olmamağla müceddeden tahrir olunmak ferman olunmağla...” şeklindeki ifadelerle yansımaktadır. Bu uygulama neticesinde tımar sahibine “tecdid-i berat-ı alişan için tezkire” verilmektedir ki, bu kayıt türünün yenileme olarak sınıflandırılması da “tecdid”⁴⁸ kelimesinden gelmektedir. Mesela, Karahisar-ı Şarki Sancağı Elmalu nahiyesinde 1605 tarihinde Ali veled-i İsmet'e 'beratı ve bakiyesi mücebince' be-nevbet mutasarrıf olduğu üç bin üç yüz akçelik tımandan hissesi beş yüz akçe ziyadesiyle 'karar-ı sabıka göre tevcih olunup' tezkire verildikten sonra defteri müşevveş olduğundan tahriri için tashih olunması istenmiştir. Bundan dolayı üç bin sekiz yüz akçelik tımandan hissesi be-nevbet eşmek üzere beş yüz akçelik üzere arz olunması için ferman olunmuştur. Neticede, 'üç bin sekiz yüz akçe be-nevbet tımandan hisse mutasarrıf olup sefer-i hümayun vaki oldukça ber-vech-i iştirak tımar-ı mezbûra mutasarrıf olup be-nevbet eşmek üzere tarih-i mezkûrdan tevcih olunup der-i devletten tecdid-i berat-ı alişan için tezkire verildiği'⁴⁹ görülmektedir.

Timar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'nde kayıt altına alınmış bir diğer husus yoklamada bulunma ile alakalıdır. Kayıtlarda “...halen ferman olunan yoklamada mevcut...” veya benzer şekilde “...vaki olan hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna...” olarak geçmekte olan bu durum, tımar tevcihinde büyük bir yer tutmaktadır. Yöreye ait defterlerde yoklamada bulunma durumunun büyük bir çoğunluğunun tek tip olarak kayıt altına alındığı görülmektedir. Yoklamada bulunma esasına göre tımar tevcihi, tımar sahibi elindeki beratıyla hizmette ve vaki olan yoklamada mevcut olduğunu alaybeyinin şehâdetiyle emr-i ferman neticesinde tevcih olunup, beratı için tezkire verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Bu

⁴⁶ Müşevveş: teşvir edilmiş, belirsiz, karışık, düzensiz, karmakarışık. Ferit Devellioğlu (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Basım, Ankara.

⁴⁷ Müş'ir: İş'ar eden, haber veren, bildiren (yazı ile). Ferit Devellioğlu (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Basım, Ankara.

⁴⁸ Tecdid: Yenileme, yenilenme, tâzelenme. Ferit Devellioğlu (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Basım, Ankara.

⁴⁹ DFE.RZ.d. 321-1014 tarihli kayıt.

kayıtların tümünün XVII. yüzyılda tutulduğu görülmektedir. Yoklamada bulunma durumuna örnek bir kayıt şöyledir; Karahisar-ı Şarki Sancağı Satılmış nahiyesinden 1633 tarihli kayda göre ‘*kırk dört bin yüz akçe zeamete ber-vech-i teknil altmış bin akçelik üzere berat-ı alişan ile mutasarrıf olan İsmet oğlu mezkûr İbrahim gelüp sene 133 Cemaziyelahirinin altıncı gününden berü hizmetlerde ve halen ferman olunan yoklamada mevcut ve vilayette sakin olduğuna alaybeyisi şehâdet etmeğin ber-muceb-i emr-i ali müceddeden tevcih olunup berat için*’ tezkire verilmiştir.⁵⁰

C. Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri ve Osmanlı Bürokratik Muamalatına Göre Tımar Tevcihatının İşleyişi

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri, Osmanlı Devleti’ndeki bürokratik ilişkiler ağı içinde tımar sistemine ve tevcihatına dair muamelatı ortaya koyması açısından da mühim veriler sunmaktadır. Esasen, devletin “idealize ettiği” merkezîyetçi yapıyı, mekânsal örgütlenmede taşrada hâkim olabilmek için “tımar sistemi” uygulamasını kurmaya çalıştığı⁵¹ görülmektedir. Burada sistemin işleyişinde bürokrasinin yoğun etkisi göz ardı edilemeyecek derecededir. Aslında imparatorluk coğrafyasında başta sultan olmak üzere bürokrasinin çeşitli kademelerindeki devlet erkânının yönetim üzerindeki etkinliği tartışılmaz. Bu durum onların kontrol etme ve karar alma noktasındaki etkisi şeklinde de ifade edilebilir. Ancak sultan ve bürokratların etkilerini ölçebilecek yeterli bilgi de yoktur. Bu husus tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalarda kendini göstermiştir. Örneğin; tahrir defterlerine dayalı olarak yapılan bir çalışmada, kullanılan defterlerden bazılarının, eminlerinin tahrir sırasındaki rolünü ortaya koymak bir tarafa, isimleri bile meçhul kalmıştır. Bu durum, ne defterlerin ne de başka kaynakların bu noktada ayrıntılı çalışmaya fırsat vermediği dolayısıyla, bunların karar alma sürecindeki etkilerini tespit etmenin zor olacağı şeklinde dile getirilmiştir (Acun 1999: 153-161).

Tahrir defterlerinde gözlemlenen bu durumun *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* açısından ne kadar geçerli olup olmadığı sorgulanmalıdır. Bu cümleden hareketle, Ordu ve yöresinde idarecilerin rolü üzerine bir profil çıkarma denemesi yapılmaya ve tımar tevcihatında taşra idarecilerinin rolünün ortaya konulmaya

⁵⁰ DFE.RZ.d. 536-1043 tarihli kayıt.

⁵¹ Devletin, yatay/mekansal örgütlenmede taşrada “tımar sistemi”ni, dikey/sınıfsal örgütlenmede tebaaya hâkim olabilmek için “kul sistemini” uygulamaları ile kurmaya çalıştığı ifade edilmektedir. Bkz. Cenk Reyhan (2008). *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri*, İstanbul, s. 100

çalışıldığında karşımıza çıkan tablo şu şekildedir; küçük tımarların dağıtılmasında Beylerbeyilerin yetkilerinin büyük olduğu görülmektedir. Barkan beylerbeyinin rolünü “*Muhtelif eyaletlerde değişik baremlerde olmak üzere defter yazıları belirli bir rakamın altında olan tımarların sahiplerini, beylerbeyiler kendi tuğralarını taşıyan beratlarla doğrudan doğruya tayin edebiliyorlardı. Daha büyük bir gelir sağlayan tımarlardaysa, beylerbeyi, o tımara hak kazanmış olan sipahinin eline bir “tezkere” vererek tayinini devlet merkezine teklif eder ve sipahinin tayin beratı İstanbul’dan verilirdi. Bu tezkereyi alan sipahi İstanbul’a giderek 6 ay zarfında beratını almak mecburiyetindedir. Aksi takdirde tımarın gelirinden faydalanamazdı*” şeklinde özetlemektedir (Barkan, 1993: 847). Esasen, bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi, beylerbeyinden sipahiye kadar, sultanın eyâletlerdeki yürütme gücünü temsil eden bir mekanizmadır. Sipahilerin çeşitli yöneticilik görevleri vardır. Bu görevler, kırsal alandaki reayanın korunmasından ve tımar topraklarına ait yasaların uygulanmasına kadar varmaktadır. Eyaletin başındaki beylerbeyi sipahilerle ilgili davaları dinleyip hakemlik etmek ve sultan adına fermanları uygulamakla yükümlüdür. Beylerbeyinin emrinde bir tımar defterdarı, tımar ve zeametlerle ilgili işleri düzenleyen bir defter kethüdası ve hazineye ait gelir kaynaklarını yöneten bir hazine defterdarı vardır. Aynı zamanda beylerbeyinin divanı, vekili olan kethüdası, yazışma işlerine bakan tezkerecisi, yani kâtibi ve sultanın atadığı diğer görevlilerden oluşmaktadır. Bu divan başta tımar işleri olmak üzere, sipahilerle ilgili davalar ve halkın şikâyetleri ile ilgilenirlerdi. Sancaklardan “paşa sancağı” olarak bilinen biri, doğrudan beylerbeyinin yönetiminde olurken; subaşılık diye bilinen birkaç küçük birim bir arada bir sancak oluştururdu. Kendileri kasabalarda oturan subaşılar ise köylerde oturan sipahilerin komutanı statüsündedirler. Her subaşılığın bir köyünde, sipahileri sefer için örgütleyen ve subaşının bayrağı altında toplayan çeribaşı adlı görevli bulunurken; sancağın bütün tımarlı sipahileri üzerinde bir de alaybeyi vardır.⁵² Ordu ve yöresine dair taşra idarecilerinin rolüne dair nelere tanık olunmaktadır? Bu minvalde *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*’nin bu konuda tanıklıklarından hareket etmeye çalışıldığında, taşra idarecilerinin ya prosedür gereği ya da şahsi olarak tımar tevcihinde etkin olduğu görülmüştür.

⁵² Bu türden bir yapılanma yani beylerbeyinin has toprakları tüm sancaklara, sancakbeylerinininkiler de tüm subaşılıklara dağılmış ve çeşitli köylerdeki hisseler, subaşılardan zeametleriyle sipahilerin tımarlarını oluşturmuş olması hali sistem görevlilerinin denetim alanını genişleterek, tek bir kişinin bir köyün tümüne hâkim olmasını engelleme politikası şeklinde değerlendirilmektedir. Halil İnalcık (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 121-122.

Ordu ve yöresinde taşra idarecilerinin bir kısmının görev yeri ve isimleri ile birlikte kaydedildiği, bir kısmının ise ya sadece isimleri ya da sadece görev yerlerinin kayıt altına alındığı görülmektedir. Buna göre, ağırlıklı olarak yöredeki tımar tevcihatında sancakbeylerinin etkin olduğu görülmektedir. Sancakbeyleri tarafından yarar ve yoldaşlıkta, seferlerde veya kale tamirâtı vb. hizmetleri bulunduğunu beyan eden mektup gönderilen kimselere, tımar verilmesi için emr-i şerif verildiği görülmektedir. Bu durum belgelere “...sancağı beyi ...mektup gönderüp ...için yarar olduğunu bildirüp...” şeklindeki ifadelerle yansımaktadır.

Yörede öne çıkan sancakbeyleri kimlerdir? *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* bu hususta pek fazla öne çıkan isim ya da isimler sunmamaktadır. Defterlerde yörede tımar tevcihatında etkinliği olmuş onlarca sancakbeyi ismi geçmesine rağmen bunlardan sadece birkaç tanesi birden fazla belgede tespit edilebilmektedir. Yörenin Karahisar-1 Şarki Sancağı'na bağlı olduğu hatırlandığında yoğun olarak Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi'nin ismi geçmektedir. Defterlerde ilk olarak 1582 tarihinde ismine rastlanılan Karahisar Sancağı Beyi en son 1616 tarihli bir kayıta görülmektedir. Meselâ, Karahisar-1 Şarki Sancağı Satılmış nahiyesi 1582 tarihli belgede, bin beş yüz akçe feragat eden Ali tahvilinden mahlûl olan tımarı tasarruf etmeyen Hasan için tutulan kayıta “Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi”nin⁵³ adı geçmektedir. Yine aynı tarihli bir başka belgede Karahisar-1 Şarki Sancağı Kesbil nahiyesinden Cemal oğlu Ali, Tebriz Seferinde hizmette bulunduğuna dair “Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi Mustafa” mektubuyla arz eylemektedir.⁵⁴ Takip eden bir diğer belgede ise, Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi'nin değiştiğine tanık olunmaktadır. 1589 tarihli bu kayıta, Karahisar-1 Şarki Sancağı Milas nahiyesinden Veli oğlu İbrahim için “Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi İbrahim”in mektup göndererek, Veli oğlu İbrahim için Tebriz Seferinde hizmette bulunduğunu ve yarar kimse olduğunu arz ettiğini görülmektedir.⁵⁵ Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi İbrahim'i 1597 tarihli belgelere kadar takip etmek mümkün iken 1597 tarihli Karahisar-1 Şarki Sancağı Şemseddin nahiyesinden İbrahim adlı kimseye ait tutulan kayıta Karahisar-1 Şarki Sancağı Beyi Mehmed'in ismi geçmektedir.⁵⁶ Adı geçen sancakbeylerinden birisi Hüdavendigâr Sancağı Beyi Mehmed'dir. 1608 tarihinde Hüdavendigâr Sancağı Beyi Mehmed'in mektup göndererek Karahisar-1 Şarki Sancağı

⁵³ DFE.RZ.d. 117-990 tarihli kayıt.

⁵⁴ DFE.RZ.d. 117-990 tarihli kayıt.

⁵⁵ DFE.RZ.d. 117-998 tarihli kayıt.

⁵⁶ DFE.RZ.d. 200-1006 tarihli kayıt.

Alibeğece nahiyesinden Mirza oğlu Mustafa'nın yarar olduğu ve muharebelerde külli hizmette bulunduğunu beyan etmiştir.⁵⁷ Yine aynı sancakbeyinin 11 yıl sonraki 1618 tarihli kayıttta, Karahisar-ı Şarki Sancağı Elmalu Nahiyesi'nden İsmet için yarar olduğunu ve sefer-i hümayunda hizmette bulunduğunu bildiren bir mektup gönderdiğini gösteren kayda rastlanmaktadır.⁵⁸

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri incelendiğinde öne çıkan alaybeylerinin, XVI. yüzyıldan başlamak üzere XVIII. yüzyıla kadar tımar tevcihatındaki etkinliğine tanık olunmaktadır. Bu husus belgelere “...vaki olan ... muharebesinde külli yoldaşlıkta bulunmuştur deyu alaybeyibey arz ettikte...” veya “...Karahisar-ı Şarki Alaybeyisi ...mektup gönderüp mezkûr ... için yarar olup vaki olan sefer-i hümayunda hizmette bulunmuştur deyu arz etmeğin...” ifadeleri ile yansımaktadır. Yörede etkinliği ile ön plana çıkan alaybeyleri içinde dikkat çekici örneklerden birisi Karahisar-ı Şarki Alaybeyi Halil'e aittir. 1741 tarihinde 22 adet tımar, 6 adet zeamat kaydında ismi geçen Karahisar-ı Şarki Alaybeyi Halil'in Seyyid olduğu görülmekte ve adı 'Seyyid Halil' olarak zikredilmektedir. Onun isminin geçtiği bütün kayıtların 1030 numaralı ve 1741 tarihine ait olduğu ve tamamının kalıp ifadeler şeklinde yazıldığı görülmektedir. Şöyle ki, adı geçen belgelerde, Karahisar-ı Şarki Sancağı Alaybeyisi Seyyid Halil'in divan-ı Erzurum'a mektup gönderip “*bundan akdem Kefe muharebesinde hatta yoklamada nâ-mevcut olup tımar-ı tasarruf mahlûl*” olduğunu bildirmektedir.⁵⁹ Karahisar-ı Şarki Alaybeyi Seyyid Halil'in dışında Karahisar Şarki Alaybeyi Mustafa⁶⁰, Karahisar Şarki Alaybeyi Ahmed⁶¹, Karahisar Şarki Alaybeyi Ali⁶², Karahisar Şarki Alaybeyi Celil⁶³, Karahisar Şarki Alaybeyi İbrahim⁶⁴, Karahisar Şarki Alaybeyi Mehmed⁶⁵, Karahisar Şarki Alaybeyi Süleyman⁶⁶ kayıtlarda geçen diğer alay beyleridir. Bunların yanı sıra Canik Alaybeyi Mustafa⁶⁷ ya da Pasinler Alaybeyi⁶⁸ vd. birçok alaybeyinin adları tespit edilmektedir.

⁵⁷ DFE.RZ.d. 333-1017 tarihli kayıt.

⁵⁸ DFE.RZ.d. 381-1028 tarihli kayıt. Bu hususta devam eden belgelerde ise kimi zaman Karahisar-ı Sancakbeyi kimi zamanda Karahisar-ı Sancakbeyi Mehmed olarak ismi geçmektedir.

⁵⁹ DFE.RZ.d. 1030 tarihli *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinin* tamamındaki kayıtlar incelenebilir.

⁶⁰ DFE.RZ.d. 808-1077 tarihli iki kayıt.

⁶¹ DFE.RZ.d. 381-1028 tarihli iki kayıt.

⁶² DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli dört kayıt.

⁶³ DFE.RZ.d. 1030-1154 tarihli kayıt.

⁶⁴ DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

⁶⁵ DFE.RZ.d. 695-1066 tarihli kayıt.

⁶⁶ DFE.RZ.d. 593-1052-1056 tarihli iki kayıt.

⁶⁷ DFE.RZ.d. 200-1007 tarihli kayıt.

⁶⁸ DFE.RZ.d. 55-987 tarihli kayıt.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri incelendiğinde öne çıkan Beylerbeyilerinin XVI. yüzyıldan başlamak üzere XVII. yüzyıla kadar tımar tevcihatında etkinliğine tanık olunmaktadır⁶⁹. Bu durum belgelere “... **bendeleri yarar olup ...hizmette bulunmuştur deyu ...beylerbeyisi ... defter-i muvazzah**”; ‘...**südde-i saâdete gelüp ... hizmet eylediğin ... beylerbeyisi ... ilam oldundukta...**”; “...**hizmetinde bulunmağın yarardur deyu ... Beylerbeyisi olan ... kulları defteri ile...**”, “... **içün bu defa ...külli yoldaşlıkta bulunmuştur deyu ... beylerbeyisi ... mektubuyla...**” ifadeleriyle yansımaktadır. Sipahiler, Beylerbeyinin defteri ya da mektubu ile yarar ve yoldaşlıklarını merkeze bildirmekte ve buna göre tevcihat yapılmaktadır. Yörede Anadolu, Rum ya da Kütahya, Çıldır’a kadar farklı bölgelerden Beylerbeyilerin etkisi görülmekle birlikte daha ziyade Erzurum Beylerbeyi ön plana çıkmaktadır. Erzurum Beylerbeyilerinden Behram⁷⁰, Cafer Paşa⁷¹, İbrahim Paşa⁷², Mehmed Paşa⁷³, Dilaver⁷⁴ ve Rıdvan Paşalar⁷⁵ isimleri ile tek tek anılan idarecilerdir.

Yörede Sancakbeyi, Alaybeyi ve Beylerbeyilerin etkinliği geniştir. Buna karşın çavuş, defterdar, kadı, maliye müfettişi ve merkezden vezir vd. etki alanının daha sınırlı kaldığı görülmektedir. Vezir adamlarının da yörede tımar ve hatta zeamet sahibi kimseler olduğu tespit edilmektedir. Mesela, Düstur-ı ekrem Vezir Mehmed Paşa adamlarından olup dergâh-ı muallâ müteferriklerinden olan Ali, Karahisar-ı Şarki Sancağı Satılmış nahiyesinde ‘Mecidlü’ adlı karye ve gayrinde yirmi yedi bin beş yüz akçe zeamete toplamda beş bin beş yüz dört akçelik üzere mutasarrıftır. Bu yirmi yedi bin beş yüz akçe zeamet Kaya adlı kimsenin beratı üzerinedir ve Kaya kendi rızası ile feragat ederse buranın Ali’ye tevcih olunması için hükmi şerif verilmiştir. Zikrolunan zeamet fâriğ-i mezbûr tahvili bedelinden yirmi altı bin akçe noksanıyla elli üç bin beş yüz dört akçe üzere Ali’ye tevcih olunmuştur.⁷⁶ Bir diğer kayıta ise eski bir kadının arzının dahi tımar tevcihinde önemli olduğunu görüyoruz. 1581 tarihli bu kayda göre, Karahisar-ı Şarki Sancağı, Ordu nahiyesinden beş bin dört yüz elli akçe tımar sefer-i

⁶⁹Bu hususta DFE.RZ.d. 55-117-200-321-333-381-536 numaralı *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterlerinde* bilgilere rastlanmaktadır.

⁷⁰ DFE.RZ.d. 55-988 tarihli üç kayıt.

⁷¹ DFE.RZ.d. 117-998 tarihli üç kayıt.

⁷² DFE.RZ.d. 55-989 tarihli dört kayıt.

⁷³ DFE.RZ.d. 55-989 tarihli bir kayıt ve 117-998 tarihli iki kayıt.

⁷⁴ DFE.RZ.d. 333-1011 tarihli bir kayıt.

⁷⁵ DFE.RZ.d. 117-997-996-999-998 tarihli dört kayıt.

⁷⁶ DFE.RZ.d. 381-1028 tarihli kayıt.

hümayun'dan firar eden Yahya tahvilinden mahlûl olmuştur. Mustafa adlı kimse için Erzurum kullarından on yedinci bölükte yevmi yirmi akçe ulufeye mutasarrıf iken 'mal-ı miride hizmet etmiştir deyu' eski Trabzon kadısı Mevlana Yusuf arz etmiştir. Beş bin dört yüz elli akçe tımar firar eden Yahya tahvilinden yüz doksan akçe ziyadesiyle tevcih olunmuştur.⁷⁷

Tımar tevcihatında öne çıkan taşra idarecileri, tımar sahibi olacak kimseler için mektuplarında hizmet, muhafaza, muharebe, sefer, tamirat, yarar ve yoldaşlıkta bulduklarını bildirmektedirler. Taşra görevlilerinin, özellikle yararlılıkların merkeze bildirilmesinde etkili oldukları, tımarın liyakat sahibi-yarar kimselere tevcih ve intikal etmesinde önemli bir rol oynadıkları görülmektedir. Sistemin işleyiş mekanizmasında önemli bir role sahip olan bu kimselerle ilgili zaman içinde yaşanan değişimleri ortaya koymak için *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'ndeki veriler tahlil edilebilir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'ne göre tımar tevcihatında taşra idarecilerinin XVI. ve XVII. yüzyıldaki rolüne ilişkin dağılımda, kayıtlarda en çok sancakbeyinin rolü görülmektedir. Bu bürokratik muamelatın diğer aktörleri ise; beylerbeyi, alaybeyi, defterdar, beylerbeyi kethüdası, çavuş ağası, hazine-i amire defterdarı, defterdar kethüdası, kadı, Karahisar beyi, maliye müfettişi, çavuş başı, çavuş, kale dizdarı ve müteferrik başı vd. dir. Taşra idarecilerinin tımar sistemindeki rolü açısından *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*, XVIII. yüzyıl daha suskun kalmaktadır. Bu yüzyıla ait kayıtlarda sadece alaybeyi tespit edilebilmektedir. Bu durum, XVIII. yüzyıla dair defterlerin artık tutulmuyor oluşu ve yoklamaların devreye girmesinin, tımar sisteminin işleyişindeki klasik uygulamaların terk edilmesi ve taşra idarecilerin etkinliğini en aza indiği şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın sonuna kadar düzenli olarak yapılmış olan tahrirler tımar sisteminin düzgün bir şekilde işlemesi için gerekli şartları sağlamıştır. Ancak XVI. yüzyıldan sonra tahrirlerin düzenli yapılmadığı ve etkinliğinin azaldığı da bir gerçektir. O zamana kadar, tahrirlerin sonucundan hareketle tımar tevcih işlemleri yapılmış ve tımar kadroları da son ve kesin şeklini almıştır ki, sonrasında yapılan uygulamalarda bundan yararlanılmıştır. Barkan, Anadolu eyaletine bağlı 14 sancakta 298'i zeamet ve 7188'i tımar olmak üzere 7486 adet kılıç tımar ve zeametten

⁷⁷ DFE.RZ.d. 55-989 tarihli kayıt.

bahsetmektedir (Barkan, 1993: 289-290). Ayn Ali'nin risalesinde ise 195 zeamet ve 7116 tımar olmak üzere toplam 7311 tımandan bahsedilmektedir.⁷⁸ 1569 yılına ait icmal defterine göre Ankara Sancağında 7 has sayılmazsa, 14 zeamet (1 297 986 akçe) ve 365'i tımar olmak üzere 379 adet tımar ve zeamet tespit edilmektedir.⁷⁹

Tahrirler döneminin sona ermesiyle XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki özellikle tımar sistemi ve tımar sisteminin hizmet ettiği askerî-ekonomik ve sosyal verilere nasıl ulaşılabileceği bir sorundur. Bu noktada *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri* devreye girmektedir. *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri*'nin, tahrirler çağından sonraki kaynaklık değerlerini sadece kendi verileri çerçevesinde sorgulamak mümkündür. Çünkü, tahrirlerin sona erişile Osmanlı Devleti'nin temel direklerinden biri olan tımar sisteminin, bir değişim ve dönüşüm dönemine girdiği de görülmektedir. Değişim ister bugünden düne, ister dünden bugüne olsun, bir tarihten diğer bir tarihe geçilirken herhangi bir kişisel davranışa ya da tek bir olaya indirgenemeyecek kadar karmaşık bir süreçtir. Osmanlı Devleti açısından bu dönem XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Bu süreç, imparatorluk coğrafyasında artan nüfusla birlikte sosyo-ekonomik krizlerin eşlik ettiği ve siyasi ortamda da gerilemenin yaşandığı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı tarih yazıcılığı açısından başlangıçta gerileme dönemi olarak adlandırılan bu devir, son zamanlarda değişim, dönüşüm ya da kriz tabirleri ile ifade edilmektedir.⁸⁰ Osmanlı Devleti açısından bu dönemi, kendi iç dinamikleri ve dünya konjonktürü açısından yeni koşullar ortaya çıktığı bir zaman dilimi şeklinde de tanımlamak mümkündür. *Tımar ve Zeamet*

⁷⁸ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bey Kitaplığı, 2472, s. 43-45.

⁷⁹ Ankara Sancağı'ndaki tımar ve zeametlerin nahiyelere göre dağılımı ise, 56'sı Kasaba (276 196 akçe), 87'si Çubuk (445 723 akçe), 57'si Yabanabad (237 366 akçe), 36'sı Murtazaabad (210 259 akçe), 34'ü Ayaş (144 079 akçe), 27'si Bacı (130 416 akçe) nahiyelerinde bulunuyordu; ayrıca 70 (98 261 akçe) âdet kale mustahfiz tımarı vardır ve bunların akçe değeri olarak 1 297 986'sı zeamet ve 1 542 300'i ise tımandır. Bu hususta bkz. Mehmet Doğan (2006). *Ankara Sancağı'nda Tımar Sisteminin Dönüşümü*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 129.

⁸⁰ Dönüşüm tabiri İnalcık ve Faroqhi gibi alanın yetkin isimleri tarafından da kullanılmaktadır. Faroqhi bu dönemi değerlendirirken "Osmanlı gerilemesini gözlemleyen Osmanlılar'ın fikirlerine bakıldığında, gerilemenin 15. yüzyıl sonlarında veya XVI. yüzyıl başlarında bile belirli yazarlar tarafından işlenen popüler bir tema olduğunun bilindiğinden" bahsederken "20. yüzyıl tarihçileri arasında bu yılların genellikle bir genişleme ve başarı dönemi olarak kabul edildiğini; tarihin daha sonraki dönemlerini değerlendirirken Kanuni Sultan Süleyman devrini (1520-1566) ölçüt kabul etme ve dirlik erbabının Osmanlı merkezi hükümetine askeri ve idari hizmet vermesine dayalı dirlik tevcih etme (ya da tımar, zeamet) sistemini imparatorluğun bütün sorunlarının en uygun çözümü olarak görme eğiliminin de az olduğunu; dolayısıyla artık XVII. yüzyıl Osmanlı siyasasının giderek daha hastane bir niteliğe bürünen bir siyasi ortamda varlığını sürdürebilmesine imkân veren dikkate değer değişikliklerin meydana geldiği bir dönem" olarak yorumlamaktadır. Suraiya Faroqhi (2004). "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: II, Çev.: Ayşe Berktaş, İstanbul, s. 543-759.

Ruznamçe Defterleri Osmanlı Devleti'nin içine girdiği bu dönemde, tımar sisteminin günlük işleyişine dair muamelat hakkında geniş veri sunmaktadır. Bunun için bu defter grubunu tanımak, niteliğini ortaya koymak ve tahlil etmek lüzumu doğmaktadır. Özellikle de Osmanlı Devleti ve tımar sistemine ait belge kategorileri içindeki yerini tespit etmek de gerekmektedir. Tahrirler döneminin XVI. yüzyılda son bulmasıyla birlikte⁸¹ takip eden yüzyılla beraber *Ruznamçeler* dönemi olarak adlandırılabilir üç yüzyıllık bir süreç başlamaktadır. Bu üç yüzyıl XVI. yüzyılın sonlarından başlamakta ve XVIII. yüzyılın başlarını içine almaktadır. Ancak *ruznamçelerin* özellikle XVII. yüzyıl için geniş bilgi sunduğu görülmektedir.

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri'ndeki kayıtlar sayesinde tımarlı sipahilere ilişkin detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu türden verilerden hareketle, bir bölge içinde veya bölgeler arasındaki tımarlı sipahi profilleri çıkarılabilir ve karşılaştırmalar yapılabilir. Bu şekilde bir bölgenin veya farklı bölgeler arası tımarlı sipahilerin tipolojisine ilişkin veriler ortaya konulabilir. *Ruznamçelerden* hareketle belirlenen bir mekân içindeki tımar ve zeamet sahipleri kimlerdi? sorusuna cevap bulunabilir. Dönemin sipahileri olan bu kimseleri yakından tanımak adına *ruznamçe defterleri* tahlil edilebilir. Böylece kayıtlı her bir tımarlı sipahiye tek tek tespit etmek imkânı doğarken; kimi tımarlı sipahileri tarihî süreç içinde takip edebilmek de mümkün olmaktadır.

⁸¹ Bu hususta L. Darling'in "*XVII. yüzyılda imparatorluk ölçüsünde tahrirlerin veya gelir tetkiklerinin yapılmamış olması, nüfus ve gelir tetkiklerinin yapılmamış olması, nüfus ve gelir sayımının yapılmadığını ve kaydının tutulmadığını göstermez. Cizye ve avarızın toplanması ve iltizam için uygun bir fiyatın tespiti, bu gelir kaynaklarının potansiyel getirisini tahmini olarak ortaya koyan tahrirlere dayalı olarak belirlenmiştir. Cizye ve avarız ödeyenlerin sayımı ve imparatorlukta has topraklarının ve kentsel bölgelerin tetkik sonuçları, bunlara bağlı olarak yapılan tahsilatlar ve fiyat teklifleriyle birlikte, Başbakanlık Arşivi'nde maliye bölümü sicil defterinde bulunmaktadır. Burada, ayrıca, giden emirnameler ve tahrir ve vergi tahsili, ayrıca uygulama sürecindeki sorunlar ve aksaklıklara ilişkin dilekçelere verilen cevapları içeren binlerce sicil kaydı muhafaza edilmektedir. Bütün bunlar, bu sicilleri tasnif eden ve kullanan memurların amaçlarına ve icraatlarına ilişkin sürece dair teferruatlı bilgiler vermekte ve bu sürece ışık tutmaktadır. O halde, tahrirlerin sona ermesi, XVII. yüzyılda Osmanlı nüfus ve üretim düzeyini tahmin etmemizi imkânsızlaştırmamaktadır. Bununla birlikte, belge türlerinin çeşitliliği ve bunların pratikte mevcut olan verilerle daha dolaylı olan ilişkisi, bir bakıma görevimizi zorlaştırmaktadır. İlk adım olarak, bu belgelerin niteliğini ve bunların birbirleriyle olan ilişkisini, bunların kaynaklarını ve Osmanlı yönetimine ait belge zinciri içindeki yerlerini tespit etmek yararlı olacaktır. Bundan sonraki adım, belgelerle veriler arasındaki ilişkinin, verilerin kayda geçmeden önce ne tür manipülasyonlara maruz kalmış olabileceğinin ve bu verilerin güvenilirliğinin tespit edilmesidir. Sonunda, elde mevcut olan kayıtların detaylı olarak incelenmesi sonucu, zamansal ve mekânsal değişikliklere ilişkin göstergelerle birlikte, toplam nüfus ve üretim rakamlarının tespiti mümkün olacaktır. Modern çağ öncesinde, Batı Avrupa'da bile (bu hususlarda) genel bir tahminin, büyüklük sırasının ötesinde bir şey beklenmemekteydi; o nedenle, elde edilen verilerin tam anlamıyla kesin olmaması tabiidir. Bu rakamlar, kesinlik taşımasa da, yine de, tarihçilerin ve bu hususta kanaat bildiren yazarların, XVII. yüzyıldaki koşullara ilişkin bakış açımızı şekillendiren maksatlı suçlamaları ve meşum uyarıları yerine, bu dönemdeki toplumsal ve siyasal değişiklikleri daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.*" şeklindeki değerlendirmesi önemlidir. Linda T. Darling (1999). "Malî Belgeler ve Osmanlı Tarihi: Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler", *Osmanlı*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 137.

Mesela, bu çalışmadaki mekân olarak Ordu yöresinde daha ziyade Ahmed, Mehmed, Mustafa ve Ali vb. isimlerin kullanılması kişilerin tarihî süreç içinde takip edilebilmesini zorlaştırmıştır. Ancak sürekliliği takip edebilmek için bazı göstergeler dikkate alındığında çok fazla olmasa da sonuca gidilebilmektedir. Bu göstergelerden biri “Bali, Kalender vb.” gibi farklı isimleri takip etmektir. Bir diğeri ise “Ahmed” ya da “Mehmed” gibi benzer isimler dahi olsa, tımar yerlerinin ve hisselerinin sürekli benzer şekilde devam ettiği verileri takip edilebilir. Bir diğer gösterge de tımarlı sipahilerin birçoğunun babasının ismi ile yazıldığı düşünülürse, hisseleri ile beraber bu türden isimlerin izini sürmek olmuştur. Örneğin, “Hasan veled-i Halil” gibi sürekli kullanılacak bir Hasan ismi, baba adı ile farklılaşmıştır. Yine isimlere eklenen “Çavuş” veya “Benam” gibi tabirler de bazı tımarlı sipahileri tarihi süreç içinde takip edilebilir kılmıştır.

Sonuç olarak, *Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defteri* vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin temel yönetim aygıtlarından biri olan tımar sistemine dair mühim bir süreci kesintisiz olarak ortaya çıkarmak mümkündür. Ayrıca, bu defterler Osmanlı tarihçilerine sistemin küçük aktörleri olarak adlandırabileceğimiz tımarlı sipahileri; tımar sistemini oluşturan, birbirlerini etkileyen ve yön veren kişiler olarak yakından tanımak fırsatını sunmaktadır ki; bu durum, sistemi anlama ve sistemin değişim ve dönüşüm sürecini tahlil edebilmek açısından önemlidir.⁸²

⁸² Tımar sistemi içindeki her bir tımarlı sipahiyi, sistemin küçük aktörleri olarak tanımlıyoruz. O halde “aktör” kimdir? Esasen aktör, toplum içinde olan ve toplumsal nitelik kazanan bir bireye verilebilen bir isimken, kendisine toplumun belirlediği roller de biçilen kişidir. Aktör, toplum içinde yaşayan ve toplumdaki etkilenen bir birey olarak, toplum bir role ilişkin beklentilerini değiştirirse, birey de bundan etkilenir. Aktörlerin bir araya gelmesi ve birbirlerinden etkilenmesi sonunda ortaya çıkan varlığa da toplumsal sistem denmektedir. Emre Kongar (2008). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, s. 32-33.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO)

Tımar ve Zeamet Ruznamçe Defterleri:

DFE.RZ.d. 2, DFE.RZ.d. 15, DFE.RZ.d. 55, DFE.RZ.d.117, DFE.RZ.d. 200,
DFE.RZ.d. 321, DFE.RZ.d. 333, DFE.RZ.d. 381, DFE.RZ.d. 536, DFE.RZ.d. 565,
DFE.RZ.d. 593, DFE.RZ.d. 695, DFE.RZ.d. 808, DFE.RZ.d. 892, DFE.RZ.d. 968,
DFE.RZ.d. 976, DFE.RZ.d. 998, DFE.RZ.d. 1030.

II. Basılı Kaynaklar Ve Araştırmalar

Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Al-i Osman*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bey Kitaplığı, 2472.

ACUN, Fatma (1999). “Osmanlı Taşra İdaresinde Sistem Yaklaşımı: Karahisar-ı Şarki Sancağı Örneği”, *Osmanlı*, Cilt: , Yeni Türkiye Yayınları, s. 153-161.

AKSU KILIÇ, Leyla (2012). *Tarihi Süreç İçinde Tımar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı.

AKTAN Coşkun Can- ÇOBAN, Hilmi (2006). “Kamu Sektöründe İyi Yönetim İlkeleri”, *Kurumsal Devlet Yönetimi-İyi Devlet Yönetimi İçin Kurallar ve Kurumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Kurumsal Araştırmalar Serisi No:5, Yayın No: 197,SPK Yayınları, Ankara, s. 17-53.

AYDIN, Bilgin (2004). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Tımar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, s. 29-35.

AYDIN, H. Veli (2001). “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *OTAM*, Sayı: 12, s.65-104.

BARKAN, Ömer Lütfi (1993). “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, C.XII/I, (MEB), İstanbul, s.286-333.

BARKAN, Ömer Lütfi - MERİÇLİ, Enver (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BELDİCEANU, Nicoara (1985). *XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Tımar*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara.

- DARLİNG, Linda T. (1999). “Malî Belgeler ve Osmanlı Tarihi: Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler”, *Osmanlı*, Cilt: 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 136-141.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2002). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 19. Basım, Ankara.
- DOĞAN, Mehmet (2006). *Ankara Sancağı'nda Tımar Sisteminin Dönüşümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine (2010). “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3, Issue:11, s. 238-244.
- ERGENÇ, Özer (1999). “Osmanlı Klâsik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, Cilt:4, s. 32-39.
- FAROQHİ, Suraiya (2004). “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: II, Çev.: Ayşe Berktaş, İstanbul, s. 545-757.
- GENÇ, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- IMBER, Colin (2006). *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, Çev.: Şiar Yalçın, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1988). “Mehmed II”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C: VII, İstanbul, s.506-535.
- İNALCIK, Halil (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- KONGAR, Emre (2008). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, 2008.
- METE, Zekai (1999). “Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, s. 181-221.
- REYHAN, Cenk (2008). *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993); *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:2, İstanbul.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE BİR BALKAN ŞEHİRİ: İPEK*

A BALKAN CITY IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN EMPIRE: PEC

Mucize ÜNLÜ**

Özet

İpek, Kuzey Arnavutluk Alplerinin eteklerinde Metohija Ovası kenarında yer alan bir şehirdir. Ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu net olmayan bu antik şehir XIII. yüzyıl sonlarında Sırp Başpiskoposluğu'nun merkezidir ve 1346'da Patriklik derecesine yükseltilmiştir. Eski Sırp Krallığı zamanından beri bir din ve kültür merkezi olan İpek, II. Mehmet döneminde Osmanlı hakimiyetine alınmış ve bu tarihten XIX. yüzyıla kadar bazen nahiye bazen de kaza merkezi olarak idare edilmiştir. Tanzimat döneminde Üsküp ve Niş eyaletleriyle Manastır vilayeti içinde yer aldıktan sonra en son Kosova vilayeti dahilinde oluşturulan İpek sancağının merkezi olmuştur. Bu makalede XIX. yüzyılda özellikle de Tanzimat sonrasında Osmanlı kurum ve kuruluşlarında ve toplumsal yapıda gerçekleştirilmeye çalışılan değişim ve dönüşümün İpek'teki yansımaları, kazanın ekonomik ve sosyal durumu ve Osmanlı hakimiyetinden çıkış süreci değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İpek Kazası, İmar Faaliyetleri, Nüfus, Asayiş Sorunu.

Abstract

Pec is a city which is on the foothill of Northern Albanians Alps and near the plain of Metohija. This ancient city, it is not known that when or who by it was established, was the centre of Serbian archiepiscopate in the 13th century and in 1346 it took the degree of patriarchate. Pec, that had been a religious and cultural centre from the Ancient Serbian Kingdom, came under the domination of the Ottoman Empire during the reign of Mehmet II and it was administered sometimes as a *kaza* (sub-district) and sometimes as a *nahiye* (subdivision of *kaza*) until the 19th century. In the period of *Tanzimat*, Pec became a sub-district within the provinces, respectively Skopje, Nis and Monastir, finally became the centre of Pec district within the Kosovo province. In this paper we will try to examine how the institutional changes and transformations of the Ottoman Empire in the 19th century, especially after the *Tanzimat*, reflected on Pec, the social and economic circumstance of the city and the process of getting out of the Ottoman domain.

Keywords: District of Pec, Public Works, Population, Public Order Crime.

Giriş

Antik bir şehir olan ve Ortaçağ tarih kaynaklarında Pech (Pek) şeklinde kayıtlı bulunan İpek, Arnavutça Pey (Pejë), Slavca Peć (Pec), Latince Peck, Türkçe İpek olmak üzere farklı şekillerde adlandırılmıştır¹. İpek'in adının vaktiyle şehirde üretilen ipektен geldiği ileri sürülmektedir².

* Bu çalışma 23-24 Ekim 2013 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirilen *II. Uluslararası Balkanlar ve Göç Kongresi*'nde sunulan bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Arnavutluk'un Dukagin kısmında yer alan İpek'in Milattan önceki devirlerde Pelasiçler tarafından kurulduğu sanılmaktadır. O zaman burada sakin olan halk İlliryalıların müttefiklerine katılıp kendi kabilelerinden oluşan bir grup tarafından idare edilmiştir. Milattan bir iki asır önce Makedonya Devleti ile Roma arasındaki harpte İllirya, Makedonya'nın yanında yer almış ve Romalıların başarılı olması sonucunda Makedonya ile birlikte İllirya da ortadan kaldırılmıştır. İpek kasabası, diğer Arnavutluk bölgeleri gibi önce Roma'ya, daha sonra da Bizans'a tabi olmuştur. Roma yıkıldıktan sonra bir süre hiçbir yere tâbi olmamış, sonra bir ara Venedik Cumhuriyeti'ne ve daha sonra Zeta Kralliyeti'ne tabi olmak durumunda kalmıştır. En sonunda da Arnavutluk'ta prenslik kuran Dukagin'in kumandasını kabul etmiştir³.

Kuzey Arnavutluk Alplerinin eteklerinde Metohija ovasının kenarında yer alan İpek'in ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, hakkında çok az bilgi bulunan bir Roma şehri üzerinde yer aldığı ileri sürülür. XIII. yüzyıl sonlarında Sırp Başpiskoposluğu'nun merkezi olan İpek⁴, 1346'da patriklik derecesine yükseltilmiştir. Sırp Patriklik merkezi haline gelişi İpek kasabasının gelişmesinde önemli rol oynayacaktır⁵. Eski Sırp Krallığı devrinde bir din ve kültür merkezi olan, tarihî manastırları ve anıtları bulunan İpek şehri, tüm Slavlar için büyük bir anlam taşımakta, Katolikler için Roma, Müslümanlar için Mekke ne anlam ifade ediyorsa Slavlar için de İpek o anlamı ifade etmekteydi⁶.

II. Mehmet'in 1455'teki Sırbistan Seferi'yle Osmanlı hâkimiyetine alınan İpek⁷, İşkodra 1479'da Venediklilerden alınınca yeni oluşturulan İşkodra sancağına dâhil edilmiştir⁸. 1485 tarihli tahrir kayıtlarına göre 105'i Hıristiyan, 33'ü Müslüman olan

**Doç. Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, SAMSUN, munlu@omu.edu.tr

¹ Skender Rizaj, *Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünyü, Bugünü ve Yarını*, İstanbul 1993, s. 235; Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, İstanbul 1998, s. 152.

² Raif Vırmıça, *Kosova Hamamları*, Ankara 2002, s. 97. Şehrin Osmanlılar tarafından İpek olarak adlandırılmasına ilişkin bir rivayete göre ise İpek'in eski adı Petşiyum idi. Fatih tarafından fetih için görevlendirilen kişi fetih sonrasında serdar-ı ekrem huzuruna geldiğinde serdar “-o havali nasıldır? Diye sormuş, sözü edilen kişi de “-iyi, pek” cevabını vermiştir. Şehre buna izafeten “İpek” denilmiştir. (*Kosova Vilayeti Salnamesi (KVS)*., H. 1314, s. 584).

³ KVS., H. 1314, s. 582-583.

⁴ John V. A. Fine, John Van Antwerp Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, 1994, s.309.

⁵ Machiel Kiel, “İpek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 366; Vırmıça, *Kosova Hamamları*, s. 97.

⁶ Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Çev: Zaver Biberyan, İstanbul 1999, s. 270.

⁷ John V. A. Fine, John Van Antwerp Fine, s. 569.

⁸ Kiel, s. 366; KVS., H. 1314, s. 583.

138 haneli bir nahiye merkezidir. Giderek gelişen İpek'te Hıristiyan nüfus azalırken Müslüman nüfusta önemli artış olmuştur. Fizikî yapı olarak da her geçen gün gelişen İpek, 1530'da İskenderiye sancağına bağlı bir kaza merkezi durumundadır. İslâm kültürü çizgisinde gelişimini sürdüren kaza aynı zamanda Hıristiyanlar için de önemli bir dinî merkez olma niteliğini korumuştur⁹.

XVI. yüzyılda İpek'i kökenlerini Ortaçağ'da Arnavutluk'ta varlık göstermiş olan Dukagin ailesine dayandıran Mahmudbeyoğullarından valiler yönetmişlerdir¹⁰. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi'nde konakladığı yerlerden biri olan, Kanije fatihi Damad İbrahim Paşa'nın harekâtında üs olarak kullanılan¹¹ İpek, 1684 ve 1689 yıllarında Avusturya'nın işgaline uğramıştır. 1689'daki işgalde Avusturya tarafından yağmalanmış ve İpek patriği bölgeyi terk etmek durumunda kalmıştır¹². 1690'daki mücadelelerde de kasaba yanmış, patriklik merkezi yağmalanmıştır¹³. 1717'de Belgrad'ın Avusturya ordusu tarafından işgalinden sonra Osmanlı hükümeti İpek'e fermanlar göndermiş ve düşmanın teşviki ile çıkarılan isyanları bastırmak için mahallî kuvvetler ile tedbirler almaya çalışmıştır. Bölgede sükûnet ancak Pasarofça Antlaşması ile sağlanabilmiştir¹⁴. Uzun bir süre toparlanma mücadelesi verilen İpek'te yöneticiler 1738-1739 yıllarında da veba salgını ile mücadele etmek durumunda kalmışlardır¹⁵. 1783-1784 yıllarına kadar bazen Dukagin sancağına merkez olan bazen de mülhak olarak idare edilen İpek, bu tarihten sonra nahiye yapılarak İşkodra sancağına katılmıştır¹⁶. İşkodra beyi Buşatlı Mahmut Paşa XVIII. yüzyıl sonlarında İpek'i işgal

⁹ Kieł, s. 367. 1219'da İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak bağımsız olan Sırp Patrikhanesi, Fatih Sultan Mehmed'in Sırbistan'ı fethinden sonra kapatılmış, kiliseleri ile cemaati Ohri'deki Bulgar Kilisesi'ne bağlanmıştır. Bu durum 1557'ye kadar sürmüştür, Sokollu Mehmed Paşa bu tarihte Sırp Kilisesi'ni İpek'te tekrar açtırmış ve kardeşi Makarije'yi başına getirmiştir. Sırp Patrikliği'nin bu bağımsız dönemi 1766'da kapatılıncaya kadar sürmüştür. (Erhan Afyoncu, "Osmanlı İdaresinde Sırbistan", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 355). 1766'da III. Mustafa'nın çıkardığı bir fermanla İpek Patrikliği kapatılıp Sırp Kilisesi İstanbul Patrikliği'ne bağlanmıştır. (Kani Nesimi, *Arnavut Ortodoks Kilisesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2000, s. 14). Andonyan, bu tarihte Fener Patrikhanesi'nin İpek Sırp Piskoposluğu'nu lağvettiğini belirtmektedir. (Andonyan, s. 93). İpek Patrikliği'nin bu zaman zarfında sınırları Kosova, Sırbistan, Karadağ, Bosna, Bulgaristan'da Samakov, Köstendil, Dubniçe, Cuma-i Bâlâ ve Rila Balkanı'nı kapsamaktaydı. (Aşkın Koyuncu, "Yunanistan'da Bağımsız Devlet", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 491).

¹⁰ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999, s. 131, 217-218.

¹¹ "Pec̃s (Peç)", *Türk Ansiklopedisi*, 26, Ankara 1977, s. 449.

¹² Rizaj, s. 217-226.

¹³ Kieł, s. 1367.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Kısım, Ankara 1995, s. 138; Harp Akademileri Komutanlığı, *Makedonya*, İstanbul 1992, s. 50.

¹⁵ Kieł, s. 367.

¹⁶ KVS., H. 1314, s. 584.

ederek kendi arazisine katmış ve buradan 1831'de Bosna ordusu tarafından uzaklaştırılabılmıştır¹⁷.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İpek

Mülki Yapı

XIX. yüzyıla kadar idari, sosyal ve ekonomik bakımdan değişime uğrayan, işgal ve saldırılara maruz kalan İpek'te bu yüzyılda da değişim devam etmiştir. Tanzimat döneminde ülke genelinde mülki alanda gerçekleştirilen düzenlemeler İpek'te de kendini göstermiştir. 1849-1860 yılları arasında Üsküp eyaletine bağlı Prizren livasının bir kazası¹⁸ olan İpek, Prizren'de eşkıyalığın artması ve güvenliğin sağlanamaması sebebiyle Yakova ve Üsküp ile birlikte 1863 yılında Niş eyaletine ilhak edilmiştir¹⁹. Bu değişiklikte Mithat Paşa'nın Niş'teki uygulamalarından olumlu sonuç alınması etkili olmuştur²⁰. 1866 yılında ise İpek kazasının Yenipazar'a ilhakı söz konusu olmuştur. Bu konuda Rumeli valiliği bazı mahzurlar açıklamış olmasına rağmen Yenipazar kaymakamlığı ilhakın gerçekleşmesi yönünde tercih bildirmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda İpek halkının bilinen mizaçları sebebiyle kaza Yenipazar'a ilhak edilse de yine iyi bir şekilde idaresinin mümkün olmayacağı anlaşılmış ve mevcut durumun sürdürülmesine karar verilmiştir²¹. 1874-78 yılları arasında Manastır vilayetine bağlı Prizren sancağının kazalarından biri²² statüsünde olan İpek, 1881 yılında teşkil edilerek Kosova vilayetine bağlanan İpek sancağının merkez kazası olmuştur²³.

İpek'te bu tarihten sonra da mülki yapı ile ilgili ufak çaplı düzenlemeler yapılmıştır. 1909 yılında kazada yeni nahiyeler teşkil edilmiş ve bu nahiyelerin müdürleri ile diğer memurların maaşı için Dâhiliye bütçesine 162 bin kuruş eklenmiştir²⁴. 3 Temmuz 1910'da Kosova vilayeti dâhilinde yapılan mülki düzenlemeler kapsamında İpek'te Pogorava ve Varna kollarında nahiye teşkiline dair

¹⁷ Kırel, s. 367.

¹⁸ *Salname-i Devlet-i Aliye-yi Osmaniye (SDAO)*, H. 1266, s. 65; *SDAO*, H. 1271, s. 78; *SDAO*, H. 1273, s. 87; *SDAO*, H. 1278, s. 129.

¹⁹ Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 168.

²⁰ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, s. 62.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vâlâ (MVL.)*, Nr. 1065/90, Selh-i Zilhicce 1282/15 Mayıs 1866.

²² Mucize Ünlü, *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996, s. 75; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 251.

²³ *KVS.*, H. 1314, s. 584; *Selanik Vilayeti Salnamesi*, H. 1299, s. 169; *SDAO*, H. 1328, s. 756.

²⁴ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, Nr. 175, Dersaadet 1331, s. 454.

irade çıkmıştır²⁵. İpek kaza merkezinde 1910-1911 yıllarında 191 köy, Çorvik ve İstok isimlerinde 2 de nahiye bulunmaktadır²⁶. 1912 yılı ortalarında mahallî yöneticiler Ayoranofça'da bir nahiye teşkil edilmesi ve Çorvik ve İstok nahiyeleriyle merkez livaya bağlı köylerin irtibatının değiştirilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır. Hükümet, bu değişikliğe niçin ihtiyaç duyulduğu, teşkil edilecek nahiye için hükümet konağı ve tahsisat olup olmadığı gibi hususların bildirilmesini ve değişiklik yapılmasına lüzum gösterilen köylerin ve ismi belirtilen nahiyelerin sınırlarını gösteren bir kroki düzenlenerek gönderilmesini istemiştir²⁷. Bu yazışmalar bölge Osmanlı idaresinden çıkıncaya kadar İpek'te mülkî yapıyla ilgili ufak da olsa düzenlemelerin sürdüğünü göstermektedir.

Coğrafi Yapı

Batıdan İşkodra vilayeti ve Karadağ, doğudan Priştine sancağı, güneyden Manastır vilayeti ve kuzeyden Yeni Pazar sancağı ile çevrili²⁸ olan İpek, Arnavutluk Alpleri diye bilinen İşkodra dağ silsilesinin güneydoğu eteğinde ve bir ova kenarında yer alır. Sulak, bağ ve bahçeleri bol, havası güzel bir yerdir. Arazisi dağlık olmakla beraber verimli vadileri vardır. Orman bakımından zengin²⁹ olup kaza dâhilinde mevcut 6 ormanda meşe, çam, kayın gibi ağaçlardan kereste elde edilmekteydi. Kazada 6 da yayla vardır³⁰.

Tuna, Tuna'ya bağlı Lim ve Drin Nehri'nin bir kolu olan Ak Drin suyu İpek sancağını sulamakta³¹, İpek şehrinin ortasından temiz ve soğuk suyuyla Bistrica nehri geçmektedir³². İpek'te pek çok insan tarafından ziyaret edilen kaplıcalar³³ ve lezzetleri dolayısıyla halkça makbul görülüp kullanılan birçok pınar mevcuttur. Ayrıca Bahçe köyü civarında bir bana³⁴ ve kasabaya iki saat mesafedeki Çernolef köyü civarında suyu kükürtlü bir kaplıca vardır. Yine kasabanın güneyinde, iki saat uzaklıkta Decan Kilisesi

²⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. II, Nr. 119, Dersaadet 1330, s. 415.

²⁶ *SDAO*, M. 1328, s. 752.

²⁷ *BOA*, *Şura-yı Devlet Mülkiye (ŞD.MLK.)*, Nr. 35/16, 9-12 Şaban 1330/24-27 Temmuz 1912.

²⁸ Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, Dersaadet 1313, s. 133 ; *KVS.*, H. 1314, s. 589.

²⁹ Şemseddin Sami, "İpek", *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. II, İstanbul 1314, s. 1116; Ali Cevad, s. 133.

³⁰ *Prizren Vilayeti Salnamesi (PVS.)*, H. 1291, s. 84.

³¹ Şemseddin Sami, s. 1116; Ali Cevad, s. 133.

³² *Vırnıça*, s. 97.

³³ Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1333, s. 47.

³⁴ *KVS.*, H. 1314, s. 588.

yakınında ekşi madeni bir su bulunmaktadır³⁵. Şehrin yerleştiği ova, manzarası ve iklimi ile Avrupa'nın en güzel yerlerinden biri olarak gösterilir. İpek'te aynı anda dört mevsim birlikte yaşanır. Ağustos'ta İpek ve ovalarında sımsıcak yaz yaşanırken, şehrin 7 km. batısında Rugova tepelerinde ilkbahar, biraz daha yüksek Rugova dağlarında ise sonbahar hüküm sürer³⁶.

Çoğunluğu Arnavutlardan oluşan, inatçılıkları ve sertlikleri ile bilinen halk geleneklerine sıkı bir şekilde bağlıdır³⁷. Halkın büyük bölümü özellikle dağlıları Arnavutların Kiga koluna mensuptur³⁸. Kabileler halinde yaşarlar ve kan davalarını takip ederler. Dilleri Arnavutçadır. Kazanın kuzeybatı taraflarında Boşnakça da konuşulur, Türkçe bilen ise çok azdır³⁹. Maarif açısından diğer Osmanlı bölgeleri kadar gelişmemiştir. Halkın en fazla itibar ettiği şey silahtır ve onlara göre silahşorluk mukaddes bir vazifedir⁴⁰.

Ekonomik Durum

İpek halkı geçimini büyük oranda eski usul ziraat yoluyla sağlamaktaydı. Arazisinin büyük bir kısmı dağlık ve dağ silsilelerinin eteklerindedir. Nehir kenarlarında bulunan düz yerler ve vadiler ise kumluk ve taşlık olduğundan ziraat gelişmemiştir⁴¹. Osmanlı fethi sonrasında hem civar coğrafyalarda örneğin Bar Kale yerleşkesinde olduğu gibi yeni tarımsal ürünlerin yöre halkına Osmanlı çiftçileri ve yöneticileri aracılığıyla tanıtıldığı tahmin edilmektedir⁴². Ziraî ürünleri arpa, buğday, yulaf, mısır, çavdar, lahana, patates, fasulye, sebze, kenevir ve yer elmasıdır. Suyun bolluğundan dolayı her meyvenin yetiştiği kasabada sarı can eriği, gül ve şerbet elmaları ve armut meyvelerin en iyileri kabul edilirdi. Bu meyveler ile kestane ve ceviz civar kasabalara, vilayet merkezine ve bazen de İstanbul'a götürülerek satılırdı. İpek'in fasulyesi de bölgede tercih edilen ürünlerdendir⁴³. Ancak İpek sancağının en iyi yolları Yakova, İpek, Mitroviçe, Priştine arasındaki kısımlarla sınırlı kaldığından bölge halkı ürünlerini

³⁵ PVS, H. 1291, s. 84.

³⁶ Rizaj, s. 235.

³⁷ Şemseddin Sami, s. 1116.

³⁸ Dağ kabileleri için bkz: İlkay Erken, *İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014, s. 9, 61, 66.

³⁹ Ali Cevad, s. 133; Şemseddin Sami, s. 1116; KVS., H. 1314, s. 626-627.

⁴⁰ KVS., H. 1314, s. 626-627.

⁴¹ KVS., H. 1314, s. 585.

⁴² Mehmet Yavuz Erler & Dušan Mlacovic, "Antik Bir Kalede Osmanlı Tarzı Yaşam: Bir Kroki Bir Hikâye; Adriyatik Bar Kalesi (1523-1881)", *Studies of the Ottoman Domain*, C. 6, S. 11, Ağustos 2016, s. 52.

⁴³ KVS., H. 1304, s. 230-231; KVS., H. 1314, s. 586-587.

başka yerlere kolaylıkla götürerek yeterince istifade edememiştir. Nakliye vasıtaları genellikle at olup nadiren araba kullanılmaktaydı⁴⁴.

İpek'in kenar bölgeleri bağ açısından zengin olup siyah üzüm yetiştirilirdi. Elde edilen üzümler satıldıktan sonra kalan kısmı bağ bozumundan sonra Hıristiyanlar tarafından şarap yapımında kullanılırdı⁴⁵. Kazada dağ, mera ve yaylalar bol olduğundan öküz, manda, inek, at, kısrak, koyun, keçi, tavuk, kaz, ördek gibi hayvanların en iyileri yetiştirirdi. İnek, koyun ve keçilerin süt, yağ ve etinden faydalanılır, fazlası satılırdı⁴⁶. Bununla birlikte kazaya dışarıdan benzer ürünlerin getirilerek satıldığı da olurdu. Nitekim Karadağlı kadınların pire otu, sumak, tedavi amaçlı kullanılan çeşitli şifalı bitkiler, canlı hayvan ve kurutulmuş et gibi ürünleri İpek kasabasına getirerek sattıkları bilinmektedir⁴⁷.

İpek kasabasında basit el zanaatları ile uğraşan çeşitli sanayi esnafı vardı. Gümüş avani, sırma ve işlemeli Arnavut elbisesi, ipek ve pamuktan gömleklilik ve çarşaflık bez gibi ürünler imal edilirdi. İpeklilerin en iyi oldukları ve ticaretini yaptıkları zanaat eski usul tüfekçilik, kuyumculuk, terzilik, ayakkabıcılık, serraclık, berberlik ve debbağlıktı. Tüfekçiler, tüfek, tabanca ve çeşitli silahlar, kuyumcular ise simden tel işi çeşitli eşyalar imal ederlerdi⁴⁸. Kaza halkı elde ettiği ürünleri çevre kasaba ve kazalarda satarak geçimlerini sağlardı⁴⁹. Debbağlar, meşin ve sahtiyani imal ederek gelen tüccara satarlardı. XVIII. yüzyıl başlarında İpek'te 50 tabakhane vardı⁵⁰. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında İpek sancağında yeni tarz dericiliği geliştirmek üzere Beykoz Debbağhanesi'nden Eğinli İstavri bölgeye gönderilmiştir⁵¹.

İmar Faaliyetleri

İpek fethedildiğinde kasabanın merkezinde bulunan Arnavut kilisesi camiye dönüştürülmüş ve Ebu'l-Feth adı verilmişti. Daha sonraları bu caminin adı Çarşı Camii olmuştur. XVI. yüzyılda İpek'te Merre Hasan Paşa, Merre Hüseyin Paşa (Kurşunlu),

⁴⁴ KVS., H. 1314, s. 627.

⁴⁵ KVS., H. 1314, s. 586.

⁴⁶ KVS., H. 1304, s. 331; KVS., H. 1314, s. 587.

⁴⁷ Abidin Temizer, *Karadağ'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013, s. 181.

⁴⁸ PVS., H. 1291, s. 85; Ali Cevad, s. 133; Şemseddin Sami, s. 1116; KVS., H. 1314, s. 627.

⁴⁹ KVS., H. 1304, s. 230; KVS., H. 1314, s. 586.

⁵⁰ Malcolm, s. 173.

⁵¹ TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007, s. 181.

Gülfe Hatun, Gazi Kasım Paşa ve Ferhat Paşa Camileri inşa edilmiş, XVII. yüzyılda bunlara Defterdar Camii eklenmiştir. Camilerin yanı sıra Memi Paşa Medresesi, Mevlevi Tekkesi, Memi Şah Hamamı, Kasım Paşa Çeşmesi ve Karanlık Çarşı dikkate değer yapılardır. Ayrıca çok sayıda dükkân, mektep, çeşme ve hamam bina edilmiştir⁵². XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tanzimat dönemindeki yapılanmaya paralel olarak İpek'te de yeni yapılar inşa edilerek ya da mevcut yapıların tamiri suretiyle imar faaliyetleri sürdürülmüştür. Kazada 1860'ların başında hükümet konağı bulunmamakta, memurlar kira ödeyerek farklı yerlerde oturmaktaydılar. 1862 yılı sonlarında kaza halkı masrafı 40 bin kuruş olan bir konak inşa edebileceklerini bildirince hükümet yeterli büyüklükte arsanın satın alınarak konağın yapılması için bölgeye emirname göndermiştir. İpek halkı, kazalarında ihtiyacı karşılayacak bir hapisane de bulunmadığını ve hapisane olarak kullanılan yerin yeni yapılacak olan hükümet konağına oldukça uzak olduğunu belirterek inşa edilecek hükümet binasının avlusuna 6 odalı bir de hapisane yapabileceklerini bildirmiştir⁵³. İncelemeler sonunda söz konusu binanın 19.333 kuruş sarf edilerek yapılabileceği tespit edilmiş ve bu meblağ uygun bulunmuştur. Sağlamlığına dikkat edilmesi ve keşif tutarını aşmaması kaydıyla hapisane binasının hemen inşasına başlanması yönünde karar çıkmıştır⁵⁴.

Yüzyılın son çeyreğine girerken kazada 5 koğuşlu bir kışla, 2 saat, 528 dükkân, 8 han, 1 hamam, 11 cami, 1 kilise, 12 mektep ve 2 medrese bulunmaktadır. Ayrıca kasaba yakınındaki Arsenid köyünde bir Ortodoks kilisesi ve kasabanın güneyinde, iki saat mesafede gayrimüslimlerce meşhur olan Decan isimli büyük, mamur bir kilise vardır⁵⁵. Beş altı yıl içinde İpek'teki yapılar çeşitlenmiş ve sayıları artmıştır. Bu tarihte kazada 1 hükümet konağı, 1 kışla, 2 saat, 28 han, 2 hamam, 651 mağaza, fırın ve dükkân, 83 değirmen, 7 karakol, 35 çeşme, 32 cami, 7 kilise, 2 medrese, 1 rüştiye, 1

⁵² Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 354; Rizaj, s. 236.

⁵³ BOA, MVL., Nr. 956/8, 12 Rebiülâhîr 1279/7 Ekim 1862.

⁵⁴ BOA, MVL., Nr. 960/26, 12 Şevval 1279/2 Nisan 1863. 15 Ekim 1891 tarihinde söz konusu konağın darlığı ve harabiyeti sebebiyle binasının yıkılarak arsasının bitişiğindeki kışlaya ilhak edilmesi ve kasabanın uygun bir yerinde yeniden bir hükümet konağı inşası için irade çıkmıştır. (*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 237).

⁵⁵ PVS., H. 1291, s. 84; KVS., H. 1304, s. 229. 1850'de Prizren'e giden bir İngiliz gezgin İpek'te patrikhaneye bağlı olarak faaliyet gösteren bu manastırın Hristiyan ve Müslüman yerli halk arasında büyük saygınlık gördüğünü gözlemlemiştir. (Malcolm, s. 233).

kütüphane bulunmaktadır⁵⁶. 1895 yılında ise bu yapılara 20-30 mağaza, birkaç karakol ve bir topçu tabyası eklenmiş durumdadır⁵⁷.

Mevkiinin öneminden dolayı İpek'te askerî yapılanmaya da önem verilmiştir. 1862 yılı sonlarında kazada daimi olarak bir tabur asker ikame edilmek üzere bir kışla ile bir hastanenin inşası talep edilmiştir. Ancak önemli mevkilerin hepsinde asker bulundurulması faydalı görülse de İpek kazası yakınında bulunan Vasovik, Gusinye, Yeni Pazar ve Seniçe mevkilerinde birkaç tabur asker bulundurulacağından zikredilen kışla ve hastanenin inşasından vazgeçilmesi bildirilmiştir⁵⁸. 1882-1883 yıllarında Kosova vilayeti piyade ve süvari sınıflarını oluşturan dörder taburdan birer tanesi İpek'tedir⁵⁹. 1899 yılı ortalarında 3 çavuş ile 40 jandarmanın vilayet jandarma taburuna ilaveten İpek'te istihdamı kararlaştırılmıştır⁶⁰. 1898 yılı Mart'ında İpek'te Mutasarrıf İbrahim Fevzi Paşa tarafından kışla içinde askerlere mahsus olmak üzere bir hamam inşa ettirilmiştir⁶¹.

1874-1875 yıllarında kazada zaptiye askerinin kaldığı 5 karakol vardı⁶².1907 yılında, kazada bir süre önce yağın şiddetli yağmur ve fırtınadan etkilenmiş ve yıkılacak hale gelmiş olan jandarma karakollarının onarımı gündeme gelmiştir. Valilik ve Rumeli Müfettişliği'nin çalışmaları neticesinde İpek kasabesindeki Kıbtıyan Mahallesi karakolunun 402 kuruş 10 para, Beran Mahallesi jandarma karakolunun 245,5 kuruş, Podgor kolu caddesinde bulunan jandarma karakolunun ise 496 kuruş 10 para masrafla tamir edilebileceği tespit edilmiştir⁶³.

Nüfus

Yüzyılın son çeyreğine girerken İpek'in nüfusu 18.795'tir. Nüfusun 9.981'i Müslüman, 8.814'ü gayrimüslimdir⁶⁴. Beş altı yıl içerisinde nüfusun 23.221 olduğu görülür. Bu rakam yalnız erkek nüfusu kapsamaktadır. Nüfusun dağılımı 16.065

⁵⁶ KVS., H. 1300, s. 136-137.

⁵⁷ KVS., H. 1314, s. 587. 1902 yılı sonlarında İpek sancağında Ziraat Bankası şubesi açılmıştır. (BOA, *Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV)*., Nr. 1/25, 3 Kanûn-ı Evvel 1318/16 Aralık 1902).

⁵⁸ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühime (A.MKT.MHM.)*, Nr. 244/63, 18 Rebiülâhir 1279/13 Ekim 1862.

⁵⁹ KVS., H. 1300, s. 124.

⁶⁰ *Yeni Asır*, Nr. 391, 17 Safer 1317/27 Haziran 1899, s. 3.

⁶¹ *Yeni Asır*, Nr. 264, 6 Zilkade 1315/29 Mart 1898, s. 3.

⁶² PVS., H. 1291, s. 85.

⁶³ BOA, *TFR.I.KV*., Nr. 165/16468, Gurre-i Cemâziyelevvel 1325/12 Haziran 1907.

⁶⁴ PVS., H. 1290, s. 112.

Müslüman, 5.310 Hıristiyan (1300'ü Katolik), 1.846 Müslüman muhacir şeklindedir⁶⁵. 1881/82-1893 Osmanlı genel sayımına göre kaza merkezinin nüfusu 8.114'ü Müslüman, 4.348'i Bulgar, 374'ü Latin olmak üzere 12.836 olarak gösterilmiştir⁶⁶. İpek ve Prizren sancaklarında özel durumlarından dolayı tam anlamıyla nüfus sayımı yapılamamıştır. Bu sancaklar için verilen rakamlar, kaydı yapılabilen erkek nispetinde kadın nüfus ilave edilerek elde edilmiştir. Bu çerçevede 1893-1894 yıllarında İpek kazasının nüfusu 16.228 Müslüman, 8.696 Bulgar, 748 Latin olmak üzere toplam 25.672'dir. Nüfusun yarısı erkek, yarısı kadındır⁶⁷. Rugova, Pogdur, Beran, Orta adlarıyla 4 nahiye ve 192 köyü ihtiva eden İpek kazasında yukarıda da zikredildiği üzere nüfus yazımı layıkıyla yapılamamıştır. Kazanın genişliği, nahiye ve köylerin büyüklüğü ve özellikle de hanelerdeki nüfusun yoğunluğuna bakıldığında 1895 yılı itibariyle nüfusun 50 binden az olmadığı düşünülebilir⁶⁸. 1900 yılında İpek'in kadın, erkek genel nüfusu için verilen rakam 34.618'dir. Nüfusun dağılımı 25.234 Müslüman, 5.909 Bulgar, 2032 Rum, 1.245 Latin, 147 gayrimüslim Kıbtî, 51 Katolik şeklindedir⁶⁹.

Eğitim

Gayrimüslimler açısından bakıldığında XIX. yüzyıl ortalarına kadar İpek'te Sırların okulları bulunmamakta Katolıklere ait okullarda dersler İtalyanca görülmekteydi⁷⁰. Müslümanlar için klasik mektepler haricinde batı tarzında eğitim kurumları yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkati çekmektedir. 1862 yılı sonlarında kaza halkı masraflarını karşılamayı taahhüt ederek bir rüştiye mektebi inşa edilmesi talebinde bulunmuştur. Bölgenin önemine binaen orada bir mektep açılarak çocukların eğitilmesi elzem görüldüğünden mektep açma talebi merkezde olumlu karşılanmıştır⁷¹. İpek kazasında rüştiye mektebi açılması talep edildiği dönemde, Anadolu ve Rumeli'nin çoğu kazalarında rüştiyeler açılarak halkın cehaleti giderilmeye çalışılmaktaydı. Bu tür

⁶⁵ *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 333-334.

⁶⁶ Karpat, s. 296-297

⁶⁷ KVS., H. 1311, s. 212, 22-223.

⁶⁸ KVS., H. 1314, s. 585.

⁶⁹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzat (Y.PRK.DH.)*, Nr. 11/46, 2 Haziran 1316/15 Haziran 1900; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, s. 341. İpek, Gusinye ve Yakova kazalarından müteşekkil İpek sancağının genel nüfusu ile ilgili olarak 1901 yılı için 115.000, 1910 yılı için ise 185.622 rakamları verilmektedir. (Bartl, s. 97).

⁷⁰ Malcolm, s. 231. Pope Dantcha adlı kız okulunun kurucusu, bölgede çok değer verilen Katharina adlı bir kadındı. (G. Muir Mackenzie and A.P. Irby, *Travels In The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, Vol. I, London, Daldy, Isbister & CO.56, Ludgate Hill, 1877, p. 247).

⁷¹ BOA, *MVL.*, Nr. 958/3, 20 Cemâziyelevvel 1279/13 Kasım 1862.

taşra mekteplerine öğretmen maaşı ve diğer masraflar için yıllık yaklaşık 14 bin kuruş tahsis edilmesi gerekmektedir. Oysa hazinede bunun için yeterli tahsisat yoktu. Bu sebeple zikredilen mektebin açılmasından vazgeçilmiş ve 250 kuruş maaşla bir muallim gönderilerek kaza halkı tarafından yarı rüştiye tarzında bir mektep inşa edilmesi uygun görülmüştür. Mektep için köylülere ve gayrimüslim halka yüklenilmemesi ve inşa masraflarının varlıklı ve hayırsever Müslüman halk tarafından karşılanması bildirilmiştir. Hükümet bu tür yerlerde rüştiyeden ziyade yarı rüştiye tarzında ufak mektepler açılmasını ve öncelikle çocuklara âdab ve dinî esaslar ve daha sonra gerekli fenlerin öğretilmesini tasarladığından irade de bu yönde çıkmıştır⁷².

1862 yılındaki bu girişimden sonra, 1877-1878 yıllarında kazada ikinci rüştiye mektebi inşa edilmiştir⁷³. Daha sonraki yıllarda İpek sancağı genelinde mevcut mekteplerin ıslah edilerek iptidai usulüne dönüştürülmesi ve mektep bulunmayan yerlerde yeni okullar tesis edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda Kosova vilayeti maarif hissesinden ve İstanbul'a gönderilen 150 bin kuruştan 100 bin kuruşun bu maksat için tahsisi yönünde irade çıkmıştır⁷⁴.

Yüzyılın son çeyreğine girerken 12 sıbyan mektebi bulunan İpek'te⁷⁵ 1893-1894 yıllarında kaza merkezinde 16'sı erkek, 1'i kızlara ait olmak üzere 17, bağlı köylerde de 2 olmak üzere toplam 19 sıbyan mektebi vardır. Bu mekteplerde 19 öğretmen görev yapmakta, 242 talebe öğrenim görmektedir⁷⁶. Ayrıca kazada 41 öğrencinin devam ettiği 2 tane de medrese vardır⁷⁷. Sözü edilen medreselerden biri Numan Paşa tarafından Bulazade Mahallesi'nde yaptırılan Bulazade Medresesi, diğeri ise bölge halkı tarafından Osman Çavuş Mahallesi'nde yaptırılmış olan Osman Çavuş Medresesi'dir⁷⁸. Kazada Bulazade Mahallesi'nde bir de kütüphane vardır⁷⁹. 1863-64 yıllarında Hacı Hüseyin Bey tarafından bina edilmiş olan Bulazade Kütüphanesi'nde 1898-1899 yıllarında 69 kitap bulunmaktadır⁸⁰.

Kosova valisi Hafız Paşa, 1898 yılı ortalarında İpek ve Priştine taraflarında eğitimin geliştirilmesi için yeni mektepler açılması ve mevcut okulların ıslahı yönünde

⁷² BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.)*, Nr. 479/21727, 9 Receb 1279/31 Aralık 1862.

⁷³ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1321, s. 649.

⁷⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti Islahat (DH.TMIK.S.)*, Nr. 25/68, 13 Safer 1317/23 Haziran 1899.

⁷⁵ *Manastur Vilayeti Salnamesi (MVS.)*, H. 1292, s. 102-104.

⁷⁶ *KVS.*, H. 1311, s. 192, 226-227.

⁷⁷ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, Ankara 2014, s. 196-197.

⁷⁸ *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H. 1321, s. 635-636.

⁷⁹ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti*, s. 212-213.

⁸⁰ *SDAO*, M. 1328, s. 418-419; *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H. 1316, s. 1142.

çalışmalar yapmıştır⁸¹. Bir süre sonra İpek sancağında açılacak olan 40 iptidai mektebine 200'er kuruş maaşla muallimler tayin edilmesi kararlaştırılmıştır⁸². Sancak dâhilinde ihtiyaç duyulan mekteplerin açılması için irade çıktığından sancakta bulunan Vali Hafız Paşa tarafından gerekli düzenleme yapılmış ve İpek kasaba merkezinde 8, kazaya bağlı köylerde 14 mektebin tesisi kararlaştırılmıştır. İlgililere söz konusu mekteplerin inşası ve muallimlerin vilayet merkezinde imtihan edilerek tayinlerine başlanmasına dair emir verilmiştir. Bu mektepleri sürekli olarak teftiş etmek üzere 333 kuruş maaşla bir de müfettiş tayin edilmiştir⁸³.

Kosova genelinde eğitimle ilgili çalışmalar Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarına kadar sürmüştür. Vilayetin mahallî hususiyeti ve padişahın teşrifinin husule getirdiği olumlu manevi etkiyi idame için acilen bazı ıslahat yapılmak istenmiştir. Ancak vilayet genelinde bir plan dâhilinde inşası kararlaştırılan iptidai mekteplerinin eksiksiz olarak inşasını taahhüt edecek talip çıkmamıştır. Bunun üzerine vilayetteki iptidai mektepleri ile İpek ve Prizren idadilerinin emaneten yaptırılmasına karar verilmiştir⁸⁴.

Kazadan İmparatorluk merkezine öğrenci gönderildiğine dair de kayıtlar vardır. İpek'teki Ortodoks mektebinde tahsil gören Mate, Rafko, Bulumir, Aristie adında dört kişi İstanbul'daki mekteplerden birine kayıt olmak istemişler ve 1895 yılında Mekteb-i Sultani'de ücretsiz tahsil görmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir⁸⁵.

Asayiş Sorunu

İpek, gerek bulunduğu mevki gerekse halkının yapısı sebebiyle asayiş sorununun eksik olmadığı yerlerden biri olmuştur. Yüzyılın son çeyreğine kadar genelde reformlara muhalefet şeklinde tezahür eden olaylar bu tarihten sonra Makedonya Sorunu çerçevesinde farklı bir mahiyet kazanmış, son yıllarda ise Arnavutların ayrılıkçı hareketi şekline dönüşmüştür. Bu süreçte asayişin temin etmek için askeri tedbirlere başvurma sıklıkla akla gelen ve genellikle başvurulmuş bir yöntem olmuştur.

Üsküp valisi Mustafa Paşa, 1861 yılı başında İpek ve Yakova malisyalı halkının durumuyla ilgili olarak bölgeye bir tabur redif askeri gönderilmesi için

⁸¹ *Yeni Asır*, Nr. 296, 2 Rebiülevvel 1316/21 Temmuz 1898, s. 3.

⁸² *Yeni Asır*, Nr. 381, 11 Muharrem 1317/22 Mayıs 1899, s. 3.

⁸³ *Yeni Asır*, Nr. 383, 18 Muharrem 1317/29 Mayıs 1899, s. 3.

⁸⁴ BOA, *Babiali Evrak Odası (BEO.)*, Nr. 3917/293716, 16 Receb 1329/13 Temmuz 1911.

⁸⁵ *Yeni Asır*, Nr. 3, 30 Eylül 1311/12 Ekim 1895, s. 3.

girişimde bulunmuştur⁸⁶. Bu iki kazada teftişte bulunan Mehmed Tevfik Efendi'nin 7 Eylül 1862 tarihli tezkeresi, bölgedeki durumu yansıtması açısından dikkat çekicidir. Zikredilen tarih itibarıyla iki kazada halkın silahları tamamen toplattırılmış, yıllardır alınamayan vergiler tahsil edilmeye başlanmıştır. Ağnam sayımına halkın bir kısmı razı olmuş, razı olmayanlar ise ikna edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Yakova malisiyasıyla sınırdaş olan kasabalar halkının çoğu yol kesmekte, haydutluk yapmakta, suç işleyenler buralara gelerek saklanmakta ve halkı kışkırtmaktadırlar. Yapılan incelemelerde İpek ve Yakova'da kabile mensuplarından ve halkın önde gelenlerinden bazı kişilerin kaza halkının bu duruma gelmelerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Zikredilen kişiler iyi niyetli kimseleri de etkileyerek vergilerin vaktinde toplanmasına engel olmuşlardır. Bu durumda söz konusu kazalara dirayetli birer kaymakam tayin edilerek maiyetlerine beşer yüz nefer muvazzaf asker verilmesi ve İpek ve Yakova'da ikişer tabur asker kışlattırılması halinde bölgede asayişin sağlanabileceği, tahrir ve vergi tahsilinin layıkıyla yapılabileceği anlaşılmıştır. Böylelikle bu iki kazadan hazineye önemli miktarda gelir gönderilebilecektir. Bölgede arazi sulak ve verimli olduğundan halkın dut ve zeytin fidanı dikip ziraat yapmaya teşvik edilmesi halinde hazineye başka yararlarının da olabileceği tespit edilmiştir⁸⁷. Ancak bu tespit ve alınan tedbirler bölgede çıkacak ayaklanmaları önleyememiştir. Kosova'nın batı kesiminde vergi ve zorunlu askerlik yüzünden 1866'da çıkan ayaklanma 1867 yılında bastırılabilmiştir. 1869'da İpek halkı sevmedikleri kaymakamlarını kentten kovmuşlar⁸⁸ ve Müslümanlardan alınan vergiyi artırmak ve askeri tedbirler alarak bu kararı uygulamak isteyen kaymakamı pusu kurarak arkadan vurmuşlardır⁸⁹.

Osmanlı Devleti için büyük bir yıkım olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi güvenlik ve asayiş problemi yaşanan İpek'i de etkilemiştir. Harp sürecinde kazada yoğun süvari çatışmaları olmuş⁹⁰, harp sonrasında ise kaza yaşanan nüfus hareketinden etkilenmiş, çevre bölgelerden göçlere maruz kalmıştır. İlk etapta Saraybosna'dan kazaya 230 Nişlik muhaciri hicret etmiştir. Bunlara günlük 300 dirhem ekmek tayınıyla 40'ar para katık bedeli verilmesi yönünde irade çıkmıştır⁹¹.

⁸⁶ BOA, *Sadaret Umumi Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.)*, Nr. 459/65, 22 Şaban 1277/5 Mart 1861.

⁸⁷ BOA, *MVL.*, Nr. 956/76, 13 Rebiülevvel 1279/8 Eylül 1862.

⁸⁸ Malcolm, s. 236.

⁸⁹ Mackenzie-Irby, s. 223.

⁹⁰ *The New York Times*, 9 Temmuz 1877,

query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9D05E7DB143FE23BBC4153DFB166838C669FDE

⁹¹ BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH.)*, Nr. 779/63345, 8 Muharrem 1296/2 Ocak 1879.

Berlin Kongresi'nden sonra İpek'te hareketlilik daha da artmış, Kuzey Arnavutluk'ta zorunlu askerliğe karşı hareket başlatılmıştır⁹². İpek'teki isyan askeri birlikler sevk edilerek birkaç günde bastırılabilmiştir⁹³. Bir süre sonra İpek sancağı halkı Mabeyne gönderdikleri yazıda, padişaha bağlılık ve şükranlarını belirtmişler, Arnavutluk bölgesindeki düzenlemelerden bahsederek memleketin imarı, halkın refahı ve asayişin temini için yapılanlar dolayısıyla minnetlerini bildirmişlerdir⁹⁴. Bölgede yaşanan olumsuzluklara rağmen kaza halkının bu tavrı ileriki yıllarda da sürmüştür. Arnavut ileri gelenleri İpek'te toplanarak padişaha bağlılıklarını bir kez daha yinelemişlerdir. Ayrıca, Arnavutluk'ta kan gütmek gibi fiillerin engellenmesi, buna cüret edenlerin hiçbir şekilde himaye edilmeyerek hükümete teslim edilmesi gibi konularda taahhütte bulunmuşlardır⁹⁵.

Bu süreçte daha önce İpek'te bulunan ve 1766'da kaldırılan piskoposluğun yeniden diriltilmesi için Sırp synodu tarafından bir karar alınmıştır. Ancak Sırbistan'da piskoposluğun yeniden diriltilmesinin Avusturya-Macaristan hükümeti ile bir çatışmaya yol açabileceğini düşünen kral, Sırp rahipler meclisinin aldığı bu karara onay vermemiştir⁹⁶. 1889 yılı sonlarında Belgrad'da neşredilen *Correspondance Balcanique* adlı gazetede İpek ve çevresi ile ilgili haberlere geniş yer verilmiştir. Bu haberlerde bölgenin bir süredir eşkıya yatağı haline geldiği, Arnavutların şekavetinin günlük hadise halini aldığı ve bölgede emniyet kalmadığı ifade edilmiştir⁹⁷. Nitekim 1890'lı yılların başında kazada cereyan eden olaylardan asayiş sorununun giderilemediği anlaşılmaktadır. Eylül 1891'de İpek ve Yakova kazalarında bir kısım halk hükümetin emirlerine karşı çıkarak vergilerini ödememişler ve halkı göçe zorlayıcı saldırılarda bulunmuşlardır. İpek mutasarrıfı Ömer Paşa, kazada bulunan iki tabur piyade ile iki bölük süvariye asiler üzerine sevk ederek tahsilât işini gerçekleştirmek istemişse de kendisine bu kazalarda vergilerin asker sevki suretiyle tahsilinin uygun olmadığı bildirilmiştir⁹⁸. 1897 yılı sonlarında İpek ve Yakova'da yaklaşık 5 bin kişi ayaklanmış,

⁹² *The New York Times*, 30 Aralık 1880,

query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=980CEED8123FEE3ABC4850DFB467838B699FDE

⁹³ *The New York Times*, 4 Mayıs 1881,

query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9E01E0DB133CEE3ABC4C53DFB366838A699FDE

⁹⁴ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)*, Nr. 5/10, 25 Safer 1299/16 Ocak 1882.

⁹⁵ *Yeni Asır*, Nr. 355, 5 Şevval 1316/16 Şubat 1899, s. 3; *Yeni Asır*, Nr. 356, 9 Şevval 1316/20 Şubat 1899, s. 3.

⁹⁶ *The New York Times*, 25 Kasım 1887,

query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9A07E4D71E38E033A25756C2A9679D94669FD7CF

⁹⁷ BOA, *Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.)*, Nr. 23/31, 12 Teşrin-i Sâni 1305/24 Kasım 1889.

⁹⁸ BOA, *İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)*, Nr. 5371, 27 Safer 1309/2 Ekim 1891.

ağır kayıpların verildiği çatışmalar⁹⁹ üzerine İpek'e iki saray görevlisi ve bir Arnavut ileri geleninden oluşan bir komisyon gönderilerek bölgedeki gerilim giderilmeye çalışılmış¹⁰⁰ ancak isyanların büyümesine engel olunamamıştır¹⁰¹.

İpek Birliği

Arnavutların ayaklanmaları yaygın bir hal alınca yurt dışındaki Arnavut Ocakları bağımsız Arnavutluk için muhtıralar yayınlamaya başlamışlardır. Arnavut topraklarının parçalanma tehlikesinin giderek artması Arnavutları yeni bir örgüt kurmaya yöneltmiş, Prizren Birliği deneyiminden yıllar sonra bu kez İpek toplantısı gündeme gelmiştir. 1893 yılından beri halk ayaklanmalarının önderlerinden biri olan Hacı Molla Zeka, Kasım 1897'de Kosova'nın her yerinden gelen 500 ileri gelenin katıldığı toplantıda hareketin başına getirilmiştir. Yine 500'e yakın önder kişinin katılımı ile 26-30 Ocak 1899'da Hamam Camii'nde ikinci toplantı yapılmış ve burada "besa¹⁰²," veya "İpek Birliği" adı altında bir birlik kurulmuştur. Birlik, sultandan Arnavut topraklarının Arnavutlar tarafından yönetilmesi, okullarda ve resmî bürolarda Arnavutça konuşulması gibi isteklerde bulunmuştur¹⁰³. Arnavutluk'un özerkliği konusunun da gündeme getirildiği Kasım 1897'deki toplantıda Arnavut sorununun çözümü için izlenecek yol konusunda sultan yanlısı ılımlı kesim ile radikal kesim arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları sebebiyle ortak bir karara varılamamıştır. Padişah yanlısı muhafazakâr Arnavut bey ve paşaların bölgede halen etkin olmaları, 1878'te toplanan Prizren Birliği'ni yeniden canlandırabilecek bir girişim olan İpek toplantısının başarısız olmasında etkili olmuştur. Yasaklanmasına rağmen Arnavutlar arasında halen devam eden kan davaları da birliğin başarısız olmasındaki bir diğer etkidir. Bu etkenlere padişahın Arnavutları yabancı müdahalesine yol açacak eylemlerden uzak durmaları

⁹⁹ *The New York Times*, 26 Kasım 1897, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9BO5E2D71330E333A25755C2A9679D94669ED7CF

¹⁰⁰ *The New York Times*, 27 Kasım 1897, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=950CE1D7133DE333A25754C2A9679D94669ED7CF

¹⁰¹ *The New York Times*, 2 Aralık 1897, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9F04EEDF1638E433A25751COA9649D94669ED7CF

¹⁰² *Besa*: Arnavutça'da taahhüt etmek anlamına gelmektedir. Ayrıca kan güden hasımlar arasında ahd ile akd olunan mütarekeye de besa denilmektedir. (Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Türki*, İstanbul 1992, s. 292). "Aileleri, kabileleri, kişileri bağlayan ve bunlar arasında barış ve dayanışmayı sağlayan yemine dayalı geleneksel bir kuraldır". (E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara 1995, s. 242).

¹⁰³ Necip P. Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978, s. 78-79; "Peja nen sundimin Osman", <http://members.nbci.com/peja/text> 3 Html

konusunda uyarması da eklenince İpek Birliği, kan davalarına son verilmesi konusunda bir karar almanın dışında sonuç vermeyen bir girişim olarak kalmıştır¹⁰⁴.

İpek Birliği, Arnavut ulusçu hareketinde kültürel milliyetçilikten siyasi milliyetçiliğe geçişte bir dönüm noktası olarak görülür. Birliğin padişaha sadakat bildiriyle başlayan programında, Arnavutların bölgedeki en eski halk olduğu vurgulanmış, Antik Yunanlıların ve Makedonların Arnavutların ataları olan Pelaj kabilesinden türedikleri ve Büyük İskender'in de Pelaj asıllı bir Arnavut olduğu iddia edilmiştir. İpek Birliği içinde dört Arnavut vilayetinin birleştirilmesini veya Prizren Birliği'ni canlandırmayı isteyenler çoğunlukta olmakla birlikte özerklik değil Arnavutluk'ta güvenliğin sağlanması düşüncesinde olanlar da vardı. Birlik içinde yer alan bütün gurupların birleştiği ortak nokta ise Bulgar, Sırp ve Karadağlılara karşı Arnavut topraklarını koruma kararlılıkları olmuştur¹⁰⁵.

XX. yüzyıl başlarında bölgede güvenlik ve asayiş sorununun artmasını bahane eden büyük devletler Osmanlı yönetimine müdahalede ısrar etmeye başlamışlardır. 1902 Mart'ında Rus elçisi Bâbıali'ye İpek'teki Hıristiyanların korunmasına dair bir nota göndermiştir. Notada, "*Eski Sırbistan'daki Sırlar üzerinde süregelen kanlı zulme bir son vermenin vakti geldi. Slav kanı cennete ve Rusya'ya ağılıyor/yalvarıyor. Eğer Türkiye bu canavarlıklara bir son vermezse onun yerine Rusya inisiyatifi ele alacaktır*" denilmektedir¹⁰⁶. Yaklaşık bir yıl sonra Avusturya ve Rusya 21 Şubat 1903'te Makedonya Meselesi ile ilgili yeni bir proje hazırlayıp Bâbıali'ye sunmuşlardır. Arnavutlar Bâbıali'nin kabul ettiği bu proje ile çok taviz verildiğini düşünmüşler, memnuniyetsizliklerini ifade etmek ve projenin uygulanmasına engel olmak için ayaklanmaya başlamışlardır¹⁰⁷. Üç bin Arnavut merkezde kabul edilen reformları protesto ettikten sonra hududa gelerek İpek'i istila etmişlerdir¹⁰⁸. Bölgeye olayları yatıştırmak için özel yetkilerle gönderilen komisyonun üyeleri İpek'te Arnavutlar tarafından kuşatılarak tutuklanmışlardır. İtalya, Almanya, Avusturya ve Rusya elçileri sultanı Arnavut isyanını bastırması için acele etmeye teşvik etseler de sultan, baskıcı bir

¹⁰⁴ Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 578; Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997, s. 217.

¹⁰⁵ Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzylında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007, s. 165.

¹⁰⁶ *The New York Times*, 8 Mart 1902, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9505E3DF1230E733A2575BC0A9659C946397D6CF

¹⁰⁷ Andonyan, s. 136.

¹⁰⁸ *The New York Times*, 15 Şubat 1903, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9DO2E4DC1130E733A25756C1A9649C946297D6CF

tavır izlemekten imtina etmiştir¹⁰⁹. İpek'in devlet taraftarı bazı kabileleri, hükümete yardımda bulunacaklarını beyan etmelerine rağmen ayaklananlar onları da ittifaklarına dâhil etmeye çalışmışlar, kendilerine katılmayanların evlerini yakma tehdidinde bulunmuşlardır¹¹⁰. Kazaya bağlı Rodinik Gübayine köyünde İsa Bolatin'in çiftliğinde bir cemiyet teşkil etme girişiminde bulunmuşlardır¹¹¹. Luma, Has nahiyesi, Podrime ve çevresi rüesasından 45 kişi İpek'e gitmişlerdir. İpek'teki nasihat heyetinin çabaları isyancılar üzerinde etkili olmamış, reformları kesinlikle kabul etmeyecekleri cevabını vermişlerdir¹¹². İpek Kumandanlığı bölgeye üç taburun gönderilmesini istemişse de asker sevki halinde halkın telaşa kapılabileceği düşünülerek taburların sevkinden vazgeçilmiş¹¹³ ancak bir süre sonra yaşanan yoğun çatışmalar üzerine bölgeye Firzovik'ten takviye güçler gönderilmiştir¹¹⁴. Bunun üzerine Arnavutlar sultana bağlılıklarını deklere etmek durumunda kalmışlar¹¹⁵, İpek ve Yakova'da bulunan çok sayıda isyancı sinmiş hatta vergi yükümlülüklerini dahi yerine getirme eğilimine girmişlerdir¹¹⁶.

Bu eğilime rağmen kazada sükunetin sağlandığını söylemek güçtür. 1908 yılının ilk aylarında İpek'te 7-8 köyden 120'nin üzerinde kişi Sırbistan'a hicret etmiştir. Bunlardan bazıları eşkıya saldırılarından kaçarken bazıları da cinayet işlemleri, çiftliklerini kaybetmeleri, öküzlerinin çalınması, vergileri fazla bulmaları gibi sebeplerle ya da maişetlerini daha kolay sağlamak ümidiyle firar etmişlerdir¹¹⁷.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İpek'te mebus seçiminde gecikme yaşanınca bu durum bölge halkının Kanun-ı Esasi aleyhinde olduğu şeklinde yorumlanmış ve yabancı basında bu yönde haberler çıkmıştır. Ancak kısa süre içinde gecikmenin beldenin bir kısım eşraf ve hatırlı kişilerinin kanlıları barıştırmak için köylerde olmalarından ileri geldiği anlaşılmış ve İpek mutasarrıflığı yabancı gazetelerde çıkan bu tür haberlerin

¹⁰⁹ *The New York Times*, 18 Nisan 1903, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9E05E0D61E30E733A2575BC1A9629C946297D6CF

¹¹⁰ BOA, *Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumanda (TFR.I.AS.)*, Nr. 3/208, 1 Şubat 1318/14 Şubat 1903.

¹¹¹ BOA, *TFR.I.AS.*, Nr. 3/208, 5 Mart 1319/18 Mart 1903.

¹¹² BOA, *TFR.I.AS.*, Nr. 3/208, 27 Mart 1319/9 Nisan 1903.

¹¹³ BOA, *TFR.I.AS.*, Nr. 3/208, 26 Mart 1319/8 Nisan 1903.

¹¹⁴ *The New York Times*, 18 Mayıs 1903, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9501E1D61F30E733A2575BC1A9639C

¹¹⁵ *The New York Times*, 19 Mayıs 1903, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9F03E4DC1339E33BA2575AC1A9639C946297D6CF

¹¹⁶ *The New York Times*, 23 Mayıs 1903, query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9AODE0DF1639E433A2575OC2A9639C946297D6CF

¹¹⁷ BOA, *TFR.I.KV.*, Nr. 192/19177, 19 Safer 1326/23 Mart 1908.

asılsız olduğunu bildirmiştir¹¹⁸. Ancak bundan sonraki dönemde de asayiş sorunu devam etmiştir. O zamana kadar daha çok bölgede yapılmak istenen ıslahata karşı tepkiden kaynaklanan olaylar artık ayrılıkçı isyanlara dönüşmüş, Osmanlı hakimiyetinin son yıllarında gerilim artarak devam etmiştir. İttihatçıların merkezileştirme politikası Arnavutlar arasında, özellikle de kuzeydeki Katolikler arasında memnuniyetsizliği arttırmıştır. 1911 yılı Mart ayı sonunda muhtelif kabileler tarafından başlatılan isyana Haziran ayında Katolikler de katılmışlardır¹¹⁹.

1912 yılı Mayıs'ında İpek'te bazı şahıslar yol yapan, hükümet binası ve okul inşa eden ustabaşı, işçi ve nöbetçilere saldırmışlardır. 25 saldırganın öldürüldüğü olaylar sonrasında önlem olarak İpek'e bir savunma taburu ve makineli silahlar getirilmiştir. Bölgedeki gelişmeler üzerine kazada tekrar idare-i örfiye ilan edilmiş, bir divan-ı harp heyetiyle bir heyet-i tahkikiye gönderilmiş ve kasabının önde gelenlerine gerekli tembihlerde bulunularak asayiş sağlanmaya çalışılmıştır¹²⁰. 30 Ekim'de Karadağ birlikleri İpek'e girene kadar Osmanlı yöneticileri asayiş sağlama yönündeki çabalarını sürdürmüşlerdir. Karadağ'a 15 mil uzaklıktaki İpek'te Karadağ işgalinden sonra eski patrikhane katedralinde bir şükran yemeği verilmiştir¹²¹. Premier Pasitch'ın eski sekreteri Herr Tomatch, Prizren'den İpek'e olan yolculuğu esnasında yanan köyler dışında hiçbir şey görmediğini, yol boyunca Arnavutların asıldığı darağaçlarının olduğunu söyler ve Yakova'ya uzanan yolun bir "darağacı geçidi" gibi görüldüğünü ekler¹²². Balkan Savaşları sırasında Karadağ ordusu tarafından işgal edilmiş olan İpek, 1920'ye kadar Karadağ'ın bir parçası olarak kalmış, daha sonra Sırbistan'a katılmıştır¹²³.

¹¹⁸ *Zaman*, Nr. 25, 6 Zilkade 1326/30 Kasım 1908, s. 2.

¹¹⁹ Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, C. V, İstanbul 1967, s. 114. 1911 yılı sonlarında kazada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dört azası öldürülmüştür. (*The New York Times*, 9 Kasım 1911, query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9C06E1DE1E31E233A2575AC0A9679D946096D6CF).

¹²⁰ BOA, *İ.MMS.*, Nr. 151/7, 24 Nisan 1328/7 Mayıs 1912; *BEO.*, Nr. 4037/302754, 26 Nisan 1328/9 Mayıs 1912; *The New York Times*, 2 Haziran 1912, query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=98D744DA1E3CE633A25751C0A9609C9463396D6CF

¹²¹ *The New York Times*, 1 Kasım 1912,

query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9A02E7DF1E3AE633A25752CDA96679D946396D6CF

¹²² *The New York Times*, 31 Aralık 1912, s.

1/4, query.nytimes.com/mem/archive.free/pdf?res=9DOCEEDA1E3AE633A25752C3A9649D946396D6

CF

¹²³ Kiel, s. 368.

Sonuç

Tanzimat sonrasında ülke genelinde gerçekleştirilmeye çalışılan yenilik ve düzenlemeler İpek'te de hayata geçirilmek istenmiş, bu yönde önemli adımlar atılmış ancak özellikle asayiş sorunu kazanın gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. 10-15 Haziran 1910 tarihlerinde İpek'te bulunan Ahmed Şerif'in kaza ile ilgili izlenimleri bu gerçekliği ortaya koyar mahiyettedir. Ahmet Şerif İpek'i harap ve düzensiz, sokakları dar ve kirli bir şehir olarak tasvir etmiştir. Ortasından büyük bir su geçen, etrafında bir rıhtım veya basit bir set bile bulunmayan şehirde oluşan bataklık genel sağlığı tehdit eder mahiyettedir. Maarif yeterli düzeyde değildir. Yeni açılan idadi mektebi dışında mevcut mahalle mektepleri cehaleti giderip geleceği aydınlatacak nitelikte değildir. Hükümet memurlarının oturacak daireleri yoktur, mutasarrıf, maiyeti ile birlikte kışlada çalışmaktadır. Diğer devlet daireleri de üç beş yere taksim edilmiş durumdadır¹²⁴. Bu olumsuz manzaraya rağmen vilayet genelinde askerî harekâtın olumsuz izleri silinmeye çalışılmaktadır. İpek, Prizren ve Priştine sancaklarında askerî harekât sırasında yanan yerlerin inşa masrafları için 1910 yılı Dâhiliye Nezareti bütçesine 5 milyon 130 bin kuruşun ilavesine dair irade çıkmıştır¹²⁵. Kaza yöneticileri 1911 yılında ise sıhhi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Yıl ortalarında İpek'te şiddetli bir kolera zuhur etmiş, askerden 2, halktan 27 kişi ölmüştür. Vilayet merkezinden buraya doktor ve tıbbî levazımat gönderilmiş ve hastalığın diğer bölgelere sirayetini önlemek için çeşitli heyetler oluşturulmuştur¹²⁶. Ayrıca koleranın yayılmasını önlemek için gerekli tedbirleri almak üzere vilayet bütçesine 200 bin kuruşluk ödenek aktarılmıştır¹²⁷. Bölgesel ehemmiyeti ve dinî niteliğinin yanı sıra İpek'te, önemli şahsiyetler yetişmiştir. Ünlü şair Mehmet Akif Ersoy'un kökeni İpek'e dayanmaktadır¹²⁸. Babası küçük yaşta tahsil için kazaya bağlı Şuşisa köyünden İstanbul'a gelmiştir¹²⁹. İpek'li olup buradaki medreselerde yetişen bir diğer önemli isim kendisine has üslubu ve dilinin sadeliği ile

¹²⁴ Ahmed Şerif, *Arnavutluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*, Haz: Mehmet Çetin Börekçi, C. II, Ankara 1999, s. 23.

¹²⁵ *Düstur*, Tertib-i Sani, C. IV, Nr. 25, s. 52.

¹²⁶ BOA, *Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD.)*, Nr. 50-2/14, 6 Şaban 1329/2 Ağustos 1911. Gazetelerde ölen ve hastalığa yakalananların sayısı ile ilgili farklı bilgiler verilmiştir. Rumeli gazetesine göre İpek'te koleradan altı yedi kişi ölmüş, birçok kişi de hastalığa yakalanmıştır. (*Rumeli*, Nr. 498, 20 Receb 1329/17 Temmuz 1911, s. 3).

¹²⁷ BOA, *DH.İD.*, Nr. 38-2/5, 23 Şubat 1327/7 Mart 1912.

¹²⁸ Rızaj, s. 236.

¹²⁹ M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Akif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 432.

belirmiş seçkin bir tarihçi olan İbrahim Peçevi'dir¹³⁰. Macarcaya vâkıf olup eserinde bu dilde kaynaklardan da yararlanmıştı. Peçevi Tarihi, 1520-1640 arasında meydana gelen olaylar için önemli bir eserdir¹³¹. İpek'li önemli şahsiyetler arasında Molla Derviş ve "Vasiyetnamesi"ni de zikretmek gerekir. Kendisinin 1765-70/1865-70 arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Ona ait bir ilahi İpek ve Yakova bölgelerinde camilerde hala salâ olarak okunmaktadır¹³².

¹³⁰ Tuğlacı, s. 354.

¹³¹ Ahmed Refik, *Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları*, İstanbul 1997, s. 91-103; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev: Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 211.

¹³² Mustafa Balcı-Yüksel Özgen-Necip Karaevli, "Arnavut Edebiyatı Tarihi", *Balkanlar El Kitabı*, C. III, Ankara 2007, s. 67.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- Babiali Evrak Odası (BEO.)*
- Dâhiliye Nezareti Islahat (DH.TMIK.S).*
- Dâhiliye Nezareti İdare (DH.İD.)*
- Hariciye Tercüme Odası (HR.TO.)*
- İrade Dâhiliye (İ.DH.)*
- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)*
- İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)*
- Meclis-i Vâlâ (MVL.)*
- Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.I.KV.)*
- Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme (A.MKT.MHM.)*
- Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM.)*
- Şura-yı Devlet Mülkiye (ŞD.MLK.)*
- Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumanda (TFR.I.AS.)*
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)*
- Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)*

160

Sürelî Yayınlar:

- Düstur, Tertib-i Sani, C. II, Dersaadet 1330.*
- Düstur, Tertib-i Sani, C. IV, Dersaadet 1331.*
- Rumeli.*
- The New York Times.*
- Yeni Asır.*
- Zaman.*

Salnameler:

- Kosova Vilayeti Salnamesi, H. 1300, H. 1304, H. 1311, H. 1314.*
- Manastır Vilayeti Salnamesi, H. 1292.*
- Prizren Vilayeti Salnamesi, H. 1290, H. 1291.*
- Selanik Vilayeti Salnamesi, H. 1299.*

-*Salname-i Devlet-i Aliye-yi Osmaniye*, H.1266, H. 1271, H. 1273, H. 1278, M. 1328, H. 1328.

-*Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, H. 1316, H. 1321.

Matbu Eserler-Yayınlanmış Vesikalar:

-Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*, C. I-II, Dersaadet 1313.

-Şemseddin Sami, “İpek”, *Kâmûsü'l-A'lâm*, C. II, İstanbul 1314, s. 1116.

-Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-Türkî*, İstanbul 1992.

-Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, İstanbul 1333.

-TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007.

Tetkik Eserler-Makaleler:

Afyoncu, Erhan; “Osmanlı İdaresinde Sırbistan”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 350-358.

Ahmed Refik; *Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları*, İstanbul 1997.

Ahmed Şerif, *Arnavutluk'da, Suriye'de, Trablusgarb'de Tanin*, Haz: Mehmet Çetin Börekçi, C. II, Ankara 1999.

Alpan, Necip P.; *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara 1978.

Andonyan, Aram; *Balkan Savaşı*, Çev: Zaver Biberyan, İstanbul 1999.

Aydın, Mahir; *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996.

Babinger, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev: Coşkun Üçok, Ankara 1992.

Balcı, Mustafa-Yüksel Özgen-Necip Karaevli; “Arnavut Edebiyatı Tarihi”, *Balkanlar El Kitabı*, C. III, Ankara 2007, s. 57-83.

Bartl, Peter; *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev: Ali Taner, İstanbul 1998.

Bozboru, Nuray; *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul 1997.

_____, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 568-588.

Erken, İlkay; *İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2014.

Erler, Mehmet Yavuz & Duşan Mlacovic, “Antik Bir Kalede Osmanlı Tarzı Yaşam: Bir Kroki Bir Hikâye; Adriyatik Bar Kalesi (1523-1881)”, *Studies of the Ottoman Domain*, C. 6, S. 11, Ağustos 2016, s. 52.

Fine, John V. A., John Van Antwerp Fine; *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, 1994.

Harp Akademileri Komutanlığı, *Makedonya*, İstanbul 1992.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara 1996

Karpat, Kemal H. ; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010.

Kınel, Machiel; “İpek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 366-368.

Koyuncu, Aşkın; “Yunanistan’da Bağımsız Devlet”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara 2006, s. 488-514.

Kutlu, Sacit; *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007.

Mackenzie, G. Murr and A.P. Irby; *Travels In The Slavonic Provinces of Turkey in Europe*, Vol. I, London, Daldy, Isbister & CO.56, Ludgate Hill, 1877.

Malcolm, Noel; *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, İstanbul 1999.

Nesimi, Kani; *Arnavut Ortodoks Kilisesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2000.

Okay, M. Orhan-M. Ertuğrul Düzdağ; “Mehmed Akif Ersoy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 432-439.

“Pecs (Peç)”, *Türk Ansiklopedisi*, 26, Ankara 1977, s. 449-450.

“Peja nen sundimin Osman”, <http://members.nbci.com/peja/text> 3 Html

Rizaj, Skender; *Kosova, Arnavutların ve Türklerin Dünü, Bugünü ve Yarını*, İstanbul 1993.

Şentürk, Hüdayi; *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992.

Temizer, Abidin; *Karadağ’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1853-1913)*, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2013.

Tuğlacı, Pars; *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

Ulubelen, Erol; *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, C. V, İstanbul 1967.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. IV, I. Kısım, Ankara 1995.

Ünlü, Mucize; *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996.

Ünlü, Mucize; *Kosova Vilayeti*, Ankara 2014.

Vırmıça, Raif; *Kosova Hamamları*, Ankara 2002.

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 12 Şubat 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.56

www.thestudiesofotomandomain.com

TÜRKİYE'DE ÂŞIK EDEBİYATI ÖĞRETİMİ: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ *

TEACHING OF MINSTREL LITERATURE IN TURKEY: ISSUES AND SOLUTIONS

Cafer ÖZDEMİR*
Ömer SARAÇ**

Özet

Âşık edebiyatı, İslam öncesi dönemden günümüze kadar geçen süre içerisinde bir devamlılık arz eder ve bu bağlamda geleneksel olarak vasıflandırılır. Türk toplum yaşantısıyla özdeşleşen bu edebiyat, aynı çatı altında yaşayan fertlerin duygularının ifadesi, kültürel kodların yaşatılması ve geleceğe aktarılması, ayrıca millet şuurunun oluşması gibi önemli fonksiyonlar üstlenmiştir. Buradan hareketle sınırların ortadan kalkıp kültürel çeşitliliğin azaldığı bir dünyada Âşık edebiyatının usta ellerde yaşatılması kadar, bu edebiyata ilgi duysun veya duymasın bir milletin tüm fertlerine öğretilmesi ve bu konuda kültürel bellekte bir farkındalık oluşturulması büyük önem arz etmektedir.

Çalışmamızda ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında Âşık edebiyatının öğretimi/öğretim yöntemleri üzerinde durduk. Yeni yöntemlerin neler olduğunu, yapısalcı yaklaşıma göre nasıl bir öğretim yöntemi belirlenmesi gerektiğini tespit ettik. Ayrıca mevcut öğretim programlarını ve ders dışı faaliyetleri de gözden geçirerek Âşık edebiyatının Türkiye'deki öğretimini değerlendirdik. Sonuçta bu edebiyatın gereği gibi öğretilmediğini, öğretim programlarında yeterince yer almadığını, uygun öğretim materyalleri hazırlanmadığını belirledik. Bu yüzden Âşık edebiyatının, yeni yöntemlerle toplumun geleceğini inşa edecek olan bireylere benimsetilmesi gerekir.

Anahtar kelimeler: Kültürel Bellek, Âşık Edebiyatı, Gelenek, Aktarım, Öğretim.

Abstract

Minstrel literature has been continuing from pre-Islamic period to our day and within this context, it is classified as traditional. This literature, which is identified with Turkish social life, has undertaken important functions such as the expression of the feelings of individuals living under the same roof, conserving cultural codes and transferring these to the future and forming a national conscience. From this point of view, it is of great importance to teach Minstrel literature to all the individuals of a nation whether they are interested in this literature or not and to create an awareness about this in social memory as well as keeping Minstrel literature alive in master hands in a world where borders have vanished and cultural variety has decreased.

In our study, teaching/the methods of teaching of Minstrel literature in secondary and higher education institutions were dwelt upon. New methods were identified and the kind of teaching method that needs to be adapted according to structuralist approach was identified. In addition, the teaching of Minstrel literature in Turkey was

* Bu makale 15-17 Ekim 2015 tarihleri arasında Erzurum Atatürk Üniversitesi ile Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı tarafından ortaklaşa düzenlenen "Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Âşıklık Geleneği Bilgi Şöleni"nde sunulan "Âşık Edebiyatı Öğretim Yöntemlerine Genel Bir Bakış: Sorunlar ve Öneriler" adlı tebliğin genişletilmiş şeklidir.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, cafer.ozdemir@omu.edu.tr / Assist. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Turkish Teaching Department, cafer.ozdemir@omu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, omer.sarac@omu.edu.tr / Assist. Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Science and Letters, Turkish Language and Literature Department, omer.sarac@omu.edu.tr

evaluated by reviewing the existing teaching programs and extracurricular activities. As a conclusion, it was found that this literature is not taught properly, it is not included enough in teaching programs and suitable teaching materials are not prepared. Thus, new methods should be used to make individuals who will build the future adapt Minstrel literature.

Keywords: Cultural Memory, Minstrel Literature, Tradition, Transfer, Teaching.

Giriş

Eğitim kavramı, bireyde toplumun beklentilerine uygun davranışlar, bilgiler, alışkanlıklar kazandırma şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımda yer alan “toplum beklentileri” ifadesi üzerinde durulmalıdır. Öncelikle toplumu oluşturan ve kültürel kimliğe sahip bireyler, kendilerinin yerini alacak kişilerin toplumun kültürel dinamiklerini yaşatacak bilgi ve uygulamaya sahip olmasını ister. Bu yüzden doğumdan itibaren onlara sahip olduğu bilgi ve birikimleri aktarmaya çalışır. Fakat örgün eğitim olmadan bireyin bunu tam anlamıyla başarması mümkün değildir.

Çocukluktan itibaren verilen örgün eğitimde bireylere çeşitli bilgilerin yanı sıra belirli programlara uygun olarak kültür eğitimi de verilir. Bu eğitimde, ön sıralarda hiç şüphesiz ana dil dersleri ve edebiyat dersleri yer almaktadır. Adı geçen derslerde kültür tarihimizin değişik dönemlerine ait eserler vasıtasıyla Türk toplumunun kültürel unsurları bir kronoloji dâhilinde yeni nesillere aktarılmaktadır.

Kültür aktarımı olgusu, millî değerlerine sahip çıkan, bunları koruyan ve yaşatmaya çalışan bireyler yetiştirme konusunda önemli bir yere sahiptir. Hatta 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu içerisinde yer alan “Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları” incelendiğinde bu konuya önem verildiği görülür. Bu kanunun 1. maddesinde yer alan” Türk Milletinin millî, ahlakî, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren” kişiler yetiştirmek ifadesi doğrudan kültür aktarımını ilgilendirmektedir. Genel amaçların sonunda yer alan “kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak” (1739 Sayılı MEB Temel Kanunu) ibaresi milli eğitimin genel amaçlarından biri olarak ortaya konulmaktadır.

Bir edebiyat yapıtının toplumbilimsel, tarihsel ve kültürel boyutlar taşıdığı bilinir. Katmanlaşmış çok yönlü anlam ilişkisinin ortaya çıkarılmasında, eserin ortaya konulduğu toplumsal yapının, yazılış amacının ortaya konulması ve farklı okurlarca nasıl algılandığı ortaya konulmalıdır. (Göktürk, 1986: 7-8) Âşık edebiyatına bu bağlamda yaklaşılması, bu edebiyatın anlaşılmasına ve zenginliğinin farkına varılmasına yardımcı olacaktır.

Âşık Edebiyatı¹, yüzyıllar içerisinde süregelen geleneksel bir yapıya sahiptir ve köklerini eski Türk kültüründe buluruz. Bu yüzden kültürel unsurları bünyesinde bulundurması ve gelecek kuşaklara aktarımı bağlamında önemli malzemelere sahiptir. Umay Günay, kültürel değerlere sahip olma bakımından Âşık edebiyatının büyük bir zenginlik taşıdığını, milli kültür unsurlarının halk şairlerinin şiirlerine yansıdığını; toplumun sosyal gerçeklerinin ve ideal değerlerinin âşık perspektifinden ortaya konulduğunu ifade etmiştir (2009: 166). Türk milleti ile özdeşleşen bu geleneğin toplumun kültürel değerlerini taşıdığı ve bu çerçevede aktarıcı rol oynadığı gerçeği bu edebiyatın öğretiminde göz ardı edilmemelidir.

MEB Temel Kanunu içerisinde yer alan ve tüm eğitim kurumlarında bağlayıcılığı bulunan zorunluluklara rağmen istenilen hedeflere her zaman ulaşılamadığı görülür. Bunda öğretim programının yetersizliği, uygulayıcıdan kaynaklanan eksiklikler, öğrencinin ilgisizliği, yanlış yöntem ve tekniklerin kullanılması, teknolojinin yeterli derecede kullanılmaması, materyal eksikliği gibi etmenlerin rol oynadığı söylenebilir.

Bünyesinde İslam öncesi dönemden günümüze kadar getirilen sosyal hayatı, İslam dini ve tasavvuf öğretisini, büyük oranda Anadolu coğrafyasını barındıran Âşık edebiyatını anlatmak ve layıkıyla anlatabilmek büyük çaba gerektirmektedir. Gerçekten Türk kültürünün çok iyi tanınması, İslami ve tasavvufi öğelerin bilinmesi ve coğrafi olarak Anadolu'ya aşına olunması gerekmektedir. Badenin ne olduğunu bilmeyen, Hızır'ı tanımayan, rüyaları saçma görüntüler olarak algılayan, sazın sesiyle içi titremeyen, bakışlarını Anadolu'ya değil yabancı memleketlere çeviren insanlara bu edebiyatı sevdirmek elbette ki imkânsızdır. Âşık edebiyatı öğretimini sekteye uğratan bu nedenleri sıralayıp sorunların kökenine inmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Burada ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarındaki durum birlikte değerlendirilmiştir.

¹ Âşıklık Geleneği; işlerlikleri ve işlevsellikleri fazlaca değişmeyen; ancak Türk Dünyası'nın çeşitli coğrafyalarında adına ozan, şaman, kam, baksı/bahşı, âşık, halk şairi, jırav, akın, ırcı, kayçı vs. denilen yaratıcı ve icracı tiplerin tarihsel süreçte meydana getirdikleri kültürel ve sanatsal oluşumun Anadolu'daki adıdır. Türk Halkbilimi terimi olarak "âşık" ise; elinde sazı, dilinde sözü ile diyar diyar gezen, gittiği yerlerde irticalen şiirler söyleyen, karşılaştığı âşıklarla atışmalar yapan, halk hikâyeleri anlatan, kültür taşıyıcılığı ve ulaklık yapan, dili güzel kullanan, halkı belirli konularda zaman zaman uyaran icracı ve sanatçı tipidir. Âşıkların proto-tipi ise "ozan"lardır. (Şişman, 2015: 316)

II. Öğretim Programının Yetersizliği

Ortaöğretim kurumlarında okutulmakta olan “Dil ve Anlatım” ile “Türk Edebiyatı” dersleri Türk kültürünün geçmişten geleceğe aktarılmasında önemli bir yere sahiptir. Doğal olarak diğer derslere göre kültürel unsurları daha fazla bünyesinde barındırır. 2005 yılında bu dersler için hazırlanan öğretim programları incelendiğinde Türk edebiyatı dersinin dört yıllık eğitim sonunda öğrenciye kazandırılması amaçlanan kazanım sayısı 649’dur. Bu kazanımlardan sadece 15’inin “Âşık tarzı halk şiiri”ne ayrılması bu konuya fazla önem verilmediğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu kazanımları şöyle sıralamak mümkündür:

1. İncelediği âşık tarzı halk şiirinden hareketle şiirin oluşmasına imkân veren zihniyeti belirler./2. Âşık tarzı halk şiirlerinin yapı özelliklerini çözümler./3. Mısra örgüsü, kafiye düzeni ve temasına göre âşık tarzı halk şiirlerini gruplandırır./4. Âşık tarzı halk şiirinin temasını bulur./5. Âşık tarzı halk şiirinin dil ve anlatım özelliklerini açıklar./6. Âşık tarzı halk şiirinin ahenk özelliklerini belirler./7. Halk şairleriyle kalem şairlerinin okuyucu ve dinleyiciyle iletişim tarzındaki farklılıkları açıklar./8. Halk şiirinin temelindeki anlayışı belirler./9. Halk şiirinde, kişisel olanla soyut olanın birleşmesinde halk beğenisinin rolünü örneklerle açıklar./10. Halk şairlerinin sözlü edebiyat geleneği ile ilişkisini belirler./11. Halk şairlerinin kendi eserleri yanında başka şairlerin eserlerini de naklettiklerini açıklar./12. Şiiri yorumlar./13. Âşık tarzında söylenmiş şiirleri, anonim, divan ve okuduğu günümüz şiirleriyle karşılaştırır./14. Şiirin hissettirdiklerini açıklar. /15. Şairin fikrî ve edebî yönü hakkında çıkarımlarda bulunur. (Türk Edebiyatı Öğretim Programı, 2011: 55) Bu kazanımlar değerlendirildiğinde Âşık edebiyatının temel özelliklerine değinilmediği görülür.

1896-1901 yılları arasında yaşayan Sevet-i Fünun’a 53; 1909-1912 yılları arasında sadece iki üç yıl varlığını sürdüren Fecr-i Ati Topluluğu’na 11 kazanım ayrılmışken, geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan ve günümüzde yaşamını sürdüren Âşık edebiyatına 15 kazanım ayrılması çok manidardır. Bu durum aslında halk edebiyatına verilmediğini açıkça göstermektedir. Öğretim Programını Geliştirme Özel İhtisas Komisyonu’nda yer alan akademisyenlerin çoğunluğunun Yeni Türk edebiyatı alanında uzman olduğu göz önüne alınırsa sonuç hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Türk Edebiyatı dersi öğretim programını incelediğimizde 22 maddeden oluşan genel amaçların 18 maddesinin doğrudan veya dolaylı olarak Âşık edebiyatı ile ilgili

olduğunu görürüz. Buna rağmen kazanımlarda Âşık edebiyatına fazla yer verilmemesi bu amaçlar ile kazanımların tam örtüşmediğini göstermektedir. Âşık edebiyatı ile doğrudan ilgili olan amaçları şöyle sıralamak mümkündür:

- 1.Edebiyatın kültürel ve tarihi olandan hareketle dille gerçekleşen bir güzel sanat etkinliği olduğunu kavramaları,
- 2.Edebi metinleri yapı, tema, dil anlatım ve anlam bakımından yazıldıkları dönemin zihniyetiyle ilişkilendirmeleri,
- 3.Ulusal ve evrensel değerlerin sanat eseri olan edebi metinlerde zenginleşerek varlıklarını nasıl sürdürdüklerini kavramaları,
- 4.Toplumsal hayatın ve her türlü bireysel değerın edebi metinlere nasıl yansıdığını belirlemeleri,
- 5.Zamanın akışına paralel olarak-en eski dönemden bugüne- Türk yaşama tarzını, düşüncesini, dil zevkini ve kültür hayatına özgü gelişmeleri edebi metinler çevresinde değerlendirmeleri,
- 6.Edebî metinlerden hareketle Türk kültür hayatının, tarihinin ve edebiyatının birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu kavramaları,
- 7.Edebi eserler çevresinde Türk insanının kültür, anlayış ve zevk bakımından gelişim sürecini kavramaları,
- 8.Başta sanat metinleri olmak üzere her türlü metinde ulusal ve evrensel kültür, düşünce ve zevk öğelerini belirlemek; bunlar arasındaki ilişkiyi kavramaları (Türk Edebiyatı Öğretim Programı: 2011:3-4).

Öğretim programları doğrultusunda ders kitapları hazırlanmaktadır. Programın önem vermediği bir kazanıma/konuya ders kitabının önem vermesi beklenemez. Yine ders kitaplarında hangi şairlere ne kadar yer verildiğini tespit etmek amacıyla 2015 yılında kullanılacak 9,10,11 ve 12. sınıf Türk edebiyatı ders kitaplarını inceledik. 12. sınıfta özel bir yayınevinin ders kitabı kullanılırken, 9,10 ve 11. sınıfta MEB'in hazırladığı ders kitapları kullanılmaktadır.

Yaptığımız inceleme sonucunda; 9. Sınıf Türk edebiyatı kitabında on bir âşığın adı geçmektedir. Erzurumlu Emrah, Gevherî, Köroğlu, Karacaoğlan, Âşık Veysel, Âşık Ömer, Dertli, Rusatî, Dadaloğlu olmak üzere dokuz şaire ait birer şiir bulunmaktadır. Yine Erzurumlu Emrah'a ve Dertli'ye ait ikişer mısra; Karacaoğlan'a ait iki farklı

dörtlük, Gevherî ve Dadaloğlu’na ait birer dörtlük bulunmaktadır. Bu kitapta ayrıca Kerem ile Aslı Hikâyesi’nin kısaltılmış örneği bulunmaktadır. 10. Sınıf Türk edebiyatı kitabında on iki şairin adı geçmektedir. Gevherî, Kayıkçı Kul Mustafa, Erzurumlu Emrah, Bayburtlu Celâli, Kağızmanlı Hıfzî, Âşık, Köroğlu, Karacaoğlan, Âşık Ömer, Seyranî olmak üzere dokuz şaire ait birer şiir bulunur. Ayrıca Levnî’nin Atalarsözü Destanı’na ait beş dörtlük, Pir Sultan Abdal’a ait iki dörtlük, Kayıkçı Kul Mustafa’ya ait iki dörtlük, Karacaoğlan’a ait bir ve üç dörtlük bulunur. Ayrıca Tahir ile Zühre Hikâyesi’nin kısaltılmış bir örneği mevcuttur. 11. sınıf ders kitabında sadece Âşık Veysel’in bir şiiri yer alır. 12. sınıfta ise Âşık Veysel, Karacaoğlan ve Ali İzzet Özkan’a ait birer şiir verilmiştir. (Geçmen, Bursalıoğlu: 2015) Bu metinlerin büyük çoğunluğunun örnek olarak yer almıştır. Üzerinde durulması gereken şiir sayısı beşi geçmez. Bu da kitapları hazırlayanların Âşık edebiyatını önemsemediklerini gösterir.

2015 yılında kabul edilen ve 2016-2017 eğitim öğretim yılında yürürlüğe girecek olan öğretim programına göre “tür ve beceri” odaklı bir yaklaşım benimsenmiş ve dil dersleri ile edebiyat dersleri Türk dili ve edebiyatı adı altında birleştirilmiştir. Bu programda kazanım sayısı azaltılmış ve üniteler ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Âşık edebiyatına yine onuncu sınıfta yer verilmiştir. Okuma becerisinde halk şiirinden seçilen bir koşma üzerinde Âşık edebiyatının nazım biçimi ve türleri hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Yazma becerisinde şekil özellikleri ve edebî sanatlar dikkate alınarak herhangi bir türde koşma yazma çalışması gerektiği ifade edilmiştir. Sözlü iletişim becerisinde ise öğrencilerin halk şiiri nazım biçimlerinde bir seçki yaparak şiir dinletisi hazırlamaları uygun görülmüştür. Ayrıca on ikinci sınıfta Cumhuriyet dönemine ait iki halk şiiri örneğinin incelenmesine yer verilmiştir. (MEB Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi Öğretim Programı, 2015) Yeni uygulanmaya konulacak öğretim programında da Âşık edebiyatı geleneği ve öğretimine fazla yer verilmediği görülür. 2009 yılında UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi’ne kayıtlanan, bu sayede milli bir değerimiz olduğu tescillenen bu geleneğin yaşatılması ve ülke genelinde yaygınlaştırılması zorunluluk haline gelmiştir. Bunun için ülkemizdeki sivil toplum kuruluşları ve resmi kurumlar üzerlerine düşen görevi yapmak zorundadır. Bunu uygun olarak geleneği yaşatma ve yeni yetişecek nesillere bunu öğretme bakımından Milli Eğitim Bakanlığı’nın daha dikkatli davranması gerekmektedir.

Üniversitelerde Âşık edebiyatının öğretimi daha profesyonel olarak yapılmaktadır. Ortaöğretim alanlarına öğretmen yetiştiren Türk Dili ve Edebiyatı ile Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümlerinde Halk Edebiyatına Giriş ve Türk Halk Edebiyatı gibi zorunlu derslerin bulunması, bunun dört yıllık programa yayılması ve bu derslerin içeriğinin mevcut çerçeve içerisinde öğretim üyesi tarafından hazırlanması öğretimi daha etkin hale getirmektedir. Ders saati sayılarının yeterli olması, yetersizliği halinde yönetmeliklerin “Âşık Edebiyatı, Halk Şiirinde Tür ve Şekil, Halk Şiiri Metin Tahlili” gibi seçmeli derslerin açılmasına imkân tanınması öğretimdeki eksiklikleri büyük oranda gidermektedir. İlköğretim alanı olan ortaokullara öğretmen yetiştiren Eğitim Fakültelerinin Türkçe bölümleri bu konuda daha muzdariptir. Bir yıl içerisinde haftada iki saatle “Türk Halk Edebiyatı” dersi adı altında Âşık edebiyatı dâhil tüm konuların öğretimi beklenmektedir. Halk edebiyatının alanının genişliği göz önüne alındığında bunun imkânsızlığı ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla Türkçe öğretmeni adayları bu konuda daha az bilgiye sahip olmaktadır.

III. Uygulayıcıdan Kaynaklanan Eksiklikler

170

Resmî ve özel eğitim kurumlarında milli eğitimin genel amaçlarına göre öğretim programını uygulamakla görevli olan kişi öğretmendir. Yükseköğretim kurumları, bu ihtisas mesleğini icra edecek öğretmenleri yetiştirmekle görevlidir. Öncelikle öğretmen yetiştiren kurumlarda görevli akademisyenlerin öğretmenlik mesleğini çok iyi tanınması, öğretmenin okullarda neyi, nasıl yapacağını çok iyi bilmesi gerekir. Eğitim sistemini tanımayan, dışarıdan gören bir akademisyenden iyi bir öğretmen yetiştirmesi beklenmemelidir. Çünkü Âşık edebiyatının teorik kısmını öğretmen adayına anlatıp onu ezberletmekle idealist bir öğretmen profilinin yetişmesi imkânsızdır. Bu yüzden öğretmen adayı, henüz yükseköğretim kurumunda eğitimini almakta iken alan bilgisine vakıf olmalı, bunu nasıl kullanacağını da o alanın uzmanından öğrenmelidir. Dolayısıyla eğitimci, sadece konusunu öğreten değil, konuyu nasıl ve hangi araçlarla öğreteceğini de bilen insandır.

Yukarıda değindiğimiz gibi öğretmen yetiştiren kurumlarda akademik bilgi aktarımında sorun-Türkçe Bölümleri hariç- yaşanmamaktadır. Fakat bilginin hangi metotlar ve materyallerle, hangi öğretim yaşantıları içerisinde aktarılacağı büyük önem taşımaktadır. Öğretmen adayına bu beceriyi kazandırmak amacıyla materyal tasarımı ve özel öğretim yöntemleri dersleri verilmektedir. Fakat bu derslerin eğitim sistemini

tanımayan ve “öğretmeyi öğretme”nin farkında olmayan akademisyenlere tevdi edilmemesi gerekir. Çünkü öğretmen adayı bu derslerde alan bilgisinin nasıl aktarılacağına dair önemli tecrübeler yaşayacaktır. Ayrıca ders saatinin yeterli olmaması ve sınıfların kalabalık olması bu derslerde uygulama ve öğretim çalışmalarını sekteye uğratmaktadır. Bir öğrenciye en az bir ders saati ayrılmalıdır.

Edebiyat fakültelerinden mezun öğrencilere program gereği materyal tasarımı ve özel öğretim yöntemleri dersleri verilmez. Bu öğrenciler çeşitli eğitim fakültelerinde “Formasyon Eğitimi”ne tabi tutulurlar. Formasyon eğitiminde ders saatlerinin daha da az olması (56 saat) dersin içeriğinin öğretilmesini iki kat zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla ileride uygulayıcı konumunda olan öğretmen adayı, alan eğitimine hâkim olamadan eğitimini tamamlamaktadır.

Hâlihazırda Milli Eğitime bağlı okullarda “yapılandırmacı yaklaşım” merkezli bir eğitim benimsenmiştir. Bu yaklaşım öğrenciyi merkeze almakta ve öğrenmenin öğrencinin aktif çabalarıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Ayrıca öğrenme zihinsel işlemlerle ilgilidir ve zihinsel yapılandırmayı esas alır (Güneş, 2007: 32). Davranış kazandırmayı değil; düşünme, sorgulama, sıralama, karşılaştırma, anlama ve kendini ifade etme gibi üst düzey becerileri kazandırmayı hedeflemektedir. Öğretmen, uygulanmakta olan bu öğretim yaklaşımını ve bu yaklaşımın gereklerini iyi bilmelidir. Çünkü öğretim programları, ders kitapları, ders esnasında uygulanacak yöntem ve teknikler, kullanılacak materyaller yapılandırmacı yaklaşımın gerekleri doğrultusunda oluşturulur. Tüm uygulama örnekleri bu çerçevede dizayn edilir.

Yaklaşımların benimsenmesinde içinde bulunulan zamanın gerekleri, bilimsel çalışmalar da dikkate alınır. Bireyin aktif olduğu günümüz teknoloji çağında, davranış kazandırmayı esas alan ve öğrencinin pasif alıcı konumunda olduğu “Davranışçı” yaklaşımı sürdürmek imkânsızdır. Çünkü öğrenmeyle ilgili bilimsel çalışmalar da ortaya koymuştur ki birey yaparak ve yaşayarak öğrenmede hem bilgi ve becerileri kalıcı hale getirmekte hem de zihinsel becerilerini geliştirmektedir. Temelde bu yaklaşımın varlığını bilen öğretmen, dersin işlenişini buna göre düzenleyebilir. Fakat eski yaklaşıma göre yetiştirilen öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen hizmetiçi faaliyetlere katılarak ve araştırmalar yaparak yeni yaklaşımı ve gereklerini öğrenmeli, derslerini bu ekseninde düzenlemelidir.

Yeni yaklaşım, temel felsefesi ile Âşık edebiyatını sevdiren benimsetecek bir yaklaşımdır. Oysa öğretmenlik uygulaması için Samsun bölgesindeki okullara

öğrencilerimizi götürdüğümüzde bazı öğretmenlerin öğretim programını ve yeni yaklaşımları bilmediklerine şahit olduk. Eski yaklaşım tarzını ve yöntemlerini kullanmaya devam ettiklerini, öğrenciyi merkeze almadıklarını tespit ettik. Hâlbuki yeni yaklaşıma göre uygulama yapan öğrencilerimizin derslerinin öğrenci merkezli olduğunu, bu yüzden öğrencilerin eğlenerek daha çok şey öğrendiklerini; kısacası dersleri sevdiklerini gözlemledik.

Uygulayıcının bir diğer eksikliği ise kendi kültürel değerlerini tanımaması veya önemsememesidir. Bir toplumu ayakta tutan esas unsurun o toplumun kültürü olduğu bilinci, bu unsurlara yaklaşımı etkiler. Bu yüzden uygulayıcıda bu konuda bir farkındalık oluşturulması ve bu kültür unsurlarının içerisinde bulunması sağlanmalıdır. Üniversitelerin halkbilimi ve halk edebiyatı alanında çalışan öğretim üyeleri ve öğretim görevlileri Âşık edebiyatına karşı son derece duyarlıdır. Alana hâkim olan ve bunun önemini kavrayan bu bilim insanları, Âşık edebiyatının sadece teorik yönünü öğretmekle yetinmemeli, bunun yanında uygulama amacıyla gösterim ortamları hazırlamalıdır. Dolayısıyla bu alanda çalışan insanların da modern öğretim yöntemlerini bilmesi ve uygulama tecrübesi kazanması gerekmektedir. Günümüzde çok popüler hale gelen nitelikli bir “Eğiticilerin Eğitimi Sertifika” programına dâhil olmalıdır. Çünkü bir alanda uzman olmak ile bu alanın eğitim ilkelerine göre öğreticisi olmak farklı kavramlardır. Anlatabilmek ve sevdirmek, öğretme eyleminin ön koşulu durumundadır.

IV. Öğrencilerin İlgisizliği

Teknoloji çağı olarak kabul edilen 21. yüzyıl iletişimi ve bilgi aktarımını son derece kolaylaştırmıştır. Fakat yeni yetişmekte olan nesil; internet, akıllı telefonlar ve tabletler gibi teknolojik imkânlarla sahip olmalarına rağmen yalnızlaşmaktan ve kültürel ortamlardan uzaklaşmaktan kurtulamamıştır. Kültür unsurları birlikte yaşamayı, paylaşmayı zorunlu kılar ve ferde bir topluma ait olmanın hazzını yaşatır. Âşıklar meclisinde bulunmamış, düğünlerine iştirak etmemiş, doğum ölüm geleneklerini bilmeden yetişen, kendi oyunlarını oynamamış fertlerin Âşık edebiyatına da ilgisiz kalmaları yadırganmamalıdır. Bu yüzden ortaöğretim yıllarında aileler çocuklarını farklı kültür etkinlikleriyle tanıştırmalı, onları toplumun kültürüne aşina kılmalıdır. Gençler, âşıkların çalıp söylediği sazlı sözlü ortamlara götürülüp bu konuda ilgi uyandırılmaya çalışılmalıdır. Öğretmenler de öğrencilerini bu tür etkinliklere yönlendirmelidir.

Çocukluktan itibaren bol kazançlı mesleklerin itibarlı olduğu algısı ile büyüyen çocuk, doğal olarak okuduğu yükseköğretim programında da kültür unsurlarına önem vermeyecektir. Uygulayıcının donanımlı olması, etkin yöntemlerin kullanılması ve modern yöntemlerin seçilmesi gibi faktörler kültüre ilgisiz öğrencileri donanımlı hale getirmeye yetmeyecektir. Üniversitelerde yapılan eğlencelerde âşıkların programına katılan öğrenci sayısı son derece sınırlı iken, pop sanatçılarının konserlerine binlerce öğrencinin katıldığına şahit olmuşuzdur. Bu yüzden öğrenciler Âşık edebiyatının temel enstrümanı olan “saz” çalmaya yönlendirilmeli, bu sayede geleneği öğrenmesi sağlanmalıdır. İmkân ve yönlendirme eksiğinin ortadan kalkması bu yıllarda dahi öğrenciyi kültüre duyarlı hale getirebilir. Ayrıca öğrencinin yaparak yaşayarak öğreneceği ortamlar hazırlanmalıdır. Örneğin, teknolojik imkanlara sahip olan öğrencilere yaşayan bir âşığın hayat hikayesi belgesel olarak hazırlanabilir. Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan bir grup öğrenci burada yaşayan “Ozan Obalı”nın belgeselini çektiler. Bu tür uygulamalar hem belgeseli hazırlayanı hem de diğer öğrencileri motive edip kültürün içine çekebilir.

V. Yöntem ve Teknik Eksikliği/Yanlışlığı

Bilindiği gibi yöntem, amaca ulaşmada izlenilecek yol, usul ve sistem olarak tanımlanır (Türkçe Sözlük, 2011: 2612). Eğitimde ulaşılmak istenen hedefler vardır. Bu hedeflere ulaşmak için en etkili, en doğru ve en modern yöntemleri seçmek gerekir. Yöntemlerin bilinmesinin yanında uygulama konusunda da deneyim sahibi olunması gerekir. Eğitim sisteminde, kabul edilen yaklaşımın prensiplerine uygun olarak yöntemler belirlenir. Bu yüzden öğretmen yetiştiren kurumların, eğitimde kabul gören eğitim anlayışı doğrultusunda yöntemleri öğretmesi ve yeni yöntemler geliştirmesi gerekir.

Âşık edebiyatı yaşamaya devam ettiği için toplumda bir karşılığı vardır. Elllerinde sazla şiirler söyleyen âşıkların varlığı bu toplumda yaşayan insanlar tarafından bilinir. Ortaöğretim kurumlarında öğretmenler uygulayacakları farklı ve modern yöntemlerle kültürümüzde önemli bir yere sahip bu geleneği tanıtip sevdirebilirler. Günümüzde okullarda düz anlatım tekniği ile Âşık edebiyatı anlatılmaktadır. Bu edebiyatın tür ve biçim özellikleri, lebdeğmez, muamma asma ve halk hikâyesi anlatma gibi vazgeçilmez unsurları bu teknikle öğrenciye aktarılmaktadır. Bu yöntem öğrencinin ilgisini ve dikkatini çekmediği için anlatılanlar ezber bilgiden öteye gidememektedir.

Bu konuda kültürel bir bilinç uyandırılmadığı için dersler de amacına ulaşmamaktadır.

Yapılandırmacı yaklaşım perspektifinden ders işlenmiş olsaydı farklı yöntemler kullanılabilirdi. Bu da çocuğun düşünmesini, sorgulamasını, sonuçlar çıkarmasını; kısacası bilinç düzeyinde zihinsel eylemler gerçekleştirmesini sağlar. Bu yaklaşım doğrultusunda kullanılacak yöntemleri ve bunların Âşık edebiyatında nasıl uygulanacağını görmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Üniversitelerde de Âşık edebiyatı daha çok bilgi odaklı öğretilmekte, çoğu zaman somut unsurlardan, uygulamalardan yararlanılmamaktadır. Bu yüzden yeni yöntem ve uygulamalara yükseköğretim kurumlarında da ihtiyaç duyulmaktadır.

A. Ön Bilgileri Harekete Geçirme: Ortaöğretim kurumlarında beceriyi merkeze alan yapılandırmacı yaklaşıma göre öğrencilerin ele alınacak konuda önceden öğrendikleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü yeni bilgiler önceki bilinenlerin üzerine bina edilir. Önceki bilinenler ile yeni öğrenilenler karşılaştırılır, harmanlanır; böylece zihinde yeni bilgi şemaları oluşturulur. Öğretmen dersin başlangıcında bazı soru veya etkinliklerle, Âşık edebiyatı ile ilgili öğrencilerin neler bildiklerini ortaya koymalıdır. Öğrencinin ön bilgilerinin harekete geçirmek için şu noktalar üzerinde durulabilir:

Akıllı tahta veya projeksiyondan bir *saz* resmi göstererek bunun ne olduğu sorulabilir. Daha sonra hangi ağaçtan yapıldığı, teknesi, sapı, telleri, perdesi ve adlandırılışı (çöğür, bağlama, bozuk, cura gibi) üzerinde durulabilir. (Âşık Dertli'nin “Şeytan bunun neresinde ?” nakaratlı şiirinde sazın bölümlerinden bahsedilmiştir. Bu şiirin burada zikredilmesi ilgiyi artıracaktır)

Türklerde *kahvehanelerin* işlevi sorulabilir. Alınan cevaplar neticesinde “eğlence odaklı” bir işlevi olduğu vurgulanır ve geçmişten günümüze nasıl değişerek geldiği ortaya konulur.

Elinde sazıyla şiirler söyleyen insanları görüp görmedikleri, gördülerse bu kişilere ne ad verildiği, icra esnasında neyden etkilendiği sorulabilir.

Öğrencilere hangi türküleri sevdikleri sorulabilir. Sevdikleri türküler içinde âşıklara ait olanlara dikkat çekilir; sonuçta âşık edebiyatının halk müziğine nasıl kaynaklık ettiği konuşulabilir.

Dudakların arasına iğne konularak şiir söylenip söylenemeyeceği, bunun nedenleri üzerinde durulabilir.

Cem Yılmaz’ı tanıyıp tanımadıkları, onun hikâye anlatması, icra ortamının dekoru sorulabilir.

Hiç düşünmeden, karalama yapmadan şiir söylenip söylenemeyeceği üzerinde durulabilir.

Yukarıda değindiğimiz bu altı soru öğrencilerde mevcut olan bilgileri ortaya çıkarma ve yeni öğrenmeyi kolaylaştırmada işlevsel bir niteliğe sahiptir.

B. Amaç Belirleme: Öğretim sürecinin başında üzerinde durulacak konu ve bu konunun amaçları belirtilmelidir. Öğrenci dersin başından sonuna kadar aktarılan bilgileri, yapılan etkinlikleri bu amaçla ilişkilendirmelidir. Bunun için dersin başında Âşık edebiyatı metinlerini niçin okuyup dinledikleri; bunların kendisine neler kazandıracığı konuşulmalıdır. “Bilgilenmek, kültürü ve toplumu tanımak, eğlenmek, merak duygusunu gidermek, başarmak ve tanınmış bir insan olmak” öğrencilerin ulaşmak istediği amaçlar olarak sıralanabilir.

“Tanınmış bir insan” olmayı amaçlayan bir öğrenci için âşıklar iyi bir örnektir: Çünkü âşık, sanatıyla hem yaşadığı dönemde tanınmış hem de ismi günümüze kadar gelerek ölümsüzleşmiştir. Demek ki Âşıklık geleneği insanı ölümsüz kılabilen bir niteliğe sahiptir. Bunun için sanatını en iyi şekilde icra etmesi ve toplumun beklentilerini karşılaması gerekir. Toplumuna sırt çeviren, onu küçümseyen insanların gelecekte yaşaması imkânsızdır.

C. Dikkat Çekme: Öğrencilerin derslere güdülenmesi ve dikkatlerinin bir noktada toplanabilmesi amacıyla ders başlangıcında çeşitli sorular sorulmalı ve etkinlikler tasarlanmalıdır. Bunun için aşağıdaki sorular sorulabilir:

Hızır kimdir, özellikleri nelerdir? Âşıklar da Hızır gibi ab-ı hayat suyunu içmişler midir? Adlarının unutulmamasından hareketle ikisini karşılaştırınız.

Âşık olup saz çalsaydınız hangi konuda, kim için şiir söylemeyi isterdiniz? Nedenleriyle açıklayınız.

Ölümünüzden yıllar sonra isminizin yaşamasını ister misiniz? Neyle hatırlanmak istersiniz?

Rüyalara inanır mısınız? Rüyaların gerçekliğine ve rüyada olağanüstü yetenekler kazanma durumu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Âşıkların başından geçen olağanüstü hayat hikâyeleri var mıdır? Bu soruda âşığın başından geçtiği rivayet edilen olaylar ile bazı şiirlerinin söylenme bağlamı üzerinde durulmalıdır. Bu durum etkili bir dikkat çekme yöntemidir. Örneğin Ruhsatî'nin ayran için söylemiş olduğu şiir bağlamıyla verilebilir: Ruhsatî fakir bir insandır. Tarlada çalışırken susuzluktan yanar ve hanımından ayran ister. Hanımı da evde ayran olmadığını söyler. Anadolu'nun hemen her köşesinde kolayca ulaşılan ayrana dahi sahip olamayan âşık, yoksulluğun acısını yüreğinde hissederek şu şiiri söyler: “Yine gözümüze oldun tutiya/Eski bildiğimiz koca boz ayran/Gündüz gündüz hayaline yeldirdin/Girdin düşümüze gece boz ayran.” (Kaya, 1999: 275-276)

D. Soru Cevap: Bilginin dolaylı olarak aktarıldığı, sezdirme ve keşfetme gibi öğrencinin aktif çabasını gerektiren yapılandırmacı yaklaşımda sözlü iletişim ortamları hazırlanmalıdır. Bunlardan biri de soru cevap tekniğidir. Âşık edebiyatının temel özelliklerinin aktarımında sık sık bu yöntemden yararlanılmalıdır. Çünkü okullarda ders sürecinde çokça başvurulan bir yöntemdir. Fakat soruların Âşık edebiyatını ve temel niteliklerini kapsayıcı olması gerekir. Öğretmenin sorabileceği bazı sorular ve bunların

176

Âşık edebiyatının hangi yönünü aydınlatacağı şöyle örneklenebilir:

Âşıklar bilmeceleleri kullanırlar mı? (Muamma/askı asma)

Söz müzikle birlikte mi yoksa sadece söz olarak mı etkileyicidir? (Saz)

İnsan eleştirilmekten hoşlanır mı? (Taşlama)

Âşıkların söyledikleri şiirleri günümüze nasıl ulaşmıştır? (Cönk)

Bir şiirin hangi âşığa ait olduğunu nasıl anlarız, şiirlerin kimlikleri var mıdır? (Tapşırma)

İnsan gezerek sanatını icra edebilir mi? Bunu niçin yapma gereği duyar? (Diyar diyar gezme)

Şiirle hikâye veya olmuş bir olay anlatılabilir mi? (Destan)

Övülmek insanın niçin hoşuna gider? (Güzelleme)

Büyüğe ve hocaya saygı nasıl gösterilmeli? (Usta malı söyleme)

Eski insanlar nasıl vakit geçirirlerdi? (Eğlence)

Âşıklık karın doyurur mu? (Maişeti sağlama/geleneği yaşatma)

Haksızlığa uğradığımızda kimlerden yardım istersiniz? (Toplumun sesi olma)

Sanatçı rakip kabul eder mi? (Atışma/lebdeğmez)

E. Rol Oynama: Öğrencilerin kendilerini âşıkların yerine koyarak onların duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışmalarıdır. Bunun için âşıkların bilinen hayat hikâyeleri seçilir ve öğrencilere kendilerini onların yerine koyarak neler hissettikleri sorulur. Örneğin, öğrencilere yedi yaşında gözlerini kaybeden Âşık Veysel’in yerine kendilerini koymaları ve ne hissettikleri istenebilir.

F. Drama: Âşığın hayat hikâyesinin, rüya motifinin bir grup öğrenci tarafından doğaçlama olarak canlandırılması kurgulanabilir. Burada anlatımın görselleştirilmesi ve akılda kalıcı olması amaçlanır. Ayrıca şiirde ifade edilen bir olayın drama ettirilmesi de istenebilir. Örneğin, Karacaoğlan’ın “İlk akşamdan vardım kavil yerine” mısraıyla başlayan “âşık-sevgili” randevulaşmasını anlatan koşması baştan sona drama ettirilebilir. Böylece öğrencide âşık edebiyatının yaşanılan hayatın ta kendisi olduğu algısı oluşur.

G. Canlı Gösterim: Öğretim ortamı veya sınıfa âşık/lar getirilerek âşık edebiyatı uygulamalı olarak işlenebilir. Burada önce âşığın saz çalmaya başlaması, âşıklığa giriş hikâyesi ve mahlas alması üzerinde durulmalıdır. Daha sonra varsa usta malı şiirler söylemesi, farklı tür ve biçimlerden örnekler vermesi, muamma asması/yazması, lebdeğmez örneği sergilemesi, atışma örnekleri sunması istenmelidir. Ortaöğretimde bu yönetime hiç başvurulmamaktadır. Bu yöntem sadece üniversitelerde Âşık edebiyatı derslerinde uygulanır.

Âşık edebiyatının çeşitli özellikleri geniş kitlelere mal edilmek istenirse o zaman dört beş âşığın katılımı ile salon programları icra edilmelidir. Halka da açık olan bu programlar öğrencilerin büyük çoğunluğunun geleneği öğrenmesine katkı sağlamaktadır. Örneğin, bu bağlamda Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde en sonuncusu 2013 yılında olmak üzere on defa “Geleneksel Âşıklar Şöleni” yapılmıştır. Âşık edebiyatının özellikleri bu şöenlerde uygulamalı olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda toplumun kendi kültürünü tanımasına aracılık edilmiştir.

H. Zihin Haritası: Zihin haritası, bilgilerin renk, şekil ve görseller yardımıyla dikkat çekici biçimde hazırlanmasını gerektirir. Bilginin hatırlanmasını ve kalıcılığını sağlar. Âşık edebiyatında biçim ve türlerin öğretiminde veya yüzyıllara göre âşıkların tanıtımında bu yönetime başvurulabilir. Her yüzyıl farklı bir renk ve şekille gösterilip

bunların içerisinde âşıkların temsili veya gerçek resimleri konulabilir. Ayrıca her âşığın en tanınmış şiirinden bir bölüm resmin altına eklenebilir.

VI. Materyal Eksikliği

Derslerde konunun daha iyi kavratılması, dikkatin canlı tutulması, konuya ilginin artması, somutlaştırarak öğretim kalitesinin artırılması bağlamında ders materyallerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ders kitabını tek materyal olarak gören bir anlayışla âşık edebiyatının öğretilmeyeceği aşikârdır. Bunun için hem öğretmenin hem de öğrencilerin hazırlayacakları materyaller kullanılmalıdır. Bu materyallerin kullanımı öğrenci merkezli bir eğitim anlayışını da beraberinde getirecektir. Teknolojik araçlar dediğimiz bilgisayarlar, projeksiyonlar, akıllı tahtalar, akıllı telefonlar ve tabletler öğretim materyali olarak kullanılabilir. Ortaöğretim kurumlarında sınıfların büyük çoğunluğu teknolojik araçlara sahiptir. Fakat bunların işlevsel olarak veya hiç kullanılmadığı görülür. Burada öğretmenlerin öğreteceği konu ile teknoloji arasında bir bağ kurması gerekmektedir.

178

Âşık edebiyatı öğretiminde yukarıda sayılan teknolojik araçların kullanımı zaruridir. Çünkü bunlar soyut konuların somutlaştırılmasında ve kalıcılıkta önemli bir yere sahiptir. Edebiyat öğretimi ile ilgili eserlerde teknolojinin kullanımı “bilgisayar destekli eğitim” olarak adlandırılır (Çetin, 2010:209). Öğretmenin teknolojiyi kullanmasının yanı sıra bu teknolojik araçlara uygun materyal hazırlamayı da bilmesi gerekir. Âşık edebiyatına ait teorik bir konu veya şairin hayatının ilgi çekici fotoğraflarla hazırlanmış “sunu”su öğrenmeyi son derece kolaylaştırabilir. Örneğin Dadaloğlu’nu anlatan bir sunu öğrenimi kolaylaştırabilir.

Sınıfa âşık getirme imkânı olmayan bir öğretmen, Âşık edebiyatına ait özellikleri (lebdeğmez, muamma, atışma, hikâye anlatma vb.) çeşitli video sitelerinden âşıkların kayıtlarını göstererek somut bir şekilde anlatabilir. Bunun için akıllı tahtayı veya projeksiyon cihazlarını kullanması gerekir.

Yine tanınmış âşıkların hayat hikâyelerinin anlatıldığı belgeseller de öğretimde önemli bir materyal olarak kullanılabilir. TRT, Türk Dünyasından İzler adlı programda “Karacaoğlan” ve “Koroğlu”nun belgeselini hazırlamıştır. Yaptığımız araştırmalarda Âşık Veysel, Mahzunî Şerif, Neşat Ertaş gibi bazı âşıkların belgesellerinin hazırlandığını tespit ettik. Öğretmen âşıkların hayatı ile ilgili hazır malzemeyi kullanmaktan geri durmamalıdır. Ayrıca öğrencilerine amatörce de olsa bir âşığın kısa

hayat hikâyesini belgesel olarak hazırlama ödevi vermeli ve hazırlanan malzeme sınıf ortamında sunulmalıdır. Bu, öğrenciyi araştırma ve bilgi edinmeye sevk eden iyi bir yöntemdir.

Öğretmenin âşığı sınıfa getirme imkânı yok ve canlı olarak gösterim hedefleniyorsa; telekonferans yoluyla âşığın sanatına dair bilgileri vermesi ve uygulamalar yapması istenir. Günümüz dünyasında uzaktan eğitim programlarının vazgeçilmez bir unsuru olan telekonferanslar, eğitim ve öğretime katkı sağlama ve maliyetleri düşürme bağlamında sıklıkla kullanılır.

Okul programlarında tanınmış âşıkların doğup büyüdüğü, şiirler söylediği coğrafyalara geziler düzenlenebilir. Sivas’ta Ruhsatî ve Âşık Veysel’i, Erzurum’da Sümmanî’yi, Maraş’ta Mahzunî Şerif’i ve Toroslarda Karacaoğlan’ı ve Dadaloğlu’nu anlamak ve duygularını hissedebilmek daha kolaydır. Çünkü coğrafya, âşık için hem bir ilham kaynağıdır hem de sanatı için gerekli malzemeleri barındırır.

Âşıkların heykelleri veya temsili resimlerinin gösterimi öğrenci açısından motive edici olabilir. Çünkü ölümünden sonra bir insanın heykelinin yapılıp adının yaşatılması Âşık edebiyatının önemli olduğu konusunda öğrencide bir farkındalık oluşturabilir. Bu bağlamda Âşık Şenlik, Murat Çobanoğlu ve Şeref Taşlıova’nın Kars’ta bulunan heykelleri, Âşık Veysel’in, Dadaloğlu’nun heykelleri gösterilebilir.

Bu materyaller hem ortaöğretim kurumlarında hem de yükseköğretim kurumlarında etkili bir öğretim gerçekleştirmek amacıyla kullanılmalıdır. Tespit ettiğimiz eksikliklerden hareketle Âşık edebiyatı öğretimi ile ilgili önerilerimizi şöyle sıralamak mümkündür:

Sonuç ve Öneriler

Eğitim kurumlarının millî değerlerine sahip çıkan insan modeli oluşturması ve bunu yeni yetişmekte olan nesillere sunması gerekmektedir. Eğitim bunu başaramadığı takdirde bireyler ya kendi modellerini oluşturacak ya da yabancı modelleri benimseyecektir. Bu bağlamda âşıklar, ideal bir model olarak sunulmalı ve onların sanatları müzelik malzemeler olarak değil yaşamın bir parçası olarak sunulmalıdır. Bunun için Âşık edebiyatı hammadde olarak bırakılmamalı, işlenmeli, güncellenmeli ve toplum yaşamında yer alacak hale getirilmelidir. Bu şekilde kültür endüstrisinin malı haline getirilip tüketici olan öğrencilere ve diğer bireylere sunulmalıdır.

Büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini yaşayan ve yaşamakta olan Âşık edebiyatının öğretiminde de yeni yaklaşımlara ve teknolojik gelişmelere uygun değişiklikler yapmak gerekir. Bu bağlamda ortaöğretim kurumlarında öğretim programları güncellenmeli, yeni ders materyalleri hazırlanmalı ve uygulamalı öğretime ağırlık verilmelidir. Yükseköğretim kurumlarında ise teorik öğretim yanında canlı gösterimlere, teknoloji imkânların zengin kullanımına dikkat edilmelidir. Bu değişim ve dönüşümün sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi için diğer önerilerimiz şunlardır:

1. Öğretmen adaylarına verilecek eğitimde özel öğretim yöntemleri gibi derslerin ders saati sayıları arttırılmalı, bu dersler dört yıla yayılıp her öğrencinin uygulama yapmasına imkân tanınmalıdır.
2. Bilinç uyandırmak amacıyla öğretmenler de âşıklar şölenine davet edilmeli ve katılımları teşvik edilmelidir. Samsun’da on defa yapılmasına rağmen katılan öğretmen sayısı parmakla sayılacak kadar azdı.
3. Uygulayıcının farkındalığını artırmak amacıyla MEB tarafından içinde yaşadığı toplumu tanımaya yönelik hizmet içi faaliyetler düzenlenmelidir.
4. Âşık edebiyatına ait metinler sadece okuma yoluyla değil, müzikle birlikte dinleme yoluyla da verilmelidir.
5. Ders esnasında örnek şiir okunduktan sonra şiirin içeriği üzerinde durulmalı ve burada Türk kültür hayatına dair tespitlerde bulunulmalıdır. Kültüre ait bu tespitlerin tarihi süreçte geçmişe dönük izleri sürülmeli, aynı zamanda konu güncelleştirilerek günümüzde bu kültür unsurunun varlığı ve durumu konuşulmalıdır.
6. Âşık edebiyatı derslerinde biçim unsurlarına değinilmekle birlikte üzerinde çok fazla durulmamalıdır. Örneğin bir redif ve kafiye çalışması yapılmamalıdır. Çünkü bu edebiyatta kafiye kulağa emanet edildiği için benzer seslerden kafiye oluşturulmuştur. Bu da kafiye çalışmalarını zorlaştırmaktadır.
7. Öğrenci merkezli ve beceri kazandırma odaklı eğitim anlayışı nedeniyle öğrencilere âşıklarla ilgili belgeseller hazırlatılmalı, onlarla görüşmeler yapmaları sağlanmalıdır.
8. Dikkat çekmek amacıyla âşıkların ilginç hayat hikâyeleri anlatılmalı, bazı şiirlerin söylenme bağlamı aktarılmalıdır.
9. Profesyonel belgeseller ve sunumlar derslerde yardımcı malzeme olarak kullanılmalıdır.

10. Âşıkların sınıf ortamına getirilmesi ve uygulamalı ders yapılması sağlanmalıdır. Mümkün değilse videolar ve telekonferanslardan yararlanılmalıdır.
11. Öğretmenler modern tekniklerden yararlanmalı ve bunları derslerde kullanmalıdır. Eğitim yaklaşımlarının değiştiği durumlarda kendisini yeni yaklaşıma göre yetiştirmelidir.
12. Ders kitabı haricinde âşıkların sevilen ve geleneği temsil kabiliyeti yüksek şiirleri seçilmelidir. Divan edebiyatı formunda yazdıkları şiirler örnek olarak alınmamalıdır.
13. Metinlerin seçiminde toplumun kültürel özelliklerinin yanında öğrencilerin yaş seviyelerine uygun olarak psikolojik özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır.
14. Âşık edebiyatının günümüzdeki yaklaşımını öğrenmeleri bağlamında yaşayan âşıkların şiirlerinde de ders kitaplarında yer verilmelidir. 9 ve 10. sınıf ders kitaplarında yirminci yüzyıla ait hiçbir âşığın şiirine yer verilmemiştir. Bu durum öğrencide Âşık edebiyatının günümüzde yaşamadığına dair bir algı oluşturabilir.
15. Metinlerin hem yazıldığı dönemin zihniyeti hem de günümüz bakış açısından anlamlandırılması sağlanmalıdır.
16. Âşık edebiyatının öğretim programındaki ağırlığı artırılmalıdır.
17. Âşık edebiyatının öğretiminde tek bir yönteme bağlı kalınmamalı, öğrenimi kolaylaştıracak birden fazla yöntem seçilmelidir.
18. Resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşları âşıkları her yönden desteklemelidir. Ekonomik olarak desteklenen âşıklar geçim kaygısı yaşamazlar ve sanatlarını daha iyi icra ederler.
19. Âşıkların oluşturduğu dernekler, kendilerine ekonomik destek sağlanmak şartıyla, bu geleneği halka mal edecek icraatlar geliştirmeli ve uygulamalıdır.
20. Âşıklar dar ve kapalı mekânlardan açık mekânlara çıkmalı; geleneğin en eski temsilcileri nasıl düğünlerde, eğlencelerde, çeşme başlarında sanatlarını icra ettilerse, günümüz âşıkları da köyleri gezmeli, kalabalık sokaklarda gitar çalarak para kazanan ve alkış toplayanlar gibi sanatını icra etmelidir. Bunu bir utanç kaynağı olarak görmemeli, aksine dışarıda gezen insanların kulağında hoş bir saz sesi bırakmalıdır.
21. Öğrenci merkezli eğitim gerçekleştirebilmek amacıyla ortaöğretim öğrencilerine de seviyelerine uygun olarak materyal tasarımı dersi verilmelidir.
22. Model oluşturma bağlamında âşıklar film kahramanı olarak sinemaya aktarılmalıdır.
23. Elektronik ortamı kullanan gençlerin, elektronik kültür ortamını da kullanmaları sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akşit Göktürk, Dil-Edebiyat Öğretimine Yeni Yaklaşımlar”, Ortaöğretim Kurumlarında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi ve Sorunları, Türk Eğitim Derneği IV. Öğretim Toplantısı (10-11 Nisan 1986), 1986, ss.1-16.
- Bekir Şişman, “Günümüz Âşıklarında Rüya ve Bâde Motifi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2002, S. 41, s. 316-323.
- Cemil Geçmen, Yeliz Bursalıoğlu *Türk Edebiyatı 12. Sınıf Ders Kitabı*, Fırat Yayıncılık: Ankara, 2015.
- Doğan Kaya, *Âşık Ruhsatı*, Doğan Ofset Gazetecilik ve Matbaacılık: Sivas, 1999.
- Firdevs Güneş, *Türkçe Öğretimi ve Zihinsel Yapılandırma*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara, 2007.
- İsmet Çetin, *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*, Nobel Yayın Dağıtım: Ankara, 2010
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ortaöğretim Türk Edebiyatı Dersi (9, 10,11 ve12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara, 2011
- MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı Dersi (9, 10, 11 ve12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Ankara, 2015.
- 182 MEB Temel Kanunu, (erişim adresi: http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html) (erişim tarihi: 06.10.2015)
- MEB, *Türk Edebiyatı 9. Sınıf Ders Kitabı*, Devlet Kitapları: Ankara, 2015.
- MEB, *Türk Edebiyatı 10. Sınıf Ders Kitabı*, Devlet Kitapları: Ankara, 2015.
- MEB, (2015), *Türk Edebiyatı 11. Sınıf Ders Kitabı*, Devlet Kitapları, Ankara.
- Umay Günay, *Türk Kültürüne Eleştiri*, Akçağ Yayınları: Ankara, 2009.

İŞLEVSEL HALKBİLİMİ KURAMINA GÖRE ÂŞIK MAHZUNİ ŞERİF'İN ŞİİRLERİNDE TESPİT EDİLEN YENİ İŞLEVLER

NEW FUNCTIONS DETERMINED FROM THE POEMS OF AŞIK MAHZUNİ ŞERİF ACCORDANCE WITH FUNCTIONAL FOLKLORE THEORY

Yılmaz IRMAK*

Özet

Kökü Orta Asya Türk kültürüne dayanan Âşık Şiiri; yüzyıllardır birtakım değişimler geçirerek günümüze kadar ulaşan sözlü kültür geleneğidir. 20. yüzyılda yaşamış olan ve şiirlerinin kaynağını tasavvuf, halk kültürü ve Alevi-Bektaşî geleneğinden alan Âşık Mahzuni Şerif, Âşıklık geleneğinin en önemli temsilcilerinden birisidir. 1950'li yıllardan itibaren ülkemizde başlayan sanayileşme ve köyden kente göç olgusuna bağlı olarak bazı kırılmalara ve değişimlere uğrayan Âşık şiiri; 1960-1980 döneminde Türkiye'de baş gösteren toplumsal ve siyasi olaylardan da etkilenmiştir. Bu etkileri, Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde de görmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı; İşlevsel Halkbilimi Kuramı'na göre Âşık Mahzuni Şerif'in şiirleri bağlamında Âşık şiirinin yeni işlevlerini tespit etmektir. Mahzuni'nin şiirlerinde; "itiraz ve ret kültürü", "millî birlik ve beraberlik", "siyasi/ideolojik düşünceleri destekleme", "ekonomik kazanç sağlama (meta)" ve "psikolojik rahatlama (deşarj)" olmak üzere toplam beş adet yeni işlev tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Âşık Şiiri, Âşık Mahzuni Şerif, İşlevsel Halkbilimi Kuramı, İşlev.

Abstract

The minstrel poem based on Central Asia culture is a tradition of oral literature reached the present changing dramatically for centuries. Aşık Mahzuni Şerif, who lived in the 20th century, and whose poems originate from Islamic Sufism, folklore and Alevi-Bektashi tradition, is one of the significant representatives of this tradition. The minstrel poem which was exposed to some changes based on the events started in Turkey since 1950s such as industrialisation, migration from villages to cities and more has also been influenced by some social and political events in the 1960-1980 periods. It is also possible to see these effects in the poems of Aşık Mahzuni Şerif. The aim of this study is to determine the new functions of minstrel poems within the context of the poems of Aşık Mahzuni Şerif. Five new functions has been identified from the poems of Mahzuni consisting of the subjects of "denial and rejection culture", "national unification", "supporting political/ideological thoughts", "deriving a profit (materiality)" and "psychological relief (discharging)".

Keywords: Minstrel Poem, Âşık Mahzuni Şerif, Functional Folklore Theory, Function.

Giriş

Âşık Tarzı Şiir Geleneği¹; yüzyılların deneyiminden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanarak nesilden nesile

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, yirmak@bingol.edu.tr.

aktarılan bir değerler bütünüdür. Bu geleneğin temsilcileri olan âşıklar ise; içinde yaşadıkları dönemin sosyo-kültürel değerlerini, siyasi olaylarını, günlük yaşamın güzelliklerini, toplumsal ve bireysel çarpıklıklarını en ince duyarlılıkla kendi bakış açılarından şiir formunda ortaya koyan, kültürü gelecek kuşaklara taşıyan kültür elçileridir. Bir dönemin sosyo-kültürel özelliklerini belirlemede Âşık Şiiri bize önemli veriler sunar. Bu geleneğin içerisinde yetişen âşıklar; toplumun duygularını, düşüncelerini, aşklarını, sevinçlerini, acılarını, inançlarını, yaşayışlarını, tarihi ve sosyal olayları, ekonomik konuları, savaşları ve daha birçok konuyu şiirlerine yansıtmışlardır. “Bunda âşıkların içinde yaşamış olduğu toplumun sosyo-kültürel değerlerini malzeme olarak kullanılmasının büyük etkisi vardır” (Özdemir, 2011: 3). Bu nedenle, âşıklar halkın yaşayışı ile ilgili her türlü konuyu şiirlerinde dile getirerek yaşadıkları çağa ayna tutmaktadırlar.

Âşık Tarzı Şiir Geleneği, ülkemizde 1950’li yıllardan itibaren başlayan sanayileşme göçe bağlı olarak bazı kırılmalara ve değişimlere uğramıştır. 20. yüzyılda yaşamış olan Âşık Mahzuni Şerif, bu geleneğin en önemli temsilcilerinden birisidir. Şiirlerinin kaynağını dinî inançlar, tasavvuf, halk kültürü ve Alevi-Bektaşî geleneğinden alan ozan; toplumsal ve siyasal olayların yaşandığı 1960’lı yıllarda sanatını icra etmeye başlamış ve plak, kaset gibi elektronik araçların yardımıyla toplum tarafından kısa sürede tanınmıştır. 1960-1980 döneminde Türkiye’de baş gösteren toplumsal-siyasi olaylar, askerî darbeler ve köyden kente göç olgusu şüphesiz Âşık Şiiri’ni de etkilemiştir. Bu etkileri, Âşık Mahzuni Şerif’in şiirlerinde de görmek mümkündür.

Araştırmamızı; Âşık Mahzuni Şerif’in yazılı kaynaklardaki 745 şiiriyle sınırlandırdık. Ozanın serbest ölçüyle yazdığı şiirleri² (145 adet) bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Şiir ve ezginin bir ozanın sanatını anlamada çok önemli olduğu muhakkaktır. Şiirlerinin yarıdan fazlasının (430 adet) kendisi tarafından bestelenmesi, müzikal üretim konusunda Mahzuni’nin ne kadar üretken bir ozan olduğunu ortaya

¹ Âşık Tarzı Şiir Söyleme Geleneği; tarihi geçmişi, işlerlikleri ve işlevsellikleri fazlaca değişmeyen; ancak Türk Dünyası’nın çeşitli coğrafyalarında adına ozan, şaman, kam, baksı/bahşı, âşık, halk şairi, jırav, akın, ırcı, kayçı vs. denilen yaratıcı ve icracı tiplerin tarihsel süreçte meydana getirdikleri kültürel ve sanatsal oluşumun Anadolu’daki adıdır. Türk Halkbilimi terimi olarak “âşık” ise; elinde sazı, dilinde sözü ile diyar diyar gezen, gittiği yerlerde irticalen şiirler söyleyen, karşılaştığı âşıklarla atışmalar icra eden, halk hikâyeleri anlatan, dili güzel kullanan, kültür taşıyıcılığı ve ulaklık yapan, zaman zaman halkı belirli konularda uyaran ve halkın sözcülüğünü yapan sanatçı kişilerdir. Âşıkların proto-tipi ise “ozan”lardır. (Şişman, 2015: 316)

² Ozan “Gümüş Yelek” adlı kitabındaki 145 adet şiirini ise serbest vezin ile yazmıştır. Bkz. Şerif, Mahzuni (1994) Gümüş Yelek, Ankara: Yayınevi Yok.

koyar. Âşık Mahzuni'nin vefatından sonra böyle bir çalışma yapmamızdan dolayı ozanın sanatını icra ettiği bağlamı gözlemleyemedik. Ancak ozanın katıldığı televizyon programları ve internet ortamındaki türküleri, icra bağlamı noktasında onun şiiri ve sanatı hakkında bazı kanaatlerin oluşmasını sağlamıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte yeni rejimin halka yönelme ve ulaşma amacı doğrultusunda pek çok halkbilimci, folklorun içerisinde önemli bir yeri olan Âşık Edebiyatı'nın temsilcilerini ve mahsullerini tanımak için monografi ve antoloji tarzında kitap ve makaleler neşretmişlerdir. Bu eserlerin şüphesiz halkbilimine katkıları büyük olmuştur. Ancak yapılan çalışmaların çoğunluğu, ozanların hayatı-sanatı-şiirleri çerçevesi içerisinde ele alınan çalışmalarla sınırlı kalmıştır. Bu bakımdan biz de Âşık Şiiri'ne yeni bir pencereden bakma ihtiyacı hissederek, İşlevsel Halkbilimi Kuramı'na göre Mahzuni Şerif'in şiirlerinde tespit ettiğimiz yeni işlevleri ortaya koymaya çalışacağız. Böylelikle; Âşık Şiiri'nde yeni işlevlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1. İşlevsel Halkbilimi Kuramı

“Antropolojik Yöntem” olarak da bilinen İşlevsel Kuram; günümüz halkbilimi çalışmalarında en yaygın olarak kullanılan kuramlardan birisidir. Bu kuramın kurucuları B. Malinowski ve A. Reginald Radcliffe-Brown'dur. (Çobanoğlu, 1999a: 213). İşlevsel yöntemin hareket noktası; aslında Halk Edebiyatı metinlerinden ziyade, bu metinlerin oluşturuldukları ve icra edildikleri bağlamdır. İşlev konusu; Halk Edebiyatı metinlerindeki değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunları çözmeyin yanında, folklor ürünlerinin kim tarafından nasıl, neden ve nerede üretilip nakledildikleri; kim tarafından, neden ve nasıl dinlendiklerini ortaya koymak bakımından da son derece önemlidir (Ekici, 2011: 124).

İşlevsel Kuram'a göre bir metin tepki gösterecek bir izleyici kitlesi önünde icra edilmelidir. Yoksa o metnin bir anlamı olmaz. Malinowski; “Şüphesiz metin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür” diyerek bir metni anlamada metin kadar o metnin üretim ve icra bağlamının (context) da önemli olduğunu vurgulamıştır. Folklorun insan hayatındaki rolünü tam olarak anlayabilmek için onun hem mitler, efsaneler, ninniler, türküler ve atasözleri gibi bütün türler örneğinde; hem de her türün içindeki aşk türküleri, savaş türküleri, iş türküleri gibi alt türlerine, formlarına ait ürünlerin veya icraların değişik toplumlardaki uygulamalarına dair çok fazla bilgi sahibi olmamız

gerekmektedir. Bir folklor unsuru birden fazla işleve sahip olabilir. Bir folklor ürününün işlevi, icra edildiği bağlama göre de değişebilir (Çobanoğlu, 1999a: 225-226). İşlevsel Halkbilimi Kuramı, daha çok icra bağlamını esas almakla birlikte; metnin oluşturulduğu tarihi-siyasi şartları ve sosyal mekânı da içine alan bir yaklaşım tarzı sunmaktadır. Folklor ürünlerinin işlevi üzerine araştırmalar yapan Antropolog William R. Bascom (2010: 71-86) 1954 yılında yazdığı makalesinde folklor için dört işlev belirlemiştir:

1. Hoşça vakit geçirme ve eğlenme işlevi
2. İnançlara, değerlere ve törelere destek verme işlevi
3. Kültürü gelecek kuşaklara aktarma ve eğitim işlevi
4. Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi

İlhan Başgöz, “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)” adlı makalesinde Bascom’un tespit ettiği folklorun dört işlevine ek olarak beşinci olarak “protesto” işlevini önerir. Bu dört işlevin sınırlarının birbirinden kesin çizgilerle ayıramayacağını, bu işlevlerin hepsinin tek bir işlevde toplanabileceğini ve kurulu düzene, kültüre sağlamlık ve süreklilik vermeye yönelik olduğunu belirten Başgöz; “İçinde kavga döğüş, baş kaldırma, değerlere karşı koyma, irili ufaklı çatışma olmayan toplum yapısı yoktur. Her toplumda birleştirici, düzenleyici ve bölücü, düzen bozucu güçler yan yana bulunur” diyerek her toplumda ekonomik ve sosyal çıkarları çatışan, inanışları ve değerleri ters düşen insanların ve sınıfların olduğunu altını çizer (1996: 1-4).

Bu ilkedен hareketle genel anlamda Âşık Mahzuni’nin şiirlerinin folklorun dört işlevine ve İlhan Başgöz’ün buna ilave ettiği “Protesto” işlevine uygunluk gösterdiği görülmüştür (Irmak, 2013: 383-385). Folklorun beş işlevine göre Âşık Mahzuni’nin şiirleri ile ilgili şu tespitler yapılabilir:

Birinci İşlev; “hoşça vakit geçirme ve eğlenme işlevi” bakımından Mahzuni Şerif’in şiirlerinin bu işleve uygunluk gösterdiği tespit edilmiştir. Âşık Tarzı Şiir Geleneği’nde kahvehaneler, halkın eğlence ihtiyacını giderme noktasında önemli bir işlevi üstlenmişlerdir. Bu kurum; din dışı sebeplerle bir araya gelme ve eğlenme, hoşça vakit geçirme özelliklerine dayalı olarak bir edebî form niteliği kazanmıştır. Böylece kahvehaneler, âşık fasıllarının en fazla icra edildiği mekânlar olmuşlardır. Karşılaşma, askı ve muamma, lebdeğmez ve hikâye anlatma gibi geleneksel formların Âşık Şiiri’nde halkın eğlence ihtiyacını karşıladığı ve hoşça vakit geçirmek bakımından önemli olduğu

muhakkaktır. Âşık Mahzuni Şerif de, değişen dünya şartlarına göre sanatını konserlerde, festivallerde, gazinolarda, Cem evlerinde, dost sohbetlerinde, radyo ve televizyon programlarında, özel gün ve gecelerde icra ederek halkın eğlence ihtiyacını giderme noktasında bir işlev görmüştür.

İkinci işlev; “inançlara, değerlere ve törelere destek verme işlevi” ne göre; Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde dinî değerleri, peygamberleri, halifeleri, ahiret hayatını, ölümü, tasavvufî konuları, Alevi-Bektaşî kültürünü, ahlakî değerleri, toplumun örf ve adetlerini bulmak mümkündür. Mahzuni'nin şiirlerinde dile getirdiği bu konuların toplumsal yapıyı güçlendirdiği, toplumsal inançlara, değerlere ve törelere destek verdiği görülmüştür.

Folklorun üçüncü işlevi; “kültürü gelecek kuşaklara aktarma ve eğitim işlevi” dir. Bu işleve göre Âşık Mahzuni'nin şiirleri; atasözleri, deyimler, ikilemeler, yöresel kelimeler, dualar, beddualar, argo sözcükler bakımından kültürün gelecek kuşaklara aktarımını sağlamaktadır. Âşık Mahzuni'nin dil ve anlatım özelliklerini güçlendiren bu folklor ürünlerinde, kültürümüzün kodları barındırılmaktadır. Alevi-Bektaşî bir gelenekten gelen ozan, Alevilik-Bektaşîlik öğretisini de şiirlerinde yansıtarak bu kültürün aktarımına katkı sunmuştur.

Dördüncü işlev; “toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevi” bakımından Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde halk, hak, adalet, anayasa, ekonomik adaletsizlik, fakirlik, para, zam, vergi, köy sorunları, köy-kent çatışması, ağalık düzeni, işçi sorunları, Almanya işçi göçü, savaşlar, terör sorunu, ırkçılık, memurlar, doktorlar, öğretmenler, aydınlar gibi sosyal ve ekonomik konulardaki eleştiriler tespit edilmiştir. Ayrıca ozanın dinî-tasavvufî, Alevilik-Bektaşîlik ve ahlakî konulardaki eleştirilerini içeren şiirleri, bu işleve örnek verilebilir. Bu anlamda ozanın bu tür şiirleri, toplumsal ve kişisel baskılardan kaçmak için bir kaçış yolu sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Beşinci işlev olan “protesto” işlevine göre bir değerlendirme yapıldığında ise; Mahzuni Şerif'in özellikle siyasi hareketlerin çok yoğun yaşandığı 1960–1980 yılları arasındaki şiirlerinin bu gruba girdiği söylenebilir. 27 Mayıs 1960 İhtilâli Âşık Şiiri ve protesto türküleri için tam bir dönüş noktası olmuştur. Bu dönemde kendilerini halk âşığı yerine halk ozanı olarak adlandıran yeni bir âşık kuşağı (tipi) ortaya çıkmıştır ve bu ozanlar Sosyalist-Marksist düşünce doğrultusunda sistem karşıtı şiirler yazmışlar, türküler söylemişlerdir. Mahzuni'nin bu dönemdeki şiirleri; devrimci ozanlar gibi

Sosyalizm propagandası içermemesine rağmen dolaylı olarak protesto özelliği gösteren ve düzeni hedef alan şiirlerdir.

Özel anlamda bu beş işlevin Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinin işlevlerini belirlemede yeterli olmadığına altını çizmekte fayda olduğu aşikârdır. Bunun en önemli nedeni; ulus olma bilincine ulaşamamış, teknolojik imkânlardan mahrum ve sözlü kültürün tam anlamıyla hâkim olduğu ve yazılı kültüre geçememiş olan ilkel kabileler ile günümüzde en ileri teknolojileri kullanan millet olma sürecini büyük ölçüde tamamlamış olan modern toplumların folklor ürünlerinin işlevsel açıdan farklılıklar göstermesidir. Kaldı ki; ilkel kültürü bir yana bırakalım, bundan yetmiş-seksen yıl önce sözlü kültürün daha canlı yaşandığı ülkemizde, o günün şartlarında geçerli olan bazı işlevlerin bugün geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Buna örnek olarak; bir zamanlar okuma yazmanın yaygın olmadığı yıllarda haber verme işlevi gören Âşık Tarzı Şiir Geleneği'nin bugün bu işlevini yetirmiş olması verilebilir.

Bu noktada; Âşık Şiiri'nin işlevleri ile ilgili yapılan araştırmalar hakkında da bazı bilgileri verilmesi yerinde olacaktır. Özkul Çobanoğlu, "Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü" adlı kitabında; anlatım tutumu ve fonksiyonları açısından destanlarda; güldürme/eğlendirme, övme, yerme, şikâyet etme, öğüt verme, bilgilendirme, yas tuturma ve hüner gösterme ve öğrenme olmak üzere toplam sekiz adet işlev belirlemiştir (2000). Çobanoğlu, "İşgal Edilen Vatan Topraklarında Âşık Edebiyatı'nın İşlevleri ve Âşık Şenlik" adlı makalesinde ise; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kars, Ardahan ve Artvin gibi vatan topraklarının işgal edilmesi karşısında Âşık Şenlik başta olmak üzere yöre âşıklarının işgalcilere karşı doğrudan veya dolaylı olarak karşı çıktıklarını, bağlamalarını ve destanlarını en etkili araçlar olarak kullanarak Türklük şuurunun uyanması, hürriyet mücadelesinin örgütlenmesi ve ayakta kalması için mücadele ettiklerini belirtmiştir (1999b: 89-91). "Âşık Şiirinde Taşlamalar" adlı çalışmasında Nilgün Çıblak ise; taşlamaların sosyo-kültürel işlevleri başlığı altında; "toplumsal yapıyı yansıtma", "toplum değerlerinin korunup yaşatılmasını sağlama", "bilgilendirme ve eğitme", "iktidarı yıpratma", "psikolojik rahatlama sağlama", "eğlendirme, hoşça vakit geçirme" ve "âşıkların birbirlerine karşı tutumlarını ve ustalıklarını belirleme" olmak üzere taşlamalar için toplam yedi adet işlev belirlemiştir (2008: 131-133).

Siyasi olayların ve darbelerin etkilediği 1960'lı yıllarda sanat hayatına başlayan Âşık Mahzuni Şerif'in şiirleri, ozanın yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasi ve ekonomik

özellikleri göstermesi bakımından bize önemli veriler sunmaktadır. Bu dönemden itibaren Âşık Tarzı Şiir Geleneği'ne siyasi konuların yansması dikkat çeken bir noktadır. Alevi-Bektaşî kültürü içerisinde yetişen Âşık Mahzuni Şerif'in Pir Sultan yolundan gitmesi, bu kültürün aktarılması noktasında önemli bir işlev üstlenmesi, bizi onun şiirinde yeni işlevler keşfetmeye yöneltmiştir. Bascom'un dört işlevinin ve İlhan Başgöz'ün Protesto işlevinin dışında Mahzuni'nin şiirlerinde; "itiraz ve ret Kültürü", "millî birlik ve beraberlik", "siyasi /ideolojik düşünceleri destekleme", "ekonomik kazanç sağlama (meta)" ve "psikolojik rahatlama (deşarj)" olmak üzere toplam beş adet yeni işlev tespit edilmiştir

2. Âşık Mahzuni Şerif'in Şiirlerinde Tespit Edilen Yeni İşlevler

2.1 İtiraz ve Ret Kültürü İşlevi

Alevi bir ozan olan Âşık Mahzuni şiirlerinde bu kültürden beslenmiş, Âşıklık Geleneği'nin güçlü ozanları Pir Sultan, Davut Sulari ve Âşık Veysel'den ilham almıştır. Aleviler, yüzyıllarca Osmanlı yönetimi tarafından kendilerine baskı, şiddet ve zorla Sünnileştirme politikaları uygulandığı ve bu durumdan dolayı bir mağduriyet yaşadıklarını savunmuşlar ve buna karşı da bir "itiraz ve ret kültürü" inşa etmişlerdir. Bu "itiraz ve ret"; zalime ve yapılan zulme karşı geliştirilmiştir. Bu kültürün kaynağı Hz. Ali'ye ve Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Vakası'na dayanmaktadır. Zira Alevilere göre; Hz. Peygamber vefat ettikten sonra onun yerine halife olarak Hz. Ebu Bekir'in seçilmesi, dolayısıyla Hz. Ali'ye haksızlık yapıldığı düşüncesi ve ayrıca Hz. Hüseyin'in adaletsiz ve zalimce bir yönetim sergileyen Yezit'e karşı çıkararak ona biat etmemesi, sonrasında ise Kerbela'da şehit edilmesi, "itiraz ve ret" kültürünün en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Hallacı Mansur, Nesimi ve Pir Sultan gibi Hz. Ali'nin yolunu takip eden şair ve ozanların hepsinde itiraz ve ret kültürünü bulabiliriz. Bu işlevin İlhan Başgöz'ün protesto işlevine de uygunluk gösterdiği söylenebilir. Başgöz'e göre protesto işlevinin amacı; düzeni yıkmak ve yerine sınıf ayrımının yapılmadığı, emeğin ortak bölüştüğü Sosyalist bir düzen oluşturmaktır. Mahzuni'nin şiiri 1960-1980 yılları arasında böyle bir özellik taşısa da, daha sonraki yıllarda bu tarz düşüncelerinden uzaklaşan ozan, yoğun olarak tasavvufî, vatanın, milletin birlik ve beraberliğine yönelik şiirler yazarak düzen muhalifliğinden vazgeçmiştir. Ancak yine de o, haksızlığa, adaletsizliğe, sömürüye, siyasilere, toprak ağalarına, kapitalist sisteme karşı eleştirilerine devam etmiştir. 1960'lı yıllarda devrimci düşünceden etkilenen ve

eserlerini toplumcu (Marksist) ideolojiye göre biçimlendiren Mahzuni, eserlerini toplumcu edebiyat anlayışına göre oluşturmuş olsa da dinî-tasavvufî değerlere bağlı bir ozandır. Onun tasavvufî şiirlerinde bu inanç ve değerler açıkça görülür. Mahzuni’de görülen itiraz ve ret kültürünün farkı; haksızlığa, zulme ve baskıya karşı olmasıdır.

2.1.1 Zalime Karşı Bir Kurtarıcı İmgesi Olarak: Şah-ı Merdan ve İmam Hüseyin

Âşık Mahzuni’nin şiirlerinde Mervan, Yezit ve Şimir, itiraz ve ret kültürü geleneğinin simgeleşen isimleridir. Bu isimler onun şiirinde kötülüğü ve zulmü temsil ederken Hz. Ali/Haydar/Şah-ı Merdan, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, On İki İmam ve Hacı Bektaş-ı Veli ise; iyiliği, adaleti, doğruluğu, haksızlığa karşı başkaldırıyı simgeleyen kahraman/kurtarıcı olarak görülürler. Ozanın “Gel Yetiş” adlı şiirinde münkir insanlara, zalim Mervan’a, zalim softalara, dara düşmüşlere ve cahillere karşı “Neredesin Şah-ı Merdan gel yetiş” denilerek Hz. Ali’den yardım istenir. “Hak sende mevcuttur, sen Hakk’ın özü” dizesinde “vahdet-i vücût” düşüncesi vardır.³ Şiirde Şah-ı Merdan bir kurtarıcı imgesidir:

190

Hak sende mevcuttur, sen Hakk’ın özü
Her zaman karadır cahilin yüzü
Dergâhına mahrum eyleme bizi
Neredesin Şah-ı Merdan gel yetiş. (Zaman, 1997: 453-454)

“Dört Yavru Gönderdim” adlı şiirinde ozan, Şimir’e karşı bir sığınma kapısı olarak gördüğü Hüseyin’den şöyle yardım ister:

Dört yavru gönderdim dost ocağına
Kurban olam sana bekle Hüseyin
Senin oğlun bu yuvayı dağıttı
Eğer gerçek isen hakla Hüseyin (Yağız, 1999: 68)

³ Vahdet-i vücût; Allah’tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak demektir. Hakk’ın tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir varlığı yoktur (Uludağ, 2005: 371).

Ozan, “Bak Murtaza” şiirinde Kербela’da şehit edilen Hz. Hüseyin’in içler acısı halini Murtaza’ya yani Hz. Ali’ye şikâyet eder. Şiirde Hz. Hüseyin’e ve Ehlibeyt’e yapılan zulme karşı bir “itiraz ve ret” anlayışı yansıtılır:

Daha dilim varmaz hiç söylemeye
Bak Hüseyin ne hallerde Murtaza
Yüzüm yoktur şahım derdim yanmaya
Bak evladın ne hallerde Murtaza (Aktaş, 2006: 114)

Ozan “Uyan İmam Ali” şiirinde; “Uyan İmam Ali bak neler oldu” diyerek Yezitleri, Mervanları ve Alevilik yolunu inkâr edip bu inançtan sapanları İmam Ali’ye şöyle şikâyet eder:

On iki evladın on iki milyon
Uyan İmam Ali bak neler oldu
Bir değil beş değil Yezid’in kahır
Uyan İmam Ali bak neler oldu
Senin çadırına Mervanlar doldu (Yağız, 1999: 106)

Onun şiirinde; dost meclisine giren, her türünde lanet kokan ve her sözünde yalan yatan kişiler Mervan olarak adlandırılır. Bu kişilerin kılız kafasında bile Mervan (fitne, kötü niyet) yatmaktadır. Ozan bu durumu bir dörtlüğünde şöyle ifade eder:

Derim ki ey Haydar’ı sevenler, koymayın bu züppeyi
Onun kılız kafasında kaç çeşit Mervan yatar.
Dost meclisi ahır değil, sokmayın adam deyi
Her tüyünde lanet kokar, sözünde yalan yatar. (Zaman, 1997: 268)

Ozanın “Çeşm-i Siyahım” adlı şiirinde de Mervan kötü bir kişilik olarak karşımıza çıkar:

Bağladım canım zülfün teline
Sen beni bıraktın elin diline

Güldün Mahzuni'nin berbat haline
Mervan'ın elinde parelense de (Zaman, 1997: 282)

“Hz. Ali Gerçeği” şiirinde; “Ey harici, bilemezsin sen Ali'nin sırrını” diyerek Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali ve Muaviye arasında tarafsız kalan Haricilere seslenir. “Haymegâhı Hüseyin”i basıp, “Evlad-ı Ali'ye acımayıp yavrusunu kestiniz” diyerek Haricilere karşı tepkisini orta koyan ozan, Hüseyin'i mazlumların şahı olarak nitelendirir:

Haymegâhı Hüseyin'i utanmadan bastınız
Evladı Ali'ye acımayıp yavrusunu kestiniz
Hangi rüzgârda bu adet böyle cahil estiniz
Gelin görün gönlümüze böyle bir saba yazar (Aktaş, 2006: 75-76)

Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerindeki zalim-mazlum çatışmasının temelinde yine Kerbela'da Hz. Hüseyin'e yapılan zulüm yatar. Her zaman zalime karşı mazlumun yanında olan ozan, bu durumu şöyle dizelere döker:

192

Der Mahzuni gör zulümü
Göğe savurdun külümü
Mazlumun hakkı zalimi
Âlim Allah yıkar gider. (Zaman, 1997: 96)

Zulüm yapan kişinin yaptığı zulüm hiçbir zaman yanına kâr kalmayacağı ve bir gün mutlaka bunun hesabının sorulacağı ise şöyle dile getirilir:

Mahzuni Şerif'im kime darılır
Sazı koyar başka şeye sarılır
Bir gün her zalimden hesap sorulur
Çünkü Hakk'ın yolu haktır efendim (Zaman, 1997: 216)

2.1.2 İtiraz ve Ret Kültürün Kaynağı: Kerbela Olayı

Hız. Hüseyin'in şehit edildiği ve İslam tarihinin en acı olaylarından birisi olan Kerbela olayının acısı her yıl Muharrem ayında yapılan anma programlarıyla Aleviler tarafından yaşatılmaktadır. Hız. Hasan'ın halifelik hakkından feragat etmesinden sonra halifeliği teslim alan Muaviye'nin kendisinden sonra oğlu Yezid'e biat edilmesini istemesi, Hız. Hüseyin'i tedirgin etmiş ve derinden sarsmıştır. Yezit, gerek inancı ve davranışları, gerek yaşayışı bakımından Müslümanların daima eleştirdiği hatta "fâsık" saydığı biri olarak bilinmektedir (Fığlalı, 2006: 46). Babası Muaviye sağ iken Şam'da biat almaya başlayan Yezit, babasının ölümünden hemen sonra Medine valisi Velid b. Utbe b. Ebi Süfyan'a gönderdiği bir mektupta Hız. Hüseyin'den ne surette olursa olsun kendisine biat etmesini istemiştir. Ancak Yezit'in bu isteği, Hız. Hüseyin tarafından kabul edilmez ve Hız. Hüseyin ailesiyle birlikte Medine'den Mekke'ye gider. Bu durumu öğrenen Kufeliler onu hilafete getirmek için kendisine mektup yazarlar. Hız. Hüseyin amcasının oğlu Müslim B. Akil'i Kufe'ye göndererek Kufelilerin samimiyeti hakkında bilgi edinmesini ister. Müslim'in olumlu izlenimleri kendisine bildirmesi üzerine Hız. Hüseyin, ev halkı ve yakınlarıyla birlikte Kufe'ye gitmek üzere yola çıkar. Hız. Hüseyin ve yanındakiler, Fırat nehri kıyısındaki Kerbela bölgesine geldiklerinde İbn-i Ziyad'ın üzerlerine gönderdiği İbn-i Saad yönetimindeki 4000 kişilik kuvvetiyle karşılaşır ve burada şehit edilirler. Bu acı olayın ardından Hız. Hüseyin'in kız kardeşleri Zeynep, Ümmü Gülsüm, kızları; Sakine, Fatma, oğlu; Zeynel Abidin ve karısı esir alınır. Hız. Hüseyin'in başı ve esirler Yezit'e gönderilir (Yazıcı, 2011: 305-309).

Hız. Hasan'ın eşine zehirletirilerek öldürülmesi, Hız. Hüseyin'in de Kerbela'da şehit edilmesi, tarihsel süreç içerisinde itikâdi ve sosyo-kültürel ayrışmalara sebep olmuştur. İslam dünyasında asırlardır süren tartışmalarda ve ayrışmalarda, Hız. Hüseyin'in hunharca şehit edilmesi, ağabeyinin zehirletilmesinden daha çok belirleyici olmuştur. Bunun en önemli göstergelerinden birisi; bu olayı anlatan birçok eserin kaleme alınması, diğeri de Şii Müslümanlar arasında gelenekselleşmiş olan Hız. Hüseyin'i anma törenleridir (Yazıcı, 2011: 309). Şiiler için Kerbela'nın temsil ettiği anlam ile Aleviler için temsil ettiği anlam farklıdır. Şiiler için Kerbela; sadece yılın belirli bir ayının belirli bir gününde anılması gereken bir olaydır. Oysa aynı durum Aleviler için geçerli değildir. Aleviler için Kerbela; zalimin zulmünü en trajik biçimde temsil eden bir olaydır, ama ne ilk ne de sondur. Bu nedenle Kerbela gününün özel bir

anlamı da yoktur; yani bütün günler birden Kerbela'ya dönüşebilir. Bir diğer ifadeyle Şii Ortodoksi, Kerbela matemini bir günle sınırlayarak bunu iktidarının mutlaklığı ve sürerliliğinin bir göstergesi olarak, bir 'bayram' günü olarak kutlarken, Aleviler için Kerbela matemini, içinde bulunulan gündür, yani her gündür (Poyraz, 2007: 91).

Âşık Mahzuni yarasını, acısını Kerbela yarasına benzetir. Onun gönlündeki yas bir türlü gitmez. Aradan asırlar geçmesine rağmen Kerbela acısını içinde hisseden ozan bu durumu şöyle dizelere dökmektedir:

Gitmiyor gönlümün yası
Dünya yalancı dünyası
Yaram Kerbela yarası
Yaralarım yaralarım (Zaman, 1997: 107)

Bir dörtlüğünde Kerbela'da hiçbir günahı olmayan şehit edilen masum insanlar için "Mahsum olan Kerbela'ya gidermiş" diyen ozan, dost diye nitelendirdiği Hz. Hüseyin'e selam gönderir:

Âşık olan şu dünyayı nidermiş
Döner döner bahtım karadır dermiş
Mahsum olan Kerbela'ya gidermiş
Bari dosta selamımı ver nenni nenni (Zaman, 1997: 143)

Mahzuni başka bir dörtlüğünde ise; "Fırat suyu Kerbela'ya kol olsun" diyerek kurak bir çöl olan Kerbela'ya ve susuz bırakılan Hz. Hüseyin'e su ulaştırmak ister:

Bahar geldi çiçeklerin ayılsın
Kayalardan geyiklerin yayılsın
Ceyhan coşkun Akdeniz'de bayılsın
Fırat suyu Kerbela'ya kol olsun (Zaman, 1997: 439)

2.1.3 Alevilik Yolu ve Pir Sultan Felsefesi

Mahzuni'nin felsefi anlamda şiirlerinden etkilendiği âşıkların ilki ve en önemlisi Alevi âşıklardan Sivaslı Pir Sultan Abdal'dır. Alevilik ve Bektaşilikte yedi ulu ozandan birisi olarak kabul edilen Pir Sultan; zalime karşı başkaldırıcı olma, korkusuzluk,

cesaret, mazlumdan yana tavrı ve mücadeleci kimliğiyle tanınan bir ozandır (Zaman, 2009: 301). Düşünsel anlamda kendisine Pir Sultan'ı rehber edinen Mahzuni, Nesimi, Hallacı Mansur ve Pir Sultan'ı aynı davanın yolcusu olarak görür. Öyle ki bu ozanlar, serini verme pahasına yollarından dönmemişlerdir:

Nesimi hak idi kolay yenmedi
Mansur enel hakla dardan inmedi
Pir Sultanım serin verdi dönmedi
Âşıkların Haktan sarktığı nerde? (Şerif, 1995: 94)

Mahzuni; "Bir Ölü Bin Doğarlar" şiirinde; Hak yolunun yolcularının bir ölüp bin doğacaklarını belirtir:

Hak yolunda gidenler
Bir ölü, bin doğarlar
Ulu dağlarda fidanlar
Bir ölü, bin doğarlar
Oda her gün doğarlar. (Zaman, 1997: 451)

"Yer Kalmadı" adlı şiirinde ise; "Ağla sarı sazım belki Hak duyar" diyerek şikâyetini Allah'a ulaştıran ozan, Hz. Muhammed'e kuyu kazılmasını, Nesimi'nin derisinin yüzülmesini, Muhyiddin-i Arabî'nin taşla ezilmesini örnek göstererek bu davadan asla geri adım atmayacağını belirtir:

Muhammed'e bile kuyu kazdılar
Muhyiddin'i taşa vurup ezdiler
Nesimi'nin derisini yüzdüler
Ağla sarı sazım belki hak duyar (Zaman, 1997: 205)

2.2 Millî Birlik ve Beraberlik İşlevi

Folklor, diğer bir ifadeyle halkbilimi; halkın geleneğe bağlı maddi ve manevi kültürünün ilmidir. Bir milleti temsil eden fertler, kültürel değerlerine sahip çıkıp, birlik ve beraberliklerini korudukları sürece ayakta dururlar. Birlik ve beraberliğin korunması

da; geçmişi bilmekle, ortak dile, dine ve bayrağa sahip olmakla; örf, âdet, gelenek ve göreneklere bağlı kalmakla ve bunları yaşatmakla mümkündür. Bunların tamamı birleştiğinde, bir milletin ortak kültür yapısı meydana gelmiş olur ki bu da; millî kültürdür. Bir milletin hayatında folklor ürünleri milleti oluşturan farklı etnik grupları birbirine bağlayan bir harç vazifesi görür. Doğusu, batısı, Türk'ü, Kürd'ü, Laz'ı ve Çerkez'i ile milleti oluşturan ve vatandaşlık bağıyla devletine bağlı olan her etnik grup, bu kadim medeniyetin bir parçasıdır ve Türk kültür evreninin birer mensubudur. Zira birbirinden kız alıp, birbirine kız veren bu insanlar, et ve tırnak gibi birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Trabzon'un horonu, Diyarbakır'ın halayı, İzmir'in zeybeği aynı kültürün açan zengin motifleridir. Sazımız, bağlamamız, kemençemiz, curamız, davul ve zurnamız yine aynı kültürün enstrümanlarıdır (Irmak, 2014: 44). Şükrü Elçin; Türkçemizi, dinimizi, türkülerimizi, inançlarımızı, halk sanatlarımızı, batıl itikatlarımızı, ecdadımızdan gelen terbiye tarzımızı, dünyaya bakışımızı; devlet ve millet anlayışımızı meydana getiren ortak kültür birikimlerimiz olarak görür (1997: 542). Kültürü; “bir milletin büyük çoğunluğunun hayatında, doğumundan ölüme kadarki devrede sürekli devam eden birikim” olarak tanımlayan Elçin, bu kültürün ananeden geldiği için millî olduğunu, millete has karakter taşıdığını ve bizi maddeten ve manen birbirimize bağladığını söyler (1997: 542). Bu noktada Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve bu geleneğin içerisinde yetişen ozanlar; şiirlerini oluştururken bu kültür birikiminden yararlanırlar ve yaşadıkları coğrafyada millî birlik ve beraberliğin sağlanması bakımından önemli işlevler görürler.

Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde bir dönem her ne kadar “protesto” işlevi görülse de aslında o, bu vatanın topraklarına âşıktır. Mahzuni; içinden yaşadığı toplumun gören gözü, konuşan dili olmuş, halkının derdini dert edinmiş, zalime, sömürü düzenine, haksızlıklara karşı çıkarak ideal bir toplum hayal etmiştir. Onun hayali; güzel Türkiye'mizde dinî ve etnik bakımdan bütün insanların barış, mutluluk içerisinde birlik ve beraberliğini bozmadan yaşamasıdır. Kendisini ülkesini seven, kıskanan ve Cumhuriyet'e bağlı bir insan olarak nitelendiren ozan; “Sana selam ey güzel düşünen. Sana selam ülkesini ve ülkedeki bütün insanları sevebilen, sana selam ey Türk, ey Kürt, ey Alevi, ey Sünni arkadaş. Beni unutma seni seviyorum.” (Şerif, 1995: 173-175) diyerek ülkemizdeki etnik ve mezhepsel bütün topluluklara selam söyler ve onları sevdiğini belirtir.

2.2.1 Vatan Sevgisi

Âşık Mahzuni, Edirne'den Van'a dört mevsimin görüldüğü vatanın her karış toprağına ve her bir çeşit yaprağına kurbandır. "Türkiye'm" adlı şiirinde; Türkiye'yi "Bir halıda bin çiçekli bahçe" ve "Dört mevsimi tek yaşayan merkez" olarak nitelendiren ozan, "Benim memleketim yok senden başka" diyerek memleketine olan bağlılığını ortaya koyar. Ayrıca "Türk'ü, Kürd'ü, Arap ile Çerkez'e / Gölge olan otağına kurbanım" diyerek birlik ve beraberliği savunur, bundan dolayı da kendisini ülkesinin milliyetçisi olarak görür. Ozan bu şiiri için şu açıklamayı yapar:

"Her ünlü insan doğduğu toprakların olduğu kadar, dünyanın diğer topraklarının ve insanların da ünlüsüdür. Çünkü dünyalıdır. Ancak, önce can sonra canan diye bir laf var. O nedenle önce Türkiyeli olmak beni çok ilgilendirir. Ve ben ülkemi çok seviyorum. Her insan mutlak bir milletin çocuğudur. Milliyetçilik bende bir ırk anlayışı biçiminde değildir. Sadece doğduğum ülkenin içinde yaşayan bütün insanların bende olan özel sevgisi nedeniyle, ben ülkemin milliyetçisiyim. Amma ırkçısı değilim. Burada yaşayan bütün yığınların adına Türkiye'mi çok seviyorum." (Şerif, 1995: 24)

Türkiye'm o kadar sevdim ki seni
Dört mevsimli toprağına kurbanım.
Edirne'de yeşil Van'da kurumuş
Her bir çeşit yaprağına kurbanım.

Benim memleketim yok senden başka
Sevdan ile doğdum yürüdüm aşka
Bulutlar geveze rahmeti laşka
O şakacı şalağına kurbanım.

Hak memleket vermez böyle herkese
Dört mevsimi tek yaşayan merkeze
Türk'ü, Kürd'ü, Arap ile Çerkez'e
Gölge olan otağına kurbanım.

Mahzuni Şerif'im Türkiye'm nesin
Büyük çölde tarif olmaz gölgesin.

Bir halıda bin çiçekli bahçesin
İrisine, ufağına kurbanım. (Şerif, 1995: 24)

Ozan Edirne'den Kars'a kadar bu topraklar "bizim be" diyerek kimsenin bu toprakları bölemeyeceğini dile getirir:

Güneşi, yıldızı, yeri efendim
(Edirne'den Kars'a, kadar efendim)
Bu dünya, bu evren, toprak bizim be
(Bu memleket takım takım bizim be)
Bizi bölemezsin behey serseri
Denizi, nehri, taşı bizim be
Bizim bizim bizim bizim be. (Zaman, 1997: 86)

"En Güzel Yurt" şiirinde ozan, "Kürd'ün, Türk'ün besmelesi ne güzel" diyerek toplumsal birlik ve beraberliğin önemine dikkat çeker:

Sümer çobanıyla güdülen sürü
Dağlarında yaylamanın her türü
İslam'ın olgunu küfrün özgürü
Kürd'ün, Türk'ün besmelesi ne güzel. (Şerif, 1995: 44)

Mahzuni şiirinde doğduğu köy olan Berçenek'e öyle özlem duyar ki; bu özlemden dolayı ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmüştür. O yörelerin dağları dumanlı dumanlıdır. Ozan bu dumanlı dağlara hüznünü yüklemiştir. Bir yerin, insanın nazarında özlem duyulan bir yer olması, orada güzel günler yaşamasındandır. Yani yaşanılan yer, insanla anlamlıdır Mahzuni uzak kaldığı memleketindeki körpe yavrusunu hatırlar ve insanların onun için deli demesinden çekinmese, adeta bir çocuk gibi ağlamak ister:

Vay göresim geldi seni Berçenek
Dumanlı dumanlı oy bizim eller
Aktı gözüm yaşı oldu bir çanak
Nasıl unuturum körpe yavrumu

Dumanlı dumanlı oy bizim eller
Oturup ağlasam delidir derler (Zaman, 1997: 277)

Ozan kalkınmış, herkesin aşının, ekmeğinin, barınacak yerinin olduğu, sokaklarının tertemiz olduğu bir ülkeyi hayal eder:

Kalkınsın dedim ülkemiz
Sokaklar olsun tertemiz
Olsun barınacak yerimiz
Yanlış anladınız beni (Zaman, 1997: 308)

2.2.2 Türkçe Sevgisi

Âşıklar, Türk diline büyük hizmetler vermişlerdir. Ali Kafkasyalı, “İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik” adlı çalışmasında; İran’da yaşayan Türk âşıkların Türkçe konuşarak ve Türkçe şiirler söyleyerek İran Türklerinin millî kimliklerinin korunması bakımından önemli bir işlev gördüklerini belirtir (2009: 60). Âşık Mahzuni Şerif zengin Türkçesiyle yüzlerce şiir söylemiştir ve bu şiirler millî kimliğin ve kültürün korunup yaşatılması noktasında bir işlev görmüştür. Bir şiirinde Türkçe sevgisini dile getiren ozan öz Türkçe’yi savunur, Arapça ve Farsça sözcüklere karşı çıkar:

Türkçeni arı mı soktu
(Layık) söze dersin (seza)
Bunca laftan laf mı yoktu
(Bunun gibi) olmuş (keza) (Şerif, 1995: 59)

2.2.3 Çanakkale Zaferi

Birinci Dünya Savaşı’nda yüz binlerce askerimizin şehit olduğu, azmin, kahramanlığın destanlaştığı Çanakkale, Mahzuni’nin şiirinde ortak bir değerdir. “Kolum nerden aldın sen bu zinciri?” adlı şiirinde ozan, kendisini tutsak eden, koluna zincir takan zihniyete “Bunun mu için öldük Çanakkale’de?” diye seslenerek tepkisini ortaya koyar:

Mahzuni Şerifim başım belada
Benim gözüm yoktur cennet alada

Bunun mu için öldük Çanakkale'de
Kolum nerden aldın sen bu zinciri? (Zaman, 1997: 280)

2.2.4 Kıbrıs Harekâtı ve Mehmetçik

Mahzuni 1974'te Rumların Kıbrıs'ı işgali üzerine halk üzerinde şiiriyle bir kamuoyu oluşturarak halkın millî duygularını harekete geçirir ve halkı zalimlere karşı savaşılmaya çağırır:

Duracak zaman değildir
Yürüyün zalim üstüne
Ölen ölsün kalan yeter
Yürüyün Kıbrıs üstüne. (Aktaş, 2006: 63)

Ozan “yavru yurt” olarak nitelendirdiği Kıbrıs'ı kurtarmak için “Bir Mustafa Kemal” hayal eder. Mustafa Kemal, onun şiirinde bir kurtarıcı olarak simgeleşmiştir:

Bir pazarın şerri, dünyayı sardı
Akdeniz'i kana, yaktı kavurdu
Kurtaran yok mu şu yavru yurdu?
Bir Mustafa Kemal doğmuş geliyor (Zaman, 1997: 176)

Kıbrıs Barış Harekâtı'nda şehit haberleri gelmeye başlamıştır. Bu acı olaylar üzerine çok duygulanan ozan, Türk bayrağına sarılmış olarak gelen şehitleri şiirinde “bir yiğit” olarak adlandırmıştır:

Hele bakın şu yiğidin göğsüne
Zalımdan bir kurşun yemiş geliyor
Albayağı tabutuna sarılmış
Bu toprak benimdir demiş geliyor (Zaman, 1997: 176)

Rumlar Kıbrıs'ta kundaktaki çocukları diri diri yakarak hendeklere dökmüş, hamile kadınların karnına süngüler sokarak adeta katliam yapmışlardır. Mahzuni'nin şiirinde duman, acıyı, üzüntüyü ve yası ifade eder. Kıbrıs'ın üzerini kaplayan duman, bir haber imgesi de taşır:

Kundakta yavrular diri yakılmış
Çoluk çocuk hendeklere dökülmüş
Gebe kadınlara süngü sokulmuş
Kıbrıs'ı bir duman almış geliyor (Zaman, 1997: 176)

“Küçük Muhammetçik” anlamına gelen Mehmetçik; adını Peygamberimizin adından almıştır. Bu adlandırma bu yüzden kutsal bir değer ifade eder. Mahzuni bayrağın rengini vatanına çok yakıştırır, vatani için cenk eyleyen, dünyada dengi olmayan Mehmetçiği şiirinde şöyle över:

Ne güzel yakışmış bayrağın rengi
Bir vatan uğruna eylemiş cengi
Varm'ola dünyada Mehmet'in dengi
Mahzuni soyunu övmüş geliyor (Zaman, 1997:176)

2.2.5 Barış ve Kardeşlik Çağrısı

Âşık Mahzuni Şerif, yıllardır ülkemizde devam eden ve binlerce askerimizin şehit edildiği terör sorunundan rahatsızdır. Ülkemizde Türk-Kürt ve Alevi-Sünni ayrılığı çıkarmak isteyen karanlık odakların amacının; kardeşi kardeşe kırdırarak bu ülkeyi bölmek olduğunu belirten ozan; “Alevi-Sünni nasıl bu ülkenin öz sahibi ise, Türk ve Kürt de bu ülkenin öz sahibidir” diyerek bu oyunların bozulması gerektiğinin altını çizer, bunun için de silahlı çözüm yerine; ülkemizde demokrasinin ve hukukun tesis edilmesini ister, tüm insanlara barış ve kardeşlik çağrısında bulunur (1995: 175).

Mahzuni “Türk Milleti” adını taşıyan şiirinde; artık kavga ve dövüşün bitmesini ister; “Haydi haydi Türk milleti” diyerek milletine seslenir. Ozan ülkesinin kalkınması için herkese çalışmayı öğütler:

Bitsin artık dövüş kavga
Haydi haydi Türk milleti
Çalışalım dalga dalga
Haydi haydi Türk milleti (Zaman, 1997: 383)

Ozan “Barışın Önemi” adlı şiirde ülkede devam eden çatışmaların, kavgaların bitmesini ister:

Tükenip kahrolsun dağların kini
Kan köpüren Murat suyu durulsun
Şu benim yurdumda can ocağında
Düşman yoktur düşmanlıklar vurulsun. (Şerif, 1995: 78)

“Niye Vurulsun” adını taşıyan şiirde ise ozan; artık kardeş kavgasına son verilmesini, İzmir ile Batma’nın farkının olmadığını dile getirir:

202

Der Mahzuni zamanı yok yatmanın
Kötülükle sonu gelmez çatmanın
Farkı yoksa izmir ile Batman’ın
İnsanoğlu birbirine sarılsın. (Zaman, 1997: 474)

“Barışa Çağrı” adlı şiirinde barış çağrısı yapar ve herkesin birbirisini sevmesini ve birlik olmasını öğütler:

Barış gelsin dağlara
Yollar birleşin haydi
Geçmişten geleceğe
Yıllar birleşin haydi, yıllar birleşin. (Zaman, 1997: 491)

2.3 İdeolojik ve Politik Araç İşlevi

Folklor, 20. yüzyılda ülkeler tarafından ideolojik veya politik bir araç olarak kullanılmıştır. Bunda; 19. yüzyıla damgasını vuran romantizm hareketi ve romantik milliyetçilik en önemli etkidir. 19. yüzyıl sonunda yeniden şekillenen dünya

rejimlerinin ve bunların resmî söylem kurgulamalarında başvurdukları ilk kaynak çoğu zaman folklor olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde folklor çalışmalarına büyük önem verilmiştir. Bunun altında yatan sebep; folklorun sosyalizm ve komünizm ideolojisinin halka benimsetilmek istenmesidir. Bu dönemde, köylerde yaşayan halk şairleri, devrimi ve devrim liderlerini öven şiirler, destanlar yazmaları konusunda teşvik edilmiş bu şiirleri ve destanları yazan halk şairleri parayla, madalyayla ödüllendirilmişlerdir. Sovyet değerleri, Stalin tarafından geliştirilen şekil olarak millî, içerik olarak sosyalist ilkesi çerçevesinde Kırgız Türklerine ve sözlü gelenek türlerine uyarlanarak işlenmiş ve söz konusu değerlerin propagandası yapılmıştır (Temur, 2010: 219-228).

Türkiye’de de 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonra buna benzer bir politika takip edilmiştir. Bu dönemde Alevi-Bektaşî toplumu, Cumhuriyet ve onun getirdiği laiklikle geniş bir özgürlük alanına kavuştuklarını savunarak yeni rejimin propagandacısı gibi davranmışlardır. Atatürk Kurtuluş Savaşı’nda Hacıbektaş’a gelerek Çelebi Cemalettin Efendi ile görüşüp onun tam desteğini almıştır. Bundan sonra Aleviler, Kurtuluş Savaşı içerisinde yer alarak Atatürk’ü desteklemişlerdir (Zelyut, 1989: 40). Liberal bir yaklaşıma sahip olan Alevi ve Bektaşî ozanlarının şiirleri, güçlü ideolojik arka planlarıyla yeni Cumhuriyetin seküler politikalarına katkı sağlamıştır (Günay, 2011: 1540).

Türk milliyetçiliği, imparatorluğun yıkılmasıyla meydana gelen kültürel boşluğu doldurmak için Türk folklorundan taze, kirletilmemiş ve millî bir kaynak bulmuştur. Bu yeni kaynak, yeni Türkiye Cumhuriyeti’ni bir araya getirmek için kuvvetli bir güç sağlamaya, milletin batılılaşmasını ve modernleşmesini kolaylaştırmaya yardımcı olmuştur (Günay, 2011: 1545). Geçmişte muhalefetin sesini oluşturan Alevi-Bektaşî ozanların, 1920’lerden başlayarak devletle uzlaşma içine girmeleri üzerine, 1950’li yılların sonuna kadar yeni rejime karşı ciddi bir eleştiri yapılmamıştır. Ozanlar içerisinde buna örnek olarak Âşık Veysel gösterilebilir. Âşık Veysel Cumhuriyetçi ve Atatürkçü bir çizgi izlemiştir. Bu dönemde Âşık Veysel’in kişiliğinde dile gelen Cumhuriyet ozanı tipi yaygınlaşmaya başlamıştır. Veysel’in bu tutumu, bazı ozanlar tarafından eleştiri konusu olmuştur (Zelyut, 1989: 41). Buradan Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin halka benimsetilmesi konusunda âşıklardan istifade etme amacı da güdüldüğü anlaşılmaktadır (Bekki, 2006: 2).

Yeni Cumhuriyet rejimi ile bu uyum 1960'lardan itibaren bozulmaya başlamıştır. Bu dönemde köyden kente göç sonucu kırsal kesimden koparak kentlerin kıyılarına yerleşmiş Alevi-Bektaşî ozanlarının şiirlerine sosyalist düşünce girmeye başlamıştır. Şiirlerde Allah aşkının yerini insanlık aşkı, işçi sınıfı aşkı almaya başlamıştır. Aşkın kimliği değiştirilerek toplumsallaştırılmıştır. Halk ozanları yeni bir düzen hayal ederek bu amaca ulaşmak için sazlarını silah olarak kullanmaktan söz etmeye başlamışlardır (Zelyut, 1989: 42). 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri ile halk ozanları budanmıştır. Bu süreçte halk ozanları rejimin propagandacısı olarak kullanılmak istenmiştir. Cumhuriyete ve laik uygulamalara karşı çıkarılan ayaklanmaların hiçbirisine Aleviler katılmamışlardır. Bu durum Alevi-Bektaşîlerin Cumhuriyetçi, laik, çağdaş ve demokrat bir çizgi takip etmelerinden kaynaklanmaktadır (Erdoğan, 2006: 119).

Cumhuriyet döneminde protesto geleneğinde bir duraklama olduğunu belirten İlhan Başgöz, bunun nedenleri hakkında şunları söyler:

“Cumhuriyet’i kuranlar iş başına vatani kurtararak gelmişler, bu yüzden herkes gibi âşıklardan da büyük saygı görmüşler, onlar tarafından alkışlanmışlardır; Cumhuriyet’i halk kültürü temeline oturtmak istemişlerdir. Bu kültürün sözcüleri olan âşıklara Halkevlerinin, devlet radyosunun ve başka kurumların kapıları açılmış, âşıklar oralarda ağırlanmış, saygı görmüşlerdir. Onların eserleri toplanmış, basılmış, daha geniş kitlelere duyurulmuştur. Bu sıcak ilgiye âşıklar, yeni idarenin başlarına ve kurumlarına övgüler düzüp, alkışlar tutarak karşılık vermiştir.” (Başgöz, 1986: 185)

Alevilik-Bektaşîlikte, İmam Mehdi’ye kurtarıcı gözüyle bakılmasından dolayı daha sonra ortaya çıkan her kahraman bir Mehdi gibi görülmüştür. Dolayısıyla Atatürk de böyle görülerek Aleviler tarafından desteklenmiştir (Erdoğan, 2006: 120). Atatürk’ün hayatta olduğu dönemde; adeta devlet, Alevi-Bektaşî düşüncesine göre yapılandırılmıştır. Alevilik’te yetmiş iki millete bir nazarla bakma inancı vardır. Alevilere göre herkes dilediği gibi ibadet edebilir yalnız din toplumsal ilişkilere karışmaz, toplumsal ilişkileri düzenleme yetkisi TBMM’ye aittir, yani akla aittir. (Keçeli, 2006: 224)

Âşık Mahzuni Şerif, bu dönemde şiirlerinde yeni rejim ile çatışma içerisine girmemiş, eleştiri yaptığı şiirlerde ise; bu eleştirilerinin üstü kapalı imalarla ve imgelerle anlatmaya çalışmıştır. Mahzuni’nin Atatürk sevgisi şiirlerine yansımıştır. İşgal

yıllarında Bandırma Vapuru'yla Samsun'a çıkarak Anadolu'da millî mücadeleyi başlatan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk'e özlem duyan ozan, "Nerdesin" şiirinde; "Sarı saçlım, mavi gözlüm nerdesin?" diyerek ona seslenir ve ondan Samsun'dan bir daha gelmesini ister:

Sana hasret, sana hayran gönlümüz
Sarı saçlım, mavi gözlüm nerdesin
Bu gemi bu "Kara Deniz"
Sarı saçlım, mavi gözlüm nerdesin
Bulutlar terinden, dağlar korkundan
Sarhoştur Mahzuni, senin kokundan
Bir daha gel gel ha Samsun'dan
Sarı saçlım, mavi gözlüm nerdesin (Zaman, 1997: 158)

Ozan "Eseri Gördüm" şiirinde Atatürk'ü över ve ona "Ulu Atam" diye hitap eder:

Ulu Atam, inan buna
Düşkünler hayrandır sana
Mazlum Milletler adına
Sendeki zaferi gördüm (Zaman, 1997: 163-164)

Âşık Mahzuni Şerif'in bazı siyasi partilerin gecelerinde konserler vermesini ve yine aynı dönemde devrimci düşünce içerisinde olmasını ve eserlerini bu doğrultuda üretmesini "ideolojik ve politik araç işlevi" çerçevesinde değerlendirebiliriz. Ayrıca Sağ ve Sol düşünceye mensup bazı ozanların şiirlerini politik amaçları doğrultusunda ürettiklerini de düşündüğümüzde Âşık Şiiri'nin ideolojik ve politik bir araç olarak kullanıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Alevi deyişleri 1968 öğrenci hareketlerinde kendilerini "devrimci gençlik" olarak adlandıran grubun slogan parçaları, marşları olarak okunmuştur. Bu dönemde özellikle Pir Sultan'ın deyişleri, "Gelin canlar bir olalım" gibi deyişler devrimci gençliğin slogan parçaları olarak söylenmiştir. Alevi deyişleri sokaklarda okunurken, özellikle Ruhi Su, Mahzuni Şerif, Ali Ekber Çiçek,

Nesimi, Kul Ahmet ve Arif Sağ gibi birçok sanatçı da plaklara okumuşlardır (Poyraz, 2007: 137).

2.4 Ekonomik Kazanç Sağlama (Meta) İşlevi

Özkul Çobanoğlu, destanların reklamcılık işlevine; ticari anlamda birbirlerine rakip olan firmaların arasında rekabete dayalı olarak kendi mamullerini övmelerini ya da rakip firmanın ürünlerini yermelerini örnek olarak gösterir (2000: 117). Destan satma geleneğinin devam ettiği yazılı ve görsel iletişim araçlarının yaygın olmadığı yıllarda âşıkların günlük acıklı olaylar (deprem, sel, cinayet, trafik kazası gibi) hakkında yazdıkları destanları, belli bir ücret karşılığında okumaları ve satmaları Âşık Şiiri ürünlerinin ekonomik kazanç sağlamak için bir araç olarak kullanıldığını gösterir.

Âşık Mahzuni de henüz genç yaşlarda iken 1960'lı yıllarda İzmir'de destan satarak geçimini sağlamıştır. Yine özellikle ülkemizden Batı Avrupa'ya yapılan işçi göçüyle ozan, Almanya ve Belçika başta olmak üzere Avrupa'nın birçok ülkesinde konserler vermiş, turnelere çıkmış ve para kazanarak geçimini sağlayan ozan, bir dönem Ankara'da bir gazinoda da çalışmıştır. Âşıkların Türkiye'nin karış karış her tarafını dolaşarak belli bir ücret karşılığında konserler vermeleri, bu sanatı icra etmenin maddi bir amaç da taşıdığını göstermektedir.

Âşık Şiiri'nin ekonomik kazanç sağlama işlevine örnek olarak, elektronik ortamda türkülerin plaklara, kasetlere ve cd'lere kayıt edilmesi ya da çoğaltılarak satılması da verilebilir. İstanbul'da bulunan Unkapanı Çarşısı Türkiye'de müzik sektörünün kalbinin attığı bir yer olmuştur. Birçok Alevi deyişleri burada plaklara ve kasetlere okunarak dinleyici kitlesine ulaştırılmıştır. Bedriye Poyraz, "Direnişle Piyasa Arasında: Alevilik ve Alevi Müziği" adlı çalışmasında; Alevi kimliğinin nasıl sektörleşerek ticari meta haline getirildiğini ve ayrıca yüzyıllarca bastırılmış bir kimliğin kamusal alanda nasıl ifade edildiğini analiz eder (2007: 8). Yazar bu çalışmasında; Alevi müziğinin; Aleviliğin kamusal alana çıkmasından sonra özellikle 1990'lı yıllarda, özel televizyon ve radyoların yayına başladığı dönemde popülerleştiğini ifade eder (2007: 129).

2.5 Psikolojik Rahatlama (Deşarj) İşlevi

Nilgün Çıblak, taşlamalarda toplum yaşamındaki aksaklıkların dile getirilmesinin, halkın âşıklar aracılığıyla kendini ifade etmesinin, sesini bu yolla duyurmasının halk

üzerinde psikolojik rahatlama sağladığını belirtir. Bu durumun âşıklar için de söz konusu olduğunu belirten yazara göre âşıkların kimi zaman feleği, kimi zaman da belirli kişileri hedef alan şiirler yazarak öfkelerini dışa vurmaları onlar üzerinde bir rahatlama sağlar (Çıblak, 2008: 133). Anonim Halk Edebiyatı nazım türü olan ağıtlarda olduğu gibi Âşık Şiiri'nde yazanı/söyleyeni belli olan ağıt türünün de psikolojik olarak dinleyeni rahatlattığını söylemek mümkündür.

Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde görülen taşlama ve dertlenme türleri hem ozan hem de dinleyen ve okuyanı psikolojik olarak rahatlatmaktadır. Ozanın türkülerini dinleyenler ozanla özdeşleşerek sıkıntılarını, dertlerini unutmakta ve rahatlamaktadırlar. Taşlamalarda toplumdaki olumsuzluklar, haksızlıklar, ekonomik sorunlar vs. konular eleştirilerek rahatlama sağlanırken, dertlenme türünde ozan kendi kendisini eleştirerek rahatlayıp deşarj olmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren Batı Avrupa'ya işçi olarak giden vatandaşlarımız, ozanlarımızın türkülerini dinleyerek vatan hasretlerini gidermeye çalışmışlar, üzüntülerinden uzaklaşmak için kendilerine bir çıkış yolu aramışlardır. Çünkü müziğin insan ruhunu dindiren ve deşarj etme özelliği vardır.

Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerine baktığımızda en çok kullanılan nazım türünün dertlenme türü olduğu görülür. Çok dertli olduğundan dolayı "Mahzuni" mahlasını alan ozan, "İhtiyar Oldum" adlı şiirinde yaşı ilerleyip ölüm zamanının yaklaştığı hisseder ve bu durumundan dolayı şöyle dertlenir:

Daha anamdan doğmadan
Neden ben ihtiyar oldum
Yedi yaşıma değmeden
İhtiyar oldum, ihtiyar oldum (Zaman, 1997: 281)

Tasavvuf düşüncesinde "insan-ı kâmil" mertebesine ulaşabilmek için nefsi öldürmek esastır. Ozan bir şiirinde zalim olan gönlünü (nefsini), şubat ayında karpuz istemesinden dolayı eleştirerek nefsinin sınırsız heva ve heveslerinden kurtulmak ister:

Kör olmuştan göz istersin
Kudurdun mu yoksa gönül?
Şubatta karpuz istersin
Eyvah gönül canım gönül (Zaman, 1997: 132-133)

Dünyaya gelişini şiirinde “boşu boşuna” gören ozan umutsuz, üzgün, karamsar bir tablo çizer:

Mevlam bana ömür vermiş
Boşu boşuna, boşu boşuna
Bedenime bir can girmiş
Boşu boşuna, boşu boşuna
Gelmişim ben boşu boşuna (Zaman, 1997: 92)

Alevi yol ve erkânından uzaklaşan ozan bu durumdan dolayı ateş ve tığ ile şişlenmesini dolayısıyla cezalandırılmasını ister. Ozan, ancak bu şekilde psikolojik olarak rahatlayacaktır:

Ah neyleyim düşkün oldum dünyada
Ateşle tığ ile şişleyin beni
Sevda dedikleri yaman belaymış
Gelmeyin yanıma boşlayın beni (Zaman, 1997: 208)

Sonuç

Bu çalışmada; William Bascom'un “Folklorun Dört İşlevi” ve İlhan Başgöz'ün beşinci işlev olarak önerdiği “Protesto” işlevinin dışında Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde yeni işlevlerin kazandırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde tespit ettiğimiz beş yeni işlev ile ilgili sırasıyla şunları söylemek mümkündür:

İtiraz ve Ret Kültürü İşlevi: Alevi toplumu yüzyıllarca Osmanlı yönetimi tarafından kendilerine baskı, şiddet ve zorla sünüleştireme politikaları uygulandığı gerekçesiyle bir mağduriyet yaşadıklarını savunmuşlar ve buna karşı da bir “itiraz ve ret kültürü” inşâ etmişlerdir. Bu “itiraz ve ret”; zalime ve yapılan zulme karşı geliştirilmiştir. Âşık Mahzuni Şerif'in şiirlerinde görülen “itiraz ve ret kültürü”nün kaynağı Hz. Ali'ye ve Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Vakası'na dayanmaktadır. Mahzuni'nin şiirlerinde; Mervan, Yezit ve Şimir, kötülüğü ve zulmü simgelerken; Hz. Ali/Haydar/Şah-ı Merdan, Hz. Hüseyin, Hz. Hasan, On İki İmam ve Hacı Bektaş-ı Veli

ise; iyiliği, adaleti, doğruluğu, haksızlığa karşı başkaldırıyı, kahramanlığı ve kurtarıcılığı simgelemektedir.

Millî Birlik ve Beraberlik İşlevi: Bir milletin hayatında folklor ürünleri milleti oluşturan farklı etnik grupları birbirine bağlayan bir harç vazifesi görmektedir. Doğusuyla batısıyla, Türk'ü, Kürd'ü, Laz'ı ve Çerkez'i ile milleti oluşturan ve vatandaşlık bağıyla devletine bağlı olan her etnik grup, bu kadim medeniyetin bir parçasıdır ve Türk kültür evreninin birer mensubudur. Bu noktada Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve bu geleneğin içerisinde yetişen ozanlar; şiirlerini oluştururken bu kültür birikiminden yararlanırlar ve yaşadıkları coğrafyada millî birlik ve beraberliğin sağlanması bakımından önemli bir işlev görürler. Âşık Mahzuni Şerif'in hayali; güzel Türkiye'mizde dini ve etnik bakımdan birlik ve beraberliği bozmadan bütün insanların barış ve huzur içerisinde yaşamasıdır.

İdeolojik ve Politik Araç İşlevi: Folklor, 20. yüzyılda ülkeler tarafından ideolojik veya politik bir araç olarak kullanılmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde köylerde yaşayan halk şairleri, devrimi ve devrim liderlerini öven şiirler, destanlar yazmaları konusunda teşvik edilmiş ve ödüllendirilmişlerdir. Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni rejimin halka benimsetilmesinde âşıklardan da istifade edilmiştir. Bir dönem Âşık Mahzuni Şerif'in bazı siyasi partilerin gecelerinde konserler vermesi, devrimci düşünce içerisinde olması ve eserlerini bu doğrultuda üretmesi "ideolojik ve politik araç işlevi" çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Ekonomik Kazanç Sağlama (Meta) İşlevi: Destan satma geleneğinin devam ettiği yazılı ve görsel iletişim araçlarının yaygın olmadığı yıllarda âşıkların deprem, sel, cinayet, trafik kazası gibi acılı olaylar hakkında yazdıkları destanları, belli bir ücret karşılığında okumaları ve satmaları Âşık Şiiri ürünlerinin ekonomik kazanç sağlamak için bir araç olarak kullanıldığını gösterir. Âşık Mahzuni de henüz genç yaşlarda iken 1960'lı yıllarda İzmir'de destan satarak geçimini sağlamıştır. Âşık Şiiri'nin ekonomik kazanç sağlama işlevine örnek olarak, elektronik ortamda türkülerin plaklara, kasetlere ve cd'lere kayıt edilip çoğaltılarak satılması verilebilir. İstanbul'da bulunan Unkapanı Çarşısı Türkiye'de müzik sektörünün kalbinin attığı bir yer olmuştur. Burada birçok Alevi deyişleri plaklara ve kasetlere okunarak geniş dinleyici kitlesine ulaştırılmıştır.

Psikolojik Rahatlama (Deşarj) İşlevi: Âşık Mahzuni Şerif'in taşlama ve dertlenme türlerindeki şiirleri hem ozanın kendisinde hem de toplumda psikolojik

olarak bir rahatlama oluşturmaktadır. Ayrıca türkülerin insan üzerinde bir rahatlama ve deşarj özelliği taşıdığını da burada belirtmek gerekir. 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'ya işçi olarak giden vatandaşlarımız, Türkiye'den gelen ozanlarımızın türkülerini dinleyerek vatan hasretlerini gidermeye çalışmışlar, üzüntülerinden uzaklaşmak için kendilerine bir çıkış yolu aramışlardır. Nitekim bir dönem köyden kente göç sürecinde Türkiye'de popüler olan Arabesk müziği de böyle bir işlevi yerine getirmiştir. Âşık Mahzuni bu göç sürecinde Âşık Şiiri'ne kentli bir kimlik kazandırmış ve geleneğin kalıplarını kırarak kentli insanların duygularına tercüman olmuştur.

Notlar

¹ Âşık Tarzı Şiir Söyleme Geleneği; tarihi geçmişi, işlerlikleri ve işlevsellikleri fazlaca değişmeyen; ancak Türk Dünyası'nın çeşitli coğrafyalarında adına ozan, şaman, kam, baksı/bahşı, âşık, halk şairi, jırav, akın, ırcı, kayçı vs. denilen yaratıcı ve icracı tiplerin tarihsel süreçte meydana getirdikleri kültürel ve sanatsal oluşumun Anadolu'daki adıdır. Türk Halkbilimi terimi olarak "âşık" ise; elinde sazı, dilinde sözü ile diyar diyar gezen, gittiği yerlerde irticalen şiirler söyleyen, karşılaştığı âşıklarla atışmalar icra eden, halk hikâyeleri anlatan, dili güzel kullanan, kültür taşıyıcılığı ve ulaklık yapan, zaman zaman halkı belirli konularda uyaran ve halkın sözcülüğünü yapan sanatçı kişilerdir. Âşıkların proto-tipi ise "ozan"lardır. (Şişman, 2015: 316)

² Ozan "Gümüş Yelek" adlı kitabındaki 145 adet şiirini ise serbest vezin ile yazmıştır. Bkz. Şerif, Mahzuni (1994) Gümüş Yelek, Ankara: Yayınevi Yok.

³ Vahdet-i vücüt; Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak demektir. Hakk'ın tecellilerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir varlığı yoktur (Uludağ, 2005: 371).

KAYNAKÇA

- Ali İhsan Aktaş, Anadolu'yu Kucaklayan Ozan Mahzuni Şerif, Baran Ofset: Ankara, 2006; 293 ss.: 9757145475.
- Ali Kafkasyalı, İran Türk Âşıkları ve Milli Kimlik, Salkımsöğüt Yayınları: Erzurum, 2009; 320 ss.: 9756122938.
- Bedriye Poyraz, Direnişle Piyasa Arasında: Alevilik ve Alevi Müziği, Ütopya Yayınları: Ankara, 2007; 190 ss.: 9789756361603.
- Bekir Şişman, "Günümüz Âşıklarında Rüya ve Bâde Motifi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2015; S. 41, 7 ss.: 13079581.
- Cafer Özdemir, Âşık Tarzı Türk Şiirinde Osmanlı Toplum Hayatı, Kitabevi Yayınları, 2011, 552 ss.: 978-605-5397-09-8.
- Ethem Ruhi Fırlı, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, İlahiyat Vakfı Yayınları: İzmir, 2006; 348 ss.: 9759850189
- İlhan Başgöz, "Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)", Folkloristik, Prof. Dr. Umay Günay Armağanı, (Haz. Özkul Çobanoğlu-Metin Özarlan), Feryal Matbaacılık: Ankara, 1996; 287 ss.: 9759608006.
- "Türk Halk Edebiyatında Protesto Geleneği", Folklor Yazıları, Adam Yayınları: İstanbul, 1986; 355 ss.: 9789754182736.
- Kutluay Erdoğan, Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, (Haz. Ayhan Aydın), Horasan Yayınları: İstanbul, 2006; 278 ss.: 9759806541.
- Mahzuni Şerif, Dolunaya Tül Düştü, Ürün Yayınları: Ankara, 1995, 175 ss.: 975714505X.
-Gümüş Yelek, Ankara: y.y. 1994; 160 ss.: yok.
- Mehmet Yazıcı, Alevilik (Alevi Deyişlerinin ve Gülbanklarının Sosyolojik Analizi), Çıra Yayınları: İstanbul, 2011; 576 ss.: 9786054913725.
- Metin Ekici, Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, Geleneksel Yayınları: Ankara, 2011; 242 ss.: 9759892707.
- Nezir Temur, "Folklor-İdeoloji Bağlamında Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar S.53, 2010; 13 ss.: 13010549.
- Nilgün Çıblak, Halk Şiirinde Taşlamalar, Ürün Yayınları: Ankara, 2008; 283 ss.: 9756083948

- Özkul Çobanoğlu, Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Akçağ Yayınları: Ankara, 2000; 386 ss.: 9753383002.
- Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Akçağ Yayınları: Ankara, 1999a; 344 ss.: 9753382901.
- “İşgal Edilen Vatan Topraklarında Aşık Edebiyatı’nın İşlevleri ve Aşık Şenlik”, Milli Folklor, 1999b; S.42, 16 ss.: 13003984.
- Rıza Zelyut, Halk Şiirinde Başkaldırı, Sosyal Yayınlar: İstanbul, 1989; 505 ss.: yok.
- Selahaddin Bekki, “Âşık Şiirinin Siyasallaşması Üzerine Bir Deneme 1960-1980”, VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, (27 Haziran -01 Temmuz) Gaziantep, 2006; 1004 ss.: 9789751624666.
- Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınları: İstanbul, 2005; 438 ss.: 9758240447.
- Süleyman Yağız, İşte Bizim Mahzuni, Hasat Yayınları: İstanbul, 1999; 239 ss.: 97594969.
- Süleyman Zaman, Yedi Ulu Ozan, Can Yayınları: İstanbul, 2009; 397 ss.: 9786054039166.
-Mahzuni Şerif Yaşamı- Dünya Görüşü-Şiirleri, Yeniden Doğuş Matbaası: Ankara, 1997; 528 ss.: 9757145479.
- Şakir Keçeli, Alevilik-Bektaşilik Söyleşileri, (Haz. Ayhan Aydın), Horasan Yayınları: İstanbul, 2006; 278 ss.: 9759806541.
- Şükrü Elçin, “Folklor ve Halk Edebîyatının Milli Birliğin Oluşmasındaki Rolü”, Halk Edebiyatı Araştırmaları. Akçağ Yayınları: Ankara, 1997; 522 ss.: 9789753381963.
- Umay Günay, “Türkiye’de Folklor Çalışmaları ve Milliyetçilik” (Çev. Serdar Uğurlu), Turkish Studies, Volume 6/3 Summer, 2011; 12 ss.: 13082140.
- William Bascom, “Folklorun Dört İşlevi”, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2, (Çev. Ferya Çalış), Geleneksel Yayınları: Ankara, 2010; 288 ss.: 9759892715.
- Yılmaz İrmak, “Folklorun Beş İşlevine Göre Âşık Mahzuni Şerif’in Şiirleri” Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun: Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- “Aşık Mahzuni Şerif’in Şiirlerinde Milli Birlik ve Beraberlik İşlevi” Studies of the Ottoman Domain, C.4, S.7, 2014; 21 ss.: 2147-5210.

STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 12 Şubat 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.58

www.thestudiesofotomandomain.com

FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: TUHFE-İ MUKADDİMETÜ'L-LÜGAT

A POETIC PERSIAN-TURKISH DICTIONARY: TUHFE-I MUKADDIMETU'L-LUGAT

Yunus KAPLAN*

Özet

Arapça ve Farsça hem ilmi hem de edebî olarak tarih boyunca Türk kültür ve medeniyetini etkileyen önemli unsurlardan birisi olmuştur. Klâsik Türk edebiyatının şekil ve muhteva olarak edebî gelenek hâline dönüşmesinde ise bu iki dilin ayrı bir yeri vardır. Bu edebî gelenekte ifade kalıplarından mazmunlara, vezinden kafiyeye kadar birçok unsur, Arapça ve Farsça kelime yardımıyla metinlerde hayat bulmuştur.

Osmanlı toplumunda ilmi ve edebî gelenekteki gelişmelere paralel olarak bu iki dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi, zamanla önemli bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla da bu dillere ait manzum veya mensur birçok sözlük hazırlanmıştır. Dil öğrenimini hem eğlenceli hâle getirmeleri hem de öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırmaları bakımından Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe tarzında yazılan manzum sözlük türleri ayrı bir ilgi görmüş ve zamanla bu eserlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Klâsik Türk edebiyatında yetmiş civarında manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri de Le'âlî mahlaslı bir şair tarafından çocuklara Farsçayı öğretmek amacıyla yazılmış olan Farsça-Türkçe sözlüktür. 17. yüzyıl veya daha önceki dönemlerde kaleme alınmış olan 84 beyitlik bu manzum sözlük, giriş ve 250 civarında Farsça ve Türkçe kelimenin karşılıklı anlamlarının verildiği dört kıt'adan oluşmaktadır. Bu çalışmada Le'âlî tarafından kaleme alınmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlüğün şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, eserin çevriyazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, Le'âlî.

Abstract

Arabic and Persian have become one of the important factors which have affected on Turkish culture and civilisation as scientific and literary historically. These languages have got a distinct place for classical Turkish literature to be a literary tradition as a form and content. Many factors from expressions to poetic themes, from rhythm to rhyme have invigorated in the texts with the help of Arabic and Persian words in this literary tradition.

Teaching and learning these languages became gradually an important need in parallel with the developments in the scientific and literary tradition in Ottoman society. Many poetic or prose dictionaries belonging to these languages have been prepared in order to meet this need. Poetic dictionaries which were written in Persian-Turkish, Arabic-Turkish or Arabic-Persian-Turkish have gotten attention especially as they make the language learning enjoyable and also increase the subsistence of the words in mind, and there have gradually been an increase in the number of these works. It is known that there are nearly seventy poetic dictionaries in the classical Turkish literature. One of them is Persian-Turkish dictionary which was written in order to teach Persian to the children by a poet who has got an ekename as Le'âlî. This poetic dictionary which was written in 17. century or the previous periods consists of the introduction and four quatrains that the mutual meanings about of 250 Persian and Turkish words are given. In this study, the form and content properties of the poetic Persian-Turkish dictionary which was written by Le'âlî will be considered and the work's translation text will be provided.

Keywords: Classical Turkish Literature, Dictionary, Poetic Dictionary, Le'âlî.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yunuskaplan80@my.net.com.

Giriş

İslâm medeniyetini temsil eden toplumlar içinde bu medeniyetin şekillenmesinde Araplar, Farslar ve Türkler çok büyük roller üstlenmişlerdir. Bu milletlerin mensup oldukları ortak medeniyetin sahip olduğu kültürel birikimin şekillenmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında ise edebiyatın büyük bir etkisi olmuştur. Tarihî seyir içinde edebiyatın bu kültürel birikime olan etkisinin en çok hissedildiği eser türlerinden birini de manzum metinler yani şiir oluşturmuştur. Çünkü şiir, sahip olduğu az sözle çok şey anlatabilmesi; vezin, kafiye ve yazıldığı nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge katkısı sayesinde çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada tutulabildiği için her dönemde büyük bir ilgi görmüştür. Şiirin öğrenme ve öğretme üzerindeki bu etkisinden hareketle İslâmî ilimlerden tasavvufa, şehircilikten tıbbı hatta gramere kadar birçok ilim dalında eserlerin yazımında manzum şekiller tercih edilmiştir.

Manzum metinlerin fazlaca rağbet gördüğü alanlardan biri de lügat ilmi olmuştur. Edebî birikimin belli bir seviyede kültürel hayata etki etmesiyle birlikte birçok türde manzum eser kaleme alan nasirler ve şairler, aynı zamanda iyi bir gramer ve kelime bilgisine sahip oldukları için lügat alanında da manzum eserler vücuda getirmişlerdir. Osmanlı tebaasındaki Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Boşnaklar gibi değişik etnik yapıların konuştukları diller için yazılmış farklı manzum sözlük örnekleri olsa da bu türdeki eserlerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsçanın öğretimi için kaleme alınmışlardır.

Manzum sözlükler daha çok küçük yaştaki çocuklara ve eğitime yani başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında edebiyat ve aruz bilgileri de sunmalarının yanında nazımın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere ise pek yer verilmemiştir.¹

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin fesahate ve belagata uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı “fenn-i hatîr” olarak görülse de bu tarz sözlükler okuyanlar ve okutanlarca “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilmiştir.²

¹ Yusuf Öz, *age.*, s. 53.

² Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 2016. s. 53.

İlk Manzum Sözlükler

İlk manzum gramer kitabı ve sözlükler Arap dilciler tarafından XI. yüzyıldan itibaren kaside tarzında yazılmaya başlanmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î (öl. 1087)'nin *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ndaki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça ilk sözlüklerdir. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufasssal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâcî (öl. 1274)'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsîd*'ı öğrenciler için yazılmış, Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum gramer eserlerindedir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise, hem Arapça-Farsça iki dilli manzum bir sözlüktür hem de manzum gramer tarzının ilk örneğini teşkil eder.³

İki dilli manzum sözlük geleneği içinde ilk manzum sözlük örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin yazmış olduğu *Nisâbu's-Sıbyân*'dır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür.⁴

Anadolu'daki ilk manzum sözlükler Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmıştır. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın edebî dil, Arapçanın ise bilim dili olarak kullanılmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretimini daha etkin hâle getirmek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri zamanla çeşitlilik kazanmıştır. Bu tarz sözlük yazımı Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice gibi örnekleri olsa da daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde gelişimini sürdürmüştür.

Bu meyanda Anadolu'da ilk manzum sözlük örneği Arapça-Farsça şeklinde, İsfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Yine Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fıtyân* ve *Nasîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin

³ Yusuf Öz, *age.*, s. 51.

⁴ Yusuf Öz, *age.*, s. 51-52.

1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için yazdığı *Ukûdu'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk sözlüklerdir.⁵

Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler

Farsçanın öğretimine yönelik Türkçe açıklamalı sözlüklerin, Arapça-Farsça lügatlerin yetersiz kaldığı bir zamanda devreye girdiği görülmektedir. Çünkü Farsça-Türkçe sözlükler yazılmadan önce bu ihtiyaç, manzum ya da mensur Arapça-Farsça sözlüklerde Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması suretiyle karşılanmış; ancak bu şekil Türkçe alt tercümeli Arapça-Farsça sözlükler ihtiyaca cevap vermeyince Farsça-Türkçe sözlük yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁶

Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlük grubunun ilk örneği, Hüsâm b. Hasan el Konevî'nin 1399-1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* isimli eseridir. Bu eser, Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fityân* ve *Nesîbü't-Tıbyân*'ına nazire olarak kaleme alınmıştır. Daha sonraları Anadolu sahasında yazılmış olan manzum sözlükler içerisinde Farsça-Türkçe yazılanlar daha çok *Tuhfe-i Hüsâmî*'nin etkisi altında kalmıştır.⁷

Türk edebiyatında Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış olan manzum sözlüklerin telif tarihi itibarıyla isimleri ve müellifleri şunlardır:

1. *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Müeltekât-ı Sâmi* (yaz. 1399-400), Hüsâm b. Hasan el-Konevî.⁸
2. *Bahrü'l-Garâyib* (yaz. 1446), Lütfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf.⁹
3. *Şâdiyye* (yaz. 1484), Mehmed b. Yahyâ-yı Konyevî.¹⁰
4. *Tuhfe-i Şâhidî* (yaz. 1515), Şâhidî İbrâhim Dede.¹¹
5. *Lügat-ı Manzûme* (yaz. 1527'den önce), Lâmi'î Çelebi.¹²

⁵ Yusuf Öz, *age.*, s. 48.

⁶ Yusuf Öz, *age.*, s. 49.

⁷ Yusuf Öz, *age.*, s. 52.

⁸ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 79-82; Erdoğan Boz, "Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İneybey) Nüshası", *Osmanlı Bursa'sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 29-30 Mayıs, Bursa 2013.

⁹ Bak. Charles E. Faroe, *Lütfullah Halîmi'nin Bahrü'l-Garâ'ib'i*, Ankara Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

¹⁰ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 115;

¹¹ Bak. Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, Tuhfe-i Şâhidî, Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları: Muğla 2006; Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, Volume 2/4, 2007, s. 516-548.

6. *Manzûme* (yaz. 1583), Osman b. Hüseyin-i Bosnavî.¹³
7. *Nazmu'l-Esâmî* (yaz. 16. yy), Alî.¹⁴
8. *Tuhfe-i Ni'metî* (yaz. 1637), Nakîb-zâde Ni'metî.¹⁵
9. *Kân-ı Me'ânî* (yaz. 1671), Hasan Rızâyî.¹⁶
10. *Tuhfe-i Şemsî* (yaz. 17. yy), Şemsî Dede.¹⁷
11. *Tuhfe-i Kusûrî* (yaz. 1714), Kusûrî Ömer Efendi.¹⁸
12. *Tuhfetü'l-Hâfız* (yaz. 1780-81), Hâfız Abdullâh b. Halîl b. Alî.¹⁹
13. *Tuhfe-i Vehbî* (yaz. 1783), Sünbül-zâde Vehbî.²⁰
14. *Nazm-ı Bedî'* (yaz. 1809-10), İlmî Alî Efendi.²¹
15. *Nazm-ı Dil-ârâ* (yaz. 1815-16), Osman Şâkir Efendi.²²
16. *Lügat-ı Yûsuf* (yaz. 1826), Yahyâ Efendi.²³
17. *Tuhfe-i Lutfî* (yaz. 1832-33), Mes'ûd Lutfî Efendi.²⁴
18. *Güher-rîz* (yaz. 1847), Süleymân Dürri.²⁵

¹² Bak. İbrahim, İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*, Gaye Kitabevi: Bursa 2004.

¹³ Bak. Sait Okumuş, "Bosnalı Osmân b. Hüseyin'in Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Manzûme", *Uluslararası Osmanlı'dan Günümüze Bosna-Hersek Tarih ve Kültür Sempozyumu* 09-11 Haziran 2010, Tuzla Hotel, Bosna-Hersek, Tuzla 2011, s. 509-521.

¹⁴ Rabia Şenay Şişman, *Esâmî, İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Dün Bugün Yarın Yayınları: İstanbul 2016.

¹⁵ Bak. Neslihan Gören, *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin 'Tuhfe-i Ni'metî' adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

¹⁶ Bak. Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 2939-92.

¹⁷ Bak. Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal of International Social Research*, Volume 9, Issue 42, 2016, s. 122-154.

¹⁸ Bak. Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî, Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Yayınları: Kayseri 2002.

¹⁹ Bak. Mesut Bayram Düzenli, "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/12, Summer 2015, s. 329-370.

²⁰ Bak. Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, s. 410-475.

²¹ Bak. M. Akif Gözitok, "Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Erzurum 2016, s. 127-48.

²² Bak. Necip Fazıl Duru - Abdullah Eren, *Nazm-ı Dil-ârâ, Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, Altınpost Yayınları: Ankara 2014.

²³ Bak. Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29, 2016, s. 211-30.

²⁴ Bak. Ahmet Tanyıldız, *Mes'ûd Lutfî Efendi - Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar: İstanbul 2013.

²⁵ Bak. Bahir Selçuk - Mesut Algül, "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürri'nin Güher-Riz'i", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 2, 2015, s. 133-64.

19. *Tuhfetü'l-Ma'nâ* (yaz. 1852), Osmân Şıklovîsî.²⁶

20. *Tuhfe-i Remzî* (yaz. 1924), Ahmed Remzî.²⁷

Yukarıda zikredilen manzum sözlükler dışında Türk edebiyatında Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış manzum sözlüklerden biri de Le'âlî'nin *Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat* adlı eseridir.

Le'âlî ve Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat'î

Telif Tarihi ve Müellifi

Kaynaklarda *Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat*'in hem telif tarihi hem de müellifi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin yazma nüshalarından ve içeriğinden hareketle telif tarihi ve müellifi hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Eldeki mevcut dört yazma nüshasından sadece Milli Kütüphanede “60 Hk 14/3” arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshasında 1 Şevval 1081 / 11 Şubat 1671 tarihli istinsah kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt, sözlüğün bu tarihte veya bundan önce telif edildiğini göstermektedir.

Eserin giriş bölümünün 11. beytinde müellifin mahlas olarak kendisine Le'âlî'yi seçtiği anlaşılmaktadır:

Le'âlî naẓmını eyleye âsân
Bize lâyıķ görüp in'âm u ihsân

Sözlüğün dördüncü kıt'asının son beytinde ise müellif, isminin Lütfullah olduğunu belirtmiştir:

Çünkü Lütфу'llâh bunı yâd itdi
Bir hünermend ü ser-firâz oldı

Bu iki beyitten hareketle müellifin isminin Lütfullah, şiiirlerinde tercih ettiği mahlasının ise Le'âlî olduğu açıktır.

Kaynaklarda eserin istinsah tarihi olan 1081/1671 yılı ve öncesinde yaşadığı belirtilen ismi Lütfullah, mahlası ise Le'âlî olan herhangi bir şair bulunmamaktadır. Ancak bu dönem veya öncesinde yaşamış olduğu bilgisi verilen Le'âlî mahlaslı üç şair bulunmaktadır. Bu şairler hakkında verilen bilgiler şöyledir:

²⁶ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 266-67.

²⁷ Bak. Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Fevzî*, Akçağ Yayınları: Ankara 2003.

Le'âlî: Saruhanlıdır. Asıl adı Ahmed'dir. Le'âlî ve Lâlî sanıyla tanındı. Mustafa Efendi'nin oğludur. Kemal Paşa-zâde'den mülazım olduktan sonra onun yanında fetva kâtipliği ve çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulundu. Amasya kadısıyken 971/1563 yılında vefat etti. Üç dilde şiirler kaleme alan ancak *Dîvân*'ının olup olmadığı bilinmeyen Le'âlî; *Esmâü'n-Nebî*, *Emsile Şerhi*, *Terceme-i Kasîde-i Bür'e*, *Terceme-i Kasîde-i Tâiyye* ve *Şerh-i Muhakemât* gibi birçok eserin sahibidir.²⁸

Le'âlî: Aydın, Güzelhisarlıdır. Mevlevî şairlerdendir. Babasından kalan mirası savurduktan sonra Horasânî Ali Dede'nin hizmetine girerek uzun yıllar ona hizmet etti. Kaynaklara göre doğuştan dilsiz olan Le'âlî, Horasânî Ali Dede'nin himmetiyle konuşmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Horasânî Ali Dede'nin ölümünden sonra yerine geçti. 980/1572-73 yılı sonlarında vefat etti. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.²⁹

Le'âlî: Tokat'ta doğdu. İran'a giderek orada kendini yetiştirdi. Farsçayı iyi derecede öğrenerek Fatih Sultan Mehmed zamanında Kalenderî dervîşi kılığında tekrar Anadolu'ya geldi. Kendini Acem gibi gösterdiği için "Müte'acem" sanıyla meşhur olan şair, bu sayede Fatih Sultan Mehmed'in sohbet meclisine girmeyi başarmıştır. Ancak Acem asıllı olmadığı anlaşılınca Fatih'in meclisinden uzaklaştırılmıştır. İstanbul'da ölmüştür. Farsça ve Türkçe olmak üzere iki divan sahibi olsa da *Farsça Dîvân*'ı elde değildir.³⁰

Bu şairlerin hayatları hakkında verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda üzerinde çalıştığımız ve müellifinin ismi Lütfullah olan manzum sözlüğün, ismi Ahmed olan Saruhanlı Le'âlî'ye ait olması mümkün görünmemektedir. Bu durumda bu eserin Aydınlı veya Tokatlı Le'âlî'ye ait olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak hem kaynaklarda

²⁸ Filiz Kılıç (hzl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul Araştırmaları Ens. Yay.: İstanbul 2010, s. 729; Abdulkadir Özcan (hzl.), *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyîü'l-Fudalâ I. Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, C. 3, Çağrı Yayınları: İstanbul 1989, s. 44; Riyâzî, *Riyâzu's-Şu'arâ*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Hk 1275, vr. 93a; Aysun S. Eydurun (hzl.), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkîretü's-Şu'arâ, Tenkitli Metin B*. Ankara: KTB. Yay. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html> [Erişim Tarihi: 01.02.2014], s. 224; Nuri Akbayar (hzl.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*. C. 3. Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul 1998, s. 898; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Bizim Büro Yayınları: Ankara 2001, s. 872.

Şerife Ördek, *Defterdarzâde, Seyyid Ahmed Le'âlî/Lâlî Çelebi*, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5690>, (E.T. 05.01.2017).

²⁹ İlhan Genç (hzl.), *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, AKM Yayınları: Ankara 2000, s. 464-66; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *age.*, s. 872; Tuncay Bülbül,

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4970>, (E.T. 05.01.2017).

³⁰ Rıdvan Canım (hzl.), *Latîfî, Tezkîretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, AKM Yayınları: Ankara 2000, s. 473-75; Sehî Bey, *Tezkîre-i Sehî*, İstanbul 1325, s. 73-74; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *age.*, s. 872; M. Fatih Köksal, *Le'âlî (Müte'acem)*,

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=800>, (E.T. 05.01.2017).

bu şairlerin manzum sözlük sahibi olduğu yönünde bilgi verilmemesi hem de eldeki mevcut yazma nüshalarda şairle ilgili açıklayıcı herhangi bilgi olmaması sebebiyle müellif hakkında kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Çünkü eserin Le'âlî mahlasını kullanan ancak biyografik kaynaklara girememiş olan başka bir şaire ait olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Şekil ve Muhteva Özellikleri

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat, 13 beyitlik mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir giriş ve 71 beyitlik sözlük kısmını oluşturan 4 kıt'adan oluşmaktadır. Kıt'alardaki beyit sayıları eşit değildir. Birinci kıt'a 13, ikinci kıt'a 29, üçüncü kıt'a 14, dördüncü ise 15 beyitten oluşmaktadır. Kıt'aların başında ikişer beyitlik takti beyitleri bulunmaktadır. Bu beyitlerde kıt'alarda kullanılan vezinlerin bahirleri ve tef'ileleri belirtildiği gibi kıt'a başlıklarında da bahir adları ve bunların özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Giriş bölümü ve kıt'alarda hezec, remel ve hafif olmak üzere üç bahir ve dört farklı kalıp kullanılmıştır. Giriş bölümü ve birinci kıt'a hezec, üçüncü kıt'a remel, ikinci ve dördüncü kıt'a ise hafif bahriyle yazılmıştır. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve vezinlere göre dağılımı şöyledir:

220

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	1
	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>	Giriş
Remel	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	3
Hafif	<i>Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	2, 4

Şair, 13 beyitlik giriş bölümünün ilk 10 beytinde, manzum sözlüklerde yaygın olarak karşımıza çıkan hamdele ile salveleye yer verdikten sonra 11. beyitte;

Le'âlî nazmını eyleye âsân
Bize lâyıq görüp in'âm u ihsân

diyerek mahlasını söylemiş ve duada bulunduğu son iki beyitle de bu bölümü bitirmiştir:

Oğuyanlar ide tâ hayr-ı da'vet
Bize daği Hudâ eyleye rahmet
Hudâyâ rahmetünden eyle ihsân

Müeyesser kıl bize dīn ile īmān Kıt. 1/12-13

Le'âlî, eserin sözlük bölümünü teşkil eden kıt'alarda Farsça-Türkçe olmak üzere her iki dildeki 250 civarı kelimenin karşılıklarına yer vermiştir. Karşılıkları verilen bu kelimelerde belli bir düzen gözetmemiştir. Anlamı verilecek olan ilk kelime bazen Farsça bazen de Türkçe şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Ḥudā teñri *behişt* uçmağ tamu *dūzaḥ* deñiz *deryā*
Şu adı *āb* u yel *bād* u şovuḡ *serd* ıssıdur *germā* Kıt. 1/3

Dil yürekdür hem bağırsaḡ *rūdedür*
Zehre öddür hem uyuzuñ adı *ger* Kıt. 3/4

Karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Kūh tağdur *çūb* ağaçdur *şem'* mum
Rīk kum kaftan *ḡabā* kuşak *kemer* Kıt. 3/11

Āsmān gök *sitāre* yıldızdur
Ḳış *zemistān* *bahār* yaz oldu Kıt. 4/5

Sözlükte bazı fiillere de rastlanmaktadır. Fiillerin genellikle emir kipinde çekimli şekilleri tercih edilmiştir:

Ṭıfl oğlancık yigit adı *cūvān*
Kes *bi-ber* bağla *bi-bend* ü *bes* yeter Kıt. 3/6

Nist yoḡdur *mast* vardır dil *zebān*
Çend niçe git *bi-rev* ilet *bi-ber* Kıt. 3/13

Anlamca birbirine yakın olan veya tenasüp ilişkisi içinde olan kelimelerin aynı beyitte verildikleri görülmektedir:

Mīve yemiş dūrür üzüm *engūr*
Ḥarpuzedür kavun *ḥıyār* ḥıyār Kıt. 2/6

Post deri tırnaḡa *nāḥun* digil
Ḳana *ḥūn* di *pey* siñirdür *reg* tamar Kıt. 3/8

Saksağandur *kelāje* qarḡa *kelāḡ*
Ṭoḡan adı niteki *bāz* oldu Kıt. 4/4

Bazen anlamca birbirinin zıddı olan kelimeler bir ibarede kullanılmıştır:

Bilge *dānā* vü bilmeyen *nā-dān*

Huftenür uyur uyanık *bîdâr* Kıt. 7/5
Kocaya *pîr* oğlana *kûdek* digil
Görene *bînâ* şağırduur daği *ger* Kıt. 3/5

Sözlükte çok az da olsa soru anlamı taşıyan veya emir kipinde çekimlenmiş kısa cümlelere yer verilmiştir:

Kücâ bûdî ne yirdeydün *çerâ refî* yana gitdün
Biyâ nişîn gel oturgıl *me-rev* diñür daği gitme Kıt. 1/7

Dördüncü kıt'anın 8 ile 12. beyitleri arasında musiki makamlarından bazılarının isimleri zikredilmiştir.

Sözlükte yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtan uçmak (Kıt. 1/3), tamu (Kıt. 1/3), añaru (Kıt. 1/8), biti (Kıt. 1/11), süci (Kıt. 2/13), süñük (Kıt. 2/14), herke (Kıt. 2/17), argaç (Kıt. 2/24), dükeli (Kıt. 2/25), esrük (Kıt. 2/27), öyken (Kıt. 3/3), kesek (Kıt. 3/7), kelecî (Kıt. 4/3) gibi bazı arkaik kelimelere de yer verilmiştir.

Nüsha Tavsifleri

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat'in tespit edebildiğimiz dört yazma nüshası bulunmaktadır.

1. Süleymaniye Kütüphanesi, “Reşid Efendi 977” (Kısaltması S1)

Manzum lügat mecmuasının 76b-78b sayfalarında kayıtlıdır. Çift sütunlu, on üç satırlı ve talik hatla yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelime altlarındaki rakamlar kırmızı mürekkeplidir.

Baş: Tuhfe-i Muḳaddimetü'l-Lügat
Ḥudâ teñri behişt uçmaḳ tamu düzahḳ deñiz deryâ
Şu adı âb u yel bâd u şovuḳ serd ıssıdur germâ

Son: Çünkü Lütfu'llâh bunu yâd itdi
Bir hünermend ü ser-firâz oldı

2. Süleymaniye Kütüphanesi, “Süleymaniye 1014” (Kısaltması S2).

Manzum lügat mecmuasının 68b-72a sayfalarındadır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelime çizgileri kırmızı mürekkeplidir. Çift sütun hâlinde, harekeli nesih hatla yazılmıştır. Sayfa kenarları rutubet lekeli, bazı yerlerde harfler okunamayacak kadar kurt yeniklidir.

Baş: Bismi'llâhi'rrahmâni'r-raḥîm

Ḥudā teñri behişt uçmak şamu düzaḥ deñiz deryā
Şu adı āb u yel bād u şovuk serd ıssıdur germā

Son: Saña Çalab bir naşīb rüz kıla çün
Ma' nā erenlerine hem-rāh olasın

3. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 14/3” (Kısaltması M1).

İçinde bulunduğu manzum lügat mecmuasının 39b-43a sayfalarında kayıtlıdır. 1 Şevval 1081 / 11 Şubat 1671 tarihinde istinsah edilmiş olup müstensihî belli değildir. Tek sütunlu ve on yedi satırlıdır. Harekeli nesih hatla yazılmıştır. Söz başları, vezin ve kelime altlarındaki rakamlar kırmızı mürekkeplidir. Sayfa kenarları rutubet lekeli olup ortadan bir sayfası eksiktir.

Baş: Bismi'llāhi'rraḥmāni'r-raḥīm
Çü ḥamd ola bir işüñ ibtidāsı
Olur ḥayr ile elbet intihāsı

Son: Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi
Bir hünermend ü ser-firāz oldı

4. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 15/5” (Kısaltması M2).

İçinde bulunduğu manzum lügat mecmuasının 129b-133a sayfalarında kayıtlı olan eser, çift sütunlu ve on bir satırlıdır. Yer yer sütun ve satır sayıları değişmektedir. Talik hatla yazılmış olup karşılığı verilen kelimelerin üstü kırmızı çizgildir. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

Baş: Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
İlāhī tā felek bāḳī vü ' arş u ferş ola kā'im
Saña ' ömr-i ebed vire Ḥudā-yı Bāḳī-i dā'im

Son: Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi
Bir hünermend ü ser-firāz oldı

Metin

Tuhfe-i Muḳaddimetü'l-Lügat³¹

T1 39b Bismi'llāhi'rraḥmāni'r-raḥīm³²

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

1. Çü ḥamd ola bir işüñ ibtidāsı

³¹ Başlık S2, M1 ve M2'de yok.

³² Besmele S1 ve M2'de yok; giriş bölümündeki 13 beyit S1, S2 ve M2'de yok.

Olur hayr ile elbet intihāsı

2. Hıṣūṣā kim ola bir emr-i zī-bāl
Gerekdür ḥamd Ḥaḳ anda be-her-ḥāl
3. Pes imdi her işi ḥamd ile āgāz
Gerekdür gümüṣ ile ola demsāz
4. Ki zīrā ol durur fettāḥ-ı ef'āl
İbāda viricidür dürlü āmāl
5. Daḥi vācib durur añmaḳ Raṣūli
Şalāt ile añā bulmaḳ vuṣūlī
6. Ki oldur mü 'mine kāruñ ṣeffī' i
Daḥi her mānī' uñ oldur menī' si
7. Daḥi aṣḥāb u āline taḥiyyāt
İdüp kıлмаḳ gerekdür hem şalavāt
8. Ki buldı anlar ile dīn zīver
Ṭarīḳ-i şer' a anlar oldı rehber
9. Pes imdi idelüm Ḥaḳḳa münācāt
Ki oldur fātih ü ḳāzī-i ḥācāt
10. Bize teysīr ide ḥayr-ı kārı
Revā görüp murādı ola yāri
11. **Le'ālī** nazmını eyleye āsān
Bize lāyık görüp in'ām u iḥsān
12. Oḳuyanlar ide tā ḥayr-ı da'vet
Bize daḥi Ḥudā eyleye raḥmet
13. Ḥudāyā raḥmetüñden eyle iḥsān
Müyesser kııl bize dīn ile imān

T1 40a

1

El-Ḳıṭ' atü'l-Ūlā Fī-Baḥri'l-Hezeci'l-Müşemmen-i Sālim³³

³³ Başlık M2 ve S2'de yok.

1. İlähî tâ³⁴ felek bâkî vü 'arş u ferş ola kâ'im
Saña 'ömr-i ebed vire³⁵ Hudâ-yı Bâkî-i dâ'im³⁶
 2. *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*
Hezec bahri müsemmedür ki eczâsı kamu sâlim³⁷
- S1 76b, S2 68b, T1 40b
3. *Hudâ* teñri *behişt* uçmak kamu *dūzah* deñiz *deryâ*
Şu adı *âb* u yel *bâd* u şovuk³⁸ *serd* ıssıdur *germâ*
 4. *Zemîn* yerdür 'arâk terdür şıgır *gâvdur*³⁹ eşek *har*
Kuru *huşk* oldı yaş *terdür*⁴⁰ aşğa *zîr* yokuş *bâlâ*
 5. Gice *şeb rûz* gündüzdür balık *mâhî nemek* tuzdur⁴¹
Tegerg tolu vü *yağ* buz ana *mâder peder* baba
 6. *Birâder* bellü kardeşdür ayak *pây* oldı *ser* başdur⁴²
Tolı *pürdür* *tehi* boşdur yaluñza didük *tenhâ*
 7. *Kücâ bûdî* ne yirdeydüñ⁴³ *çerâ refî* yana gitdüñ
S2 69a, T2 130a
Biyâ nişin gel oturgıl *me-rev* diñür dañi gitme
 8. *Bi-hân* okı *bi-cû* iste *bi-rev* yürü *bi-gû* söyle⁴⁴
Ezân sū-rev añaru git⁴⁵ gele bunda⁴⁶ *biyâ incâ*
 9. Dañi *veş* beñdeşe di vü⁴⁷ şaça *mūy* u⁴⁸ tarağ *şâne*
Dama *bâm* u⁴⁹ eve *hâne* revân söyleyene *gūyâ*

³⁴ tâ M2'de yok.

³⁵ 'ömr-i ebed vire: 'ömr vire M2.

³⁶ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

³⁷ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

³⁸ bâd u şovuk: bâddur şovuk S2.

³⁹ gâvdur eşek hâr: gâv u eşek hârdur S1, S2; gâvdur: gâv M1, M2.

⁴⁰ terdür: derdür S2.

⁴¹ tuzdur: tuzdur M1 ve M2.

⁴² ser başdur: baş serdür S1.

⁴³ ne yirdeydüñ: nerede idüñ S2.

⁴⁴ söyle: eyit S2.

⁴⁵ añaru git: añarı gid M2.

⁴⁶ gele bunda: berü gelgil S2.

⁴⁷ dañi veş beñdeşe di vü: meşel didügün efsâne S2.

⁴⁸ u M1'de yok; u: di S2.

⁴⁹ dama bâm u: şama bâm di S2.

10. Oğ adı *tîr kemân* yaydur *gedâ* yoğsul *ğani* baydur
At *esb* ü *gürre* hem⁵⁰ taydur bugün *imrûz* yarın *ferdâ*

11. Dağı tona digil⁵¹ *câme* yazı yazan kalem *hâme*
T1 41a Biti kim yazılır *nâme püser* oğul kumaş⁵² *kâlâ*

12. *Cüdâ* ayruğ⁵³ edik *mûze*⁵⁴ şunak bardağına *kûze*
S2 69b *Sühân* dirler kamu söze dağı di⁵⁵ *girdügân* kıza
T2 130b

13. Mu^c ayyen *kefş* başmağdur kızıl *sürhdür*⁵⁶ *sepîd*⁵⁷ ağdur
Gürisne aç u⁵⁸ *sîr* toğdur⁵⁹ *bi-zen* urğıl *me-zen* urma

2

El-Kıtt' atü's-Sâniyetü Fî-Bağri'l-Ĥafîfi'l-Mecnûni'l-Mağşür⁶⁰

1. Gerçi halka gelür lağife lağif
Lîk ekşer kıılır ĥafîfi ĥafîf⁶¹

2. *Fe' ilâtün*⁶² *mefâ' ilün fe' ilât*
Ĥabn ile kaçır ile bu oldu ĥafîf⁶³
S1 77a

3. Gönleğe *pîrehen*⁶⁴ digil ey yâr
İç ton adın⁶⁵ şorar iseñ *şalvâr*

4. Bıçağa *kârd* di kılıç⁶⁶ *şemşîr*
Bu yıl *imsâl* u bildirâ didi⁶⁷ *pâr*

5. Buluda *ebr* di vü şimşege⁶⁸ *berğ*

⁵⁰ hem M1'de yok.

⁵¹ dağı tona digil: ne ton varsa adı S2

⁵² kumaş: tavar S2.

⁵³ ayruğ: nîze S1, M2

⁵⁴ cüdâ ayruğ edik mûze: edük mûze çire nîze S2.

⁵⁵ di: hem M1.

⁵⁶ sürhdür: sürğ ü S1; sürğ M1.

⁵⁷ sepîd: sefid S1 ve S2.

⁵⁸ u M1, S1 ve S2'de yok.

⁵⁹ toğdur: toğ M1.

⁶⁰ Başlık S2'de yok; Kıtt' a der-Bağr-i Ĥafîfi-l-Mecnûn-ı Mağşür S1; Fî-Bağri'l-Ĥafîf M2.

⁶¹ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

⁶² fe' ilâtün: fâ' ilâtün M2.

⁶³ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

⁶⁴ pîrehen: pîrâhen S2.

⁶⁵ adın: adı S1.

⁶⁶ kılıç: kılıca S2.

⁶⁷ u bildirâ didi: bildir adı S2.

*Berg*⁶⁹ yaprak durur diken daği *hār*

6. *Mīve* yemiş dürür⁷⁰ üzüm *engūr*
T1 41b *Harpuz*dür kavun *hıyār* hıyār

7. *Cüvze* yavrı vü *beyza* yumurda⁷¹
Mākiyāndur tavuk⁷² av adı *şikār*

8. Ayuya *hırs* di vü *qurda* *gürg*⁷³
Oğ gezine daği didük *sūfār*⁷⁴

S2 70a, T2 131a

9. *Qoyunuñ* kıyruğına di⁷⁵ *dünbe*
At *qatır* kıyruğına *düm* didi⁷⁶ *yār*

10. İlkıya *gelle* di *qatır*⁷⁷ *ester*
Yayağ oldı *piyāde* atlı *süvār*

11. *Lāğar* arıq durur semiz⁷⁸ *ferbih*
Kārgen işçi oldı iş adı *kār*

12. *Sīb* elma durur erik *ālū*⁷⁹
Armud *emrūd* durur⁸⁰ kiraz⁸¹ *gülnār*

13. *Ğüre* qoruq durur⁸² süci *meydür*
Cūy ırmağdur⁸³ *çeşme* adı bınār

14. Gümüşe *nuqre* di vü altuna *zer*⁸⁴

⁶⁸ vü şimşege: yıldırıma S2.

⁶⁹ berg: ber S2.

⁷⁰ yemiş dürür: yemişdür S2.

⁷¹ cüvze yavrı vü beyza yumurda: beyza yumurda yavrı ferh S2.

⁷² tavuk: tavuk M1.

⁷³ di vü qurda gürg: oldı gürg qurd digil S2.

⁷⁴ daği didük sūfār: dirler sūfār S2.

⁷⁵ qoyunuñ kıyruğına di: qoyun kıyruğına dirler S2.

⁷⁶ didi: di S2.

⁷⁷ qatır: qatıra S2.

⁷⁸ arıq durur semiz ferbih: arıq semüze ferbih digil S2.

⁷⁹ durur erik ālū: oldo erik ālūdur S2.

⁸⁰ durur: dur S1, M2.

⁸¹ emrūd durur kiraz: emrūd di kiraza S2.

⁸² qoruq durur: qoruğdur M2.

⁸³ ırmağdur : ırmağa S1, M2; ırmağ u M1.

⁸⁴ vü altuna zer: zer altun S2.

*Üstühāndur sūnük eyā dil-dār*⁸⁵

15. Balta adı *teber keser tişe*⁸⁶
Öli *mürde vü*⁸⁷ şayrudur *bīmār*

16. *Gūsfenddür* koyun keçi *būzdür*
Kuzuya *bere* didiler ahyār⁸⁸

S1 77b

17. Arpaya *cev* di buğdaya *gendüm*
Ekine *kışt* di vü herke⁸⁹ *şiyār*

18. *Zīn* egerdür⁹⁰ uyanuñ adı *licām*⁹¹
Teng kolañ durur⁹² yular *efsār*⁹³

19. Kusçuna *pārdüm depengu*⁹⁴ çanağ
Hem üzengi *rikāb* u şayı *şümār*⁹⁵

S2 70b

20. *Sīne* gögüs dürür⁹⁶ *miyān* beldür
Pehlū yan oldı kasiq oldı⁹⁷ *zihār*

T2 131b

21. *Çeşm* göz adı durur⁹⁸ kaş *ebrū*
Rūy yüzdür⁹⁹ yañağñ adı *izār*

22. *Bi-ber incā* nedür¹⁰⁰ ilet anda
Gel ü getir nedür *biyā* vü *biyār*

23. *Dīh* köydür maħalleye di *kūy*¹⁰¹
Postīn kürk ü şehre didi *şār*¹⁰²

⁸⁵ Bu mısra' S1, M1 ve M2'de yok.

⁸⁶ Bu mısra' S1, M1 ve M2'de yok.

⁸⁷ öli mürde vü: ölüdür mürde S2.

⁸⁸ didiler ahyār: disünler ey yār S2.

⁸⁹ vü herke: naçasa S2.

⁹⁰ egerdür: eyerdür S2.

⁹¹ licām: likām S1, S2 ve M2.

⁹² kolañ durur: kolañdur S1 ve S2.

⁹³ efsār: isfār S2.

⁹⁴ depengu: di depeng S2.

⁹⁵ Hem üzengi rikāb u şayı şümār: Üzengidür rikāb sayıdur şümār S2.

⁹⁶ gögüs dürür: gögüsdür S1 ve S2.

⁹⁷ oldı: adı S2.

⁹⁸ adı durur: adıdur S2.

⁹⁹ yüzdür: yüz oldı S2.

¹⁰⁰ nedür: dimek S2.

¹⁰¹ köydür maħalleye di kūy: köye di ılı şuya ħammām S2.

24. İplige *rîsmân* u bez¹⁰³ *kîrbâs*
Arğaçā *pūd* u arısuñ adı *târ*¹⁰⁴
25. *Hemedür*¹⁰⁵ dükeli yekî *birdür*
Endik az oldı¹⁰⁶ çok nedür *bisyâr*
26. Bilge *dânâ* vü bilmeyen *nâ-dân*¹⁰⁷
Huftedür uyur uyanık¹⁰⁸ *bîdâr*
27. Deli *dîvâne* uşlıdur *bi-ħired*¹⁰⁹
Mestdür esrük ayık durur¹¹⁰ *hüşyâr*
28. *Hurd* kiçi dürür¹¹¹ *büzürg* uludur
Kırbāğā *cağzdur*¹¹² yılan adı¹¹³ *mâr*
- S2 71a
29. Bellü 'ârîf olasın ey maħdûm
Hâmide getürür iseñ ikrâr

S1 78a

3

El-Ķıf' atü's-[Şâlişetü] Fî-Baħri'r-Remel-i Müseddes-i Maħzûf¹⁴

229

1. Nefsüne sultân olıgör evvelâ
Tâ k'olasın ğayra sultân-ı 'alâ¹¹⁵
- T2 132a
2. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün*
Hoş ki tesdîs remel-i maħzûf ola¹¹⁶
- T1 42a
3. *Mis* bakır *âhen* demirdür ey püser¹¹⁷

¹⁰² ü şehre didi: oldı şehre nedür S2.

¹⁰³ u bez: digil bize S2.

¹⁰⁴ Arğaçā pūd u arısuñ adı târ: arış şorar iseñ târ S2.

¹⁰⁵ hemedür: heme M2.

¹⁰⁶ az oldı: oldı az S2.

¹⁰⁷ vü bilmeyen nâ-dân: bilmeze nâ-dân digil S2.

¹⁰⁸ huftedür uyur uyanık: uyur huftte uyanık adı S2.

¹⁰⁹ deli dîvâne uşlıdur bi-ħired: delüye dîvâne uşluya 'aql S2.

¹¹⁰ mestdür esrük ayık durur: mest esrük ayıkdur S2.

¹¹¹ hurd kiçi dürür: ğurde kiçidür S2.

¹¹² kırbāğā cağzdur: kırbāğadur cağz S1, M2; kırbāğdur zerķ S2.

¹¹³ yılan adı: yılandur M2.

¹¹⁴ Başlık S2'de yok; Fî-Baħri'r-Remel M2.

¹¹⁵ Bu beyit M1, S1 ve S2'de yok.

¹¹⁶ Bu beyit M1, S1 ve S2'de yok.

¹¹⁷ bakır: bakırdur; püser: püserdür S2.

Öykene *şüş* di bağırdu hem¹¹⁸ *ciger*

4. *Dil* yürekdür hem bağırşak *rüdedür*¹¹⁹
Zehre öddür hem uyuzuñ adı¹²⁰ *ger*

5. *Çocaya pîr*¹²¹ oğlana *küdek* digil¹²²
Görene *binā* şağırdu daği¹²³ *ger*

6. *Tıfl* oğlancık yigit adı *cüvān*
Kes *bi-ber* bağla *bi-bend* ü *bes* yeter

7. *Hişt* kireç *seng* taş kesek *gelūh*
Pest alçağdur mu^c ayyen ey püser¹²⁴

8. *Post* deri¹²⁵ tırnağa¹²⁶ *nāhun* digil
Çana *hūn* di *pey* siñirdür¹²⁷ *reg* tamar

9. *Kāse* çanağdur *sebū* desti dūrür¹²⁸
Hunb küpdür anı düzen *hunbger*

10. Buzağı *gāvsāle* inek *mādegāv*
Deve *üştürdür* çanatdur daği¹²⁹ *per*

11. *Kūh* tağdur¹³⁰ *çūb* ağaçdur *şem^c* mum
T1 42b *Rik* kum¹³¹ kaftan *kabā* kuşak *kemer*
S2 71b

12. *Zāğ* qarğa¹³² *kebk* keklik *bağ* çaz
*Hāli*¹³³ kalı baca *revzen* çapu *der*

¹¹⁸ hem, S2'de yok.

¹¹⁹ hem bağırşak rüdedür: rüde bağırşak durur S2.

¹²⁰ uyuzuñ adı: uyuz adı oldu S2.

¹²¹ kocaya pîr: koca pîrdür S2.

¹²² digil: dinür S1.

¹²³ şağırdu daği: digil şağıra S2.

¹²⁴ Bu beyit S2'de yok.

¹²⁵ deri: deridür S2.

¹²⁶ tırnağa: dırnağa M2.

¹²⁷ siñirdür: siñir M1.

¹²⁸ desti dūrür: desti vü hem señek S2.

¹²⁹ üştürdür çanatdur daği: üştür çanat adı oldu S2.

¹³⁰ tağdur: tağ M1.

¹³¹ kum: kayırdu S2.

¹³² qarğa: kuzgun S2.

¹³³ hāli: hāli S1.

T2 132b

13. *Nist* yokdur *hest* vardır dil *zebân*¹³⁴
*Çend nice*¹³⁵ *git*¹³⁶ *bi-rev* ilet¹³⁷ *bi-ber*¹³⁸
14. *Reft* gitdi *huft* yatdı *gū* kıanı
Mî-çered otlar u *mî-bâred* yağar¹³⁹

S1 78b

4

EI-Ğıı' atü'r-Râbi' atü Fî-Bağrı'l-Ğafîfi'l-Mecnûni'l-Mağşür¹⁴⁰

1. Dâr-ı dünyâyı şanma cây-ı sürür
Olasın tâ muzaffer ü manşür¹⁴¹
2. *Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilât*
Bu ħafîf oldu ħabn ile mağşür¹⁴²
3. *Engübîn* bal¹⁴³ şoğan *piyâz* oldu
Gizli kelecî¹⁴⁴ adı *râz* oldu
4. Sağsağandur *kelâje* qarğa¹⁴⁵ *kelâğ*
Toğan adı niteki¹⁴⁶ *bâz* oldu
5. *Âsmân* gök *sitâre* yıldızdur
T1 43a Ğış *zemistân*¹⁴⁷ *bahâr* yaz oldu
6. Öksürük *serfe* vü¹⁴⁸ *teb* ısıtma
Ğola *bâzû* kıulaç *bâz* oldu

¹³⁴ dil zebân: gū kıanı S2.

¹³⁵ nice: nicedür S2.

¹³⁶ git: gid M2.

¹³⁷ ilet: gider S2.

¹³⁸ Bu mısra', S2'de 14. beytin ikinci mısra'ıdır.

¹³⁹ Bu mısra', S2'de 13. beytin ikinci mısra'ıdır.

¹⁴⁰ Başlık S2'de yok; Ğıı' a der-Bağrı'l-Ğafîfi-i Mecnûn-ı Mağşür S1; Fî-Bağrı'l-Ğafîf M2.

¹⁴¹ Bu beyit S1, S2 ve M2'de yok.

¹⁴² Bu beyit S1, S2 ve M2'de yok.

¹⁴³ engübîn bal: bal ' aseldür S2.

¹⁴⁴ gizli kelecî: nitekim gizlü ħaberler S2.

¹⁴⁵ qarğa: qarğaya S2.

¹⁴⁶ toğan adı niteki: nitekim toğan adı S2.

¹⁴⁷ zemistân: zemistândur S2.

¹⁴⁸ öksürük serfe vü: öksürüğe serfe di S2.

7. İrlayıcıya didi¹⁴⁹ *güyende*
Her ne¹⁵⁰ çalğu var ise *sāz* oldu

8. Nağamāt adını¹⁵¹ şorar iseñ
Biri *nevrüz* biri *hicāz* oldu

S2 72a

9. *Rāstdur* hem *dügāh* u daği¹⁵² *segāh*
İşfahāndur ki hoş-nüvāz oldu

10. *Çārgāh* u *ıraq* u *zīr-efgend*¹⁵³
Zengeledür ki şavtı¹⁵⁴ az oldu

T2 133a

11. Biri *nühüft*¹⁵⁵ biri *muḥayyerdür*
Hem *Hüseyni*¹⁵⁶ ki dil-nüvāz oldu

12. *Perdedür* hem maḳām-ı āvāze¹⁵⁷
Bunu ırmağ¹⁵⁸ imtiyāz oldu

13. Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi¹⁵⁹
Bir hünermend ü¹⁶⁰ ser-firāz oldu

232

14. Ger uzadur iseñ sözümi şāh olasın
Ma' nā kelecisin bilüp āgāh olasın

15. Saña Çalab bir naşīb rüz kıla çün
Çün ma' nā erenlerine hem-rāh olasın

Sonuç

¹⁴⁹ ırlayıcıya didi: nedür eydici S2.

¹⁵⁰ her ne: ne ki S2.

¹⁵¹ nağamāt adını: ger nağamāt adın S2.

¹⁵² daği: hem S2.

¹⁵³ u zīr-efgend: zīr-efgenddür S2.

¹⁵⁴ şavtı: şavt S1.

¹⁵⁵ nühüft: nühüft ü S2.

¹⁵⁶ Hüseyni: Hüseynidür S2.

¹⁵⁷ maḳām-ı āvāze: maḳām u āvāz s2.

¹⁵⁸ bunu ırmağ: bil ırmağ adı S2.

¹⁵⁹ yād itdi: yaratdı Hağ S2.

¹⁶⁰ bir hünermend ü: hağ bir hünermende S2.

Klâsik Türk edebiyatında yabancı dil öğretimine yardımcı olmak, kelime bilgisini zenginleştirmek ve öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırmak gibi amaçlarla birçok manzum sözlük yazılmıştır. Yazıldıkları dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre çeşitli şekillerde karşımıza çıkan bu eserler, genellikle küçük yaştaki çocuklara Arapça ve Farsça kelimeleri öğretmek amacıyla kaleme alınmışlardır. Edebiyatımızda daha çok Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde iki dilli veya üç dilli olarak karşımıza çıkan manzum sözlük sayısı yetmiş civarındadır.

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat da küçük yaştaki çocuklar için Farsça-Türkçe şeklinde yazılmış manzum bir sözlüktür. Le'âlî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eser, mesnevi tarzındaki bir giriş ve dört kıt'adan oluşmaktadır. Ne zaman yazıldığı bilinmeyen eserin toplam beyit sayısı 84'tür. Kıt'alardaki beyit sayıları eşit olmayıp 13 ile 29 beyit arasında değişmektedir. Eserin sözlük kısmını oluşturan dört kıt'ada belli bir düzen gözetilmeden Farsça-Türkçe olmak üzere her iki dildeki 250 civarında kelimenin karşılığı verilmiştir. Şair bu tarz bir sözlük ile hem yaşadığı dönemde ihtiyaç duyulan Farsça kelimeler hakkında bilgi hem de bu kelimelerin öğrenilmesi ve hafızada kalıcı hâle getirilmesinde tercih edilen farklı bir öğretim yöntemi hakkında da ipucu vermiştir.

Bu hâliyle bu manzum sözlük, yazıldığı dönemin dil öğretiminde kullanılan yöntemlere dair bir kanaat oluşturması bakımından önemli olduğu kadar; şairlerin sahip oldukları edebî birikimlerle bu yöntemleri daha etkin nasıl kullandıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca eser, ihtiva ettiği bazı Türkçe arkaik kelimelerle yazıldığı dönem hakkında dil ve edebiyat araştırmacılarına sağladığı imkânlar bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Özcan (hızl.), *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyü'l-Fudalâ I. Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, C. 3, Çağrı Yayınları: İstanbul 1989.
- Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları: Muğla 2006.
- Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Fevzî*, Akçağ Yayınları: Ankara 2003.
- Ahmet Tanyıldız, *Mes'ûd Lutfî Efendi - Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar: İstanbul 2013.
- Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, 2007, s. 516-548.
- Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, s. 410-475.
- Aysun S. Eydurhan (hızl.), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkîretü's-Şu'arâ, Tenkitli Metin B*. Ankara: KTB. Yay. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html> (E.T.: 01.02.2014).
- Bahir Selçuk - Mesut Algül, "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 2, 2015, s. 133-64.
- Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı (hızl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Bizim Büro Yayınları: Ankara 2001.
- Cemşid Salehpour, *Ferheng-i Câmî'-i Fârsî Be-Türkî (Farsça-Türkçe Ansiklopedik Sözlük)*, C. 1-2, Lale Yayınları: Tebriz 1991.
- Charles E. Faroe, *Lütfullah Halimi'nin Bahrü'l-Gara'ib'i*, Ankara Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.
- Erdoğan Boz, "Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İneybey) Nüshası", *Osmanlı Bursa'sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 29-30 Mayıs, Bursa 2013.
- Fatih Köksal, *Le'âlî (Müte'accem)*
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=800>, (E.T. 05.01.2017).
- Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi: Ankara 2011.

- Filiz Kılıç (hızl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul Araştırmaları Ens. Yay.: İstanbul 2010.
- İbrahim, İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*, Gaye Kitabevi: Bursa 2004.
- İlhan Genç (hızl.), *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, AKM Yayınları: Ankara 2000.
- Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî, Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Yayınları: Kayseri 2002.
- Lügat*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 14/3”, vr. 39b-43a.
- Lügat*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 15/5”, vr. 130a-134a.
- Lügat-ı Manzûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, “Süleymaniye 1014”, vr. 68b-72a.
- M. Akif Gözitok, “Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Erzurum 2016, s. 127-48.
- Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal of International Social Research*, Volume 9, Issue 42, 2016, s. 122-154.
- Mesut Bayram Düzenli, “Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/12 Summer 2015, s. 329-370.
- Muhittin Turan, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 2939-92.
- Necip Fazıl Duru - Abdullah Eren, *Nazm-ı Dil-ârâ, Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, Altınpost Yayınları: Ankara 2014.
- Neslihan Gören, *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin 'Tuhfe-i Ni'metî' adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29, 2016, s. 211-30.
- Nuri Akbayar (hızl.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*. C. 3. Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul 1998.

Rabia Şenay Şişman, *Esâmî, İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Dün Bugün Yarın Yayınları: İstanbul 2016.

Rıdvan Canım (hızl.), *Latîfi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, AKM Yayınları: Ankara 2000.

Riyâzî, *Riyâzu'ş-Şu'arâ*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Hk 1275, vr. 93a.
Sait Okumuş, “Bosnalı Osmân b. Hüseyin’in Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Manzûme”, *Uluslararası Osmanlı’dan Günümüze Bosna-Hersek Tarih ve Kültür Sempozyumu* 09-11 Haziran 2010, Tuzla Hotel, Bosna-Hersek, Tuzla 2011, s. 509-521.

Sehî Bey, *Tezkîre-i Sehî*, İstanbul 1325.

Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul: 2001.

Şerife Ördek, *Defterdarzâde, Seyyid Ahmed Le'âlî/Lâlî Çelebi*,
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5690>, (E.T.: 05.01.2017).

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat, Süleymaniye Kütüphanesi, “Reşid Efendi 977”, vr. 76b-78b.

Tuncay Bülbül,

<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4970>,
(E.T.: 05.01.2017).

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 2016.

ÇIKRIKÇI KÖYÜ'NDE (MANİSA) MESKENLER VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN DWELLINGS AND ENVIRONMENT IN ÇIKRIKÇI VILLAGE (MANİSA)

Mehmet ÜZÜLMEZ¹
Ali YILMAZ²

Özet

Bu çalışmada Ege bölgesinde Manisa ili Turgutlu ilçesine bağlı Çıkrıkçı köyündeki meskenler ve çevre ilişkisi ele alınmıştır. Köydeki geleneksel meskenler ile köyün içinde bulunduğu coğrafi çevre arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğu görülür. Çevrenin mesken üzerindeki en önemli etkisi, meskenin yapımında kullanılan malzeme olarak kendini göstermektedir. Geleneksel meskenlerin inşasında en dikkat çekici özelliklerden biri, yöreye özgü bir duvar yapım şekli olan “depme duvar”dır. Çıkrıkçı köyünde meskenler genelde üç ya da dört tarafı duvarla çevrilmiş bir avlu içindedir. Avlu içinde ahır, samanlık, saya, fırın, gibi ev eklentileri yer alır. Köydeki geleneksel meskenler, coğrafi çevre şartlarını ve yerel kültürü yansıması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Ancak, ulaşımın gelişmesi, şehirle ilişkilerin artması ve sosyoekonomik yapıdaki değişim vb. nedenlerle geleneksel meskenlerin yerini giderek yeni modern (betonarme) meskenler almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kır Meskenleri, Turgutlu-Manisa, Çıkrıkçı Köyü, Kırsal Yerleşme

Abstract

In this study, the relationship between dwellings and environment in Çıkrıkçı is handled, which is a village in Turgutlu district of Manisa province. It is seen that there is a strong relationship between the traditional dwellings and the environment in which the village is placed. The most important effect of environment on dwellings is seen as the material that is used in constructing the dwellings. One of the striking aspects of traditional dwelling construct is the “depme duvar” which is one of the constructing wall styles, particular to the region. The dwellings in Çıkrıkçı village is usually in a yard which is encircled with three or four walls. There are some household things inside the yard which are barn, hayloft, shoe-upper, bakehouse and etc. The traditional dwellings in the village has a special importance because they reflect the geographical conditions and local culture. However, due to transportation developments, rising relationships with city life, changes in socio-economic life, the modern (ferroconcrete) dwellings has substituted the place of the traditional dwellings. The modern dwellings and their usages are striking due to their reflection of socio-economic and cultural changes in rural life.

Keywords: Rural Dwellings, Turgutlu-Manisa, Çıkrıkçı Village, Rural Settlement

Giriş

Kır meskenleri coğrafyanın özellikle yerleşme coğrafyasının en çok ilgi çeken konularındandır. Kırdan insan-çevre etkileşimini açıkça yansıtan kır meskenleri, içinde buldukları coğrafi çevrenin izlerini taşır. Bu özellikleri onların coğrafi açıdan

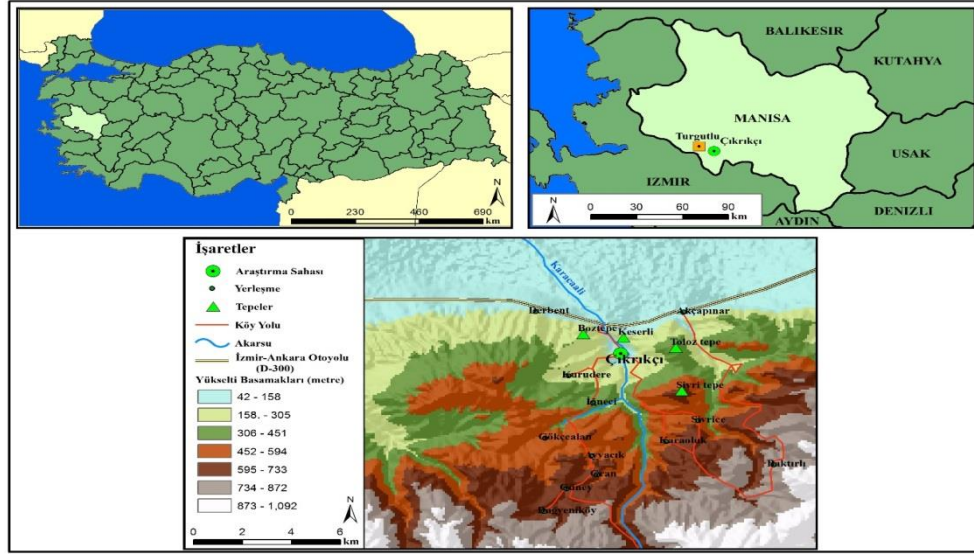
¹Doktora Öğrenci Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü,
mehmet_uzulmez@hotmail.com

²Prof. Dr. Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, e-posta: ali.yilmaz@usak.edu.tr

taşıdıkları önemin esas nedenidir (Tanoğlu, 1963). Bu açıdan kır meskenleri incelenmesi gereken gerçek bir coğrafi olaydır. Kır meskenleri, iklim, jeolojik yapı, yeryüzü şekilleri, bitki örtüsü ve toprak özellikleri gibi, içinde yer aldıkları doğal çevrenin etkilerini taşır. Bunların yanı sıra, meskenleri yapan ve kullanan insanın ekonomik faaliyetlerinin, kültürünün ve sosyal ilişkilerinin de önemli etkileri vardır. Böylece meskenlerin yalnızca farklı coğrafi mekânlarda değil, homojen karakter taşıyan alanlarda, hatta aynı yerleşme ünitesi içinde bile farklı tip ve özellikte olabileceği (Sergün, 1986; 95) anlaşılmış olur. Kır yerleşmelerinde ailenin ekonomik faaliyeti ya da faaliyetleri daha çok meskenlerin eklentilerinde kendini gösterir. Ailenin ekonomik faaliyeti hayvancılık ise, ahır, samanlık gibi eklentiler ortaya çıkarken, tarıma bağlı olarak ambar, serender, tütün damı, tarım malzemeleri deposu gibi eklentiler ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, kır meskenlerinin zaman içinde yapı, şekil ve kullanım bakımından önemli değişimler geçirdiği de bir gerçektir. Özellikle ulaşımın gelişmesi, şehirle ilişkilerin artması ve sosyoekonomik yapıdaki değişim, kır meskenlerinin değişimini de beraberinde getirmektedir. Böylece içinde bulunduğu coğrafi çevrenin şartlarını ve yerel kültürü aksettiren geleneksel meskenlerin yerini giderek yeni modern meskenler almaktadır. Kırdaki geleneksel meskenler ve kullanımını halk (yerel) kültürünü yansıtmaları açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Modern meskenler ise, kırdaki sosyoekonomik ve kültürel değişimi yansıtmaları açısından dikkate değerdir.

1.Araştırma Sahasının Yeri

Bu çalışmanın araştırma sahasını oluşturan Çıkrıkçı köyü, Batı Anadolu'da Manisa ilinin Turgutlu ilçesi sınırları içinde yer almaktadır. Turgutlu ilçe merkezinin doğusunda, ilçe merkezine 12 km uzaklıkta bulunan köy Gediz Irmağının bir kolu olan ve güney-kuzey yönünde akan Karacaali deresi kıyısında kurulmuştur. Çıkrıkçı köyü güneyden Sivri Tepe, batıdan Boztepe, doğudan Toloz tepe ve Keserli tepe ile çevrilidir (Şekil 1). İzmir-Ankara karayolunun güneyinde, karayoluna yakın bir konumda yer alan köyün ilçe merkezi ile kolay bir bağlantısı bulunmaktadır. Devamlı bir kır yerleşmesi olan köyde 2015 yılı itibariyle toplam 921 kişi yaşamaktadır.

2. Çıkrıkçı Köyünde Yerleşmenin Kısa Tarihi

Çıkrıkçı köyünün bilinen yerleşme tarihi 1800'lü yılların başlarına kadar gitmektedir. Köy ve çevresine ilk yerleşenler Toros dağlarından gelen konar-göçer yörük aileleri olduğu bilinmektedir. İlk yerleşim yeri Çıkrıkçı köyünün şimdiki yerinin güneyinde Camiönü ve Tömbektepe olarak adlandırılan yerde olmuştur. Burada yerleşmenin zamanla büyümesi ve 1800'lü yılların sonunda sıtma hastalığı baş göstermesiyle yerleşmenin yeri kuzeye doğru, günümüzdeki yerine kaymıştır. Çıkrıkçı köyü ilk yerleşim zamanlarında üç parçadan oluşmaktaydı. Bunlar İğneci, Aşağı Kurudere (Çıkrıkçı'nın o zamanki ismi) ve Yukarı Kurudere'dir. İdari birim olarak muhtarlıkların ortaya çıkmasıyla bu üç köy tek muhtarlık altında toplanmış ve merkezi Aşağı Kurudere (Çıkrıkçı) olmuştur. Aşağı Kurudere ve Yukarı Kurudere köyleri Güvekliler, Kazımıklar ve Kurada isminde üç aşiretten meydana gelmektedir. Aşağı Kurudere'de iki su kuyusu bulunmaktaydı ve bu köyün sakinlerinden su kuyuları için çıkırık yapımı işiyle uğraşanlar olduğu için Çıkrıkçı isminin buradan geldiği sanılmaktadır (Anonim). Yerleşmelerin bulunduğu sahada akan Karacaali deresi yerleşme sahasını ikiye bölmektedir. Derenin iki yakası arasında ulaşımı sağlayabilmek için o zamanın şartlarında kemerli bir taş köprü inşa edilmiştir. Bu köprü 1970'li yıllara kadar kullanılmış, 1970'li yıllarda motorlu kara taşıtlarının yaygınlaşmaya başlamasıyla köprünün bu tür araçların geçişine uygun olmadığı görüldüğünden, yaklaşık 350 metre kuzeydoğu tarafında yeni düz hatlı betonarme bir köprü inşa edilmiştir.

Çıkrıkçı köyü günümüzde Turgutlu ilçe merkezine yakınlığı ve ulaşım imkânlarına bağlı olarak çevresindeki diğer kır yerleşmelerinin geçiş yolu üzerinde merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu durum köyün ekonomik ve sosyal gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Günümüzde köyde ilk ve ortaokul, sağlık ocağı, kahvehaneler (5), bakkallar (5), marangoz (1), kaynakçı (2) ve motosiklet tamircisi (2) gibi çevresindeki köylere hizmet veren faaliyetler gelişmiştir. Köyden ilçe merkezine her gün düzenli aralıklarla gidiş-dönüş dolmuş seferleri vardır.

Fotoğraf 1: Çıkrıkçı Köyüne Güneyden Bakış, 2017.

3. Çıkrıkçı Köyünde Meskenler ve Coğrafi Çevre İlişkileri

Hemen her kır yerleşmesinde olduğu gibi Çıkrıkçı köyünde de meskenler ile coğrafi çevre arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğu görülür. Çevrenin mesken üzerindeki en önemli etkisi, meskenin yapımında kullanılan malzeme olarak kendini göstermektedir. Çevreden temin edilen taş, toprak ve ahşap malzemenin kullanılmasıyla meydana getirilmiş olan kır meskenleri içinde buldukları çevrenin etkilerini açık şekilde yansıtmaktadırlar. Çıkrıkçı köyünde taş, toprak ve ahşap, meskenlerin inşasında kullanılan başlıca yapı malzemeleridir. Ancak bunlardan her birinin, sahip oldukları niteliklere, bol ya da az bulunmalarına, teminindeki kolaylık ya da zorluğa bağlı olarak değişik oranlarda kullanıldıkları görülmektedir. Çıkrıkçı köyünde mesken yapımında toprak ve ahşap yapı malzemeleri de kullanılmış olmakla birlikte, taş malzeme ağırlıktadır. Çevredeki diğer yapı malzemelerine (toprak ve ahşap) göre daha dayanıklı olan taşın yerleşmenin yer aldığı sahada bol bulunması ve kolay elde edilmesi bunda etkili olmuştur. Çıkrıkçı köyü Karacaali deresinin aktığı vadide, akarsuyun taşıdığı depolar üzerine yerleşmiştir. Akarsu yatağına yakın olmasından dolayı meskenlerin

inşasında buralardan sağlanan taş malzeme kullanılmıştır. Taşın özellikle evin temeli ve duvarların inşasında kullanıldığı görülür. Bazen tek katlı evlerin temelden çatıya kadar olan kısmı basit bir yapı tekniğiyle taştan inşa edildiği görülür (Fotoğraf 2). Bazen de temel ile birlikte mesken duvarlarının yarısına kadar taş kullanılmıştır.

Fotoğraf 2: Dış Duvarları Tamamen Taş ile Örülmüş Bir Mesken

Toprak, köydeki meskenlerin inşasında yaygın olarak kullanılan diğer bir yapı malzemesidir. Toprak yapı malzemesi olarak duvarların inşasında taş malzeme ile birlikte taşlar arasında harç olarak kullanıldığı gibi, topraktan kerpiç elde edilerek meskenlerin inşasında kullanılmıştır. Çıkrıkçı köyünün de yer aldığı sahada Neojen çökelleri Turgutlu formasyonu olarak adlandırılmaktadır. Alt ve üst Miyosen olarak kabul edilen Turgutlu formasyonu içerisinde kerpiç yapımına uygun kalınlıkları 1-8 metre arasında değişen kil içerikli seviyelere rastlanmaktadır (Yanık, Uz ve Esenli, 2006). Dolayısıyla köyün bulunduğu sahada mesken inşasında kullanılacak özellikte toprak bulunabilmektedir.

Toprak malzemenin mesken inşasında kullanımının en dikkat çekici şekli yörede halkın "**depme duvar**" olarak tanımladığı duvar inşasıdır. Bu yöreye özgü farklı bir duvar yapma tekniği olarak karşımıza çıkan depme duvar; taş temel üzerine ya da yarıya kadar (bir-bir buçuk metre) taştan yapılmış duvar üzerine bir kalıp çakıp, toprak, çakıl ve su ile yapılan karışımın (çamurun) bu kalıp içine dökülerek sıkıştırılması ile

yapılmaktadır. Daha sonra kalıp sökülerek düzgün bir duvar elde edilmektedir. Depme duvar geleneksel meskenlerin inşasında yaygın olarak kullanılan bir duvar yapma tekniğidir. Depme duvarın kalınlığı 40-50 cm, yüksekliği 1 ile 2 m. arasında değişmektedir. Genelde taş temel üzerinde çatıya kadar devam eden depme duvarın üst kısmında, çatının oturtulacağı yerde, duvar üzerine bir iki sıra kerpiç veya briket konulup, çatı sisteminin bunun üzerine oturtulduğu görülmektedir (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Çıkrıkçı Köyünde Altta Taş Temel ve Taş Duvar Üzerinde “Depme Duvar” İnşa Edilmiş Bir Meskenin Duvarı

Çıkrıkçı köyünde taş ve toprak malzeme ile yapılan meskenlerin inşası 1970'lere kadar devam etmiştir. 1970'lerden sonra bölgede briket ve tuğla sanayinin gelişmeye başlaması, köyde yaşayanların ekonomik durumundaki iyileşmeler ve şehirle ilişkisinin artması, mesken yapımında taş ve toprak malzeme yerine tuğla, briket gibi modern yapı malzemeleri kullanımının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Günümüzde meskenlerin yapımında daha çok tuğla kullanılmakta, briketle yapılan evlerde kışın ısınma sorunu yaşandığından briket kullanımından giderek vazgeçilmektedir. Briket daha çok ev eklentilerinde kullanılmaktadır.

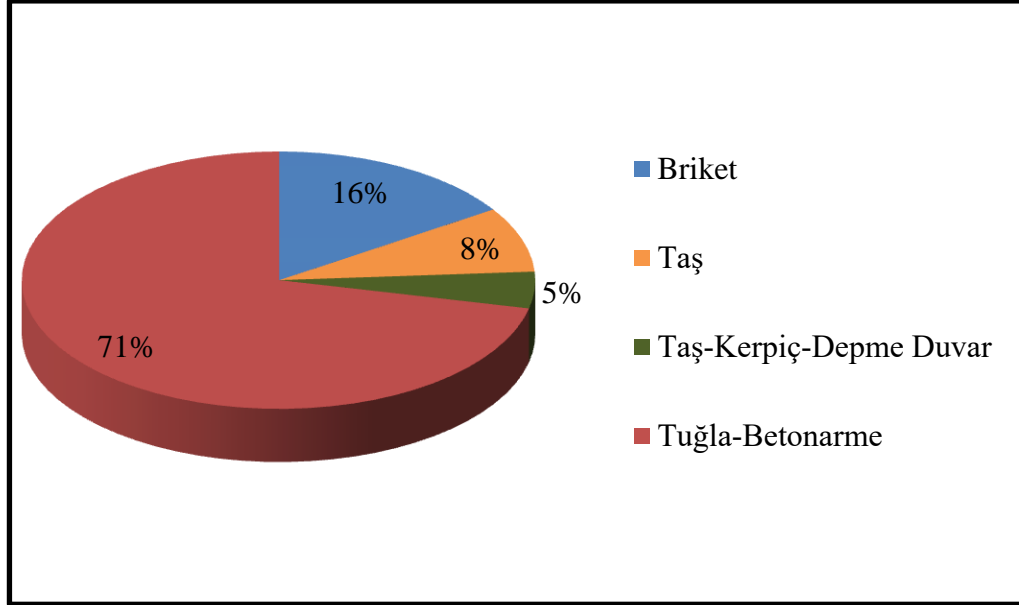
Meskenlerin inşasında ahşap malzeme kullanım oranı düşüktür. Bunda her şeyden önce ahşap malzeme temin etmedeki zorluklar etkili olmaktadır. Ahşap özellikle

taban ve tavan döşemesi ve çatının inşasında kullanılmaktadır. Ahşap malzeme temininde çevrede bulunan ağaç türlerinden faydalandığı görülmektedir. Çıkrıkçı köyü ve çevresi Akdeniz iklim bölgesi içinde yer aldığından, yörede Akdeniz bitki örtüsü egemendir. Köy çevresinde kızılçam ormanları ve maki bitki örtüsü içinde yer alan zeytin, kermez meşesi, laden ve akarsu kenarlarında ise söğüt, kavak gibi ağaçlar yaygınlık göstermektedir. Çıkrıkçı köyü meskenlerinde çevrede var olan kızılçam ve kavak ağaçlarından elde edilen ahşap malzemenin özellikle çatı, tavan, kapı, pencere yapımında kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ormanlardaki devlet kontrolüne bağlı olarak kızılçam temin etmek güçtür. Daha ekonomik ve kolay işlenmesi nedeniyle kavak ağacından elde edilen malzemeler tercih edilmektedir. Köyde yapımı daha eskiye dayanan evlerde, gerek ekonomik durumun iyi olmamasından, gerekse ağaç temin etmedeki güçlüklerle ilgili olarak, oda tavanlarının yapımında Karacaali deresi kenarlarında yetişen “kargı” denilen kamışlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bu kamışlar oda tavanındaki kirişler üstüne serilerek, üzerlerinin topraktan elde edilen çamur ile sıvanmasıyla (kaplanmasıyla) tavan oluşturulmuştur.

1970’li yıllara kadar köydeki meskenlerin büyük bölümünü geleneksel meskenler (taş-kerpiç-depme duvar karışımı meskenler ile tamamı taş meskenler) oluşturmakta iken, zaman içinde yenilenme eğilimleri, tuğla-betonarme binaların sayısını giderek artırmıştır. Taş-kerpiç-depme duvar meskenler uzun ömürlü olmadığından çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Zaman içinde harap olan bu meskenlerin yerini modern tuğla-betonarme evler almaktadır. Günümüzde Çıkrıkçı köyünde yer alan toplam 305 adet meskenin yapı malzemesi olarak dağılımına bakıldığında, en büyük grubu %71 ile tuğla-betonarme meskenler oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla %16 ile briket, %8 ile taş ve %5 ile taş-kerpiç-depme duvar yapılı meskenler gelmektedir (Tablo 1 ve Şekil 2).

Tablo 1: Yapı Malzemelerine Göre Meskenlerin Dağılımı

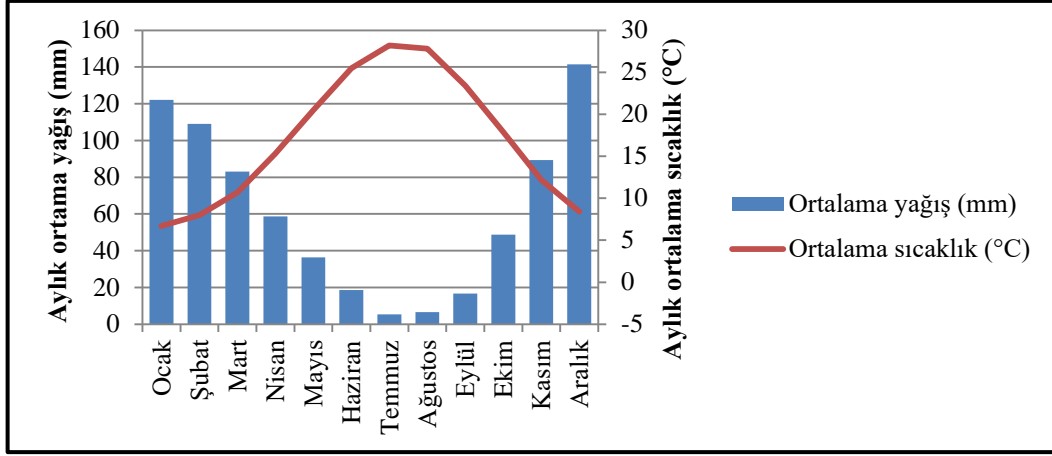
Briket	Taş	Taş-Kerpiç-Depme Duvar	Tuğla-Betonarme	Toplam
8	25	14	218	305

Şekil 2: Yapı Malzemelerine Göre Meskenlerin Dağılımı

Çıkrıkçı köyü, içinde yer aldığı Akdeniz iklimi bölgesinin karakteristik iklim özelliklerini yansıtır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise ılık ve yağışlı geçen köyde şiddetli soğuk, aşırı kar yağışı ve don olayları pek görülmemektedir. Bu durumun meskenlerin yapımını kolaylaştırdığı söylenebilir. Yerleşmeye en yakın Manisa ili meteoroloji istasyonu verilerine göre ortalama en yüksek sıcaklık (28.2 °C) temmuz ayında görülmekte, en fazla yağış (141.5 mm) ise aralık ayında düşmektedir. Ortalama olarak en düşük sıcaklık (6.7 °C) ocak ayında, en az yağış (5.4 mm) ise temmuz ayında düşmektedir (Şekil 3). Çıkrıkçı köyünde yazları sıcak geçtiğinden yazın evlerin daha serin olması açısından meskenlerde genelde çatı bulunur. Bununla birlikte, yeni yapılan bazı meskenlerde çatı yoktur. Bu meskenlerde aileler ürettikleri biber, domates, üzüm, incir vb. çeşitli sebze ve meyveleri meskenin damında kurutmak için çatı yapmamışlardır. Düz damlı meskenlerde kışın yağıştan dolayı çatıda suların birikerek tavandan sızması ve sıvalarda dökülmeler görüldüğünden bu meskenlere sonradan çatı yapıldığı da görülmektedir.

Köyde kış mevsimi çok soğuk geçmemekle birlikte, kışın soğuktan korunmak ve daha iyi yalıtım sağlamak düşüncesiyle dış duvarların, iç bölme duvarlarından daima kalın inşa edildikleri görülür. Arsanın konumu ve yol durumuna bağlı olarak değişmekle birlikte, güneşten daha fazla faydalanmak açısından evlerin ön cephesinin mümkünse güney yöne bakmasına özen gösterilmiştir. Yine meskenin pencereleri daha çok güney, doğu ve batı cephelerde olmasına dikkat edildiği görülür. Kuzey cephelerinde ise az sayıda ve daha küçük pencereler yer almaktadır.

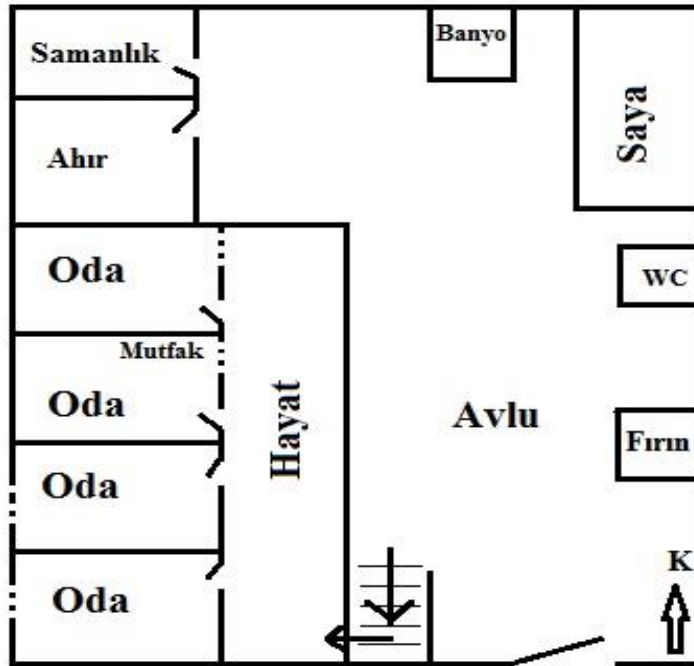
Şekil 3: Manisa Uzun Yıllık Ortalama Sıcaklık-Yağış Grafiği (1960-2016)

Çıkrıkçı köyünde meskenlerin inşasında doğal çevrenin yanı sıra, meskeni yapan kişilerin/ailenin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinin de etkileri görülür. Köyün geleneksel meskenleri, özellikle geçmişte gelir durumunun düşüklüğü, fakirliğe bağlı olarak genelde tek katlı, sade, gösterişten uzak, basit şekilde yapılmıştır. Zenginlik belirtisi olan geniş, çok odalı evlere rastlanmaz. Meskenler genelde bir aileyi barındıracak genişliktedir. Özellikle geçmişte geniş aile yapısına ve aile bağlarının kuvvetli olmasına bağlı olarak, evin erkek evlatlarından birisi evlendiğinde aynı evde anne babasıyla birlikte oturması, eve yeni oda eklenerek evin genişletilmesi çokça görülen bir durumdur. Eğer ailenin ekonomik durumu iyi ve evin avlusu geniş ise, yeni evlenenler için avlu içine ayrı bir ev yapılmakta, böylece bir avlu içinde iki mesken yer almaktadır. Ancak son dönemde, çalışma şartlarındaki değişimler, köyden ayrılma ve çekirdek aile yapısına bağlı olarak, aynı evde ya da aynı avluda iki ailenin yaşamasına pek rastlanmaz. Yine son dönemde, gerek ekonomik durumunun iyileşmesi, gerekse betonarme ev yapımına bağlı olarak iki katlı, gösterişli, modern evler inşa edildiği görülmektedir.

4. Başlıca Mesken Tipleri

Çıkrıkçı köyünde sayıları giderek azalmakla birlikte, taş-kerpiç-depme duvar karışımı meskenler ile taş meskenler köyün içinde bulunduğu coğrafi şartları içinde gelişmiş, geçmişte yaygın olan meskenlerdir. Bu meskenler tek katlı, daha çok kare şeklindedir. Meskenin dış duvarları çevreden temin edilen ve genelde herhangi bir işleminden geçirilmemiş taşlardan örülmüştür. Duvarın yarıdan üst kısmı ise genelde topraktır. Duvarın ayakta kalabilmesi ve sağlamlık açısından kalın yapıldığı görülür. Evin genişliği ailenin sosyoekonomik durumuna göre değişebilmekle birlikte, normal

şartlarda bir aileyi barındıran ev üç ya da dört oda ve hayat olmak üzere dört-beş bölümden meydana gelir. “Hayat” evin ön kısmında boydan boya uzanan, cephe kısmı açık (iç balkon gibi) yazlık bölümdür. Eve “hayat” denilen bölümden girilir. Eve gelenler burada karşılanır, Evin odaları hayata açılır. Oda pencereleri küçük ve kare şeklindedir. Oda kapıları normal bir büyüklüktedir. Oda duvarları kerpiçten inşa edilmiştir. Odanın birisi genelde oturma odası olarak kullanılır ve evin en önemli bölümüdür. Evin baştan mutfak olarak planlanmış bir bölümü yoktur. Mutfak bazen evin odalarının birinde, bazen de “hayat” bölümünün bir köşesindedir. Banyo ve tuvalet evden ayrı avlu içinde yer alır (Şekil 4). Meskenin içi ve dışı mayalanmış çamur içine saman katılarak yapılmış sıva maddesi ile sıvanmakta ve üzeri kireç ile boyanmaktadır. Çıkrıkçı köyünde meskenler genelde üç ya da dört tarafı duvarla çevrilmiş, genişliği arazi mülkiyet yapısına göre değişen avlu içinde yer alır. Avlu duvarı taş, briket veya kerpiçle örülmüştür. Çoğunlukla yüksekliği 1,5 metrenin üzerindedir. Avlu içinde ahır, samanlık, saya ve fırın gibi ev eklentileri yer alır. Bunların yanı sıra, geleneksel meskenlerde banyo ve tuvalet evin dışındadır ve evden uzakta avlunun bir köşesinde yapılmıştır. Evin avlusuna dışarıdan bir ya da iki kapı ile girilmektedir. İki kapılı olan yerlerde, bir kapı insanların girişi için olurken, ikinci kapı mesken sahibinin araçlarının girişi içindir. Eskiden bu kapı at arabası ve öküz kağnılarının geçmesi için kullanılırken, günümüzde traktör, taksi, dolmuş gibi araçlar girişi için kullanılmaktadır.

Şekil 4: Fotoğraf 3'deki Meskene Ait Ev ve Avlu Kullanım Planı (ölçeksizdir).

Çıkrıkçı köyünde meskenlerin çoğunlukla kare planlı olmasından dolayı çatıları genelde dört yöne eğimli çatı şeklindedir. Dikdörtgen planlı meskenlerde çatı dört yöne eğimli olabildiği gibi iki yöne eğimli de olabilmektedir. Avluda yer alan ev eklentileri genelde basit şekilde yapılmış tek yöne eğimli çatı ile örtülüdür. Evlerin çatıları çok eğimli değildir. Geleneksel meskenlerde çatı örtüsü oluklu kiremittir (Fotoğraf 4). Evlerin saçakları meskenin yağıştan korunması için geniş yapılmıştır.

Fotoğraf 4: Çatısı Oluklu Kiremitle Örtülü Geleneksel Bir Mesken.

5. Ev eklentileri

Çıkrıkçı köyünde evlerin önemli bir eklentisi “saya”dır. Saya, evin avlusu içinde, eve bitişik ya da ayrı olarak yapılmış, üç tarafı duvarla çevrili, cephe tarafı açık ya da basit bir şekilde ahşap malzemedan yapılmış bir yapıdır. Sayanın büyüklüğü avlunun genişliğine bağlı olarak değişmekle birlikte, ortalama bir oda büyüklüğündedir. Eskiden taş ya da kerpiç ile yapılan sayalar, günümüzde briket ve tuğladan yapılmaktadır. Tek yöne eğimli bir çatıya sahip olan sayanın çatı örtüsü geçmişte eski tip oluklu kiremit iken, günümüzde daha çok çinko saç malzemedan oluşmaktadır (Fotoğraf 5). Saya genellikle tarım araç gereçlerinin konulduğu yerdir. Yine, depo, odunluk ve traktör gibi motorlu taşıtların garaj yeri olarak da kullanılmaktadır. Bunların

yanı sıra, avlu içinde küçükbaş hayvanlar için “Ahıl” (köyde “ağıl” manasında kullanılmaktadır) eklentisinin bulunmadığı evlerde, gerekli olması durumunda sayanın bir bölümünün tahta ya da ağaç dallarıyla çevrilerek küçükbaş hayvanların (koyun/keçi) konulduğu da görülür. Türkiye’nin çeşitli yerlerinde kır yerleşmelerine ilişkin yapılan çalışmalarda saya, hayvancılık (küçükbaş hayvancılık) faaliyetine bağlı olarak köy dışında gelişmiş, köye bağlı bir iskân şekli olarak tanımlanmaktadır (Köse, 1995; 334, Yazıcı, 1998; 103, Kılıç ve Başkaya, 2016; 132). Çıkrıkçı köyündeki saya eklentisi bu haliyle gerek fonksiyon gerekse konum ve şekil olarak Türkiye’nin değişik yerlerindeki saya yerleşmelerinden farklılık gösterir.

Fotoğraf 5: Avlu İçinde Bulunan Saya Eklentisi.

Köyde evlerin avlusu içinde yer alan diğer eklentiler ahır ve samanlıktır. Geçmişte Çıkrıkçı köyünde hayvancılık başlıca geçim kaynaklarından biri iken, günümüzde köyün temel geçim kaynağı tarımdır. Hayvancılık, birçok aile için önemli bir ekonomik faaliyet değildir. Bununla birlikte, gerek ek gelir sağlamak, gerekse kendi ihtiyacını karşılamak için birkaç baş hayvan beslenilmesi söz konusu olduğundan, ev eklentisi olarak ahır ve samanlık varlığını sürdürmektedir. Bazı evlerde, özellikle küçükbaş hayvancılık yapılan evlerde, köylülerin deyişiyle “ahıl” (ağıl) olarak adlandırılan başka bir eklenti de yer alır. Ahır, samanlık ve varsa ahıl eklentileri çoğu

zaman birlikte bir çatı altındadır. Ancak, avlunun şekline ve büyüklüğüne göre ayrı da olabilmektedir. Bunlardan ahır, daha çok büyükbaş hayvanların barındırıldığı yerdir. Samanlık, saman ve diğer hayvan yemlerinin konulduğu yerdir. “Ahıl” ise, genel olarak küçükbaş hayvanların konulduğu, beslendiği yerdir. Bu eklentiler fazla büyük değildir. Ahıl en fazla 15-20 koyunu veya keçiye alabilecek büyüklüktedir (Fotoğraf 6). Köyde sürü şeklinde koyun ya da keçi besleyen aile yoktur. Küçükbaş hayvan besleyen ailelerin ortalama hayvan sayısı 5-10 başı geçmemektedir. Ahır birkaç büyükbaş hayvanın kalabileceği büyüklüktedir. Köyde hayvancılığın giderek terk edilmesiyle bu eklentiler bazen yıkılmakta bazen de depo olarak kullanılmaktadır. Yeni yapılan meskenlerde eğer aile hayvancılıkla uğraşmıyor ise, ahır ve samanlık gibi eklentiler yapılmamaktadır. Bu aileler zaman zaman kendi ihtiyaçlarına yönelik hayvan beslemek istediklerinde, saya eklentisi içinde basit bir şekilde etrafı çitle veya duvarla çevrili bölmelerde (bir nevi ahıl ya da ahır yapılarak) beslenmektedirler.

Fotoğraf 6: Avlu İçinde Bulunan Küçükbaş Hayvan Ahılı.

Avlu içinde yer alan bir başka eklenti ekmek fırınlarıdır. Geleneksel meskenlerin bir kısmında avluda baca/ocak bulunur ve bu ocaklarda saç üzerinde bazlama, yufka türü ekmek yapıldığından ayrıca fırın yer almaz. Fırın daha çok daha yakın zamanda

yapılmış meskenlerde görülmektedir. Bu meskenlerde avlu içine çeşitli büyüklüklerde fırınlar yapılmakta ve aile kendi ekmek ihtiyacını karşılayacak şekilde belirli aralıklarla ekmeğini pişirmektedir. Fırınların üst kısmı genellikle kubbe şeklinde olmayıp, düz tavanlı olarak inşa edilmektedir. Fırınların yapımında tuğla, çimento, kireç gibi yapı malzemeleri kullanılmaktadır. Fırınlar çok büyük değildir. Yaklaşık üç-beş tepsi girecek büyüklüktedir (Fotoğraf 7).

Çıkrıkçı köyünde ev eklentilerinin konumu ve büyüklükleri avlunun büyüklüğüne ve şekline göre değişebilmektedir. Ayrıca, her meskende bu eklentilerin tamamı bulunmayabilir. Örneğin hayvancılık yapılan meskenlerde ahır, samanlık gibi eklentiler mevcut iken, hayvancılık yapılmayan evlerde bu eklentiler mevcut değildir.

Fotoğraf 7: Avlu İçinde Yer Alan Ekmek Fırını.

6. Yeni (Modern) Meskenler

Türkiye kırlarında olduğu gibi, Çıkrıkçı köyünde de zaman içinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimin en gözle görünür şekillerinden birisi de hiç şüphesiz kır meskenlerindeki değişimdir. Geçmişte, yöredeki kır yaşamını, insan-çevre ilişkisini en güzel şekilde yansıtan kır geleneksel meskenlerin yerini, yörenin coğrafi özelliklerini yansıtmayan, şehir evlerini hatırlatan, yeni betonarme evler almaktadır. Çıkrıkçı köyünde yeni (modern) meskenlerin inşa

malzemesi olarak, yakın çevre etkilerinden büyük ölçüde kurtuldukları görülür. Ulaşımındaki gelişmeler, şehirle temasın artması ve ailelerin ekonomik durumlarındaki iyileşmeler, mesken yapımında tuğla, çimento, demir gibi modern yapı malzemelerinin kullanımını artırmaktadır. Yapı malzemesi bakımından görülen bu değişiklik yanında, yeni meskenlerin eskilere nazaran daha geniş ve daha yüksek oldukları görülür. Yeni meskenler tek katlı oldukları gibi, iki katlı da olabilmektedir. Yeni meskenlerde alt kat genelde depo olarak kullanılmaktadır. Üst kat asıl oturlan kısımdır. Evin iç kullanımı açısından, eski ile yeni arasında büyük değişiklikler görülmez. Yeni evlerde tuvalet içerde yer almıştır ve banyo ile birlikte bir bölüm teşkil eder. Bununla birlikte, gün içinde avlu içerisinde vakit geçiren hane halkının veya dışarıdan gelen kişilerin ev içine girmeden ihtiyacını gidermesi düşüncesiyle avluda ayrıca bir tuvalet yer alır. Bunların yanı sıra, eski evlerden farklı olarak yeni evlerde cephede genişçe bir balkon yer alır. Yeni meskenlerde kapı ve pencere yapımında ağaç malzeme yerini modern yapı gereçlerine (pvc, demir vb.) bırakmıştır. Yeni meskenlerde bazen çatı yoktur, düz damlı olarak inşa edilmektedir (Fotoğraf 8). Düz damlar, damı teras gibi kullanmak, üzerinde biber, incir, üzüm gibi sebze ve meyveleri kurutmak, çamaşır asmak ve sıcak yaz aylarında akşamları serinlemek gibi amaçlarla yapılmaktadır. Ancak, kışın yağmur sularının damlarda birikerek ev içine sızması nedeniyle, düz damlı yapılan meskenlerin üzerlerinin sonradan bir çatı ile kapatıldığı da görülmektedir. Sonradan eklenen bu çatılar biraz yüksek yapılmakta, çatı katı evin kileri olarak kullanılmaktadır. Modern meskenlerde çatı örtüleri de değişime uğramıştır. Çatıdaki eski oluklu kiremitlerin yerini marsilya tipi kiremitler almaktadır. Marsilya tipi kiremitler oluklu kiremitlerden sağlamlık ve çatının üstünde düzgün oturmasından dolayı tercih edilmektedir. Bazen de ucuz ve kullanışlı olmasından dolayı saç örtü kullanılmaktadır.

Fotoğraf 8: Düz Damlı Yeni (Modern) Bir Mesken

Çıkrıkçı köyünde "yeni (modern) meskenler" olarak tanımladığımız demir, çimento ve tuğladan örülmüş betonarme evler giderek çoğalmaktadır. Yörenin karakteristik taş ve toprak meskenlerinin yerini alan bu meskenler, köyün görünümüne giderek hâkim olmaktadır. Günümüzde köydeki meskenlerin büyük bölümünü betonarme evler oluşturmaktadır. Modern betonarme meskenlerin artmasında, köydeki yenilenme eğilimlerinin yanı sıra, özellikle son dönemde Sivrice, Karaoluk, Baktırlı, İğneci, Kurudere gibi köylerden Çıkrıkçı köyüne yaşanan göçler de etkili olmaktadır. Çıkrıkçı köyünün ilçe merkezine yakınlığı, ulaşım ve ekonomik gelişmişliğine bağlı olarak bu köylerden gelip yerleşenler olmaktadır. Köye sonradan yerleşen bu aileler köyün kenar mahallelerinde yeni betonarme evler inşa etmektedirler.

Köydeki meskenler zaman içinde şekil ve inşa malzemesi yönünden oldukça değişikliğe uğramalarına karşılık, evlerin eklentilerinde fazla bir değişim görülmez. Ev eklentilerindeki en büyük değişim yapı malzemesidir. Toprak ve taş malzemenin yerini tuğla, briket almaktadır. Fonksiyon ve şekil bakımından önemli bir değişim görülmemektedir.

Sonuç ve Tartışma

Batı Anadolu'da Manisa ilinin Turgutlu ilçesi sınırları içinde yer alan Çıkrıkçı köyünün Toros dağlarından gelen konar-göçer yörük aileler tarafından kurulduğu bilinmektedir. Çıkrıkçı köyündeki geleneksel meskenler ile köyün içinde bulunduğu coğrafi çevre arasında kuvvetli bir ilişkinin var olduğu görülür.

Çevrenin mesken üzerindeki en önemli etkisi, meskenin yapımında kullanılan malzemedir. Çıkrıkçı köyünde, taş, toprak ve ahşap meskenlerin inşasında kullanılan başlıca yapı malzemeleridir. Ancak bunlardan her biri sahip oldukları niteliklere, bol ya da az bulunmalarına, teminindeki kolaylık ya da zorluğa bağlı olarak değişik oranlarda kullanıldıkları görülmektedir. Taşın gerek kolay ve ucuz elde edilmesi, gerekse sağlamlığı nedeniyle meskenlerin temel ve duvarlarının inşasında bolca kullanıldığı görülür. Köy yakınlarında killi toprakların varlığı, kerpiç kullanımını artırmıştır.

Mesken inşasında toprağın yapı malzemesi olarak kullanımının en dikkat çekici şekli, yörede “depme duvar” olarak adlandırılan duvar yapımıdır. “Depme duvar” bu yöreye has bir duvar yapım şekli olarak ortaya çıkmaktadır. Köydeki geleneksel meskenlerin büyük bölümü taş temel üzerine depme duvar şeklinde yapılan meskenlerdir. Meskenlerin inşasında yapı malzemesi yönünden görülen bu ortak özelliklerle birlikte, meskenlerde yaşayan insanların ekonomik faaliyetlerine, sosyoekonomik durumuna bağlı olarak da farklılıklar görülmektedir.

Köyde meskenler genelde üç ya da dört tarafı duvarla çevrilmiş, genişliği arazi mülkiyet yapısına göre değişen avlu içinde yer alır. Avlu geleneksel Türk evinin karakteristik bir özelliğidir (Köse, 2007; 32). Avlu içinde saya, ahır, samanlık ve fırın gibi ev eklentileri yer alır.

Köydeki meskenlerin zamanla çeşitli faktörlerin etkisi altında değişikliğe uğradığı da bir gerçektir. Geçmiş dönemlerde kapalı ekonomik yapı, gelir düzeyinin düşük olması, ulaşım zorluğu vb. nedenlerle meskenler daha çok çevreden elde edilen malzeme ile yapılırken, sonraları ulaşımındaki gelişmeler, ekonomik durumun iyileşmesi ve şehirle ilişkilerin artması gibi nedenlerle, yeni (modern) betonarme evler giderek çoğalmıştır.

Eski geleneksel meskenler, yakın coğrafi çevrenin izlerini ve yerel kültürel özellikleri göstermesi açısından dikkate değer yapılar olduğu gibi, yeni (modern) meskenler, uzak çevre etkilerini ve köydeki sosyoekonomik değişimi göstermesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Köse, "İvrindi Çevresinde Saya Yerleşmeleri", *Doğu Coğrafya Dergisi* 1995; 1 (1) s: 314-335.
- Abdullah Köse, "Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2007; 12 (18), s: 7-38.
- Ali Tanoğlu, *Nüfus ve Yerleşme*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 4, 1969, s: 5.
- Gürsel Yanık, Bektaş Uz, Fahri Esenli, "Turgutlu (Manisa) Yöresi Neojen Çökellerinin Jeolojisi", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 2006; 5 (2), s: 49-58.
- Hakkı Yazıcı, *Orta Sakarya Vadisi'nin Coğrafi Etüdü (Yenice-Alpagut Arası)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:1040, Eskişehir, 1998.
- Taner Kılıç ve Zafer Başkaya, "Bilecik İlinde Saya Yerleşmeleri", *Turkish Studies Dergisi*, 2016; 11 (18), s: 113-134.
- Ümit Sergün, *Kocaeli Yarımadasında Kırsal Yerleşme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay. No: 3370, 1986, s. 95.

TUZLA GÖLÜ HAVZASI'NIN (KAYSERİ) UYGULAMALI JEOMORFOLOJİSİ

APPLIED GEOMORPHOLOGY OF TUZLA LAKE BASIN (KAYSERİ)

Tamer ÖZLÜ¹
Sercan GÜNDÜZ²
Savaş ÇAĞLAK³

Özet

Bu çalışmada çalışılan sahanın jeomorfolojik problemleri ortaya konulmuş ve Türkiye'de gelişmekte olan uygulamalı jeomorfoloji literatürüne katkı yapmak amaçlanmıştır. Çalışma esas itibarıyla arazi-gözlem yöntemine dayanır. Ayrıca uzaktan algılama (UA) ve coğrafi bilgi sistemlerinden (CBS) de yararlanılmıştır. İnceleme alanına en yakın meteoroloji istasyonlarının verileri enterpolasyon yöntemi ve Schreiber formülüyle çalışma sahasına uyarlanmıştır. Çalışma sahasında Anadolu'nun iç kesimlerinde hüküm süren yarı-kurak iklim şartları görülmektedir. Çalışma sahasında doğal bitki örtüsü büyük kısmıyla tahrip olmuştur. Kapalı havza özelliği gösteren çalışma sahası, birkaç fayla sınırlanmış bir çöküntü havzası niteliğindedir. Çalışma sahasında yer şekillerinin insan kullanımından doğan problemler ortaya çıkmış ve önlem alınmazsa gelecekte büyük sıkıntılara yol açacağı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: İç Anadolu Bölgesi, Kapalı Havza, Kayseri, Palas, Tuzla Gölü

Abstract

This study reveals the geomorphological worked problems and developing in Turkey applied geomorphology literature is intended to make a contribution. The study is based on the principle of land-observation method. In addition, remote sensing (RS) and geographic information systems (GIS). Review of meteorological station closest to the data area interpolation method was adapted to the working formula and Schreiber. Internal parts of Anatolia at the working place of semi-arid climatic conditions. Most of the natural vegetation at the working place has been destroyed. Endorheic property represents the field of study, is a restricted few overload collapse basin. At the working place of the people arising out of problems and lead to big difficulties in the future if no precaution is taken.

Keywords: Central Anatolia Region, Closed Basin, Kayseri, Palas, Tuzla Lake

Giriş

Uygulamalı jeomorfoloji henüz Türkiye'de gelişme aşamasındadır ve bu çalışmalar için geniş bir literatür mevcut değildir. Bu açıdan uygulamalı jeomorfoloji türündeki bu çalışma literatüre katkı sağlayacak, bu türde yapılacak olan çalışmalara rehber olacak ve ayrıca çalışılan sahanın birçok jeomorfoloji problemine çözüm

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, tamero@omu.edu.tr

² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, sercanburakgunduz@gmail.com

³ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, savas_caglak@hotmail.com

getirecektir. Çalışma sahasını içerisine alan birçok çalışma vardır. Fakat uygulamalı jeomorfoloji türünde bir çalışma yoktur. Çalışmalar genelde coğrafya dışındaki bilimler tarafından yapılmış, coğrafi çalışmalar ise klasik yöntemlerle yapılmıştır.

Tuzla Gölü Havzası'nın uygulamalı jeomorfolojisi havza bazında bugüne dek çalışılmamıştır. Çalışma sahası jeomorfolojik görünümü bakımından, kurak bölge topografyasını andıran tipik bir kapalı havzadır. Çalışma sahasında bataklıklar, yağışlı dönemlerde taşkınlar, kütle hareketleri, rüzgâr erozyonu, tuzlanma meydana gelmekte ve ekonomik problemlere neden olabilmektedir. Bu problemlerin insan yaşamındaki önemleri göz önüne alınarak problemlerin tanımlanması zararların en aza indirilmesi ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımının sağlanmasına yönelik yaklaşımlarda bulunulması gibi hususlar bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

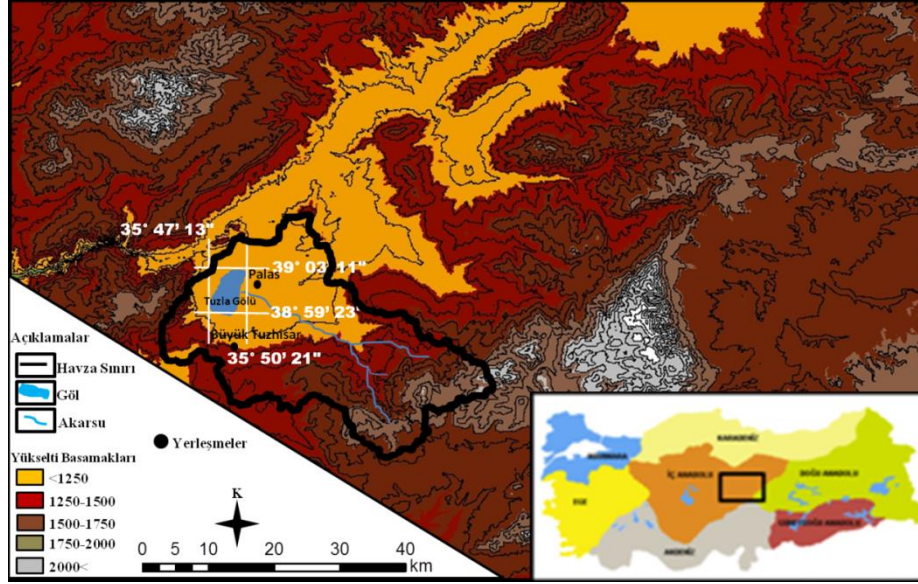
Çalışma sahasının fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri ele alınmış ve bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Fiziki ve beşeri coğrafya özellikleri aralarındaki bağlantılar bazında değerlendirilmiş, bunların ilişkileri ortaya konmuş ve sayısal verilerle bilgisayar ortamından çıktılar elde edilmiştir. Çalışmanın bu özelliği açısından kolay bir şekilde tekrar değerlendirilebilir ve ileriki yıllarda bilgisayar ortamında elde edilecek çıktılarla karşılaştırılarak sahadaki değişimler rahatlıkla ortaya konulabilir. Bu bilgiler ışığında Tuzla Gölü Havzası'nda küresel ısınma ve arazinin yanlış kullanımı gibi nedenlerle geçmişten günümüze doğru yarı kurak iklimden kurak iklime geçiş yaşanmakta ve kuraklığın artmasıyla birlikte havzada hassas denge aşılmış çölleşmeye doğru bir gidiş ortaya çıkmıştır.

Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışma sahası, İç Anadolu Bölgesi'nin Orta Kızılırmak Bölümü'nde, Kayseri İli'nin Sarıoğlan İlçesi sınırları içinde yer alır. Tuzla Gölü Havzası kapalı bir havza olması nedeniyle nispeten insan etkilerinden uzak kalabilmiştir. 455,6 km²lik alan kaplayan çalışma sahasında en alçak kesimde havzaya ismini veren Tuzla Gölü bulunmaktadır (Şekil 1).

Ortalama deniz seviyesinden yüksekliği 1132 metredir. Çöküntü ova niteliği taşıyan Palas Ovası; etrafında Göztepe (1666 m), Elmalı Dağı (1460 m), Kırkız (1399 m) ve Işıl Tepesi (1365 m) bulunmasından dolayı kapalı havza özelliği göstermektedir. Tuzla Gölü kuzey-güney yönünde ince uzun bir görünüme sahiptir. Tuzla Gölü Havzası KB-GD doğrultusunda uzunluğu ortalama 30 km'yi bulurken KD-GB doğrultusundaki

uzunluğu ortalama 16 km'yi bulmaktadır. Tuzla Gölü Havzası'nın batısında yer alan Tuzla Gölü'nün boyu ortalama 8 km'yi bulurken, eni ortalama 4 km'yi bulmaktadır.

Şekil 1: Tuzla Gölü Havzası Lokasyon Haritası

Materyal ve Yöntem

Çalışmanın hazırlık aşamasında, çalışma sahası ve çevresini içeren ayrıntılı bir literatür taraması yapılmıştır. Bu çerçevede çalışma sahası ile ilgili veriler derlenmiştir. Bunu takiben arazi çalışmaları yapılmış, örnekler alınmış, görsel materyaller (fotoğraf, video kamera çekimi vs.) toplanmıştır. Klasik göl ve havza araştırma yöntemlerine ilave olarak CBS ve Uzaktan Algılama yöntemleri de kullanılmıştır. Harita Genel Komutanlığı'na oluşturulan 1/25000 (J35-c4, K35-b1 paftaları) ve 1/100000 ölçekli topografya haritaları sayısallaştırılarak değerlendirilmiştir. Sayısal topografik veriler ArcGIS 9.3 yazılımı kullanılarak arazinin yükseklik, jeoloji, eğim, bakı haritaları oluşturulmuştur. Çalışmada, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden alınan rasat verilerinden, DSİ Genel Müdürlüğü'ne ait hidrolojik (sondaj dataları vs.) ve jeolojik verilerden, MTA Genel Müdürlüğü'ne ait jeoloji raporları ve jeoloji haritalarından ve ayrıca Google Earth programına ait görüntülerden faydalanılmıştır.

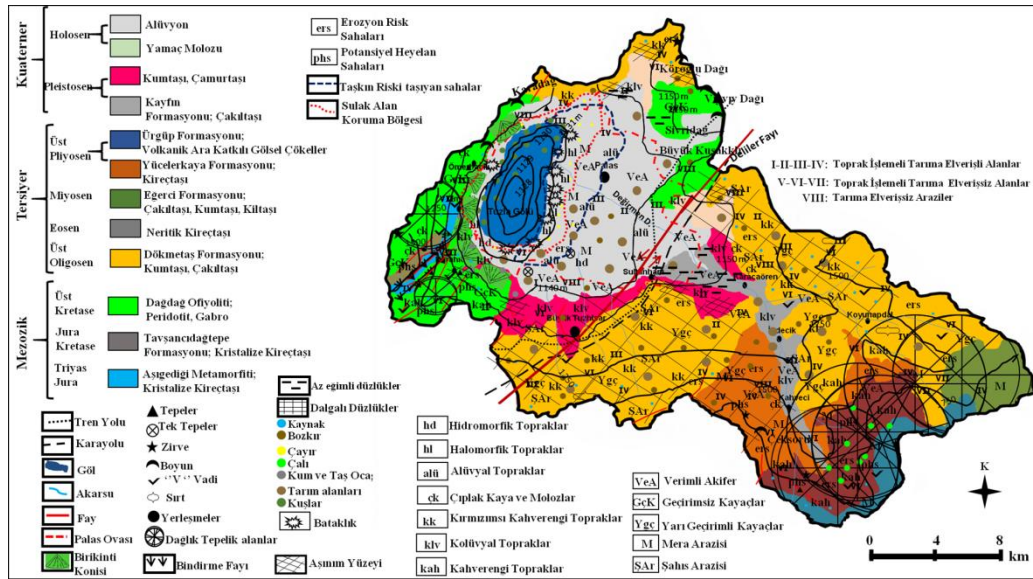
Çalışma sahasında meteoroloji istasyonu bulunmamaktadır. Bu yüzden kullanılan veriler, havzanın farklı yönlerinde bulunan güneybatıda Kayseri, güneydoğuda Pınarbaşı meteoroloji istasyonlarından temin edilmiştir. İstasyonlara ait 1975-2015 yılları arası rasatlar (sıcaklık, yağış, buharlaşma) trend analizi yapılmıştır.

Bu işlem yapılırken, Thornthwaite Formülü kullanılarak su bilançosu ortaya konmuş ve ayrıca Conrad Karasalılık Formülü ile karasalılık derecesi ölçülmüştür.

Bulgular

Jeomorfolojinin inceleme alanını teşkil eden röliyef; yapı özelliklerine bağlı olarak, üzerinde çalışan şekillendirici süreçlerin etkisiyle, zaman dahilinde devamlı bir gelişim gösterir. Röliyefin gelişmesindeki bu hızlı ve yavaş tempolu şekillendirici süreçler insan yaşamında da etkilerini hissettirmektedir. İşte bu nedenle insan, röliyefi iyice tanımak ve onun gelişiminde rol oynayan süreçleri iyi açıklamak zorundadır. Çalışma sahasında jeomorfolojik özellikler, bölge insanının ekonomik faaliyetlerine katkı sağladığı gibi hatalı arazi kullanımdan doğan jeomorfolojik problemleri de beraberinde getirmektedir. Tuzla Gölü Havzası akarsu ağının fazla gelişmediği, rüzgâr aşındırma ve biriktirme faaliyetlerinin etkili olduğu, yaz kuraklıklarının fazlaca görüldüğü kapalı bir havza olmasından dolayı birçok jeomorfolojik sorunu da taşımaktadır. Deniz seviyesinden 1132 m yükseklikte olan çalışma sahasının doğusunda eğim değerleri artmakta fakat batı kesimlerinde, gölünde bulunduğu çöküntü sahada eğim değerleri düşmektedir. Çalışma sahasının kapalı bir havza olması, yağış değerlerinin düşük olması, yaz döneminde kuraklıkların baş göstermesi, rüzgâr erozyonunun etkili olması, göldeki tuz varlığının tarım alanlarını ve insanları olumsuz etkilemesi vs. ekolojik ve jeomorfolojik problemlerin başında gelmektedir (Şekil 2).

258

Şekil 2: Çalışma Sahasının Uygulamalı Jeomorfoloji Haritası

Uygulamalı Jeomorfoloji Sorunlarına Yönelik Çözüm Önerileri: Tuzla Gölü Havzası'nın sahip olduğu doğal potansiyel kaynakların doğru kullanımı; çevreyle uyumlu sürdürülebilir kullanım ile mümkün olabilecektir. Kaynakların taşıma kapasitesi üzerine çıkılmamalıdır. Çalışma sahasındaki zaten kısıtlı olan kaynakların yanlış ve aşırı kullanımı geri dönüşü olmayan sorunlara neden olmaktadır. Araziden faydalanma uygulamaları için sahip olunan doğal kaynakların özelliklerinin ve taşıma kapasitelerinin iyi bilinmesi ve doğru kullanımları büyük önem taşır. Örneğin; yer altı sularının kapasiteleri üzerinde kullanılması hassas dengeyi bozacak ve yer altı sularının bulunduğu akiferlerde yeterli su birikemeyecektir.

Araziden Faydalanma Uygulamaları; Çalışma sahasındaki jeomorfolojik birimleri; dağlık alanlar, çok eğimli araziler, hafif eğimli düzlükler olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür. Bu jeomorfolojik üniteler üzerinde insan faaliyetleri farklı ölçekte ve etkinlikle sürdürülmektedir. Çalışma sahasının morfolojik görünümü sosyo-ekonomik yapıyı yönlendirmektedir.

Dağlık alanlar; Çalışma sahasının büyük ölçekte doğusunu teşkil etmektedir. Bu kesimlerde dağlık alanlar insan faaliyetlerini büyük ölçüde etkilemekte ve yönlendirmektedir. Dağlık alanların doğal görünümünün yarattığı sınırlamalar sonucunda, burada nüfus seyrekir. "V" şekilli vadiler, dik ve sarp topografya nedeniyle yerleşmeler suyun bulunduğu kesimlerde yoğunlaşmaktadır. Bu dağlık alanlarda genellikle yaylacılık faaliyetleri görülmektedir. İnsanlar su merkezli, toplu ve az nüfuslu yerleşmeler oluşturmuşlardır. Yaylacılık faaliyetlerinde amaç daha çok hayvan beslemektir. Fakat bilinçsiz ve yoğun otlatma bu alanlarında yok olmasına sebebiyet vermektedir. Ormanların yok edilmesi ve aşırı otlatma, doğal kaynakların yüksek derecede erozyon tehlikesi altında kalmasına neden olmaktadır.

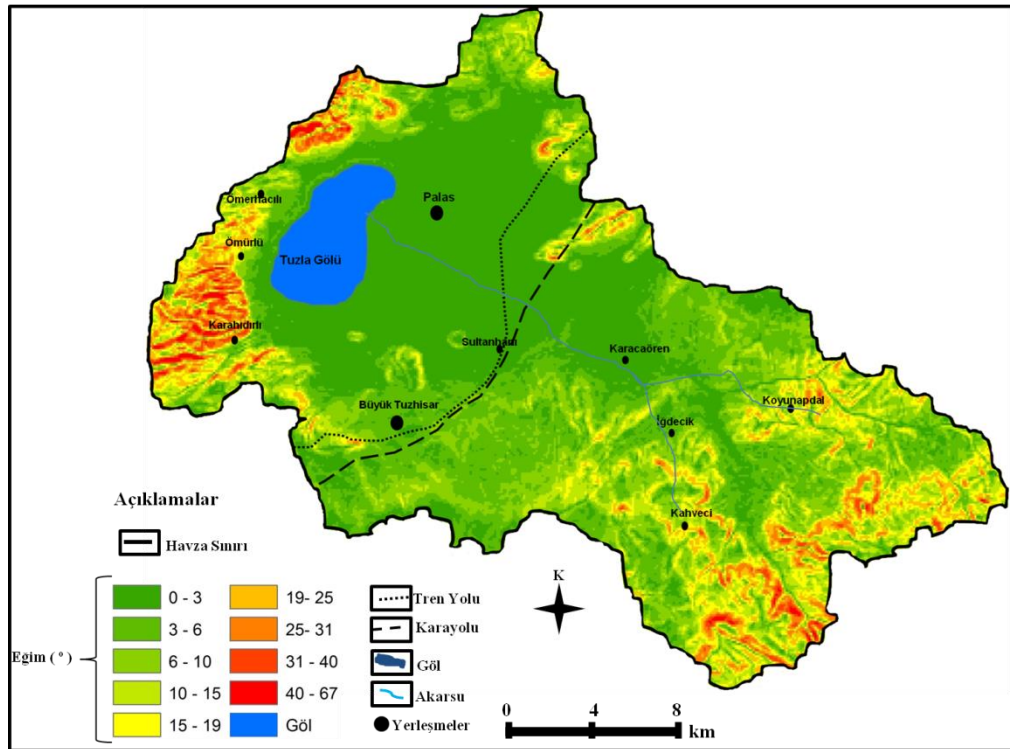
Çok eğimli araziler; çalışma sahasında, yerleşmeler genelde bir dere kenarında ve suya ulaşmanın kolay olduğu yamaç kesimlerde yer alır. Buralardaki yerleşmeler topludur. Bu kesimlerde tarım ve hayvancılığa dayanan ekonomik faaliyetler, yamaçlar üzerinde gerçekleşen jeomorfolojik sorunlar (erozyon, taş döküntüleri) ile sekteye uğramaktadır. Zaten sığ olan bitki örtüsü, tarım arazisi elde etmek için tahrip edilmekte, yamaç dengesi bozulmakta, her türlü kütle hareketinin gerçekleşmesine açık hale gelmektedir. Eğim değerlerinin yüksek olması ve yamaçlarda kütle hareketinin sık karşılaşılan bir jeomorfolojik problem haline gelmesiyle birlikte bunlara yanlış arazi kullanımı da eklenince heyelanlar görülebilmektedir. Kütle hareketlerinin yanı sıra erozyon ve seller

olan direncini arttıracak ya da teşvik edecektir. Araştırma sahasında erozyon kontrolünde şu metodların kullanılması önerilir: Uygun ekim yapılması, şerit halinde ekim yapma, rotasyon uygulaması, taraçaların yapılması ve devamlı çayır alanlarının oluşturulmasıdır.

Hafif eğimli düzlükler; bu sahaları en fazla tehdit eden problemler taşkınlar ve erozyondur. Taşkınları önlemek için yapılan ciddi bir çalışma yoktur. DSİ'nin kurutma amaçlı açılan kanalları küçük bazda etkili olsa da bu durum göl ekosistemini bitirme noktasına getirmiştir. Taşkın riski taşıyan alanlarda yapılacak yapılaşmaya dikkat edilmeli ve iskan sahaları taşkın yataklarından uzak tutulmalıdır. Taşkınlar ciddi anlamda can kaybına yol açmasa da ekonomik anlamda önemli zararlar verebilmektedir. Taşkın suları tarım arazilerinin üzerini kaplamakta, buralar bataklıklara dönüşmekte ve bu arazileri kullanılamaz hale getirebilmektedir. Ayrıca bu taşkın suları kanalizasyon suları ile birleşerek tarım alanlarında birçok bakteri ve hastalıkların yayılmasına sebep olmaktadır. Bu kesimlerde yerleşmelerin taşkın yataklarına doğru genişlemesi engellenmeli, drenaj sistemini bozan kanal yapıları, yollar, istinat duvarları gibi mühendislik yapılarından kaçınılmalıdır.

Yerleşim yeri ve gelişim yönlerinin tespiti; Çalışma sahasında yerleşim yerleri genelde suya kolay ulaşılabilir, tarım alanlarına yakın ve konut yapımının daha kolay olduğu az eğimli alanlarda yer alırlar. Çalışma sahasında en büyük yerleşim yerleri Palas Kasabası ve Büyük Tuzhisar Beldesi'dir. Bunun dışında kırsal alanda köy olarak nitelenen yerleşim birimleri, su kaynakları yakınlarında toplanmış ve geleneksel tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşmeleri oluşturmuşlardır. Ayrıca yerleşim yerlerine yakın kesimlerde tek başına bulunan konutlarda yer almaktadır. Devletin her eve elektrik, su vb. hizmetleri götürmesi maliyetli sonuçlar ortaya koymakta, bu gibi konutlara yer açmak için bitki örtüsü tahribatı, arazilerin bölünmesi, parçalanması gibi zararlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Çalışma sahasının en büyük akarsuyu olan Değirmen derenin doğduğu yerden itibaren Tuzla Gölü'ne kadar olan kesimlerde yerleşimler gelişmektedir. Bu nedenle akarsuya kanalizasyon suları boşaltılmakta, kirlilik artmakta ve bu durum göl ekosistemini de etkilemektedir. Değirmen derenin suları hem içme hem de tarımda sulama amaçlı kullanıldığı düşünüldüğünde de yerleşim yerlerinin akarsuyu etkilemeyecek şekilde planlanması gerekmektedir. Ayrıca taşkın riski taşıyan ve eğim değerlerinin düşük olduğu kesimlerde yerleşmelerin yoğun olduğunu görmekteyiz. Öyle ki çalışma sahasının en büyük yerleşimi olan Palas Kasabası, eğim

değerlerinin % 0-5 arasında olduğu kesimde yer almaktadır. Genel olarak yerleşim yeri seçiminde eğim değerlerini hesaba katarak; eğim değerlerinin % 0-5 arasında olduğu yerler tarım alanları, % 5-10 arasında kalan yerler yine tarım alanları, karayolları, yerleşim alanları olarak değerlendirilebilir. Ayrıca sanayi alanlarına ait yer seçiminde de eğim değerlerini göz önünde bulundurarak, eğim değerlerinin % 10 ve üzerinde olan kesimlerde ve su kaynaklarına uzak kesimlerde yer almasına dikkat edilebilir (Şekil 4).

Şekil 4: Çalışma Sahasının Eğim Haritası

Arazi Potansiyeline Uygun Planlama; çalışma sahası jeolojik, jeomorfolojik, iklim, akarsu, göl, yer altı suyu ve biyocoğrafya özellikleri ile kendine has doğal kaynak potansiyeli oluşturur. Bu doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı için arazi potansiyeli iyi bilinmeli ve bu özelliklere uyumlu projeler üretilmelidir.

Göl sularının ulaşabildiği en son noktalar içerisinde ve vadi yataklarında herhangi bir beşeri faaliyet, mühendislik yapıları vb. şeyler bulunmamalıdır. Böylece bir taşkın sırasında zarar en aza indirilebilir. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından saha için, çevre düzeni planlamaları yapılmalı, kentsel yapılanma alanlarının sınırları belirlenmelidir.

Çalışma sahasında araziden faydalanma konusunda ilk olarak turizm faaliyetlerini sayabiliriz. Tuzla Gölü Havzası doğal güzellikleri ekonomik değer arz edebilecek bir turizm potansiyeline sahiptir. Kuş göç güzergâhı üzerinde bulunan bu saha doğal ekosistemi açısından önemli bir kuş cennetidir. Belirli aralıklarla düzenlenecek, doğal hayatı etkilemeden kuşları görme amaçlı gezilerin yapılması, insanlara hayvanlara ve doğaya saygı duymayı öğretecektir. Öte yandan buradaki ekosistem bilimsel çalışmalar açısından da önem arz etmektedir. Kuş bilimciler, biyologlar ve birçok bilim insanı buradaki doğal hayatı izlemekte ve incelemektedir. Bu alanın korunup çevre düzenlemesi yapılmasıyla daha fazla kuşun buraya gelmesi sağlanmalı bu sayede insanların ilgisi buraya çekilmelidir. Göl çevresinde trekking turlar, kamplar yapılabilir. Aşırı derecede tuzlu olan suların yoğunluğu da fazla olacağından yüzmeye ve su sporlarına daha uygun olacaktır. Tabi ki bu planlamalar doğayla dost bir şekilde ve canlı hayatına özen gösterilerek yapılmalıdır. Çalışma sahasının güney batı kesimlerinde fay hatları üzerinde bazı sıcak su kaynakları oluşmuştur. Karahıdırlı Köyü yakınında yer alan bu sıcak su kaynakları yöre halkı arasında ılıman, kaplıca, sıcak su gibi isimlerle bilinmektedir. Bu kaynaklar uygun tesisler yapılarak değerlendirilebilir. Yıllardır süren yaylacılık faaliyetleri sırasında yapılan yayla şenlikleri sadece yöre halkı için değil, diğer bölgelerden de insanları buraya getirmektedir. Çalışma sahasında yer alan tarihsel yapılar turizm açısından diğer önemli potansiyellerdendir. Büyük Tuzhisar'daki kervansaray ve eski yapılar görülmeye değerdir. Sahip olunan turizm potansiyeli doğa ile uyumlu kullanma-koruma dengesi içinde sürdürülürse çalışma sahasına büyük çapta ekonomik değer kazandıracaktır.

Tartışma ve Sonuç:

Uygulamalı jeomorfoloji; her bilimde olduğu gibi bilginin doğrudan toplumun yararına kullanılmasını, bir başka deyişle merkezinde insanın olduğu ve insanın yer şekillerine ilişkin bilgiden en optimal olarak yararlandığı ve yer şekillerinin insanın kullanımından doğan sorunlara çözüm getiren bir yaklaşımı ifade eder (Erkal, 2013). Bu bakış açısıyla, bu çalışma da araştırma sahasının uygulamalı jeomorfoloji sorunları saptanmaya çalışılmış ve çözümler önerilmiştir.

Doğal afetler; geçmişte dünyanın şekillenmesinde büyük etkisi olup, günümüzde de çok sık ve yaygın biçimde görülmekte, büyük can ve mal kaybına neden olmaktadır. Atmosfer kökenli doğal afetleri doğuran rüzgâr, yağmur, kar, dolu, sis, düşük ve yüksek

sıcaklık gibi daha birçok olay, normal sınırlar içinde kaldıkları sürece atmosferin beklenen davranışı içinde görülen normal olaylar olarak kabul edilmektedir. Ancak bunlar canlı yaşamı ile doğal ve kültürel çevreyi tehdit eder boyutlara ulaşarak can ve mal kayıplarına neden olursa, her birisi; doğal afet olarak ya da bir diğer doğal afeti tetikleyen tehlikeli bir olay olarak değerlendirilmektedir (Özlu, 2012). Çalışma sahasında da kuraklık, taşkın, rüzgar, yağmur vb. doğal olaylar doğal afet boyutlarına erişebilmektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde küresel ısınma ve arazinin yanlış kullanılması gibi sebepler geçerlidir. Bu çalışmada, arazinin nasıl kullanılacağına dair öne sürülen çözümlerle doğal afetlerin etkisi azaltılabilir.

Tuzla Gölü 1975 yılında geniş alanlara yayılırken, günümüzde yok olma eşiğine gelmiştir. Gölün etrafında bulunan meteoroloji istasyonlarından (Kayseri ve Pınarbaşı) temin edilen verilerde, aynı dönemde yağışta azalma ve sıcaklıkta artış tespit edilmiştir. Tuzla Gölü yıllık ortalama su seviyeleri ile yıllık toplam yağış ve yıllık ortalama evapotranspirasyon arasında güçlü bir ilişki mevcuttur.

Özellikle geleneksel tuz çıkarılması su seviyesi değişimlerine doğrudan tepki vermektedir. Ayrıca tarımsal ürünlerin kalitesi de gölün kuruması sonucu oluşacak tozlardan dolayı düşebilir. Göle ulaşan evsel ve tarımsal atıklar gölü kirletmektedir.

Alternatif ekonomik kaynakların bulunmaması nedeniyle yeni tarım alanlarının açılması, çalılık habitatların insan müdahalesiyle bozkır habitatlara dönüşmesi, aşırı otlatma yapılması, mera otlatma ve ıslah planlarının olmaması habitat kayıplarına neden olabilmektedir. Su kuyularının izinsiz ve kontrolsüzce açılması ve kullanılması ile yaz aylarında gerçekleşen aşırı buharlaşma, yer üstü ve yeraltı su seviyelerinde azalmaya ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Bölgede bertaraf edilmeyen evsel ve tarımsal atıkların göle deşarj edilmesi, gölün kirlenmesine neden olmaktadır. Tarım ilaçlarının ve ambalajlarının yarattığı kirlilik ile toprak ve gübre kullanımı konusunda bilgi yetersizliği ile yapılan zirai faaliyetler de doğal çevrenin bozulmasına neden olmaktadır (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2012).

Tuzla Palas Gölü'nde çamur banyosu ve tuz çıkarımı gibi bazı faaliyetler özellikle kuşların habitatını olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgede yaşayan halk sulak alanların korunmasına yönelik yeterli bilgiye ve farkındalığa sahip değildir. Bu yüzden de alanı yeterince sahiplenmemektedir. Ekolojik yapının bozulmasını önlemek ya da alan üzerindeki baskısını en aza indirmek için, habitat kaybına yol açan arazi kullanımlarının engellenmesi, tarımsal kirliliği azaltacak yöntemlerin ve kompost gibi

uygulamaların geliştirilmesi, kuş göç döneminde kontrollü tuz çıkarımı, otlatma stratejileri ile mera ıslah planlarının geliştirilmesi ve yöre halkının mevzuatlarla ilgili bilgilendirilmesi önerilmektedir.

Çalışma sahası için sürdürülebilir turizm planlamaları yapılmalı, ciddi bir şekilde bu planlamalar yürütülmelidir. Sürdürülebilir turizmin; ekonomik süreklilik, verimli kaynak kullanımı, istihdam kalitesi, ekonomik boyutu, sosyal eşitlik, yerel kontrol, toplumsal ve yerel refah, ziyaretçi memnuniyeti, kültürel zenginlik, sosyal boyutu ve çevresel saflık, biyolojik çeşitlilik, fiziki bütünlük (çevresel boyutu) olmak üzere birçok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda planlamalar yapılmalı ve sahada uygulanmalıdır.

Çalışma sahasında özellikle Tuzla Gölü'nün bulunduğu sahaya asfalt yollar çok yakın şekilde yapılmaktadır. Örneğin Kayseri-Sivas Karayolu (D260) Göl'ün sadece 7-8 km doğusundan geçmektedir ve göl'ün etrafında da asfalt yollar bulunmaktadır. Bu yollar göl ekosistemini etkilemeyecek şekilde gölden uzakta yapılmalıdır. Otomobil yoğunluğu azaltılıp, egzoz ve araba seslerinin yarattığı çevre ve gürültü kirliliğinin doğaya verdiği zararın önüne geçilebilir.

Sadece ekolojik yapı için değil, insan sağlığı açısından da en önemli sorunlardan biri çevre kirliliğidir. Foseptiklerde arıtma verimliliğinin düşük olması ve arıtma tesisi olmaması kirliliğe sebep olmaktadır. Çözüm olarak katı atık tesisleri kurulmalı ve köylerde çevre kirliliği ile hijyen konularında bilinç artırıcı faaliyetler gerçekleştirilmelidir.

Palas Ovası'nda bir meteoroloji istasyonunun kurulması bölgede iklimsel olayları daha hassas gözlemleyebilmeyi sağlayacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda yer altı suyuna odaklanılması ve göl su seviyesi ile yeraltı suyu seviyesi ilişkilerinin ortaya çıkarılması uygun olacaktır (Cengiz, 2012).

KAYNAKÇA

- CENGİZ, E., (2012). Tuzla (Palas) Gölü'nün İklim Değişikliğine Duyarlılığının İncelenmesi. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- DİRİK, K. (2001). Neotectonic Evolution of the Northwestward Arched Segment of the Central Anatolian, Turkey. *Geodinamica Acta* 14 (2001) 147-158
- DSİ, (1970). Kayseri-Sarıoğlan-Palas Ovası Planlama Kademesi Hidrojeolojik Etüt Raporu (Kayseri-Sarıoğlan-Palas Plain Hydrogeological Survey Report). Kayseri.
- DMİGM. (2015). Kayseri ve Pınarbaşı Meteoroloji İstasyonları Yayımlanmamış döküm cetvelleri 1975-2015
- Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, (2012), Ankara.
- ERKAL, T., TAŞ, B., (2013). Jeomorfoloji ve İnsan. Yeditepe Yayınevi. İstanbul.
- KAADEN, V. D. G. (1954). The Significance and Distribution of Glaucothane Rocks in Turkey. Middle East Technical University, Ankara.
- KİBAR, M. (1999). Güncel Tuzla Gölü'nün Sedimentolojik İncelenmesi (Sarıoğlan-Kayseri). Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara, 103 s.
- ONAT, B. (1978). Kayseri – Bünyan – Burhaniye – Kardeşler – Karakaya ve Karahıdır Köyleri Dolayının Münferit Hidroloji Raporu. 1978.
- ÖZLÜ, T. (2012). Elekçi Deresi (FATSA) Havzası'nın Hidrolojik Sorunları ve Bunların İklim Şartları İle İlişkileri, *Sosyal Bilimler Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, 282-299. Aralık, 2012

KÜÇÜK BUZUL ÇAĞI, KURAKLIK ve DİĞER COĞRAFI OLAYLARIN CELALİ İSYANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

IMPACTS OF THE LITTLE ICE AGE, DROUGHT AND OTHER GEOGRAPHIC EVENTS ON CELALİ REVOLTS

Yusuf YILMAZ*
Yahya KADIOĞLU**

Özet

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nu yaklaşık yüz yıl boyunca etkileyen, Anadolu'nun hemen her yöresine yayılan, büyük toplumsal, idari, ekonomik sonuçlara ve değişimlere yol açan Celali İsyanları'nın ortaya çıkmasında etkili olan coğrafi nedenler ele alınmıştır. Çalışmada, şimdiye kadar daha çok tarihi ve sosyal yönleriyle ele alınan Celali İsyanları'nın hem ortaya çıkış sürecinde, hem de devam ettiği dönemlerde coğrafi etmenlerin ve olayların bu isyanlar üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu coğrafi olaylar ve etmenler, Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılan sert hava koşullarıyla, kuraklıklar, kıtlıklar ve iâşe (tedarik) problemleridir. 16. Yüzyılın sonlarında başladığı bilinen bu ayaklanma hareketleri, aktivite ve etkileri zaman içerisinde azalmış olsa da, genel anlamda sırasıyla, III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, Genç Osman, IV. Murad dönemlerinde etkili olmuştur. Bu ayaklanmaların adı, farklı bir nedene dayansa da 1519'da Yozgat yöresinde ayaklanan Bozoklu Şeyh Celâl'den gelir. O dönemden itibaren özellikle 16. ve 17. Yüzyıllarda meydana gelen hemen hemen her ayaklanma hareketi Celali ismiyle anılır olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Celali İsyanları, İâşe, Kıtlık, Merkantilizm.

Abstract

This study deals with the geographical reasons that have influenced the Ottoman Empire for nearly a hundred years and which have led to the emergence of the Jalali rebellions, which led to major social, administrative, economic consequences and changes in almost every region of Anatolia. It is desirable to emphasize how geographical factors and events have an influence on these rebellions, both in the process of emergence and in the periods of Jalali rebellions, which are studied more historically and socially. These geographical events and factors are the problems of drought, shortages and subsistence (procurement) with the harsh weather conditions called Small Glacier Age. These rebellion movements, activities and effects that are known to have begun in the late 16th century have decreased in time, but in general terms, III. Murad III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, Young (II) Osman, IV. Murad was influential during his time. The name of these revolts comes from the Bozoklu Sheikh Jalal, who rebelled in the Yozgat region in 1519, based on a different cause. From that period onwards, almost every uprising that took place especially in the 16th and 17th centuries became known by the name of Jalali.

Keywords: Jelali Revolts, Subsistence, Famine, Mercantilism.

* OMÜ Sosyal Bil. Ens. Coğrafya Bölümü Doktora Öğrencisi, uzmancografya25@hotmail.com

**OMÜ Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi, kadiogluayahya@gmail.com

Giriş

Ayaklanma veya isyan "herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme" olarak tanımlanır.¹ Tarih boyunca dünya üzerinde devlet yönetimlerine karşı pek çok başkaldırı (isyan) hareketi meydana gelmiştir. Bu ayaklanma hareketleri devletleri olumsuz etkilemiş, bazılarının yol açtığı olumsuzluklar yıllarca sürmüş, bazıları ise devlet ve imparatorlukların zayıflamasına, hatta yıkılmasına neden olmuştur. Tarihin en uzun süre yaşayan imparatorluklarından biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da zaman zaman bu tür ayaklanma hareketleri yaşanmıştır.² Bunlara en tipik örnek, *Celali İsyancıları* olarak adlandırılan, 16. yy. sonu ile 17. yy. başlarında etkili olan isyan hareketleridir. Bu ayaklanmaların adı, farklı bir nedene dayanan (dini), 1519 yılında Yozgat'ta ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celal'in önderlik ettiği isyandan kaynaklanmaktadır.³ Bu tarihten itibaren çoğunlukla 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan bütün ayaklanma hareketleri 'Celali' adı ile anılmıştır.⁴ AKDAĞ, *Suhte ve Celali isyanlarını birbirinden farklı görmektedir.*⁵ O'na göre, Suhte İsyancıları Anadolu'nun geneliyle beraber, Rumeli'de Silistre, Edirne ve Selanik çevresinde de etkili olmuştur.⁶ Celali İsyancıları ise, Amasya-Tokat çevresi başta olmak üzere, Adana-Halep-Maraş-Urfa çevreleriyle, Malatya'dan Erzurum' a kadar ki bölgede, yani tamamen Anadolu'da etkili olmuştur.⁷ Ayrıca Suhte İsyancıları 1575'e doğru sona ermişken, Celali İsyancıları 1610'a değin sürmüştür.⁸

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar uğraştıran, çok önemli sosyo-ekonomik sonuçlar doğuran, günümüze kadar genellikle tarihi neden ve sonuçları üzerinde durulan Celali İsyancıları'nın ortaya çıkmasına neden olan başta Küçük Buzul Çağı, kuraklık ve diğer coğrafi nedenlerin ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle konu ile ilgili birincil kaynaklar olan mühimme defterleri incelenmiştir. Daha sonra literatür taraması yapılarak bu tarihe kadar yayınlanmış olan bilimsel makale ve tezler taranmış, son olarak yayınlanmış süreli yayın ve kitaplar incelenmiştir. Bütün bu

¹ TDK Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara, 2005, s.992.

² Ayaklanma, isyan ve eşkıyalık faaliyetleri için bkz. Mehmet Yavuz ERLER, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010, İstanbul, ss.45-68, ISBN: 978-605-4326-05-01.

³ Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul, 1999, s.174.

⁴ A. Akgündüz-S. Öztürk, 1999, s.174.

⁵ M. Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", AÜDTCF Dergisi, C.4, S.1, Kasım-Aralık 1945, s.34.

⁶ M. Akdağ, 1945, s.34.

⁷ M. Akdağ, 1945, s.34.

⁸ M. Akdağ, 1945, s.34.

çalışmalar belirli bir düzen halinde ele alınmış ve somut bulgulara ve sonuçlara ulaşılmıştır. Celali İsyanları hususunda bir otorite kabul edilen AKDAĞ (1999)'ın deyimiyle Celali İsyanları derken;

"aslında en az XVI. yy.'ın başlarından beri imparatorlukçu Osmanlı düzenini değiştirmeye başladığı, siyasi ve sosyal koşullarla atbaşı yürüyen, ekonomik darlığın üzerine çöktürdükleri ağır bunalımın bütün Türkiye üzerinde yarattıkları büyük bir karışıklığın her sınıftan insanları birbiriyle kanlı kavgaya tutuşturmasından çıkan olayları anlamak gerekir."⁹

Ayrıca AKDAĞ, 'Celali İsyanları' deyimi yerine, 'Büyük Celali Kavgası' şeklinde bir ifadenin kullanılmasının daha doğru olacağını ileri sürmüştür.¹⁰ Yine AKDAĞ'a göre, Büyük Celali Kavgası'nı daha önceki ayaklanma hareketlerinden ayıran en önemli farkın, bu hareketin, köyden-kasabaya, kasabadan şehre, hatta başkente kadar Türk toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal bütün yapılarını derin bir şekilde içine alan, geniş kapsamlı toplumsal bir kavga olduğudur.¹¹

ACUN¹²,a göre; Celali İsyanları uzun bir döneme damgasını vurmuş ve 1590-1610 yılları arasında daha çok etkili olmuşken, GRİSWOLD¹³,e göre H. 998-M. 1590 yılında İran savaşlarının sona ermesinden sonra başlamış, WHITE¹⁴,a göre ise, bu isyan hareketleri 1596'da başlamış ve 1610 yılında sona ermiştir. Ancak, imparatorluk başlangıçta Celali hareketini pek önemsememiştir.¹⁵

16. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük ölçüde sıkıntı yaşamasına neden olan siyasi olaylar, İran ve Avusturya (Habsburglar) ile yapılan uzun süreli savaşların getirdiği yüküdür. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda sık sık yinelenen Safevi saldırıları, Osmanlı'nın batıya yönelmesini ve ilerlemesini sekteye uğratmıştır.¹⁶

¹⁷ Ayrıca İnebahtı yenilgisi (1571) ile başlayan deniz gücünün zayıflamasıyla,

⁹ M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları, Barış Yayınları, Ankara, 1999, s.14.

¹⁰ M. Akdağ, 1999, s.14.

¹¹ M. Akdağ, 1999, s.15.

¹² Fatma Acun, "Celali İsyanları (1591-1611)", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, s.1275.

¹³ William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.11.

¹⁴ Sam White, Osmanlı'da İsyân İklimi, Alfa Yay. 1. Baskı, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, 2013, s.254.

¹⁵ W. J. Griswold, 2002, s.17.

¹⁶ Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi (1453-1606)", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. S. Faroqhi-K. Fleet, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yay. 2016, İstanbul, s.77.

¹⁷ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, YKY, 1. Baskı, İstanbul, 2003, s.48.

Osmanlı'nın merkeze uzak bölgelerdeki denetimi de zayıflamıştır. Bütün bunlar, o güne kadar imparatorluğa ödenen haraç ve vergi gibi gelirlerin de azalmasına neden olmuştur.¹⁸ C. IMBER'e göre ise;

" Osmanlı Devleti 1453 ile takriben 1540 yılları arasında fetih kaynaklı sorunlarla, karşı karşıyaydı. 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise sorunlar daha ziyade, muazzam bir şekilde genişlemiş toprakların bütünlüğünün istikrarlı sınırlar içinde nasıl korunacağı ve gereğinden fazla uzamış ve artık verimli olmayan savaş dönemlerinin nasıl yönetileceği konusu ile ilgiliydi".¹⁹

Devletin maddi kaynaklarının zayıflamış olması, donanmayı güçlendirmek ve o dönemde Avrupa ordularında giderek yaygınlaşan ateşli silahları elde etmek için gereken kaynağı bulmayı güçleştirmiştir.²⁰ Bunun neticesinde, devlet sürekli vergileri artırma yoluna gitmiş, bu durum imparatorluğun bütün yükünü çeken *reayânın* yaşamını iyice altüst etmiştir. Bunalan köylülerin topraklarını terk etmeleri sonucunda *çiftbozanların* sayısı artmıştır.²¹

Kargaşanın en önemli nedenlerinden biri, 16. yüzyılda gerçekleşen ciddi nüfus artışına paralel, imparatorluğun gelirlerini aynı oranda artıramamış olmasıdır. Hatta bu dönemde devlet gelirlerinde önemli boyutlarda azalmalar meydana gelmiştir. Örneğin, 16. yüzyılda nüfus köylerde % 40, kentlerde ise % 80 oranında artış göstermiştir.²² 1520-1580 arası tutulan tahrirlerde ise, Anadolu'da nüfus % 56, Rumeli'de % 71 oranında artmıştır. Devleti ayakta tutan tımar sisteminin de bozulmuş olmasıyla, vergi ödemekten ve uzun süren savaşlardan bıkmış olan köylü kesimi, toprağını terk edip, özellikle maaşı düzenli ödenen kapıkulları ve sekbanlar arasına karışmıştır.²³ Reayânın toprağını terk etmesi, Osmanlı iâşesinin temelini oluşturan tarım sektörünü ciddi zaafa uğratmış ve tarımsal üretim önemli ölçüde azalmıştır. Bu durumun sonucunda, devletin pek çok bölgesinde birkaç kez önemli kıtlıklar yaşanmıştır.

¹⁸ H. İnalçık, 2003, s.49.

¹⁹ Colin İmber, "Hükümet, İdare ve Hukuk", Türkiye Tarihi 1453-1603, Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu, Cilt 2, Ed. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet Çev. Fethi Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s.263.

²⁰ H. İnalçık, 2003, s.49.

²¹ Mehmet Yavuz ERLER, A Study of the Imperial Decrees (Fermans) and Law Codes (Kanunnames) concerning the sultanic estates around İstanbul with special referance to the share-cropeing system (1300-1521), Univercity of Manchester 1993. (Danışman: Dr. Colin Imber).

²² H. İnalçık, 2003, s.52.

²³ H. İnalçık, 2003, s.52.

Osmanlı ordusunun teknolojik bakımdan Avrupa ordularına göre daha geri olması uzun süren ve kayıplarla sonuçlanan savaflara neden olmuştur. Bu durum, ganimetlerin azalması sonucunu doğurmuştur. Orduyu Avrupa standartlarına taşıyabilmek için, daha çok para harcanmıştır. O yıllarda zaten ekonomik sıkıntılar yaşayan imparatorluk, bu sıkıntıyı sık sık vergi artışları ve akçenin değerini düşürerek (devalüasyon) atlatmaya çalışmıştır. 17. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Avrupa'nın yeni sömürgelerle zenginleşmesine karşın, Osmanlı bu değişime ayak uyduramamış ve var olan topraklarını koruma derdine düşmüştür. Birbirine uzak ve nihai sınırlarına ulaşan topraklar ile merkezi yönetim arasındaki kontrol günden güne zayıflamıştır. Bu durum, uç noktalardaki devlet görevlilerinin pek çok bahaneyi ileri sürerek ayaklanma çıkarmasına, ya da isyancı grupları devlete karşı kışkırtmalarına yol açan nedenlerden biri olmuştur. Bazı beylerbeyleri, kadılar, sancak beyleri gibi görevliler başlarına buyruk hareket etmeye, kendi kafalarına göre vergi koymaya, vergi toplayamadıkları köylünün mallarına veya topraklarına zorla el koyarak bir nevi 'Köy feodalitesi' kurmuşlardır.²⁴ Bazı bölgelerde ise, sahipsiz sipahi topraklarını satın alan servet sahipleri bu toprakları köylülere kiralamışlardır.²⁵ Artık imparatorluk baştanbaca bir acizlik içindedir. Bütün bunlara sert iklim koşulları, artan nüfus baskısı, kuraklık ve kıtlık vakaları da eklenerek, olaylar içinden çıkılmaz bir hâl almıştır.

16. yüzyılda yaşanan önemli gelişmelerden biri de, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki ticaret yollarının değişmesi durumudur. O döneme kadar, bu iki kıta arasında merkezi ve vazgeçilmez bir konumda olan Osmanlı toprakları ve limanları giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu yıllara kadar imparatorluğun pek çok canlı ticaret şehri giderek sönükleşmiştir. Ticaret yollarının değişmesinin Osmanlı ekonomisine etkisine bir örnek verilecek olursa, 16. yüzyılın sonlarına kadar İngiliz kumaşları Anadolu üzerinden Orta Asya'ya gönderilirken, daha sonraki yıllarda Hint Okyanusu yoluyla Avrupa'ya doğrudan gönderilmesiyle, Osmanlı yılda 300.000 dükalık* bir geliri kaybetmiştir.²⁶

²⁴ M. Akdağ, 1945, s.29.

²⁵ F. Acun, 2002, s.1278.

²⁶ H. İnalçık, 2003, s.50.

* 1 Venedik dükası 1550 yılında 60 Osmanlı akçesine eşdeğerken, 1586'da 120 Osmanlı akçesine eşdeğerdir. Bkz. "Duka" Vikipedi, 29.01.2017.

2-Büyük 17. Yüzyıl Krizi: Aşırı Soğuklar, Kuraklık ve Kıtlıklar

Dünya genelinde 17. yy.'ın başından ortalarına kadar, birbirlerinden büyük farklarla ayrılrsa de genel bir kriz ortamı söz konusuydu. Günümüzde Dendroklimatoloji çalışmalarıyla, ağaç halkaları, buz nüveleri ve sedimantasyon (çökeltme, birikme) katmanları incelenerek geçmişteki hava olayları ve iklim değişimleri hakkında önemli tespitlere varılabilmektedir.²⁷ Bu denli geniş bir coğrafyada kriz diye ifade edilecek kadar büyük bir bunalımın yaşanması genellikle iki teoriye dayandırılmaktadır:

- 1. Teori:** Jack GLODSTONE tarafından ortaya atılan bu teoriye göre, dünya genelinde nüfus artışıyla beraber sorunlar üst üste birikerek büyük bir krize neden olmuştur.²⁸
- 2. Teori:** Geoffrey PARKER'in ileri sürdüğü bu teoriye göre ise, özellikle 17. yüzyılda ortaya çıkan "Küçük Buzul Çağı" neticesinde meydana gelen kuraklık ve aşırı soğuklar, pek çok bölgede kıtlıklar ve başka felaketlere yol açarak büyük ölçekli bir krize zemin hazırlamıştır.²⁹ Örneğin bu yüzyılda, Rusya'daki aşırı soğuklar tarımsal üretimin düşmesine, toprakların terk edilmesine ve kıtlıklara yol açmıştır.³⁰ 1618'de başlayan Otuz Yıl Savaşları neticesinde Almanya'da nüfusun 1/3'i kıtlık ve diğer olaylar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.³¹ Buna benzer birçok olay, 1630'dan sonra İngiltere, Fransa ve Çin'de de görülmeye başlamıştır.³²

17. yüzyılda Anadolu ve çevresinde meydana gelen bunalımı, E. HUNTINGTON,³³ uzun yağış ve kuraklık dönemlerine bağlarken, J.V. THIRGOOD ve J.D. HUGHES³⁴ gibi çevre tarihçileri, aşırı otlatma ve sorumsuz bir şekilde ekime dayandırmışlardır. Osmanlılarda 1590'lardan itibaren yaşanan krizi iklim değişmelerine ilk dayandıran W. GRISVOLD olmuştur.³⁵ 16. yy. sonlarından itibaren, başta Anadolu ve Akdeniz çevresi olmak üzere, Güneydoğu Asya, Batı Afrika, Hindistan ve Japonya'da da benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak, WHITE'in deyiimiyle, en çok sıkıntıyı Yakındoğu ülkeleri

²⁷ S. White, 2013, s.184.

²⁸ GLODSTONE'dan nakleden S. White, 2013, s.28.

²⁹ PARKER'den nakleden S. White, 2013, s.29.

³⁰ S. White, 2013, s.29.

³¹ S. White, 2013, s.29.

³² S. White, 2013, s.30.

³³ Nakleden S. White, 2013, s.32.

³⁴ Nakleden S. White, 2013, s.32.

³⁵ W. J. Griswold, 2002, s.183.

çekmişlerdir.³⁶ WHITE'a göre, Avrupa, Akdeniz Havzası ve Osmanlı coğrafyasında *Küçük Buzul Çağı* denilen aşırı soğuk hava koşullarının etkili olmasında Huaynaputina Yanardağı'nın püskürmesi ile 'Geç Maunder Minimumu*' da etkili olmuştur.³⁷ Küçük Buzul Çağı dönem dönem tekrarlar şeklinde özellikle 1550-1870 yılları arasında etkili olmuştur.³⁸

Osmanlı'da 1591-1596 yılları arasında aşırı soğuklar nedeniyle yağışlar azalmış ve son 600 yılın en uzun ve en etkili kurak dönemine girilmiştir.³⁹ GRISVOLD'a göre H.1002 / M.1593-1594 kışı olağanüstü derecede soğuk geçmiştir.⁴⁰ Aşırı soğuk hava ve sert kışlar bu tarihten sonra birkaç kez daha etkili olmuştur (1595, 1596, 1621 yılları). 19 Şubat 1600 tarihinde Peru'daki Huaynaputina'nın püskürmesiyle, volkanik tozlar ve küller atmosferi kaplamış, güneşin etkisi zayıflamış, hava çok nemli hale gelmiş, bunların sonucunda kış sıcaklıkları daha da düşmüştür.⁴¹ Soğuk kış şartlarının ayaklanma olaylarına etkisi özellikle kar yağışları ve aşırı soğuklardan dolayı ipe ipe yollarının kapanması,⁴² tarımsal üretimin ciddi oranda azalması vb. nedenlerden dolayı olmuştur. Aşırı kar yağışlarından dolayı yolların kapanmasıyla, şehirlere gıda sevkiyatı karayolu ile yapılamaz hale gelmiştir.⁴³ Böyle durumlarda deniz yolu tercih edilmiştir.⁴⁴ Ancak, deniz ulaşımında da çoğu zaman fırtına ve sisler taşımacılığı engellemiştir.⁴⁵ Örneğin, 1595 kışında, İstanbul'da şiddetli fırtınalar nedeniyle, şehre zahire taşıyan gemiler ulaşamadığından, şehirde ciddi bir ekmek kıtlığı yaşanmıştır.⁴⁶ Şiddetli kuraklık, 1607 yılında bir kez daha tekrarlamış ve imparatorluğu olumsuz etkilemiştir.⁴⁷ Aşırı soğuklar, cephelerdeki askerleri de olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde pek çok

³⁶ S. White, 2013, s.31.

* *Geç Maunder Minimumu*, A.R. Maunder (1868-1947) ile E.W. Maunder (1851-1928) tarafından ileri sürülen, güneş lekelerinin azlığı veya çokluğu ile soğuk kışlar ya da iklim koşullarının sertleşmesi arasında bağ kuran yaklaşım. Pek çok bilim insanı Küçük Buzul Çağı'nın bu olaydan önce başladığını ileri sürmektedirler. Genel kabul, bu olayın 1645-1755 arası etkili olduğu görüşüdür. Detaylı bilgi için bkz. Vikipedi, "Maunder Minimum", 06.02.2017.

³⁷ S. White, 2013, ss.185, 191.

³⁸ Tabak'tan nakleden Z. Karademir, 2014, s.45. Detaylı bilgi için, Bkz. F. Tabak, Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım, Çev. Nurettin Elhüseyni, YKY, 2010, İstanbul, s.234.

³⁹ S. White, 2013, s.191.

⁴⁰ W. J. Griswold, 2002, s.13.

⁴¹ S. White, 2013, s.191.

⁴² Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihani, Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660), Kitap Yayınları, İstanbul, s.43.

⁴³ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁴ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁵ Z. Karademir, 2014, s.55.

⁴⁶ Z. Karademir, 2014, s.56.

⁴⁷ S. White, 2013, s.191.

asker donarak hayatını kaybetmiştir (Bender Kalesi Kuşatması'nda olduğu gibi).⁴⁸ Olumsuz hava koşulları savaşların süresi üzerinde de etkili olmuştur.

Osmanlı coğrafyasına bakıldığında, imparatorluk topraklarının önemli bir kesiminde Akdeniz İklimi ve Karasal İklim etkili olmuştur.⁴⁹ Bu iklim tiplerinde bilindiği gibi düzenli bir şekilde yaz kuraklıklarına rastlanmaktadır. Mısır, Hicaz, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika gibi yörelerde ise genel anlamda çöl iklimi ve karasal iklim özellikleri görüldüğünden, bu bölgeler de kuraklığa yabancı değildir.

Kuraklık ve kıtlık gibi olaylar, Osmanlı kaynaklarında 'kaht' sözcüğü ile ifade edilmiştir.⁵⁰ Taşrada etkili olan kuraklık sonucunda ortaya çıkan iâşe sıkıntıları yalnızca kendi çevresini değil, önemli miktarda kaynak tüketen başkenti de etkilemiştir.⁵¹ Örneğin, 1567 yılında Bursa-Yenişehir'de kurak bir yıl yaşanmasıyla tarımsal üretim düşmüş, İstanbul'a gönderilmesi gereken zahire gönderilememiştir.⁵² İâşe krizleri nedeniyle yeterince beslenemeyen askeri grup, Mısır ve çevresinde ayaklanan Arap aşiretleriyle yeterince mücadele edememiştir.⁵³ Ayrıca, kıtlık nedeniyle askerler açlıktan kendi ölümlerini bile yemişlerdir.⁵⁴

İmparatorluğun geniş topraklarında sulama imkânlarının zayıf olması, arazilerin çoğunun dağlık ve yarı kurak nitelikte olması, kırsal kesimde sermaye yetersizliği, göçebe nüfusun genellikle verimi düşük arazilere yönlendirilmesi, yoğun ekim yerine yaygın ekim yöntemlerinin tercih edilmesi, enflasyonun giderek yükselmesi, işsizlik, karaborsacılık kaynak aktarımı (tedarik) konusundaki diğer sıkıntılardır.⁵⁵ Hububat üretiminin düşüşüne karşılık özellikle III. Murat (1574-1595) devrinin sonlarında koyun ve keçi sayısında ciddi artışlar yaşanmıştır. Bunun nedeni ürünlerin nakil kolaylığı ve daha çok para kazandırması nedeniyle vezir, kadı gibi yetkililerle, zengin toprak sahiplerinin tarımı bırakıp hayvan beslemeyi tercih etmeleridir.⁵⁶ Bu dönemde pek çok arazi mera haline getirilmiştir.⁵⁷ AKDAĞ'a göre, kıtlıklar üzerinde bu istihsal (üretim)

⁴⁸ Z. Karademir, 2014, s.59.

⁴⁹ Z. Karademir, 2014, s.45.

⁵⁰ Gilles Vemstem, "Karadeniz Kuzeyinde Büyük 1560 Kuraklığı, Osmanlı Yetkililerinin Durumu Algılayışı ve Gösterdikleri Tepkiler": Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Ed. Elizabeth Zacharidou, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul, 2001, s.298.

⁵¹ Z. Karademir, 2014, s.48.

⁵² Z. Karademir, 2014, s.48.

⁵³ Z. Karademir, 2014, s.49.

⁵⁴ W.J. Griswold, 2002, s.154.

⁵⁵ S. White, 2013, s.110.

⁵⁶ M. Akdağ, 1999, ss.75,76.-S. White, 2013, s.112.

⁵⁷ M. Akdağ, 1999, ss.75,76.

değişikliği de etkili olmuştur.⁵⁸ Artan nüfusu besleyebilmek için, ormanların tarım alanlarına dönüştürülmesi odun kıtlığını ortaya çıkarmıştır.⁵⁹ AKDAĞ'a göre, imparatorluk genelinde asıl kıtlık olayları 1603 yılından sonra başlamıştır.⁶⁰

III. Mehmed (1595-1603) döneminde, soğukların giderek artması, kible ve karayel rüzgârlarından kaynaklı fırtınalardan dolayı kervanlar durmuş, gemiler işlemez olmuştur.⁶¹ Kışın şiddeti ekmek kıtlığı ile birleşmiş, bir somunun fiyatı iki akçeden, üç akçeye yükselmiştir.⁶² 27 Ocak'ta tahta çıkan padişahın kötü hava koşulları nedeniyle, kılıç alayı ancak nisan ayında yapılmıştır.⁶³ Artan kuraklık ve susuzluktan dolayı, 10 Mayıs 1596'da İstanbul'da, padişah, ulema ve halk topluca yağmur duasına çıkmışlardır.⁶⁴ Eğri Seferi (1596)'ne çıkıldığı zaman, İstanbul başta olmak üzere, pek çok şehirde karaborsacılığın artması, korsanlığının yaygınlaşması, gıda stoklarının tükenmesinden dolayı zahire sevkiyatı tamamen kesilmiştir.⁶⁵ Muhtemel bir kuraklık veya soğuk hava koşullarına karşı, depolarda stoklanan zahire haber alındığında, Celaliler bu gıda ürünlerini ele geçirmek için zaman zaman baskınlar yapmışlardır.⁶⁶ 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, kuraklık, aşırı soğuklar ve kıtlıkların yanı sıra hem Avrupa'da, hem Osmanlı'da pek çok sel olayı ve çekirge istilaları da görülmüştür.⁶⁷ Bu olaylar da, özellikle ekili-dikili araziye büyük zararlar vererek kıtlıklara neden olmuşlardır.⁶⁸

3- 16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisinin Genel Yapısı, İaşe Sorunu, Nüfus Artışı ve Göçler

Günümüz tarihçileri genellikle Osmanlı ekonomisinin üç ilkeye dayandığını ileri sürmektedirler. Bunlar; *iaşe (provizyonizm)*, *gelenekçilik (tradisyonalizm)* ve *fiskalizm*'dir.⁶⁹ Bunlardan *iaşe* kavramını ilk kullanan iktisat tarihçisi Mehmet GENÇ'e göre bu kavramı, "malları olabildiğince ucuz, kaliteli ve bol temin etmek üzere",

⁵⁸ M. Akdağ, 1999, s.76.

⁵⁹ S. White, 2013, s.112.

⁶⁰ M. Akdağ, 1999, s.454.

⁶¹ N. Sakaoğlu, Bu Mülkün Sultanları, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s.177.

⁶² N. Sakaoğlu, 2015, s.177.

⁶³ N. Sakaoğlu, 2015, s.177.

⁶⁴ N. Sakaoğlu, 2015, s.180.

⁶⁵ N. Sakaoğlu, 2015, s.181.

⁶⁶ Z. Karademir, 2014, s.50.

⁶⁷ Z. Karademir, 2014, ss.64-76.

⁶⁸ Z. Karademir, 2014, ss.64-76.

⁶⁹ S. White, 2013, s.49.

ekonomiyi tüketicilerin lehine düzenlemek demektir.⁷⁰ GENÇ'e göre, mal ve hizmetleri hem üreten, hem de tüketenler için asıl amaç kâr etmektir.⁷¹ Sosyal düzenin korunması ve devlet faaliyetlerinin sorunsuz bir şekilde yürütülebilmesi için, ekonomik düzenin iaşe ilkesine dayanması elzemdir.⁷² İaşecilikte önemli olan, üretim ve tüketimin dengede tutulmasıdır.⁷³ Bu dengenin bozulması veya iaşe sisteminin (kaynak aktarımı) düzgün işlememesi, bütün iktisadi yapıyı bozabilir veya kıtlıklara yol açabilir.

Gelenekçilik (tradisyonalizm), imparatorluğun fetihlere ve toprak edinimlerine dayalı olarak var olan, kozmopolit yapıda bir halklar, dinler, gelenek ve göreneklerin harmanlandığı bir oluşumu ifade eder.⁷⁴ *Gelenekçilik* ayrıca, toplumsal ve ekonomik hayatta çok uzun sürede oluşturulan dengeyi koruma, bu dengeyi değiştirecek eğilimleri engelleme, düzeni ve dengeyi bozacak herhangi bir durum söz konusu olduğunda ise, tekrar eski düzene dönebilme gücü ve iradesi olarak ta tanımlanabilir.⁷⁵

Fiskalizm ise, ekonomik hayatta giderleri en aza indirecek, gelirleri ise her zaman en üst seviyeye çıkaracak politikalar uygulayabilme anlamına gelir.⁷⁶ Konya Vilayeti'nde kıtlık ve kuraklık öncesi gelişme kaydeden barut ve silah üretimi 1875 kıtlığında piyasada beliren gıda ihtiyacına bağlı olarak yok olmaya yüz tutmuştur. Gıda sanayisinin vaat ettiği yüksek kar nedeniyle silah ve barut imalatçıları değirmen ya da zahire ticareti işine sermayelerini yatırmayı daha karlı bulmuşlardır. Kıtlık sonrasında bile bu karlı yatırımın varlığını sürdürmesi Konya, Niğde, Samsun/Çarşamba gibi bölgelerde silah endüstrisine yatırım yapan sermayedarların gıda sektörüne geçtikleri tespit edilmiştir. O halde piyasada talep olunan emtianın üretimine yönelik bir algı gelişmekte olan endüstriyel yapıya piyasa şartlarında tutunamaması halinde ortadan kalkması gibi bir süreci hazırlamaktadır.⁷⁷ Dünya üzerindeki her ekonomik yapının aslında temel hedefi de budur. Ancak zaman içinde ortaya çıkan durumlar, bu hedefin tutturulması önünde engel oluşturur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da yönetim her zaman gelirleri en üst seviyeye çıkarma gayretinde olmuştur. Ancak ileri kısımlarda da

⁷⁰ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.41.

⁷¹ M. Genç, 2014, s.41.

⁷² M. Genç, 2014, s.42.

⁷³ M. Genç, 2014, s.44.

⁷⁴ S. White, 2013, s.49.

⁷⁵ M. Genç, 2014, s.42.

⁷⁶ S. White, 2013, s.49.

⁷⁷ Mehmet Yavuz Erler, "The Effects of Natural Disasters on the Province of Konya with a special reference to economic and social aspects of the city", International Congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th Anniversary of its establishment, Konya, vol.I, 797-809, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999.

göreceğimiz üzere hem içte, hem de dışta meydana gelen bazı gelişmeler bu durumu engellemiştir.

16. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı piyasasında akçenin yanı sıra, Venedik dükası ile İspanya ve Hollanda gibi ülkelerin de paraları dolaşım halindeydi. Bu paraların bu dönemde gümüş oranlarının azaltılmış ve değerlerinin düşürülmüş olması Osmanlı ekonomisine zarar vermiştir. Ayrıca yönetim, yenilgilerin önüne geçmek için yeni ordular kurmuş, bu durum hazineye ek yük getirmiştir.⁷⁸ 1598 yılında kalpazanların piyasadaki ayarı yüksek akçeleri çekip, ayarı daha düşük akçeleri piyasaya sürmeleriyle enflasyon daha da yükselmiştir.⁷⁹ Bu dönemde bütçe açıklarının giderek artması da ekonomik sorunları iyice büyütüştür. Pek çok esnaf kendi işini bırakıp, faizcilikle geçinmeye başlamıştır.⁸⁰ Masrafların yükselmesiyle, Avrupa'dan ucuz gümüş (İspanyol gümüşü gibi) ve altının Osmanlı piyasasını işgal etmesiyle, merkezi yönetim giderleri kısmak için gümüş sikkenin değerini düşürmüştür. 1585'te büyük bir "tağşiş"⁸¹ ile akçe ciddi bir devalüasyon yaşamıştır.⁸² Akçenin değerinin düşmesiyle, maaşlı yeniçeri ve kapıkulları alım gücünün düştüğünü öne sürüp ayaklanmışlardır. Her tağşiş sonrasında hayat pahalılığı daha da artmıştır. Örneğin Yıldırım Bayezid (1400 yılında) döneminde 1,20 gr. olan gümüş akçenin ağırlığı, III. Mehmed döneminde (1600 yılında) 0,32 grama düşmüştür.⁸³ 1565 yılında devlet bütçesinde 7 milyon akçe civarında bir açık mevcutken,⁸⁴ 1582-1583 döneminde 36,1 milyon akçeye, 1592-1593 döneminde ise 70 milyon akçeye yükselmiştir (Tablo 1).^{85 86}

16. yüzyılın ortalarından itibaren giderek önemi azalan Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarına karşılık, Hint Okyanusu'nun önemi artmaya başlamıştır. Osmanlı'nın yavaş, teknolojisi eski ve ağır gemileri karşısında, Avrupa'nın hızlı ve yelkenli gemileri onların ticari alanda daha etkin olmalarını sağlamıştır.⁸⁷

⁷⁸ F. Acun, 2002, s.1278.

⁷⁹ N. Sakaoğlu, 2015, s.185.

⁸⁰ N. Sakaoğlu, 2015, s.185.

⁸¹ "Tağşiş": Safi ve halis olan bir şeyi başka şeylerle karıştırmak anlamında kullanılan bir tabir. Arapça, aldatmak, karıştırmak anlamlarındaki 'giş' kökünden gelir. Daha detaylı bilgi için Bkz. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB Yay. İstanbul, 1993, s.373.

⁸² S. White, 2013, s.114.

⁸³ Şevket Pamuk, Osmanlı'da Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, ss.52-150.

⁸⁴ İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C 3, Kısım I, TTK Yay. Ankara, 1983, s.125.

⁸⁵ Z. Karademir, 2014, s.37.

⁸⁶ Ş. Pamuk, 1999, s.144.

⁸⁷ Ferhat B. Özgen, Osmanlı Devleti'nin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri, Yeni Türkiye Dergisi, 701, Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Mart-Nisan 2000, s.109.

White, imparatorluk için en önemli üç iâşe kaynağının kereste, tahıl ve koyun olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸ O'na göre, ekonominin düzeni ve dengesi bu kaynakların halka ve saraya sorunsuz ve düzenli bir şekilde aktarımına ve iskân sisteminin düzgün işleyişine bağlıydı.⁸⁹ 16. yüzyılda imparatorluk genelinde iâşe krizlerinin ortaya çıkmasında, Avrupalı tüccarların Osmanlı'nın tarım ürünlerini yüksek fiyatlardan alıp, kendi ülkelerine aktarmaları da etkili olmuştur.⁹⁰ Özellikle limanlara yakın bölgelerde, bazı "madrabazlar", tımarlı sipahi ve yeniçeriler, halktan daha yüksek fiyatlarla aldıkları buğday ve diğer tarım ürünlerini, ihracat yasağına rağmen, Frenk gemilerine satmaktaydılar.⁹¹ Oysa bu dönemde, imparatorluk genelinde ciddi kıtlıklar yaşanmaktaydı.⁹²

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bazı Dönemlere Ait Bütçe Verileri

Yıl	Gelirler Cari Akçe (Milyon)	Harcamalar Cari Akçe (Milyon)	Denge- Fark Cari Akçe (Milyon)
1567	348,5	221,5	+ 127,0
1582	313,7	277,6	+ 36,1
1592	293,4	363,4	- 70,0
1608	503,7	599,2	- 95,5
1643	514,5	513,8	+ 0,7

Kaynak: Pamuk:1999, s.144. (Sadeleştirilmiştir)

Avrupa'nın ekonomideki *merkantilist* anlayışına rağmen, Osmanlı'da halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak, ekonominin temel ilkesi olmuştur (*Provizyonizm*).⁹³ Avrupa bundan sonra yeni hammadde ve pazar alanları bulma gayesindeydi. Osmanlı piyasasını işgal eden Avrupa malları (ipekli dokumalar, pamuklu kumaşlar, vs.), yerli üretimin azalmasına ve hammadde satışının artmasına yol açmıştır.⁹⁴ Osmanlı ise ekonomik dönüşümünü gerçekleştirememiş, Avrupa'daki ekonomik gelişmelere ayak uyduramamış, mevcut topraklarını koruma kaygısına düşmüştür. Yönetim, yalnızca ihracatı kontrol etmiş, ithalata ise pek müdahale etmemiştir.⁹⁵ Osmanlı

⁸⁸ S. White, 2013, ss.57-61.

⁸⁹ S. White, 2013, s.86.

⁹⁰ F. B. Özgen, 2000, s.109.

⁹¹ M. Akdağ, 1999, ss.74-75.

⁹² M. Akdağ, 1999, ss.74-75.

⁹³ Bu kavramı Fatma Acun kullanmıştır. Bkz. "Celali İsyancıları (1591-1611)", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd. Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, s.1278.

⁹⁴ F. Acun, 2002, s. 1278.

⁹⁵ F. Acun, 2002, s.1278.

İmparatorluğu'nda arazi gelirlerinin ve savaş vergilerinin büyük bir kısmını Batı ve Orta Anadolu, Suriye, Filistin, Yunanistan ve Güney Bulgaristan yüklenmekteydi.⁹⁶ Mısır, Kırım, Kuzey Balkanlar ise en önemli tarım bölgeleriydi.⁹⁷ Sarayın ve başkent in bal, kereste, buğday ve koyun ihtiyacı ise daha çok Macaristan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan'dan temin edilmekteydi.⁹⁸ Bunların aksine, Yemen, Irak, Arnavutluk, Arabistan gibi dağlar ya da çöllerle kaplı bölgelerin tarımsal anlamda katkısı zayıftı.⁹⁹

İmparatorluğun 16. yüzyıl sonlarında en geniş sınırlarına ulaşması (Harita 1), artık büyük imparatorluklarla sınır komşusu olması ve eskimiş teknoloji ile donanmış bir ordu yapısı, savaşların daha uzun sürmesine, kayıpların artmasına ve ganimetlerin azalmasına yol açmıştır. Bu dönemde imparatorluk genelinde ciddi oranda artan nüfusu (Tablo 2) yeni topraklara aktaramama, topraksız ve işsiz bir kitle ortaya çıkarmıştır. Nüfusun artışının bazı önemli sonuçları olmuştur. Örneğin, 1516'da neredeyse her köylü bir çift sahibiyken, 1580 yılına gelindiğinde köylülerin sadece dördte biri çift sahibiydi.¹⁰⁰ Ayrıca, topraksız bekârların sayısının artması nedeniyle, bu gruplar çoğunlukla medreselere yazılmış, *suhte* denilen bu gruplar ileride isyancıların en kalabalık grubunu oluşturacaklardır.¹⁰¹ Devlet, bu isyancıları dağıtmak ve mücadele etmek için, özellikle köylülerden kurulu *İl Erleri* denilen bir yapı oluşturmuştur.¹⁰²

16. yüzyıl sonlarında tarımsal artış nüfus artışının çok gerisinde kalmıştır. Bu dönemde Avrupa genelinde de ciddi nüfus artışları meydana gelmiştir. Ancak, Avrupa artan nüfusunu Yeni Dünya topraklarına aktardığı için, iaşe konusunda önemli bir sorun yaşamamıştır. Osmanlı'da ise, imparatorluğun nihâi sınırlarına ulaşması ve fetihlerin durması nedeniyle, artan nüfus yeni alanlara kaydırılamamıştır. Bunların yanı sıra, daha önce bahsedildiği gibi, uzun süreli kuraklıklar, sert kışlar tarımsal üretimin düşmesine, köylünün vergilerini ödeyememesine ve toprağını terk etmesine sebep olmuştur. Toprağını terk eden *çiftbozanların* çoğu ya levendliğe geçmiş, ya isyancı gruplara katılmış, ya dağlara kaçmış, ya da şehirlere yığılmıştır. Uç bölgelerdeki kaleleri korumakla görevli yeniçeriler vs. gibi askerler de, erzaklarının tükenmesi nedeniyle ayaklanmış ve isyancı gruplara katılmışlardır.¹⁰³ Bu grupların şehirlere yönelmesi,

⁹⁶ S. White, 2013, s.55.

⁹⁷ S. White, 2013, s.55.

⁹⁸ S. White, 2013, s.55.

⁹⁹ S. White, 2013, s.55.

¹⁰⁰ S. White, 2013, s.97.

¹⁰¹ S. White, 2013, s.98.

¹⁰² M. Akdağ, 1945, s.34.

¹⁰³ G. Veinsein, 2001, s.301.

"Büyük Kaçgun"¹⁰⁴ denilen büyük bir göç dalgası başlatmıştır (Harita 2). Örneğin, Ankara'nın Bacı Kazasına bağlı 38 köyün 33'ü kaçmış ve köylerini terk etmişlerdir.¹⁰⁵ Hatta çoğu yerde, bırakın vergiyi, akçe alacak insan bile kalmamıştır.¹⁰⁶ Bu dönemde, borçtan, Celalilerin baskılarından ve diğer sıkıntılardan bunalan köylülerin bazıları ise sancak değiştirmişlerdir.¹⁰⁷ Örneğin, Amasya'dan Ankara ve Kırşehir'e, Bozok (Yozgat)'tan Ankara'ya, Urfa-Maraş çevresinden Orta Anadolu'ya geçişler olmuştur.¹⁰⁸ Toprakların terk edilmesi ürün fiyatlarının da artmasına neden olmuştur. Örnek verilecek olursa, 1595'te Orta Anadolu'da buğdayın kilesi¹⁰⁹ 20, Edremit çevresinde 40 akçeye yükselmiştir.¹¹⁰ 1603 yılında ise, Balıkesir'de aynı ürün kilesi 50 akçeye, 1604'te 90 akçeye yükselmiştir.¹¹¹ Yani bir yıl içinde buğdayın kile fiyatında % 80'lik bir artış yaşanmıştır. Büyük göçle beraber, kırsal alandaki sorunların kentlere taşınması üzerine yönetim;

- Göçü kısıtlama
- Gecekonducuları kovma ve
- Yeni gelenlere karşılık, yerleşik nüfustan kefil gösterme, gibi şartlar koymuştur.¹¹²

¹⁰⁴ M Akdağ, 1999, s.24. "Büyük Firari ya da Büyük Kaçgun", Akdağ'a göre, Celali Kavgasının 1603'ten 1610 yılına kadar sürecek olan yeni bir aşamasıdır. Detaylı bilgi için, bkz. Büyük Kaçgunluk dönemi: Akdağ, 1999, s.455-480.

¹⁰⁵ M. Akdağ, 1999, s.447.

¹⁰⁶ M. Akdağ, 1999, s.447.

¹⁰⁷ M. Akdağ, 1999, s.449.

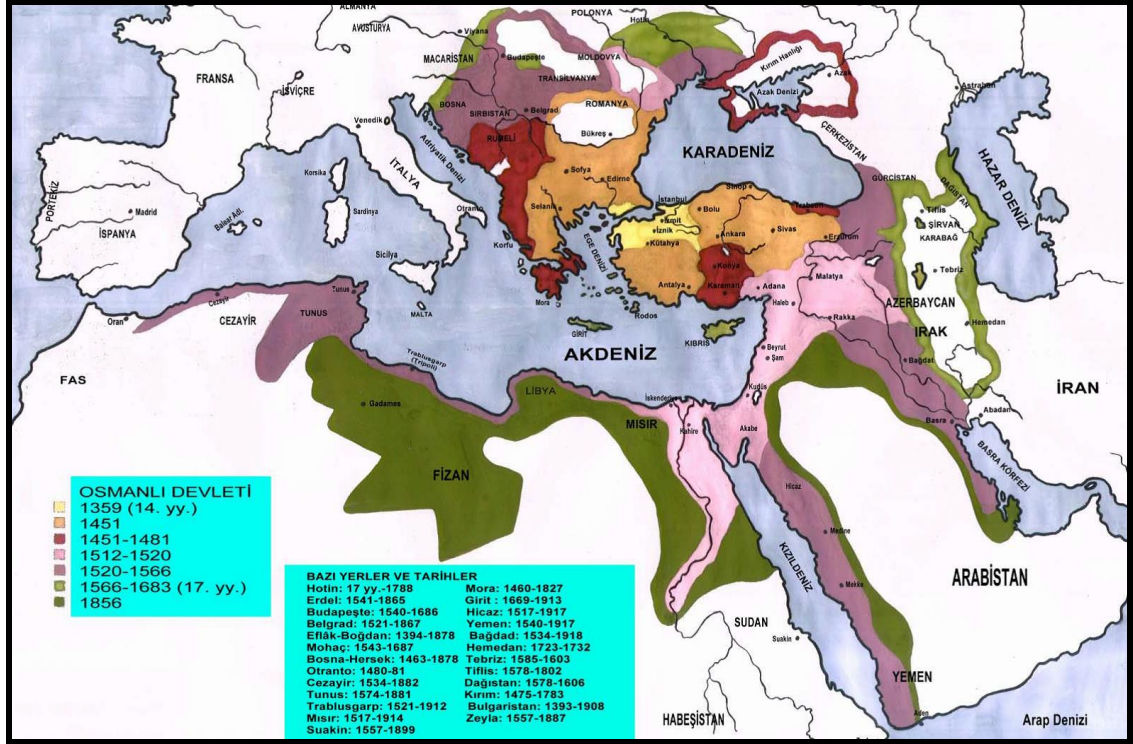
¹⁰⁸ M. Akdağ, 1999, s.449-450.

¹⁰⁹ *Kile*, bölgeden bölgeye değişmekle beraber 36,4 litreye denk sayılan hububat (tahıl) ölçüsü. Bkz. S. White, 1999, s.16. Pakalın, İstanbul kilesinin ortalama 25 kilo olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, MEB Yay. İstanbul, 1993, s.281.

¹¹⁰ M. Akdağ, 1999, s.452.

¹¹¹ M. Akdağ, 1999, s.453.

¹¹² S. White, 2013, s.115.

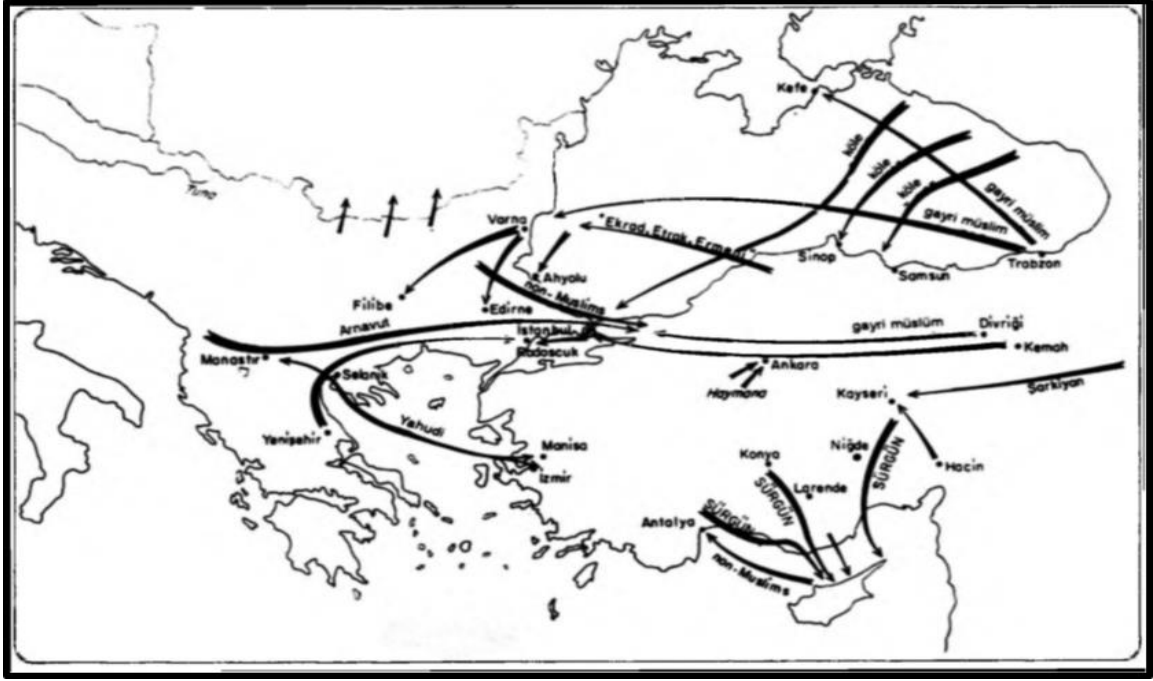

Harita 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları (T. Sezen: 2006, S.712'den aynen alınmıştır)

Tablo 2. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bazı Yerleşim Alanlarının 16. Yüzyıldaki Karşılaştırmalı Nüfus Tahminleri

Bölge	1520'ler-1530'lar	1570'ler-1580'ler	Değişim
Anadolu	474.447	672.512	% 41,7
Karaman (Konya, Akşehir, Kayseri, vs.)	146.644	268.028	% 82,8
Zülkadriye (Kırşehir, Maraş, vs.)	69.481	113.028	% 62,6
Rum-i Kadim (Amasya, Tokat, Canik, vs.)	106.062	189.643	% 79
Rum-i Hadis (Trabzon, Kemah, Malatya, vs.)	75.976	117.263	% 54
İstanbul	400.000	700.000	% 75
Bursa	34.930	70.686	% 102
Edirne	22.335	30.140	% 34,9
Ankara	14.872	29.007	% 95,4
Sivas	5.560	16.846	% 203
Saraybosna	5.632	23.485	% 317
Üsküp	4.631	9.867	% 113
Sofya	3.899	7.848	% 101,3

Kaynak: Barkan: 1970, s. 163-171

Harita 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1550-1650 Yılları Arası Göç Hareketleri
(S. Faroqhi: 2000, S.339'dan aynen alınmıştır)

4-Sonuç

Ortaya çıkmasında tarihi nedenlerin yanı sıra pek çok coğrafi etken ve olayın etkili olduğu Celali İsyanları, imparatorluğu uzun yıllar uğraştırmıştır. İsyanların etkileri uzun süre devam etmiş ve pek çok sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Temeli daha önceki dönemlere dayansa da, III. Murad döneminde başladığı bilinen bu ayaklanma hareketleri görünürde en az elli yıl boyunca imparatorluğu oyalamıştır. Bu isyanlar sonucunda yaklaşık 300 yıldır düzenli bir şekilde işleyen Osmanlı toprak düzeni değişmiş, ağır vergiler, kuraklık ve soğuk hava şartları yüzünden üretim ve gelirleri azalan binlerce köylü, giderek artan borçlarından dolayı topraklarını kaybetmiştir. Köylerden şehirlere yapılan göçler, şehirlerde bazı sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bütün bu olayların sonucunda tarımsal üretim gerilemiş, kıtlık sonucu enflasyon yükselmiş, on binlerce insan hayatını kaybetmiş, pek çok yerleşim yeri tahrip edilmiş ve yıkılmıştır. Zarar gören yerlerin onarılması, şehirlerin imar edilmesi ve eski halini alması yıllarca sürmüştür. Nitekim, Polonyalı gezgin Simeon'a göre, Tokat'a bağlı köylerin nüfusunun yarısı yok olmuştur.¹¹³ Bütün bu

¹¹³ Simeon'dan nakleden W. J. Grisvold, 2002, s.172.

olumsuz etkilerine karşılık, imparatorluğun temel ekonomik yapısı çökmemiştir.¹¹⁴ İran savaşı ve Celali İsyamları'ndan pek etkilenmeyen Balkanlar, Kırım, Hicaz, Mısır ve Yunanistan gibi yörelerde ticaret devam etmiştir.¹¹⁵ Ayaklanma hareketlerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerde (bu tür hareketlere genellikle onlar katıldığı ve zarar gördükleri için) genç ve erkek nüfus miktarında azalmalar yaşanmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı tarihinde önemli sonuçlara yol açan, şimdiye kadar bütüncül olarak çok az eserde dile getirilen (Akdağ, 2002, White, 2013, Karademir, 2014, Grisvold, 2002, gibi) coğrafi nedenler ele alınarak, Celali İsyamları'nın farklı bir yönüne dikkat çekilmiştir. İsyamlarının ortaya çıkması veya etkisinin artmasında coğrafi olay ve faktörler azımsanmayacak derecede etkili olmuştur. Bu konuda etkili olan olay ve etkenleri, iâşe krizleri, aşırı soğuk ve kurak yılların yaşanması nedeniyle tarımsal üretimin düşmesi, kıtlıklar şeklinde sıralayabiliriz.

¹¹⁴ W. J. Griswold, 2002, s.172.

¹¹⁵ W. J. Griswold, 2002, s.172.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- 3 No'lu Mühimme Defteri (1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yayın Nu:12, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi:1, Ankara, 1993.
- 5 No'lu Mühimme Defteri (1565-1566), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Bşk. Yayın Nu:12, Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi:1, Ankara, 1993.
- 6 No'lu Mühimme Defteri, (972/1564-1565), 3 Cilt, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.
- İsmet Binark, 12 No'lu Mühimme Defteri, (978-979/570-1572), 3 Cilt, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1996.

Kitap, Makale ve Tezler

- Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.
- Ahmet Şimşirgil, Kayı-V, Osmanlı Tarihi, Kudret ve Azamet Yılları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Şimşirgil, Kayı-VI, Osmanlı Tarihi, İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", Türkler Ansiklopedisi, Ed. H. Celal Güzel, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.1218-1301.
- C. Mostras, Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyası Sözlüğü, Çev. Ömer ÖZTÜRK, Yaba Yayınları, İstanbul, 2014.
- Charles Issawi, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Ekonomisindeki Yeri (1600-1914), Bazı Gözlemler ve Sorunlar", Osmanlı ve Dünya, Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri, Haz. Kemal H. Karpat, Çev. Kemal Kahraman, Ufuk Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2006, ss.157-170.
- D. Arnold, Coğrafi Keşifler Tarihi, Çev. Osman Bahadır, Alan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Elizabeth Zachariadou, Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler, Çev. Gül Çağalı Güven, Saadet Öztürk, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

- Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1995.
- Emine Uzun, Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 25, 2009, ss.185-214.
- Erhan Afyoncu, Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2012.
- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938.
- Fatma Acun, "Celali İsyanları (1591-1611)", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 9, Ankara, 2002, ss.1275-1297.
- Ferhat B. Özgen, "Osmanlı Devletinin Diğer Devletlerle İktisadi İlişkileri", Yeni Türkiye Dergisi, 701 Osmanlı Özel Sayısı II, Ekonomi ve Toplum, Yıl 6, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, ss.101-111.
- Fernand Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, 2. Cilt, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- Gabor Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815, Ed. Jeremy Black, Çev. Yavuz Alogan, Kitap Yayınları, İstanbul, 2003, ss.128-153.
- Giacomo E. Carretto, Akdeniz'de Türkler, Çev. Durdu Kundakçı, Gülbende Kuray, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Godfrey Goodwin, Yeniçeriler, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yay. İstanbul, 2008.
- Halil İncılık, Osmanlı ve Modern Türkiye, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- ; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600), Çev. Ruşen SEZER, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hrand Andreasyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, XII, 1963, ss.27-42.
- Huricihan İslamoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- İlber Ortaylı, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- İsmail H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C 3, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1988.
- Jean P. Roux, Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Joseph v. Hammer, (Tarihsiz), Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 7-8, Üçdal Neşriyat.

Kate Fleet, "Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. Suraya Faroqhi-Kate Fleet, Çev. Bülent Üçpunar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.

Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Mehmet Yavuz Erler, Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2010, ss. 45-68; ISBN: 978-605-4326-05-01.

----- ; A Study of the Imperial Decrees (Fermans) and Law Codes (Kanunnames) concerning the sultanic estates around İstanbul with special referance to the share-cropping system (1300-1521), Univercity of Manchester 1993. (Submitted as an M.A. thesis under the superwising of Dr Colin Imber).

----- ; "The Effects of Natural Disasters on the Province of Konya with a special reference to economic and social aspects of the city", International Congress on Ottoman Empire with all aspects in 700th Anniversary of its establishment, Konya, vol.I, 797-809, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999.

286

Mehmet Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II-III, MEB Yay. İstanbul, 1993.

M. Kunt, Siyasal Tarih Bölümü, Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, Yayın Yön. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, Ankara, 1988.

M. Kurt, vd. Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti (1600-1908), Yayın Yön. Sina AKŞİN, Cem Yayınevi, İstanbul, 1988.

Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları, Barış Yayınevi, Ankara, 1999.

Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarında Büyük Kaçgunluk", Tarih Araştırmaları Dergisi 2, 1964, ss.1-49.

Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", Ankara Ün. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Dergisi, Sayı:16, 1958, ss.53-107.

Mustafa Akdağ, "Celali İsyancılarının Başlaması", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C.4, S.1, Kasım-Aralık 1945, ss.23-37.

Mustafa Cezar, Osmanlı Tarihinde Levendler, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi yayınları, Çelik cilt Matbaası, İstanbul, 1965.

Necdet Sakaoglu, Bu Mülkün Sultanları, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

- Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fak. Y. C.12, S.2, 2007, ss.135-160.
- Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar", Türkler Ansiklopedisi, Ed. Hasan Celal Güzel, vd., Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 10, Ankara, 2002, ss.1340-1356.
- Ömer L. Barkan, (1970), "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", TTK Belleten Dergisi, Cilt: XXXIV, Sayı 136, ss.557-607.
- Ömer L. Barkan, (1970), "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", Studies in the Social and Economic History of the Middle East, ed. M. Cook, 163-171, London, Oxford University Press.
- Ö. Y. Solak, "Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyamları (1558-1576)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Ün. Sosyal Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Muğla, 2014.
- Palmira Brummet, "Avrupa'da Osmanlı Genişlemesi (1453-1606)", Türkiye Tarihi 1453-1603, Cilt 2, Ed. S. Faroqhi-K. Fleet, Çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Sam White, Osmanlı'da İsyam İklimi (Erken Modern Dönemde Celali İsyamları), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2013.
- S. Duman, Celali İsyamları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Ün Sosyal Bil. Ens. Tarih Anabilim Dalı, Hatay, 2011.
- Surayya Faroqhi, Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, Çev. Ayşe Berktaş, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Surayya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2000.
- Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 21, Ankara, 2006
- Ünal Akkemik, vd., "Anadolu'nun Son 350 Yılında yaşanan Önemli Kurak ve Yağışlı Yıllar", Türkiye Kuvaterner Sempozyumu 5, 2005, ss.129-135.

- William J. Griswold, Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- W. D. Hütteroth, "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu, C III, Ed. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Zafer Karademir, İmparatorluğun Açlıkla İmtihânı, Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-1660), Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.